Emevî-Hâşimî İlişkileri



İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar

Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM

THG
375069
DAE
THG

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI



Emevî – Hâşimî İlişkileri
(İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar)
Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM

Yayın No : 252
İlmi Eserler Serisi : 50

ISBN: 978-975-389-284-1
15.06.Y.0005.252

Yayıncı Sertifika No: 15402

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
4. Baskı, Ocak 2015, Ankara, 2.000 Adet

Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
23.12.1996 tarih ve 842/18-a sayılı kararıyla basılmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Serhat Mahallesi 1256 Sokak No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks:354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 252

EMEVÎ - HÂŞİMÎ İLİŞKİLERİ

(İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)

Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX
KISALTMALAR XVII
GİRİŞ 1
A- Kaynaklar 1
B- Araplarda Sosyal Yapı ve Kabile Mücadelelerinin Temel Sebepleri 22

I. BÖLÜM
KUREYŞ, EMEVÎ-HÂŞİMÎ KABİLELERİ VE İSLÂM ÖNCESİNDE EMEVÎ-HÂŞİMÎ ÇEKİŞMELERİ

A- Kureyş Kabilesi 33
1. Fihr b. Mâlik'ten Kusay'a Kadar Kureyş Kabilesi 33
2. Kusay Dönemi 37
a) Kusay'ın Mekke Hakimiyetini Ele Geçirişi ... 37
b) Kureyş'in Bedevîlikten Yerleşik Hayata Geçişi 41
c) Hac, Ka'be ve Mekke İle İlgili İşlerin Tanzimi 45
3. Hakimiyetin Kusay'ın Oğullarına Geçişi 50
4. Abdümenâf Oğulları Dönemi 54
a) Kureyş Ticaretinde Abdümenâf Oğullarının Yeri 54
b) Kureyş'in İki Düşman Gruba Ayrılışı 61

B- Hâşim ve Ümeyye Oğullarının
Mekke Toplumundaki Yeri 68
1. Hâşim Oğulları ve Mekke Toplumundaki Yeri ...68
2. Ümeyye Oğulları ve Mekke Toplumundaki Yeri .80
C- İslâm Öncesinde Emevi-Hâşimî Çekişmeleri 88
1. Hâşim-Ümeyye Çekişmesi 88
2. Abdülmuttalib b. Hâşim ve Harb b. Ümeyye
Çekişmesi 94
3. Abdümenâf Oğullarının İki Gruba Ayrılışı 100

II. BÖLÜM
İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN MEKKE'NİN FETHİNE KADAR EMEVÎ-HÂŞİMÎ MÜCADELESİ

A- Mekke Devri 107
1. Beni Ümeyye'nin Hz. Muhammed'e Muhalefeti .107
2. Mekke Devrinde Müslüman Olan Ümeyyeliler .125
3. Hâşim Oğullarının Hz. Muhammed'i
Desteklemesi 130
4. Hz. Muhammed'e Muhalefet Eden Hâşimîler ..147
B- Hicretten Mekke'nin Fethine Kadar Emevî-Hâşimî
Mücadeleleri 155
1. İlk Kanlı Çarpışma ve Öldürülen Ümeyyeliler ..155
2. Bazı Hâşimîlerin Bedir'de Müşrikler Safında
Bulunması Meselesi 167
3. Beni Ümeyye'nin İntikamı: Hz. Hamza'nın
Öldürülmesi 170
4. Ebû Süfyan'ın Hz. Muhammed'e Suikast Planı ve
Gelişen Olaylar 177
5. Hz. Muhammed'in Beni Ümeyye'yi Zilkurbâ'ya
Dahil Etmemesi 184

III. BÖLÜM
EMEVÎ-HÂŞİMÎ İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA DÖNEMİ

A- 6/628 Yılından Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri 193
1. Yumuşamayı Gösteren İlk İşaretler 193
2. Benî Ümeyye'nin İslamiyeti Kabulü 197
3. Hz. Muhammed'in Ümeyyeli Âmilleri 206
4. Hz. Muhammed'in Ümeyyeli Kâtipleri 218
B- İlk İki Halife Döneminde Emevî-Hâşimî İlişkileri .221
1. Benî Ümeyye'nin Hz. Ebubekir'in Hilafetine Karşı Benî Hâşim'e İşbirliği Teklifi 221
2. İlk İki Halife Döneminde Benî Hâşim ve Benî Ümeyye 229
3. Hz. Osman Devrinde Emevî-Hâşimî İlişkileri ..235

IV. BÖLÜM
EMEVÎ-HÂŞİMÎ MÜCADELESİNİN YENİDEN CANLANMASI

A- Hilafetin Hâşim Oğullarına Geçişi ve Benî Ümeyye'nin İsyanı 253
B- Emevî-Hâşimî Çekişmesi Açısından Ali-Muaviye Mücadelesi 265
C- İktidarın Benî Ümeyye'ye Geçişi ve Muaviye Devrinde Emevî-Hâşimî İlişkileri 280

V. BÖLÜM
EMEVÎLER DÖNEMİNDE VE ABBASÎLERİN İLK YILLARINDA HÂŞİMÎ-EMEVÎ ÇEKİŞMELERİ

A- Emevîler Döneminde Hâşimî İsyanları ve Bazı Hâşimîlerin Öldürülüşü 307
1. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı 307

2. Zeyd b. Ali İsyanı 334
3. Yahya b. Zeyd İsyanı 347
4. Abdullah b. Muaviye İsyanı 352
5. Abbâsî Hareketi 363
B- Abbâsî Devletinin Kuruluşu ve Benî Ümeyye'den İntikam Alınması 378
C- Abbâsîlerin İlk Yıllarında Emevî İsyanları 392
1. Ebû Muhammed es-Süfyânî İsyanı 393
2. Ebân b. Muaviye b. Hişam İsyanı 397
3. Hâşim b. Yezid İsyanı 397

SONUÇ 399
EKLER 405
BİBLİYOĞRAFYA 421
İNDEKS 439

ÖN SÖZ

İslâm Tarihi'nin ihtilaflı konulan üzerinde ülkemizde yapılan çalışmaların azlığı dikkati çekmektedir. Bu tutum, ihtilafların içinde yer almış olan şahsiyetleri yargılamaktan kaçınma gibi iyi niyet taşımakla birlikte; çoğu zaman tarihî gerçeklerin ortaya çıkmasını engelleyen bir faktör olmuştur. Halbuki ihtilafları görmezlikten gelmekten ziyade, bunlar üzerinde durulmalı; sebep ve sonuçları ortaya çıkarılmalıdır. Ancak o takdirde ihtilaflı konular üzerinde bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir. Şunu da kabul etmek gerekir ki, bu tür olaylarda her zaman sağlıklı sonuca ulaşmak mümkün olmayabilir. Buna rağmen, mevcut kaynaklarımızı titizlikle taramak ve rivayetleri değerlendirmek suretiyle ihtilafların sebep ve sonuçlarının büyük ölçüde aydınlatılabileceğini ümit ediyoruz.

Bu düşünceden hareketle İslam Tarihinin çok tartışılan konularından "Emevî-Hâşimî İlişkileri"ni araştırma konusu olarak seçmiş bulunuyoruz. Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasında, bu iki kabileye isimlerini veren Hâşim ve Ümeyye ile birlikte başgösteren çekişmeler, İslâm döneminde de devam etmiş. İlk Abbâsîler dönemine dek sürmüştür. Şu kadar var ki, bunlar arasında iyi ilişkiler de cereyan etmiştir. İki kabile arasındaki evlilikler buna en güzel örnektir. Aynca her iki kabile beraberce Kureyş ordusu

içinde bu kabilenin düşmanlarına karşı Cahiliye döneminde savaşmışlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslâm ordusu içinde birlikte hareket etmişlerdir. Bu bakımdan kitaba "Emevî-Hâşimî İlişkileri" adını verdik. Şu kadar var ki, İslâm'ın Mekke döneminde Mekke'nin fethine kadar Medine döneminde Benî Ümeyye'nin İslâm'a muhalif tavır takınması, Bedir'de pekçok Ümeyyelinin Hâşimîler tarafından öldürülmesi, Benî Ümeyye'nin bunun intikamı olarak Hz. Hamza'yı şehit etmesi, Ebû Süfyan'ın Uhud ve Hendek savaşlarında müşrik ordusu komutanlığını üstlenmesi, Hz. Ali-Muaviye mücadelesi, Emevîler döneminde bazı Hâşimîlerin isyanı ve öldürülmeleri, Emevîlerin Haşimîlerin bir kolu olan Abbasîler tarafından yıkılması ve Benî Ümeyye'yi katletmeleri iki kabile arasında süregelen mücadelenin en açık örnekleridir. Bu mücadelenin bir sonucu olarak İslâm Tarihi boyunca süre tartışmada bu olaylar ortaya çıkmış tartışılmış ve hatta günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir.

Burada herşeyden önce şu hususu belirtmemiz gerekir ki, çalışmamızda ilk devir İslâm Tarihi olaylarını ve özellikle müslümanlar arasındaki iç çekişmeleri bir kabile mücadelesi, hatta bu mücadeleleri Emevîlerle Hâşimîler arasında cereyan etmiş bir aile çatışması gibi göstermek niyetinde değiliz. Ancak bir gerçek var ki o da olaylara ve zamana göre değişen sebepler yüzünden iki asırdan fazla bir zaman zarfında iki kabile arasında, zaman zaman yumuşama olmakla birlikte, devam edegelen bir mücadele sözkonusudur. Evet, mücadele iki kabile arasında cereyan etmiştir, ama bu olayların dinî, siyâsî, iktisâdî, sosyal ve psikolojik sebepleri mevcuttur. Hatta bazen, Cahiliye döneminin bir özelliği olan kan davası görüldüğü ve intikam duy-

gusunun olaylara yön verdiği bir gerçektir. Mekke'nin fethine kadar şüphesiz dinî sebepler ön planda yer almıştı. Bu dönemde İslâm'a karşı çıkan, Benî Hâşim'e mensup Hz. Peygamber'e taarruz eden Benî Ümeyye idi. Bu taarruzun en başta gelen sebebi dinî hususlardı. Onu siyâsî ve ekonomik endişeler izliyordu. Benî ümeyye'nin reisi Ebû Süfyan, putlara tapmaktan bir türlü vazgeçemediği gibi, Mekke'nin hakimiyetini de elinden kaçırmak istemiyor, ticaretini de eski sistem üzere devam ettirmekten vazgeçmek istemiyordu. Bu dönemde, yani Mekke'nin fethine kadar, bu mücadeleye Hz. Peygamber açısından baktığımızda şüphesiz onun gayesi İslâm'ın hedefine ulaşması idi. Gerçekten onun arzusu, Benî Ümeyye'nin İslâmiyeti kabul etmesi idi. Nitekim İslâm'ı kabul ettikten sonra ortalık yatışmıştır. Hz. Peygamber dönemindeki Benî Hâşim-Benî Ümeyye mücadelesinin dinî bir mücadele olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Ali-Muaviye mücadelesinde, Emevîler döneminde ve ilk Abbâsîler döneminde cereyan eden mücadelelerde liderlerin zaman zaman dinî endişeleri olmakla birlikte, çekişmeler siyâsî bir mahiyet arzediyordu.

Çalışmamızda bir kabileyi tutup ve savunup diğer tarafa hücum etmek gibi bir peşin hükümden hareketle yola çıkmadık. Her iki kabilenin karşılıklı ilişkileriyle ilgili bilgileri derleyerek bunların sebep ve sonuçlarını objektif bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Ele aldığımız konularda bizzat iki kabile arasında meydana gelmiş olan çekişmelerin yanında, iki kabilenin şahıslarının önemli rol oynadığı, ancak, Benî Hâşim'le Benî Ümeyye'nin arasında meydana gelmiş bir olay olarak görülemeyecek vakıalar mevcuttur. Mesela Bedir Gazvesi ve Cemel savaşı gibi. Şüphe-

siz bu iki savaşın tamamen Benî Hâşim'le Benî Ümeyye arasında cereyan ettiğini ileri sürmek elbette mümkün değildir. Şu kadar var ki bu iki kabile, her iki savaşta ve benzeri savaşlarda rol oynamışlar ve hatta karşı karşıya gelmişlerdir. Bu olayları da Hâşimî-Emevî ilişkileri açısından değerlendirdik, olayların sebebinde her iki kabilenin etkisini ortaya koymaya çalıştık. Ancak belirtelim ki, meselâ Bedir savaşını Hâşimî-Emevî ilişkileri açısından ele alırken savaşı bütün yönleriyle değil, sadece olaya katılan Benî Hâşim ve Benî Ümeyye mensuplarını ve bunların karşılıklı ilişkilerini ele aldık. Diğer kabilelerin savaştaki yerini incelemek böyle bir çalışmanın kapasitesini aşacağından onlara temas edemedik.

Burada hemen ifade edelim ki, İslam tarihinde iyi ilişkiler, güzel davranış örnekleri çok çok fazladır. İslam'la birlikte Cahiliye adı verilen bir dönem kapanmış, onun yerini Asr-ı Saadet almıştır. İslam kardeşliği o günün toplumu için çok muazzam bir gelişmedir. Ancak çok hızlı gelişen, kabile yapısından büyük bir devlete dönüşen, yeni kurumlar oluşturan bir bünyede olumsuz bazı çalkantıların meydana gelmesi de tabiî bir durumdur. İlk dört halifeden üçünün öldürülmüş olmaları ve meydana gelen diğer çekişmeler sebebiyle dışarıdan bakan ve o dönemi tanımayan, tamamen karamsar bir manzara ile karşılaştığı sonucuna varabilir. Bununla birlikte bütün bunalımlara ve iç çekişmelere rağmen İslam toplumu, İslam sayesinde bu bunalımları aşmasını bilmiştir. Hatta dünyanın sayılı medeniyetleri arasında yer alan İslam Medeniyeti doğmuştur. Elinizdeki bu çalışma, ilk devir İslam tarihinin tamamını ortaya koyan bir panorama değildir; etkileri günümüze kadar uzanan ihtilafların kaynağını tespite yönelik bir çalışmadır.

Çalışmamızda Emevî-Haşimî ilişkilerinin dinî, siyasî, ekonomik sebeplerini, târihî seyrini ve olayların birbiriyle alakalarını ortaya koymaya çalıştık.

Giriş'te Araplarda toplum yapısı, yönetim şekli, kabile dayanışması, kabile mücadelelerinin temelleri, mücadelelere yol açan sebepler, ihtilafların çözüm usulleri ve araştırmamızla ilgili bazı temel kavramlar üzerinde durduk.

Birinci Bölümde, önce Kureyş kabilesini ele aldık. Çünkü konumuzu teşkil eden Benî Hâşim ve Benî Ümeyye, Kureyş'in iki önemli koludur; Bu kabileler Kureyş kültürüyle yoğrulmuş ve Kureyş'in idârî sisteminde, ictimâî ve ticârî faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Ayrıca Kureyş içinde ihtilaf konusu olan hususların Emevî-Hâşimî mücadelesine de yansıması tabîî bir durumdur. Kureyş'in diğer kollarını etraflıca incelemek çalışmamızın sınırlarını aşacağından bu kabilenin tarihini ana hatlarıyla vererek, Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'yi geniş olarak ele aldık ve Kureyş içindeki mevkilerini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümün son kısmında da islâm öncesinde meydana gelmiş olan Emevî-Hâşimî çekişmelerini ele aldık.

İkinci Bölüm'de İslâm'ın ortaya çıkışından Mekke'nin fethine kadar geçen dönemdeki Emevî-Hâşimî ilişkilerini inceledik. Bu dönemdeki ilişkiler mücadele şeklindedir ve bütünlük arzetmektedir. Çünkü Benî Ümeyye birkaç istisnasıyla hem Mekke devrinde ve hem de Medine döneminde, Mekke'nin fethine kadar İslâm'a muhalif tavır takınmıştır. Buna mukabil Benî Hâşim'in Hz. Muhammed'i himaye etmesi, iki kabileyi karşı karşıya getirmiştir.

Mekke'nin fethinde müslüman olan Benî Ümeyye, vefatından önceki ilk iki yılında Hz. Peygamber'den, ve daha sonra da ilk iki halifeden yumuşak muamele görmüştür. Bu bakımdan Üçüncü Bölüm'de yumaşama dönemini

ele aldık. Bu bölümde Benî Ümeyye'nin İslâmiyeti kabulünü Hz. Peygamber'in Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe ile evlenmesini, Benî Ümeyye'nin Hz. Peygamber döneminde âmillik ve kâtiplik gibi devlet görevlerinde bulunuşunu ortaya koyduk. Bu ailenin, ilk üç halife dönemlerinde eyaletlerde vali ve ordu komutanı olarak görevlendirilmelerine temas ettik. Hz. Osman döneminin bilhassa ilk yarısında Emevî-Hâşimî ilişkileri kabileler düzeyinde şiddetli olmadığından, üçüncü halifenin dönemini de yumuşama dönemi içinde mütalaa ettik.

Dördüncü Bölüm'de Emevî-Hâşimî mücadelesinin yeniden canlanmasını ele aldık. Benî Ümeyye'nin Hz. Ali'ye isyanını ve Hâşimîlerden zarar gördüklerini ileri süren bu aile mensuplarının Cemel savaşındaki rolünü ortaya koyduk. Hz. Ali-Muaviye mücadelesini Hâşimî-Emevî rekabeti açısından ele aldık.

Beşinci Bölüm'de Muaviye'den sonra Emevîler dönemindeki ve Abbâsîlerin ilk yıllarındaki Hâşimî-Emevî çekişmelerini inceledik. Emevîlerin Muaviye döneminden sonraki safhası Benî Hâşim ile Benî Ümeyye arasında kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Bu çerçevede Hz. Hüseyin, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd, Abdullah b. Muaviye isyanları ile Abbâsî hareketini inceledik. Benî Hâşim'in Abbâsî kolunun idareyi Emevîlerden almalarına kadar Emevîler devrinde Benî Ümeyye iktidarda, Benî Hâşim ise muhalefette bulunuyordu. Bu dönemde iktidardaki aileye başkaldıran Benî Hâşim olduğu gibi, kanları akıtılan da bu aile olmuştur. Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte durum tersine dönmüş, bu defa kanları akıtılan ve yeni iktidara karşı başarısız isyan hareketlerine girişen taraf ise Benî Ümeyye olmuştur. Emevîler dönemindeki Hâşimî hareketleri Kerbelâ olayından sonra geçici bir müddet kül-

lenmişse de Emevî devletinin yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda yeniden alevlenmiştir. Benî Ümeyye, Benî Hâşim'in isyan hareketlerine kılıçla karşılık vermiş, Peygamber ailesi tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, kendi iktidarlarını tehdit edici bu tür hareketlere asla müsamaha göstermemişlerdir. Bu bölümde Emevîler devrinde Benî Ümeyye'nin ve Benî Hâşim'in bizzat iştirak veya önderlik ettiği ayaklanmaları ele aldık. Bu bakımdan Benî Hâşim'in intikamını almak üzere girişilen ve bu kabilenin fertleri tarafından değil de taraflarınca organize edilen (mesela Tevvâbûn hareketi gibi) hareketlere temas etmekle birlikte; üzerinde ayrıntılı olarak durmadık.

Ayrıca bu bölümde Abbas oğullarının 132/750 yılında iktidara gelmesiyle birlikte intikam maksadıyla Benî ümeyye'yi katlini etraflıca ele aldık.

Bu bölümün sonunda ilk Abbâsî halifelerinden Ebü'l-Abbas döneminde ve Mansur döneminin ilk yıllarında Benî Ümeyye'nin kılıç artıkları tarafından gerçekleştirilen isyanlara yer verdik.

Çalışmamızda gerek Benî Hâşim'in ve gerekse Benî Ümeyye'nin kolları arasında ayırıma gitmedik. Meselâ Benî Hâşim'den hem Abbâsî, hem alevî (Ali Evlâdı) ve hem de Câ'ferî koluna mensup şahısların Benî Ümeyye'ye karşı isyanlarını işlediğimiz gibi; Abbâsîlerin, Benî Ümeyye'nin hem Süfyânî ve hem de Mervânî koluna karşı giriştiği katliamlarla, Abbâsîlerin ilk yıllarında Benî Ümeyye'nin adıgeçen her iki koluna mensup şahısların gerçekleştirdiği isyanlara yer verdik.

Çalışmamızda olayları dramatize etmekte ziyade gerçekçi bir biçimde ele almaya çalıştık. İsyana teşebbüs edenlerin gerekçelerini kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla bizzat kendi dillerinden vermeye çalıştık. Abbâ-

sîlerin iktidara gelmesiyle birlikte doğuda iktidarı kaybeden Benî Ümeyye, 138/756'da Endülüs'te Emevî Devleti'ni ihya etmişlerdir. Hicrî IV. asrın sonlarında ve Milâdî XI. asrın başlarında Ümeyyeli Ebû Rekve'nin Fâtımîlere karşı isyanını ayrı bir makalede işlediğimizden ve bu makale de A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 35. cildinde yayınlandığından burada ona yer vermedik.

Çalışmamızda, çekişmelerde rol oynayan şahısların şiirlerine zaman zaman yer vermekle beraber, Hâşimî-Emevî rekabetinin şiire yansıması ve çekişmelerde şairlerin rolüne özel bir bahis ayırmadık. Kabile çekişmelerinde şiirlerin ve şairlerin rolünü, Emevîler döneminde Benî Hâşim'î savunan ve Benî Ümeyye'ye hücum eden Kümeyt b. Zeyd el-Esedî'nin fikirlerini özel olarak incelediğimiz makalelerimiz "Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât'ı I" ve II adı altında A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 36. ve 37. sayılarında yayınlanmaktadır.

Bu kitabın Birinci Bölümünden Dördüncü Bölümün sonuna kadarki kısmın aslı, "Emevî-Hâşimî Mücadelesi" adlı doktora çalışmamızdır, Emevîler dönemi ve Abbâsîlerin ilk yılları ile ilgili Beşinci Bölümü daha sonra hazırladık. Bütünlük olması açısından Önsöz, Giriş, Sonuç, Ekler ve Bibliyoğrafya'yı birleştirmek suretiyle, bazı ilavelerle ve yeni bir isimle baskıya hazırladık. Gerek bu çalışmanın temelini teşkil eden kısımda ve gerekse daha sonraki çalışmalarımızda yardımlarını esirgemeyen hocalarıma, emeği geçen tüm dostlara ve Türkiye Diyanet Vakfı yetkililerine şükranlarımı arzederim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Prof.Dr. İbrahim SARIÇAM

KISALTMALAR

a.	:	Aynı
ark.	:	Arkadaşlan
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi
bk.	:	Bakınız
cem.	:	Cem'eden
çev.	:	Çeviren
Der.	:	Dergisi
EI^2	:	Encyclopedıa of Islam (New Edıtıon)
İA	:	İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Basımevi)
mlf.	:	Müellif
nşr	:	Neşreden
T.	:	Türkçe
tah.	:	Tahkik
ter.	:	Tercüme, tercüme eden.
trz.		Tarihsiz
tsh.	:	Tashih
Yay.	:	Yayınlayan
v.	:	Vefat tarihi
vd.	:	Ve devamı
yy.	:	Baskı yeri yok

GİRİŞ

A- *Kaynaklar*

İslâm öncesi dönemden başlayarak Abbâsî devletinin kuruluşuna kadar iki asırdan fazla uzun bir dönemi içine alan çalışmamız için Ensâb, Siyer-Meğâzî, Tabakât, Genel İslâm Tarihi, Edebiyat, Şehir Tarihleri, Emvâl ve Hadis kitapları bellibaşlı temel kaynakları teşkil etmektedir.

Ensâb kitaplarında Kureyş kabilesi ile Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin şecere ve nesilleri hakkında bilgiler bulunduğu gibi, kabileler, kabile fertleri ve şahıslar arasındaki ilişkilerden zaman zaman kısa da olsa bahsedilmektedir. Faydalandığımız bellibaşlı en eski Ensâb kitapları arasında İbnü'l-Kelbî (204/819)'nin *Cemheretü'n-Neseb*'ini[1], ez-Zübeyrî (236/850)'nin *Kitâbu Nesebi Kureyş*'ini[2], İbn Hazm (456/1064)'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*'ını[3] ve Belâzürî (279/892)'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ını zikredebiliriz. Bu sonuncu eserde neseb bilgilerinin yanında araştırmamızın her safhasıyla ilgili haberler mevcuttur. Eserin M. Hamidullah tarafından neşredilen I. cildinde Kureyş kabilesi ve İslâm'dan önceki dönemde Benî Hâşim ve Benî Ümeyye

(1) İbnü'l-Kelbî, *Cemheretu'n-Neseb*, I, Kuveyt 1983.

(2) ez-Zübeyrî, *Kitâbu Nesebi Kureyş*, tah. E. Levi Provençal, Kahire 1951.

(3) İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Kahire 1962.

arasında meydana gelen çekişmeler ve Hz. Peygamber dönemi Emevî-Hâşimî ilişkileri hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Bu ciltte yer alan İslâm öncesi Emevî-Hâşimî çekişmeleri hakkındaki bilgiler, İbn Sa'd ve İbn Habîb'in aynı konularda verdikleri bilgileri destekleyici mahiyettedir. Bu ciltte ayrıca İbn Hişâm'ın Hz. Peygamber devri Emevî-Hâşimî ilişkileriyle ilgili olarak verdikleri bilgileri teyid eden rivayetler de mevcuttur[4]. *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın İhsan Abbas tarafından neşredilen ve "Benî Abdüşems"i ihtiva eden müstakil cildinde Benî Ümeyye'nin neseb bilgilerinin yanında Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'le mücadelesi, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Benî Ümeyye'nin güç kazanması, Hz. Ali-Muaviye mücadelesi ve Benî Hâşim'le diğer Benî Ümeyye fertleri arasındaki ilişkilere geniş bir şekilde yer verilmektedir[5]. *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın Abbas b. Abdilmuttalib ve oğullarından bahseden kısmında Abbas ailesinin hal tercemeleri, Abbâsî da'veti, propagandacılar, nakîbler, Abbâsî devleti ele alınmıştır. Eserin bu cildinde, Abbâsîlerin Emevîleri iktidardan düşürmek için yürüttükleri faaliyetler ve öldürülen Ümeyyeliler hakkında verilen bilgiler konumuz açısından önemlidir. Bu bilgilerden bir kısmı, sadece bu eserde bulunması ve konuyla ilgili en eski malzemeleri

(4) el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Hamidullah, I, Mısır 1959.

(5) el-Belâzürî, *Ensabu'l-Eşrâf*, tah. İhsan Abbas IV/I, Beyrut 1979. el-Belâzürî'nin bu eserinin Kudüs baskısını İhsan Abbas'ın neşrettiği ciltten önce tarayıp fişlemiştik. Bu sebeple bilhassa Hz. Osman dönemi Emevî-Hâşimî ilişkilerinde bu baskıyı kaynak gösterdik: el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, yay. S.D.F. Goitein, V, Jerusalem 1936; Aynı müellif, *Ensâbü'l-Eşrâf*, yay. Max Schoessinger, IV B, Jerusalem 1938.

teşkil etmesi daha da büyük önem arzetmektedir[6]. *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın Hz. Ali'nin nesli, yani Hz. Hasan ve oğullan, Hz. Hüseyin ve oğullan, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd ve Muhammed b. Hanefiyye'den bahseden kısmından Hz. Ali'nin neslinin Benî Ümeyye'ye muhalefetini, Hz. Hüseyin'in, Zeyd b. Ali'nin ve Yahya b. Zeyd'in isyanını incelerken geniş bir şekilde istifade ettik. Bu eser, Emevîler devrinde Ali Evlâdına yapılan zulümlerle ilgili pekçok haberin ilk kaynağı olma özelliğine sahiptir[7]. İbnü'l-Kayserânî (507/1113) *el-Ensâbü'l-Müttefika* adlı eserinde aynı ismi taşıyan kabileler hakkında bilgi vermektedir[8]. Ensâb kaynaklarından son olarak, es-Sem'ânî (562/1166)'nin *el-Ensâb*'ı[9] ile, bu eserin muhtasarı olan İbnü'l-Esîr (630/1232)'in *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*'ından[10] faydalandığımızı da burada belirtelim. İbn Düreyd (321/933) *el-İştikâk* adlı eserinde kabile ve şahıs isimlerinin türevlerinden bahsettiği ve yer yer şahıslar hakkında bilgiler verdiği için bu eserden de faydalandık[11].

Siyer-Meğâzî kitaplarına gelince, bunlar arasında İbn İshak (151/768)'ın *Sîre*'si önemli bir yere sahiptir. Bu eser, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğine karşı çıkan Ümeyyeliler ve Benî Hâşim'in Hz. Peygamber'i himaye etmesi ile ilgili bilgileri bize sunan ilk kaynaktır[12]. İbn İshâk'ın rivayetle-

(6) el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Abdülaziz ed-Dûrî, III, Beyrut 1978.
(7) el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî, III. Beyrut trz.; Bu eseri el-Belâzürî III (Mahmûdî) şeklinde, ed-Dûrî'nin neşrini ise sadece el-Belâzürî III şeklinde gösterdik.
(8) İbnü'l-Kayserânî, *el-Ensâbü'l-Müttefika*, Leiden 1965.
(9) es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, tah. Abdullah Ömer el-Bârûdî, I-V, Beyrut 1988.
(10) İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l Ensâb*, I-III, Beyrut 1980.
(11) İbn Düreyd, *el-İştikâk*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Bağdat 1979.
(12) İbn İshak, *Sîretu İbn İshak*, tah. M. Hamidullah, Konya 1981 (T. Ter. İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel, Ankara 1988).

rine istinad eden İbn Hişâm (218/833)'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde İslâm öncesinde Kureyş kabilesiyle ilgili bilgiler bulunmakla birlikte, bu dönemdeki Emevî-Hâşimî çekişmelerinden bahsedilmektedir. Buna karşılık eserde Hz. Peygamber dönemindeki Emevî-Hâşimî ilişkileri hakkında geniş malzeme bulunmaktadır. Bu malzemenin konumuzla ilgili müstakil başlıklar altında yer almadığı, ancak yeri geldikçe başka başlıklar altında zikredildiği görülmektedir. Eserde, Mekke döneminde Benî Ümeyye'nin İslâm'a, Hz. Peygamber'e ve Benî Hâşim'e karşı yürüttüğü menfî politika ile alakalı geniş haberler mevcuttur[13]. İbn Hişâm'ın eserinin Süheylî (581/1185) tarafından yapılan şerhi olan *er-Ravdu'l-Unuf*'tan araştırmamızın Birinci ve İkinci Bölümlerinde faydalandık. Bu eserdeki bilgiler daha ziyade ilk kaynakları destekleyici mahiyettedir[14]. El-Vâkıdî (207/822), Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri hakkında müstakil olarak kaleme almış olduğu *el-Meğâzî* adlı eserinde müslümanlarla müşrik Kureyşliler arasındaki savaşlara iştirak eden Benî Hâşim ve Benî Ümeyye mensuplarını zikretmektedir. Bazı gazvelerin sebep ve sonuçlarını Emevî-Hâşimî ilişkileri açısından değerlendirirken bu eserden bilhassa faydalandık. el-Vâkıdî, müşrikler safında yer alan bazı Hâşimîleri, bu meyanda, çok geniş bir şekilde ele aldığı Bedir savaşını anlatırken, bu savaşta müşriklerle beraber olan Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın adını zikretmemesi dikkat çekmektedir[15]. Abbâsî haneda-

(13) İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakkâ ve ark., I-II, Kahire 1955. (T. ter. *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. N. Çağatay-İ.Hasan, I, Ankara 1971; *İslâm Tarihi*, çev. Hasan Ege, I-IV, İstanbul 1985).

(14) es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, I-II, Mısır 1914.

(15) el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, tah. M. Jones, I-III, Beyrut 1965-66.

nı ile olan sıkı ilişkileri, bu müellifi böyle bir tutuma sevketmiş olmalıdır[16]. Diğer taraftan Hz. Abbas'ın şahsiyeti ve ne zaman müslüman olduğu konusundaki tartışmalar tarihçimizin bu şekilde davranmasına sebep olmuş olabilir.

Tabakât kitapları: Mevzumuzla ilgili şahıslar hakkında sürekli başvurduğumuz Tabakât kitaplarının başında İbn Sa'd (230/844)'ın eseri gelmektedir. Eser konumuzla ilgili bazı bilgiler için ilk kaynak olma özelliğine sahiptir. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in ecdâdı hakkında bilgi verirken Kureyş'e temas etmekte; İslâm öncesinde Benî Hâşim'le Benî Ümeyye arasındaki çekişmelerden kısaca bahsetmektedir. el-Vâkıdî'nin talebesi olan İbn Sad'ın, hocasının aksine konumuzla ilgili haberleri tarafsız olarak ele aldığı görülmektedir[17]. Ayrıca İbn Abdilber (463/1071)'in *el-İstîâb*'ı[18], İbnü'l-Esîr (630/1232)'in *Üsdü'l-Ğâbe*'si[19], ez-Zehebî (748/1374)'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı[20], İbn Hacer (852/1448)'in *el-İsâbe*'si[21] ve aynı müellifin *Tehzîbu't-Tehzîb*'i[22] sık sık başvurduğumuz tabakât kitapları arasında yer almaktadır. Ayrıca Vefeyât kitaplarından İbn Hallikân (681/1282)'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ından[23] ve Safedî'nin *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*'ından[24] da faydalandık.

(16) Krş.: R. Şeşen, *"Vâkıdî"*, İA, XIII, 152.
(17) İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1985.
(18) İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Mısır trz.
(19) İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VII, Kahire 1970.
(20) ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah. Şuayb el-Arnavut-Hüseyin el-Esed, I-XXIII, Beyrut 1984-88; aynı müellifin *Târîhu'l-İslâm*'ından da istifade ettik: I-IV, Kahire 1369; *Havâdis ve Vefeyât 120-140;* tah. Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1988.
(21) İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır 1328.
(22) İbn Hacer, *"Tehzîbu't Tehzîb"*, I-XII, Haydarâbâd, 1325-27.
(23) İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I-VIII, Beyrut 1977.
(24) Safedî, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XVII, Beyrut 1970-1981.

Genel İslâm Tarihi kitapları: Araştırmamız için bu tür kaynaklar çok önemlidir. Bunlardan et-Taberî (310/922)'nin *Târîh*'i[25] çalışmamızın her safhası hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserdeki bilgiler kendinden önceki kaynaklan destekleyici mahiyettedir. et-Taberî'nin eserinde yer alan Seyf b. Ömer'in rivayetlerine İbn Şebbe'nin rivayetlerini tercih ettik. Bununla birlikte Seyf'in diğer ravileri destekleyen rivayetlerinde de yer verdik. Eserde, Emevîler devrindeki Hâşimî-Emevî çekişmeleri ile ilgili bilgiler bilhassa önemlidir. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ olayı, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd ve Abdullah b. Muaviye'nin isyanları ve bunların öldürülüşü, Hz. Abbas ve onun oğullarının siyâsî tutumlarıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Ancak el-Belâzürî'nin aksine et-Taberî, bazı konulardan, mesela, Velid b. Abdilmelik'in Ali b. Abdullah'a karşı sert davranışlarından, onu dövdürmesinden ve Ali b. Abdullah'ın Velid'den halifelerle ilişkisinden bahsetmemektedir. Abbâsî da'vetinin doğuşu ve gelişmesi hakkında geniş bilgi vermektedir. Abbas oğullarının Benî Ümeyye'ye karşı yaptığı zulüm ve sert muameleden haberdardır. Ancak bu konuda tafsilat vermemektedir. et-Taberî bunu muhtemelen Abbâsîlerin düşmanlığını üzerine çekmemek için yapmıştır. Genel İslâm tarihi eserlerinden el-Ya'kûbî (294/897)'nin tarihinde yer alan ve diğer kaynaklara göre farklılık arzeden Kureyş kabilesi ile ilgili bilgileri daima ihtiyatla karşıladığımızı ve diğer kaynakların haberlerini daima onunkilere tercih ettiğimizi ifade etmeliyiz. Ancak diğer kaynakları destekleyen rivayetlerle, diğer kaynaklarda yer almayan bilgilerden yararlandık.

(25) et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tah. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XI, Beyrut trz.

Mesela Kureyş kabilesinin Mekke'ye yerleşmesiyle ilgili haberler bunlar arasındadır[26].

Genel İslâm tarihi müelliflerinden İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eserinden çalışmamızın her kısmında istifade ettik. Eserde Abbâsî da'veti hakkında yeri geldikçe müstakil başlıklar altında bilgi verilir. İbnü'l-Esîr, konumuzla ilgili hususlarda et-Taberî'nin tarihinden ve diğer tarih ve Edebiyat kitaplarından faydalanmıştır. Bu kaynakların başında el-Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı gelmektedir. Ayrıca el-Müberred'in *el-Kâmil*'inden ve el-Isfahânî'nin *el-Eğânî* adlı eserinden de istifade etmiştir. Özellikle çalışmamızın Emevîler dönemiyle ilgili hususlarda İbnü'l-Esîr, et-Taberî'nin üzerinde durmayarak geçiştirdiği, hatta onun hiç değinmediği bazı konuları da işlemiştir. Abbâs ailesinden Ali b. Abdullah'ın Velid b. Abdülmelik'le ilişkileriyle ilgili haberlerle, Abbâsîlerin Benî Ümeyye'yi katledişi bunlar arasındadır. İbnü'l-Esîr Ali Evlâdı ve özellikle Hz. Hüseyin'le ilgili bilgilerde *Ensâbü'l-Eşrâf*'tan istifade etmiştir[27]. Keza araştırmamızın her bölümü için başvurduğumuz İbn Kesîr (774/1374) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde yer yer Benî Hâşim ve Benî Ümeyye mensuplarının biyoğrafilerine yer verir. Bu arada her iki kabilenin mensuplarının karşılıklı ilişkilerine de temas eder. Hz. Hüseyin'in ve diğer Ali Evlâdı'nın isyanlarından uzun uzun bahseder. Bu bilgiler daha ziyade diğer kaynaklarda yer alan bilgilerdir. Abbâsî da'vetinin başlaması ve Abbâsî propagandistleri hakkında bilgi verir. Abbâsîlerin Benî Ümeyye'yi öldürüşünü anlatır. Emevî devletinin yıkılışı

(26) el-Ya'kûbî, *Târîh*, I-II, Beyrut trz.

(27) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XII, Beyrut 1965.

ve Abbâsîlerin iktidara geleceğiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberler ve keza Benî Ümeyye'yi kötüleyen ve Abbâsîlerin iktidara geçeceğini müjdeleyen hadisler hakkında açtığı bir başlıkta bu rivayetleri nakleder, bu rivayetleri zaman zaman tahlil eder, bunların zayıflığını ve üzerindeki şüpheleri anlatır[28]. İstifade ettiğimiz diğer genel İslâm Tarihi kaynaklarından Halîfe b. Hayyât (240/850)'ın *Târîh*[29]'ini, ed-Dîneverî'nin (282/895) *el-Ahbâru't-Tıvâl*[30]'ini, İbn A'sem el-Kûfî (314/926)'nin *Fütûh*'unu[31], el-Mes'ûdî(346/957)'nin *Mürûcü'z-Zeheb*'ini[32] ve aynı müellifin *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*'ını[33] burada zikretmemiz gerekir. Çalışmamızın Emevîlerin dönemi için kullandığımız Ebü'l-Fidâ (732/1331-1332)'nın *Târîh*'inde Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden kısaca bahsedildikten sonra, Muhtâr es-Sakafî'nin onun katillerini öldürüşü kaydedilmekte, Ömer b. Abdülaziz'in hutbelerde Hz. Ali'ye lanet edilmeyi yasaklaması zikredilmekte ve Hişam devri olayları anlatılırken Zeyd b. Ali'nin isyanına temas edilmektedir. Ebü'l-Fidâ, Abbâsî hareketini, davetin gizlilikten açığa çıktığı 129/746-747 yılından itibaren ele almakta; ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs'ın Benî Ümeyye ile mücadelesinden bahsetmekte ve öldürülen Ümeyyelileri zikretmektedir.

(28) İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1974.

(29) Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, tah. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad 1985; aynı müellifin *Tabakât*'ından da faydalandık: tah. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad 1982.

(30) ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, Mısır 1330; Emevîler dönemi için şu baskıyı kullandık: ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, tah. Abdülmünim Âmir ve Cemâlüddîn eş-Şeyyâl, Kahire 1960.

(31) İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, I-IV, Beyrut 1986.

(32) el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, tah. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, I-IV, Kahire 1964.

(33) el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Beyrut 1981.

Ebü'l-Fidâ, haberleri ve özetlediği bilgileri İbnü'l-Esîr'in tarihinden almıştır. Zaten Ebü'l-Fidâ, kitabını te'lif ederken istifade ettiği başlıca kaynağın da adı geçen eser olduğunu açıklamaktadır[34]. el-Makdisî, *el-Bed've't-Târîh* adlı eserde Ali Evlâdı'ndan öldürülenlerden bahseder. Abbas oğullarının kısa biyoğrafisini verir. Onların siyâsî, ictimâî ve ilmî mevkileri üzerinde durur. Abbâsî da'vetinin başlaması, gelişmesi ve Abbâsî liderlerinin Benî Ümeyye ile alakaları hakkında özet bilgiler verir. Velid b. Abdülmelik'in Ali b. Abdullah'a karşı sert muamelesi anlatılır. Hilafetin Abbâsîlere Ebû Hâşim'den vasiyet yoluyla intikal ettiğine dair rivayetler zikredilir. El-Makdîsî, Abbâsî hareketi ile ilgili bilgileri, biraz sonra sözünü edeceğimiz *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* adlı eserden almıştır[35].

Edebiyat kitapları: Edebiyat kitapları çalışmamız açısından son derece önemli kaynaklardır. İncelediğimiz dönemin sosyal hayatı ile ilgili bilgi veren ve içlerinde değerli tarihî malumat bulunan bu eserler arasında el-Câhız (255/869)'ın eserleri başta gelmektedir. el-Câhız *Fazlu Hâşim alâ Abdişems* adlı risalesinde adından da anlaşılacağı üzere Hâşim ve onun neslinin Abdüşems ve neslinden üstün olduğunu savunmuştur. Bu risale, aynı zamanda Benî Hâşimile Benî Ümeyye'yi kabile düzeyinde karşı karşıya getiren ilk müstakil eserdir. el-Makrîzî (845/444) konumuzla ilgili eserinde, el-Câhız'ın bu eserini zikretmemekle birlikte kitabına buradan bazı iktibaslar yapmıştır veya ikisinin kaynağı da aynıdır[36]. Aynı müellifin *el-Beyân ve't-Tebyîn*

(34) Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* (*Târîhu Ebi'l-Fidâ*), I-IV, Beyrut 1968.

(35) el-Makdisî, *el-Bed've'-Târîh*, tah. K. Huart, I-VI, Paris 1899-1919.

(36) el-Câhız, "Fazlu Hâşim alâ Abdlşems", *Resâilü'l-Câhız* (Sendûbî Neşri), Kahire 1934.

adlı eserinde Muaviye'nin Benî Hâşim'le ilişkileri, Hz. Hasan'ın vefatından sonra Benî Hâşim'le Benî Ümeyye arasında meydana gelen tartışmalar ve bu tartışmalar esnasında söylenen şiirler mevcuttur[37]. *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd* adlı eserinde Muaviye döneminde, bizzat bu halifenin huzurunda gerçekleşen ve Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'nin iştirak ettiği tartışmalara yer verilmektedir[38]. *el-Osmâniyye* adlı eserinde el-Câhız, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi üzerine Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin tutumuyla ilgili bilgiler vermektedir[39]. Edebiyat kitapları arasında önemli bir yer işgal eden el-Müberred (285/898)'in *el-Kâmil*'inde hutbeler, hadisler, darb-ı meseller, şiirler ve târihî bilgiler mevcuttur. Müellif bu malzemeleri kendi edebî üslubuyla değerlendirmeye tabi tutmuş ve zaman zaman şerhetmiştir. Eserde Emevî-Hâşimî ilişkilerinden bahseden kısımlar mevcuttur. Bunlar arasında Benî Ümeyye'den Velid b. Ukbe'nin Benî Hâşim'le ve özellikle babasını Bedir Gazvesi'nde öldüren Hz. Ali ile çekişmesi, Muaviye'nin huzurunda gerçekleştirilen tartışmalar, Benî Abdüşşems'in Benî Hâşim'le mukayesesi, Hz. Ömer'in Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'ye karşı tutumu, Hz. Ali-Muaviye mücadelesi ile ilgili bilgiler mevcuttur[40]. Edebiyat kitapları arasında yer alan ve aynı zamanda bir kültür tarihi niteliğinde bulunan İbn Abdirabbih (328/940)'in *el-Ikdü'l-Ferîd*'i de istifade ettiğimiz başlıca kaynaklardan biridir. Daha ziyade İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-Ahbar*'ından istifade edilerek hazırlanmış olan eserde Hulefa-i Râşidîn dönemindeki Benî Hâ-

(37) el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, Mısır 1975.

(38) el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Leyden 1898.

(39) el-Câhız, *el-Osmâniyye*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Mısır 1955.

(40) el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb*, tah. Zeki Mübârek, Mısır 1936.

şim-Benî Ümeyye münasebetleriyle alakalı geniş haberler ve mektuplar mevcuttur[41]. Edebiyat kitapları arasında Ebü'l-Ferec el-Isfahânî (356/967)'nin *el-Eğânî* adlı eserinin önemli yeri vardır. Bu kitap, sistemli bir tertipte te'lif edilmiş olmamakla beraber, III. hicrî yüzyıla kadar edebiyat ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Eserde Emevî-Hâşimî ilişkileri müstakil başlık altında yer almamakla birlikte, şahıslardan ve gazvelerden bahsedilirken Benî Hâşim ve Benî Ümeyye mensupları arasında meydana gelen çekişmelere değinilmektedir. Kureyş kabilesi ile alakalı haberler, genellikle eski kaynakların tekrarı olan Ensâb bilgileri yer almaktadır. Benî Hâşim'den Ubeydullah b. Abbas'ın iki oğlunun Yemen'de Muaviye'nin adamları tarafından öldürülmesi dramatik bir şekilde anlatılmaktadır[42]. Aynı müellifin, Hz. Peygamber zamanından itibaren 313/915 yılına kadar Ebû Tâlib'in neslinden her ne şekilde olursa olsun öldürülen kimselerin biyoğrafisi olarak hazırladığı *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn* adlı eserinden, Emevîler ve onların valileri tarafından katledilen Hâşimîleri işlerken istifade ettik[43]. Burada muahhar edebiyat kitaplarından en-Nüveyrî (732/1332)'nin *Nihâyetü'l-Ereb*'inde Kureyş kabilesi ve Benî Hâşim ve kollanyla ilgili bilgiler mevcuttur[44]. el-Kalkaşendî (821/1418)'nin *Subhu'l-*

(41) İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, tah. Abdülmecid el-Terhînî, I-IX, Beyrut 1987.

(42) el-Isfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXI, Kahire 1923-35. Çalışmamızın Emevîler dönemi ile ilgili kısmında bu eserin tahkikli baskısını kullandık: el-Isfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, tah. İbrahim el-Ebyârî, I-XXXI, Kahire 1969-79.

(43) el-Isfahânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, tah. Ahmed Sakar, Kahire 1949. Çalışmamızın Emevîlerle ilgili kısmında bu eserin 1987 yılında Beyrut'ta yapılan baskısını kullandık.

(44) en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XVIII, Kahire 1923-95.

A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ adlı eserinde Arap kabilelerinden bahsedilirken Kureyş ve Kusay'ın nesli, Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin nesebleri, bu kabileler hakkında bilgiler, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mektuplaşmalar ve bu ikisinin birbirine karşı övünmeleri yer almaktadır[45].

Şehir tarihleri: İb Şebbe (262/876)'nin *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı eseri, çalışmamızın özellikle Hz. Osman dönemi için önemli bir kaynaktır. Bu dönemdeki Hâşimî-Emevî ilişkilerini yazarken geniş ölçüde istifade ettiğimiz bu eserde, aynca Muaviye devrinde Medine'de yerleşen Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasındaki çekişmelerle ilgili geniş bilgiler mevcuttur[46]. el-Ezrakî (222/837)'nin Ka'be, Mekke ve Kureyş tarihine ait meşhur *Ahbâru Mekke* adlı eserinden, Kureyş kabilesi, Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin Kureyş içindeki yeri, Ka'be ve Mekke ile ilgili görevler konusunda geniş bir şekilde yararlandık. Müellif bu eserde Kureyş kabileleri arasındaki ihtilaflardan ve Emevî-Hâşimî çekişmelerinden bahsetmemektedir[47]. el-Ezdî (384/745)'nin *Târîhu'l-Mevsıl*[48] adlı eseri ile İbnü'l-Adîm (660/1262)'in *Zübdetü'l-Haleb min Târîh-i Habeb*'inden[49] çalışmamızın Emevîler dönemi ve sonrası için faydalandığımızı burada belirtmemiz gerekir.

(45) el-Kalkaşendî, *Subhü'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin-Yûsuf Ali et-Tavîl, I-XIV, Beyrut 1987; Aynı müellifin *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe* adlı eserinden de istifade ettik. Tah: Abdüssettâr Ahmed Ferrâk, I-III, Beyrut trz.

(46) İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, tah. Muhammed Fehmi Şeltut, I-IV, Cidde 1979.

(47) el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I-II, Mekke 1352-1357.

(48) el-Ezdî, *Târihu'l-Mevsıl*, tah. Ali Habîbe, Kahire 1967.

(49) İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, tah. Sami ed-Dahhân, I-II, Dımeşk 1951-54.

Hz. Peygamber'in Hayber ganimetlerini taksimi esnasında Beni'l-Muttalib'i Benî Hâşim ile birlikte Zilkurbâ (yakın akrabası)dan sayması; buna karşılık neseb bakımından kendisine Beni'l-Muttalib'le aynı yakınlıkta bulunan Benî Abdişems'i ve dolayısıyla Benî Ümeyye'yi dahil etmemesi konusundaki rivayetleri içeren Ebû Yûsuf (182/708)'un *Kitâbu'l-Harâc*'ı[50], eş-Şâfiî (204/820)'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*[51] ve *er-Risâle*[52] adlı eserleri, Ebû Ubeyd (224/839)'in *Kitâbu'l-Emvâl*[53]'i ve es-Serahsî (483/1090)'nin *Kitâbu'l-Mebsût*'u[54] ile *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*'i[55] istifade ettiğimiz başlıca Harac ve Emvâl kitapları arasında yer alırlar.

Hadis kitapları: Başta el-Buhârî (256/870)'nin *Sahîh*'i[56] olmak üzere Ebû Dâvud (275/888)'un *Sünen*'i[57], Ahmed b. Hanbel (241/855)'in *Müsned*'i[58], el-Müslim (261/875)'in *Sahîh*'i[59], en-Nesâî (303/915)'in *Sünen*'i[60] ve el-Beyhakî (458/1066)'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı[61] yararlandığımız başlıca kaynaklar arasındadır.

"Kureyş Sûresi" başta olmak üzere, konumuzla ilgili bazı ayet ve sûrelerin tefsiri için et-Taberî'nin *Câmiu'l-Be-*

(50) Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire 1396.
(51) eş-Şâfiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1980.
(52) eş-Şâfiî, *er-Risâle*, tah. Ahmed M. Şâkir, Kahire 1979.
(53) Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, tah. Şâkir Zeyb Feyyâz, I-III, Riyad 1986.
(54) es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, I-XXX, Mısır 1324-31.
(55) es-Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, tah. Selâhuddin el-Müneccid, I-V, Mısır 1958.
(56) el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1981.
(57) Ebû Dâvud, *Sünen*, tah. M. M. Abdülhamid, I-V, Mısır 1950.
(58) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, İstanbul 1982.
(59) el-Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, İstanbul trz.
(60) en-Nesâî, *Sünen*, I-VIII, İstanbul 1951.
(61) el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, HAydarâbâd 1344-55.

yân'ına[62], İbnü'l-Cevzî (597/1200)'nin *Zâdü'l-Mesîr*'ine[63] ve İbn Kesîr'in *Tefsîr*'ine[64] müracaat ettik.

Yer isimlerinin tesbitinde el-Bekrî (487/1094)'nin[65] ve Yâkût el-Hamevî (626/1229)'nin[66] coğrafya lugatlerinden yeri geldikçe faydalandık.

el-Mâverdî (450/1058)'nin *A'lâmü'n-Nübüvve* adlı eserinde çalışmamızın Kureyş kabilesi ve İslâm öncesi Emevî-Hâşimî çekişmeleri üzerindeki kısmı ile ilgili özet bilgiler mevcuttur[67].

Çalışmamızla ilgili temel kaynaklar arasında İbn Habîb (245/859)'in eserleri mühim bir mevki işgal etmektedir. Onun *Kitâbu'l-Munammak* adlı eserinde Kureyş kabilesi içinde, bilhassa ihtilaflara yer verilmiştir. Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin cedleri olan Hâşim ve Ümeyye ile bunların oğullan arasındaki çekişmeler bu eserde müstakil başlıklar altında yer almaktadır. Bu eser, çalışmamızın İslâm öncesi ile ilgili bölümü için tafsilatlı bilgileri içeren en eski kaynaklardan biridir[68]. İbn Habîb'in *el-Muhabber* adlı eserinden de zaman zaman faydalandık. Bir kültür tarihi niteliği taşıyan bu kitap, Hicretten sonra Hz. Muhammed'i himayeden vazgeçmeleri için Ebû Süfyan'ın ensar'a yazdığı mektubun metnini bize ulaştıran ilk kaynak olma-

(62) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXX, Mısır 1954.
(63) İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî Ilmi't-Tefsîr*, I-IX, Dımeşk 1964-68.
(64) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Beyrut 1969.
(65) el-Bekrî, *Mu'cem Me'stâ 'cem*, tah. Mustafa es-Sakkâ, I-II, Beyrut 1983.
(66) Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1974.
(67) el-Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, tah. Muhammed el-Mu'tasım, Beyrut 1987.
(68) İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, tah. Hurşid Ahmed Fâruk, Haydarâbâd 1964.

sı bakımından önemlidir. Eserde ayrıca Benî Ümeyye'nin Kureyş içindeki mevkiini tesbit edebilmemize yardımcı olabilecek bilgiler mevcuttur[69]. İbn Habîb'in bir diğer önemli eseri, Câhiliye devrinden itibaren eşrâftan hile ve suikast yoluyla öldürülen kimselerin biyoğrafilerini verdiği *Esmâu'l-Muğtâlîn mine'l-Eşrâf fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*'dır. Bu eserden, Emevîler tarafından öldürülen Hâşimîlerden Hz. Hüseyin, Ebû Hâşim, İbrahim b. Muhammed ve Abdullah b. Muaviye'yi yazarken faydalandık[70].

Burada, el-Makrîzî (845/1444)'nin çalışmamızla doğrudan ilgili olan eserine işaret etmek istiyoruz. *en-Nizâ've't-Tahâsum fîmâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim* adlı bu eserinde müellif, Emevîler devrinden önceki Emevî-Hâşimî mücadelesine daha fazla yer ayırmış, Emevîler dönemine ise daha az yer vermiştir. el-Makrîzî bu eseri yazarken başta el-Câhız'ın eserleri olmak üzere Edebiyat, tarih ve tabakat kitaplarıyla hadis külliyatından faydalanmıştır. Eserde kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Müellif bu eserinde Benî Ümeyye'nin İslâm'a, Hz. Muhammed'e ve Benî Hâşim'e düşmanlık yaptığını örnekler vererek anlatmakta ve dolayısıyla bu ailenin hilafete layık olmadığını savunmaktadır. Benî Ümeyye'nin kusurlarından bahsederken Benî Hâşim'e Emevîler döneminde yapılan zulümlere özet olarak temas etmiştir. Hüseyin b. Ali, Zeyd b. Ali ve Yahya b. Zeyd gibi Emevîler döneminde öldürülen Hâşimîlerden kısaca bahsetmektedir. el-Makrîzî bu eserinde hilâfetin

(69) İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, tah. Eliza Lichtenstädter, Haydarâbâd 1942.

(70) İbn Habîb, *Esmâü'l-Muğtâlîn mine'l-Eşrâf fi'l-Câhiliye ve'l-İslâm*, tah. Abdüsselâm M. Harun, (*Nevâdiru'l-Mahtûtât*'ın içinde, I-II, Kahire 1972-1973, II, ss. 100-278).

Abbas oğullarına geçişini biraz daha geniş olarak ele almakta, Ebû Müslim'in kendi adamlarını öldürmesini, Abbas oğullarının gerek Benî Ümeyye'ye ve gerekse Ali Evlâdına yaptığı zulümleri de hoş karşılamadığını açıklamaktadır[71].

Burada, çalışmamızın Emevîler dönemi için özellikle önemli olan iki esere işaret etmek istiyoruz. Bunlardan birincisi Ebû Mihnef (150/767)'in *Maktelü'l-Hüseyin* adlı eseri, diğeri de müellifi mechul olan *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye* adlı eserdir. Hz. Hüseyin'in şehid edilmesiyle ilgili olarak kaleme alınan *Maktelü'l-Hüseyin*, Hz. Hüseyin'in Yezid b. Muaviye'ye bîat etmeyip Medine'den Mekke'ye hareketinden itibaren şehid edilişine ve Kerbelâ katliâmından sağ olarak kurtulanların Şam'a gönderilişlerine kadar cereyan eden hadiseleri ihtiva etmektedir. Eserde Benî Ümeyye, onların valileri ve Benî Hâşim'e muhâlif olan şahısların isimleri geçtiğinde "leanehullah" (Allah ona lanet etsin) ifadesi kullanılmaktadır. Ancak müellifin et-Taberî'nin eserinde yer alan Kerbelâ olayı ile ilgili rivayetlerde bu tabirin kullanılmadığı görülmektedir. Bunun dışında, rivayetlerin özünde pek büyük bir fark bulunmamaktadır. Bu durumda acaba *Maktelü'l-Hüseyin*'deki bu ifadeler daha sonraki bir dönemde müstensihler tarafından mı ilâve edilmiştir? Yoksa et-Taberî Ebû Mihnef'in rivayetlerini süzgeçten geçirerek mi eserine almıştır? Bu soruların cevabı kesin olarak bilinmemekle birlikte, birinci ihtimal, yani daha sonraki bir dönemde bu ifadelerin esere eklenmiş olması daha kuvvetlidir. Şu kadar var ki, bu farklılık rivayet-

(71) El-Makrîzî, *en-Nizâ'u've't-Tahâsum fimâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*, Leiden 1888.

lerin, olayların özünü naklinde vârid değildir. Çalışmamızda *Maktelü'l-Hüseyin*'den aldığımız bilgiler, pek azı müstesna, ed-Dîneverî, et-Taberî, İbn A'sem, el-Mes'ûdî ve İbnü'l-Esîr gibi daha sonraki müelliflerin eserleri tarafından te'yid edilmektedir[72].

Çalışmamızın Abbâsî hareketi kısmı ile ilgili ilk kaynaklardan birisi, müellifinin ismi bilinmeyen ve Ancak Abbasî ailesinin azaltılarından birisi tarafından te'lif edildiği tahmin edilen *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye* adlı eserdir. Hicrî üçüncü asırda te'lif edilen bu eser, Abbâsî da'veti ile ilgili geniş bilgi vermektedir. Eser, el-Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ının metoduna uygun olarak te'lif edilmiş olmakla birlikte, bir neseb kitabının özelliğine tam olarak sahip değildir. Mesela Abbasoğullarının hepsinin biyoğrafisi verilmemektedir. Eserde Abbâsî da'vetinin başlangıcıyla ilgili orijinal bilgiler mevcuttur ve Abbas oğullarının Ebû Hâşim'in vasiyetine bağlılığı, Abbâsîlerin hilafete karşı tutumları ve bu makamı ele geçirmek maksadıyla ortaya koydukları çabalar açıklanmaktadır[73].

Abbâsîlerin kuruluş yıllarında Emevîlere yaptığı zulümlerle ilgili bazı bilgileri ihtiva eden eş-Şâbeştî (388/998)[74] ve el-Ğazûlî (815/1412)'nin[75] eserlerinden istifade ettik. Mezhepler ve mezhepler tarihi hakkında bilgi veren kaynaklardan el-Nevbahtî (300/912-913)'nin *Fıraku'ş-Şîa*'sı[76], el-Bağdâdî (429/1037)'nin *el-Fark beyne'l-*

(72) Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Hüseyin*, Bağdat 1977.

(73) *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbhasiyye* (Müellifi mechul), tah. Abdülaziz ed-Dûrî ve Abdülcebbâr el-Muttalibî, Beyrut 1971.

(74) eş-Şâbeştî, *Kitâbu'd-Deyyârât*, tah. Korkis Avvâd, Bağdat 1951.

(75) el-Ğazûlî, *Metâliu'l-Biidûr fî Menâzili's-Siirûr*, I-II, Kahire 1299.

(76) en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, Beyrut 1984.

Fırak'ı[77] ve eş-Şehristânî (548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i[78] kullandığımız temel kaynaklar arasındadır.

Araştırmalar: Emevî-Hâşimî münasebetlerini müstakil olarak ele alan bir araştırmaya rastlayamadık. Ancak incelediğimiz konuların bir kısmı bazı çalışmalar içinde ele alınmıştır.

Caetani, İslâm öncesi dönemde meydana gelen Emevî-Hâşimî çekişmeleri ile ilgili olarak genellikle et-Taberî'ye dayanmak suretiyle değerlendirmeler yapmaktadır. Bu müsteşrik, rivayetlere önyargı ile yaklaşmaktadır. O, İslâm öncesi dönemde meydana gelen Emevî-Hâşimî çekişmeleriyle ilgili rivayetleri, daha sonraki mücadelelerin bir yansıması olarak kabul etmekte ve bunları toptan reddetme cihetine gitmektedir[79].

Çalışmamızın bazı kısımlarında başvurduğumuz M. Watt'ın çalışmalarına burada işaret etmek istiyoruz. Onun *Hz. Muhammed Mekke'de* ve *Muhammed at Medina* adlı eserlerinden bilhassa kaynakların ve rivayetlerin kritiği bakımından faydalandık. *Hz. Muhammed Mekke*'de adlı kitabın EK-E'sinde yer alan ve genellikle İbn Sa'd'a dayanılarak hazırlanmış olan Mekke'li putatapanlar listesinden istifade ettik. Bu kitap, kabile mücadeleleri, kabile dayanışmaları ve kabilelerin gruplara ayrılmaları ile ilgili bilgiler ve değerlendirmeler açısından önemlidir. M. Watt'ın ikinci eserinden, Benî Ümeyye'nin Bedir Gazvesi'nde öldürülen yakınlarının intikamını alışı ve bu kabilenin ileri gelenlerinin

(77) el-Bâğdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.

(78) eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Muhammed Fethallah Bedrân, I-II, Kahire 1951.

(79) Caetani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit, I-X, İstanbul 1924-27.

Mekke'nin fethinden sonra "Müellefe-i Kulûb" arasında yer alması ile ilgili değerlendirmelerinden faydalandık[80]. Ayrıca Encyclopedia of Islam (New Edition)'ın konumuzla ilgili makalelerinin pekçoğu M. Watt tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan yeri geldikçe istifade ettik. Rivayetlerin değerlendirilmesinde J. Wellhausen'ın *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* adlı eseriyle[81] *Arap Devleti ve Sukutu*'ndan[82] istifade ettik. Araştırmamızın Emeviler döneminin her safhası ile alakalı bilgiler bulunan bu son eserde Abbâsî hareketine daha geniş yer ayırmıştır. Aynı yazar, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dînî-Siyâsî Muhalefet Partileri*[83] adlı çalışmasının ikinci bölümünde Emeviler devrinde Şiî muhalefeti işlerken Hz. Hüseyin, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd ve Abdullah b. Muaviye'nin isyanları üzerinde diğer çalışmasına nisbetle daha geniş durmuştur.

Muhammed Hamidullah'ın "el-Îlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri" isimli makalesinden Hâşim ve kardeşlerinin Kureyş ticaretindeki yerini ele alırken geniş bir şekilde istifade ettik[84]. Aynı müellifin *İslâm Peygamberi* adlı eserini de burada zikretmek gerekir[85].

(80) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. R. Ayas-A. Yüksel Ankara 1986; M. Watt, *Muhammed at Medina*, London 1956.

(81) J. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.

(82) J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963.

(83) J. Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989.

(84) Muhammed Hamidullah, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, IX, ss. 213-222, Ankara 1961.

(85) Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980.

Ferdinand Wüstenfeld'in Arap kabilelerinin soykütüğünü verdiği *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien* adlı çalışmasından faydalandık. Gerçekten bu esere başvurulmaksızın birbirine karıştırılmadan Arab kabileleri hakkında araştırma yapmak zordur. Şecerelerin sağlıklı bir şekilde ortaya konulmasında bu çalışmaya müracaat ettik[86]. Ayrıca Ö. Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemu Kabâili'l-Arab* adlı çalışmasını burada zikretmek gerekir[87].

Abdülmün'im Mâcid'in *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-Arabiyye*, adlı eserinin *Emevî Devleti*'ni konu alan II. cildinin giriş bölümünde Emevî Ailesi hakkında bilgi verilmiş, Cahiliye döneminden Muaviye devrine kadar Emevî-Hâşimî münasebetlerinin ana kaynaklara dayanılarak kısa bir özeti yapılmıştır[88].

Tâhâ Hüseyin'in *el-Fitnetü'l-Kübrâ* adlı eseri, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Muaviye dönemlerindeki Emevî-Hâşimî ilişkileriyle ilgili değerlendirmeler açısından önemlidir[89].

Abdülhalık Bak'r, *İdârî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi* adlı doktora tezinde, Cemel Savaşında Benî Ümeyye'nin rolüne işaret etmiştir[90].

(86) Ferdinand Wüntenfeld, *Genealogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien*, Osnabrück 1966.

(87) Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-III, Dımeşk 1949; aynı yazarın ayrıca *A'lâmu'n-Nisâ* adlı eserinden de faydalandık, I-V, Beyrut trz.

(88) Abdülmün'im Mâcid, *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-Arabiyye*, II, Kahire 1971.

(89) Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, I-II, Mısır 1948, 1953.

(90) Abdülhalık Bakır, *İdârî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1990.

Ali b. Abdullah el-Müsnid, temel kaynaklardan ve araştırmalardan istifade ederek hazırladığı *el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Da'vetü Ehli'l-Beyt*, adlı araştırmasında Benî Hâşim'in kollarını, Tâlibîleri, Ali Evlâdını ve Abbâsîleri özet olarak tanıttıktan sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin, dönemindeki siyâsî olaylar karşısındaki tutumu, Abbâsîlerin hilafeti ele geçirmek için sarfettiği çabalar, Abbâsî hareketinde Humeyme'nin siyâsî ve Horasan'ın askerî rolünü işlemektedir ki konumuz açısından son derece önemli olan bu çalışmadan geniş bir şekilde faydalandık[91].

Çalışmamızın Abbâsî hareketi ile ilgili kısmında Hüseyin Atvan'ın Abbâsî daveti ile ilgili kitaplarından istifade ettik. Yazar birbirinden bağımsız iki ayrı cilt halinde hazırladığı çalışmalarında Abbâsî Da'veti'ni tüm yönleriyle geniş olarak ortaya koymaktadır. Yazar bu çalışmalarında Abbâsî Da'vetinin doğuşunu, tarihî seyrini ve gelişmesini, Abbâsîlerin Benî Ümeyye'nin iktidarına son verişini temel kaynakların ve araştırmaların ışığı altında ortaya koymuş ve bol malzeme kullanmıştır. Konuları başarılı bir şekilde ortaya koyan yazarın ele aldığı konularda tahlile ve yoruma fazla yer ayırmadığı görülmektedir[92].

Salâhuddîn el-Müneccid, temel kaynaklardan ve araştırmalardan faydalanarak hazırladığı *Me'sâtu Sukûtı Dımeşk ve Nihâyetü'l-Emeviyyîn* adlı çalışmasında Şam'ın Abbâsîlerin eline geçişini ve onlar tarafından Emevîlerin katledilişini incelemektedir[93].

(91) Abdullah b. Ali el-Müsnid, *el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Da'vetü Ehli'l-Beyt*, Kahire 1991.

(92) Hüseyin Atvân, *ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye Târih ve Tatavvur*, Beyrut trz.; a. mlf., *ed-Da'vetü'l-Abbâsiyye, Mebâdî ve Esâlîb*, Beyrut trz.

(93) Salâhuddîn el-Müneccid, *Me'sâtu Sukûtı Dımeşk ve Nihâyetü'l-Emeviyyîn*, Beyrut 1981.

Van Vloten'in *Emevîler Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar* adlı çalışması[94], Ethem Ruhi Fığlalı[95] ve Hasan Onat'ın mezhepler tarihi ile ilgili araştırmaları[96] ile Yusuf el-'Işş[97] ve Ahmed Çelebi'nin[98] çalışmaları da istifade ettiğimiz başlıca çalışmalardır.

Girişte Araplarda toplum yapısı ve kabileler arasındaki mücadelelerin temel sebepleri konusunda ana kaynakların yanında, bilhassa el-Âlûsî (1270/1853)'nin *Bülûğu'l-Ereb*'i[99], Cevad Ali'nin *el-Mufassal fî Târihî'l-Arab Kable'l-İslâm*'ı[100] ve Philip Hitti'nin *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*[101]; Corci Zeydan'ın *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*[102] istifade ettiğimiz başlıca çalışmalar arasında yer aldı.

B- *Araplarda Sosyal Yapı ve Kabile Mücadelelerinin Temel Sebepleri*

Arap yarımadası sakinleri göçebe (bedevî) ve yerleşik (hadarî) olmak üzere iki zümreye ayrılır. Bu iki zümre arasında yarı göçebeler de mevcuttur. Kureyş kabilesi, Kusay döneminde Mekke'ye yerleşmeden önce yarı göçebe haya-

(94) Van Vloten, *Emevîler Devrinde Arab Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara 1986.
(95) Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiye Şîası*, İstanbul 1984.
(96) Hasan Onat, *Emevîler Devrinde Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
(97) Yusuf el-'Işş', *ed-Devletü'l-Emeviyye*, Dımeşk 1985.
(98) Ahmed Çelebi, *el-Hılâfetü'l-Abbâsiyye*, Kahire 1985.
(99) el-Âlûsî, Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rîfeti Ahvâli'l-Arab, I-III, Beyrut trz.
(100) Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-VIII, Bağdat 1950.
(101) Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980.
(102) Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye Tarihi, çev. Zeki Meğâmiz, I-V, Dersaadet 1328-30.

tı yaşıyordu. Bedevîler geçimlerini hayvancılıkla ve çevrede bulunan yerleşik halka ait kervanları yağmalamakla temin ederlerdi. Şehirlerde oturan yerleşik halk, Tâif ve Medine gibi ziraata elverişli yerlerde tarım ve hayvancılıkla; elverişsiz olan Mekke'de yerleşen Kureyş kabilesi ise ticaretle meşgul oluyordu. Bedevîler kendi kabilelerine ait çadırlarda oturdukları gibi, şehirliler de kendi kabilelerine mahsus mahallelerde oturuyorlardı[103].

Hayat şartlarının farklı olmasına rağmen gerek bedevîlerde gerekse yerleşik halkta sosyal yapının bir tek temeli vardı ki, bu da bağları, gelenekleri ve ahlâkî değerleriyle "kabile"dir[104]. Biz burada kabilenin siyasî teşkilatı ve dayanışması üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Kabilenin siyasî teşkilatı ilkeldi. Kabile başkanı, eşit hak sahipleri arasından seçilen "seyyid" veya daha ziyade "şeyh" adı verilen kimseydi. "Şeyh" kelimesi, olgun kişi ve aynı zamanda ihtiyar manasına gelmektedir. Bu kelimenin hem ihtiyar ve hem de kabile başkanına delalet etmesi, reislikte yaşa da önem verdiklerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten aynı nüfuza sahip iki veya daha fazla şeyh adayı olursa yaşlı olanı tercih edilirdi[105]. Şeyhlik prensip itibariyle ırsî değildi. Fakat onun evlatları kabiliyet ve servetleriyle temayüz ederse başkanlık çok defa onun ailesinde kalmaktaydı. Şeyh kabile halkına yol göstermekten ziyade halkın iradesine uygun hareket ederdi. Onun idareci-

(103) Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1954-5.

(104) A. Aziz Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, istanbul 1991, 137.

(105) Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, IV, 45-46; V, 86

liği emretmekten çok hakemlik yapmaktı[106]. Şeyh örfe uygun hareket etmek zorundaydı. Çünkü örf kanun yerine kaimdi[107]. Örfün kuvveti de atalara duyulan saygıdan ileri gelmekteydi. Şeyh, harp zamanında hukuken komutan olurdu[108]. Kabile şeyhine danışmanlık yapan bir de "meclis" bulunmaktaydı[109].

Mekke'nin ictimâî ve siyâsî durumu kabile geleneklerine dayanmakla birlikte, şeyhlik sistemi ortadan kalkmaya yüz tutmuştu. Şeyhe yardımcı olan meclis de farklılaşmıştı. Göçebe kabile meclisinin şehirdeki muadili olan "mele" mevcuttu. Bu meclis en zengin ve en nüfuzlu ailelerin reislerinden meydana gelmekte idi[110]. Kabile asabiyeti mevcut olmakla birlikte boy asabiyeti genel asabiyetten daha fazla hissediliyordu[111]. İslâmiyetin ortaya çıktığı sıralarda bir bütün olarak Kureyş'ten ziyade bu kabilenin kollarının ayn ayn nüfuzları söz konusuydu[112]. Kamu görevleri Kureyş'in ileri gelen 10 kolunun başkanlan mesabesinde bulunan kimseler tarafından yürütülüyordu[113].

Kabile nizamının esası "asabiyet"tir. Bu da İslâm öncesi Araplarında bir kimsenin "asabe"sini, yani baba tarafından

(106) Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, 27.

(107) H. İbrahim Hasan ve A. İbrahim Hasan *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire 1939,19.

(108) de Goeje, "Arabistan (Etnoğrafya)", İA, I, 485.

(109) Bernard Lewis, 27; Philip Hitti, I, 52.

(110) H. Lammens, "Mekke", *İA*, VII, 631-32.

(111) A. Aziz Durî, 27.

(112) M.Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 25.

(113) Geniş bilgi için bkz. el-Âlûsî, I, 249-50, Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârîh-i Hulefâ*, Dersaadet 1331, IV, 396-98; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, I, 21-22; Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990, 30 vd.

akrabalarını veya genelde kabilesini haklı veya haksız olsun, her meselede müdafaa etmeye hazır olması; kabile fertlerinin gerek kendi mal ve mülklerini korumak ve gerekse başkalarının mal ve mülklerini zaptetmek için birleşmesidir[114]. Kabilede mümkün olabilecek nihâî bağlılık unsuru bu asabiyettir. Kan akrabalığı, kabile yapısında birleştirici rol oynamaktadır[115].

"Neseb asabiyeti" de denilen bu kabile dayanışması bağına göre herkes tehlike anında kardeşine yardımla mükellefti; hatta onun haklı veya haksız olduğunu sorma hakkına sahip değildi. Bu yükümlülük şüphesiz önce yalnız kendi boyuna düşerdi. Bunların gücü kâfi gelmediği takdirde bütün kabile onun uğruna kendini ortaya atardı[116].

"Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardımcı ol" sözü, kabiledaşa her durumda yardım öngörüldüğünü göstermektedir. Bu da "kabiledaşın düşmanın ve aynı zamanda zalim bile olsa ona; zulme uğradığı zaman da düşmanına karşı ona yardım et" anlamına geliyordu. Cahiliye devrinde söylenmiş bir darb-ı mesel olan[117] bu sözü Hz. Peygamber de söylemiş; bunun üzerine bir adam "Ya Resûlallah! Mazlûma yardım ederiz. Fakat zâlime yardım nasıl olur?" diye sormuştu. Buna cevaben Hz. Peygamber: "Onu zulümden alıkoyarsın" şeklinde cevap vermiştir[118]. Şüp-

(114) Ahmet Ateş "Asabiyet", *İA*, I, 663; de Goeje, "Arabistan (Etnoğrafya)", *İA*, I, 485; Cevad Ali, I, 364.

(115) Philip Hitti, I, 49; "Asabiye" için bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul, 1986, I, 335 vd.

(116) Brockelmann, *İslâm Milletleri*, 4.

(117) el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire 1978-1979, III, 373-75.

(118) el-Buhârî, *Sahîh*, VIII, 59; el-Meydânî, III, 375.

hesiz Hz. Peygamber'in bu sözünde bahsettiği yardım edilmesi istenen kardeş, din kardeşidir.

Kabile dayanışması neseb bakımından birbirine yakın olan kabileleri, uzak olanlar aleyhine birleştirirdi. Bir Kahtânî, Adnânî aleyhine Kahtânîlerin tarafını tutardı. Adnânî Kays kabilesi ile Kahtânî Kelb kabilesi arasındaki mücadeleler bunun en açık örneğidir. Bir kabilenin kolları arasında bile, mesela iki Adnânî ve hatta iki Kureyşî arasında neseb asabiyeti kendini göstermiştir. İkisi de Kureyş'ten olduklan halde Abdümenâf ve Mahzûm kabileleri arasında çekişme mevcut olduğu gibi, Benî Abdimenâf'ın iki kolu olan ve araştırmamızın konusunu oluşturan "Benî Hâşîm" ve "Benî Ümeyye" arasında da rekabet ve düşmanlık hüküm sürmüştür. Hicri ikinci asırda Benî Hâşîm'in iki kolu olan Abbasîler ile Tâlibîler birbirine düşman kesilmişlerdir[119].

Cahiliye devrinde asabiyet baba tarafından neseb cihetiyle teşekkül etmekle birlikte, annenin ve dayı tarafının da büyük ehemmiyeti vardı. Bazen amcaya karşı dayıdan yardım istenirdi. Nitekim Abdülmuttalib b. Hâşim, Benî Ümeyye ile işbirliği içinde bulunan amcası Nevfel'in kendisine yaptığı bir haksızlığı Medine'deki dayılarının yardımıyla bertaraf edebilmişti[120].

Bunun yanında asabiyet, hilf (andlaşma, ittifak) ve civâr (resmî koruma teminatı) gibi yollarla da teşekkül ederdi[121]. Birçok bakımdan halîf (andlaşmalı, müttefik) ve câr (emân altındaki kişi) kabilenin üyesi gibi muamele görür-

(119) Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, IV, 21-22; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut trz., III, 281 vd.

(120) İbn Habîb, *el-Munammak*, 84 vd; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 69-70; et-Taberî, II, 248-51.

(121) Cevad Ali, I, 352 vd.

dü. Bazen baba tarafından akrabaya karşı bir başka kabile ile hilf (andlaşma) yoluna gidilirdi. nitekim Abdülmuttalib b. Hâşim, amcası Nevfel ve Abdüşems oğullarına karşı Kahtânî Huzâa kabilesi ile andlaşma gerçekleştirmişti[122].

Kan bağı[123] ve andlaşmalar mukaddes addedildiği gibi civâr (resmi koruma) hukuku da mukaddes kabul edilir ve bu hukuka riayet edilirdi. Bazen bu hukuka riayet iki yakın akrabanın arasını bile açabilirdi. Nitekim Abdülmuttalib ile Harb b. Ümeyye'nin araları, birincisinin emanı altındaki bir yahudinin Harb b. Ümeyye tarafından öldürtülmesi yüzünden açılmıştı[124].

Kabileler arasında meydana gelen mücadelelerde "Eyyâmu'l-Arab"ın[125] önemli bir yeri vardır. Bu savaşların sebepleri arasında komşu kabilenin hukukuna riayetsizlik, kan davaları ve ekonomik hususlar[126] yer almaktadır. Bazen bir sınır anlaşmazlığı veya nüfuzlu bir şahsın himayesi altında bulunan bir kimsenin hakarete uğraması sonucu kavgaya tutuşan birkaç kişi arasındaki mücadele büyüyerek aile veya kabile düşmanlığı haline gelir ve neticede savaş çıkardı. Kan döküldükten sonra umumiyetle kavgaya iştirak etmeyen bir aile, savaşanların aralarını bulur ve onları uzlaştırırdı. Az zayiat veren kabile, çok zayiat veren tarafa aradaki farkın diyetini öderdi[127].

(122) İbn Habîb, *el-Munammak*, 88 vd.

(123) Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 2.

(124) İbn Sa'd, I, 87.

(125) İslâm öncesinde meydana gelen Eyyâmu'l-Arab için bkz. Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab Kable'l İslâm*, tah. Adil Casim el-Beyatî, I-II, Beyrut 1987; Ali Muhammed el-Becavî ve ark., *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Cahiliyye*, Mısır trz.

(126) Philip Hitti, I, 50.

(127) E. Mittwoch, *"Eyyâmu'l-Arab"*, İA, IV, 421.

Kabileler arasında kan davalarının önemli bir yeri vardır. Araplar intikam konusunda titiz davranırlardı. Bir kabileye mensup bir adam diğer kabileden birini öldürürse, öldürülen adamın kabilesi katilin kabilesinden öldürülen adama denk bir şahsı öldürmeden, yahut diyet almak suretiyle sulh sağlanmadan huzur bulamazdı. İntikam almadığı sürece zırh çıkarmamaya, başına koku sürmemeye, şarap içmemeye ve kadınlara yaklaşmamaya yemin ederdi[128].

Cahiliye döneminde iki kişi arasında düşmanlık ortaya çıkmasına yol açan hususlardan birisi de "müfâhare", yani babalarla, dedelerle, nüfus çokluğu, şeref veya cömertlikle övünmedir. Bu sayılan hususlarda iki kişi arasında meydana gelen çekişmelere "münâfere" denilmektedir. Bedevîlerde genellikle çok sert ve aşırı bir şekilde ortaya çıkan şeref duygusu, Mekke'de Kabe'ye karşı duyulan saygı ve ticaretin getirdiği refah sayesinde biraz yumuşamış olmakla beraber[129] zaman zaman açık bir şekilde kendini gösterdiği görülmektedir.

N-F-R- Kökünden gelen "münâfare", "haseb (şan, şeref, soyluluk) ve neseb konusunda muhakeme olmak" mânâsına gelir[130]. Cahiliye döneminde iki kişi, hangisinin daha fazla şan-şeref sahibi ve neseb bakımından üstün olduğu konusunda tartışmaya girdiklerinde aralarında hüküm vermek için hükkâm'dan (hâkim'in çoğulu) birini veya bir kâhini hakem tayin ederlerdi. Davacı ve davalıdan herbiri, hakemin huzurunda kendisinin ve kabilesinin meziyetlerini sayarak rakibinden daha üstün olduğunu idda eder-

(128) Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, V, 85-86.
(129) Brockelmann, *İslâm Milletleri*, 5-6.
(130) Cevad Ali, I, 351.

di. Muhâkeme için başvuran kimseler hakemden istekleri-ni dile getirirken "hangimiz nefer (nüfus) bakımından daha güçlüyüz?", ve muhâkeme esnasında da "ben nefer bakımından daha güçlüyüm" ifadelerini kullanırlardı[131]. Bu sözlerde geçen "nefer" kelimesinden dolayı bu çeşit duruşmalara "münâfere" denildiği söylenmektedir[132]. Cahiliye döneminde Araplar arasında bu türden münâfereler pek çoktur[133].

"Münâfere" hadiselerinde olduğu gibi diğer pek çok anlaşmazlıkların çözümünde hakeme veya bir Kâhine başvurulurdu. Bu anlaşmazlıklar arasında miras davaları, su anlaşmazlıkları, kan davaları yer almaktadır. Kureyş kabilesinde de hakemler mevcuttu. Bunlar arasında Abdülmuttalib b. Hâşim, Harb b. Ümeyye, Zübeyr b. Abdilmuttalib, Abdullah b. Cüd'an, Mahzûm kabilesinden Velid b. Muğîre[134] ve Hz. Ömer'in dedesi Nüfeyl b. Abdiluzzâ bulunmaktadır. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hakemler arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında bir başka kabileden hakem seçilirdi.

Anlaşmazlıkların çözümü için başvurulan kimseler arasında kâhinler de bulunmaktaydı. Araplar kâhinlerin her şeye güçlerinin yettiğine inandıklarından önemli işlerinde onlarla istişârede bulunurlar, aralarında ihtilaf ve düşman-

(131) Kur'an-ı Kerim'de birisi mü'min, diğeri de inanmadığı halde mal ve nüfus bakımından itibarlı olan iki kişiden ikincisinin arkadaşıyla konuşurken böyle bir ifade kullandığı yer almaktadır: "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha güçlüyüm". 18. Kehf Sûresi 34.

(132) İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, V, 226; el-Âlûsî, I, 287-88, 301.

(133) Bkz. el-Alûsî, I, 287-307.

(134) el-Ya'kûbî, I, 258.

lık meydana geldiğinde kâhinlerin hükmüne mürâcaat ederlerdi; Onlann verdikleri hükümler itirazsız kabul edilirdi. Bu sebepten kâhin mefhumu hakem mefhumuyla benzerlik arzetmektedir[135].

Kabile çekişmelerinde, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan rekabetlerin yanında, bilhassa İslâmî dönemde dînî sebeplerin; siyâsî, sosyal ve ekonomik tesirlerin etkilerini de görmek mümkündür. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Hâşimî-Emevî ilişkilerinde bu sebeplerin tesirine sık sık rastlanmaktadır.

(135) el-Âlûsi, II, 269, 275; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, III, 29; Cevad Ali, V, 314 vd; A. Fischer, "Kahin", IA, VI, 72; İhtilaflarda hakemlik yapan meşhur kahinler için bkz. el-Âlûsî, II, 275 vd.



I. BÖLÜM

KUREYŞ, EMEVÎ-HÂŞİMÎ KABİLELERİ VE İSLÂM ÖNCESİNDE EMEVÎ-HÂŞİMÎ ÇEKİŞMELERİ



A- *Kureyş Kabilesi*

1. Fihr (Kureyş) b. Mâlikten Kusay'a Kadar Kureyş Kabilesi

Genellikle kabul edildiğine göre Kureyş Kabilesi, Adnânîlerin Mudar kolundan olan ve aynı zamanda kendisine Kureyş ismi de verilen Fihr b. Mâlik'in neslinin oluşturduğu kabileler topluluğudur[1]. Fihr'in dedesi Nadr b. Kinâne'nin neslinin Kureyş kabilesi olduğuna dair görüşler zayıftır. Çünkü Fihr'in yukarısına Kinâne'ye nisbetle "Kinânî" denilmekte ve kaynaklarımızda Kureyş kabilesi Kinâne oğullarından ayrı olarak zikredilmektedir[2]. Fihr'in soyundan olmayanlar Kureyş kabilesinden sayılmamaktadır[3]. Fihr'in adının Kureyş, lakabının Fihr olduğu da kaynaklarımızda yer almaktadır[4]. Fihr (Kureyş)'in Adnân'a kadar uzanan seceresi şöyledir: Fihr (Kureyş) b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b.Nizâr b. Maad b. Adnân[5]. Nesli için EK-I'e bakınız.

Kur'an'da "el-Îlâf" veya "Kureyş" diye isimlendirilmiş sûrede bir defa geçen "Kureyş" kelimesinin "toplamak" ve "kazanmak" anlamına gelen "K-R-Ş" kökünden türemiş olan "takarruş" kelimesinden geldiği söylenir[6]. "Takarruş",

(1) İbnü'l-Kelbî, *Cemhere,* 80; ez-Zübeyrî, 12; el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 39; et-Taberî, II, 262; es-Süheylî, I, 7; el-Kilâî, *el-İktifâ fi Megâzi Rasûlillah ve Selâseti'l-Hulefâ,* Kahire 1968, I, 24; Cevad Ali, IV, 295; M. Watt, "Kuraysh", EI², V, 434.

(2) İbn Sa'd, I, 55.

(3) İbn Sa'd, I, 55; ez-Zübeyrî, 12; en-Nüveyrî, II, 352.

(4) el-Yâkûbî, I, 233.

(5) F. Wüstenfeld, *Tabellen,* Übersicht Tabelle der İsmâilltischen Stämme ve D.

(6) el-Cevherî, *es-Sıhâh,* tah, Ahmed Abdülgafur Attar, Mısır 1377, III, 1016; İbn Manzûr, VI, 334; Ö.Rıza Kehhâle, *Mu'cem,* III, 947.

"toplanma" ve "bir araya gelme" ve bir de " ticâret ve kazanma" mânâlarına gelir[7]. "Toplanma" anlamına göre, Kureyş'in bu ismi, ya bu kabileye adını veren Fihr b. Mâlik'in oğullarını önce dağılıp sonra bir araya toplanmalarından[8], veyahut daha sonraki bir dönemde Fihr'in altıncı nesilden torunu olan Kusay'ın onları bir araya toplayıp Mekke'nin içine yerleştirmesinden ötürü aldığı söylenmektedir[9]. O takdirde Kureyş kabilesine bu ismin verilmesi Kusay zamanında olmalıdır. "Takarruş" kelimesinin ikinci anlamı olan "Ticaret ve kazanma"dan hareketle Kureyş kabilesinin ticaretle meşgul olmasından dolayı bu ismi almış olduğu da kaydedilmektedir[10].

En-Nüveyrî bu konudaki görüşleri zikrettikten sonra "Kureyş" kelimesinin "teftîş" mânâsına gelen "takrîş" kökünden türediğini ve bunun da bu konuda söylenenlerin en güzeli olduğunu kaydeder. Buna göre Fihr. b. Mâlik'in hasletlerinden birisi muhtaçların ihtiyacını kendi imkanlarıyla karşılamaktı. O, çıplakları giydirir, tardedilen kimseleri himayesine alır, korkuya maruz kalanları korur ve yolunu şaşıranlara yardımcı olurdu[11].

(7) İbn Hişâm, I, 93-94.

(8) Fihb. Mâlik'in ikisi bir hanımından, diğeri bir başka hanımından olan üç oğlu birbirinden ayrılıp Mekke bölgesine yerleşmişler; ancak daha sonra bir araya gelmişler. Bunun üzerine "takarraşe, Benû Cendele-Cendele oğulları bir araya geldi.", denilmiş (Cendele Fihr'in annesidir); bundan böyle Fihr'in oğullarına "Kureyş" denilir olmuştur (İbn Sa'd, I, 69).

(9) İbn Sa'd, I, 69; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, tah. M. Ali en-Neccar, Kahire 1967, VIII, 321; İbn Manzûr, VI, 335; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 405.

(10) İbn Hişâm, I, 93; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, VIII, 321; İbn Manzûr, VI, 335; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 405.

(11) en-Nüveyrî, II, 352; Ayrıca bkz.: Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, III, 947.

"Kureyş" kelimesinin, aynı kökten gelen ve bir çeşit köpekbalığının ismi olan "kırş"ın ism-i tasğîri(küçültme ismi) olduğu da kaynaklarımızda zikredilmektedir[12]. M.Watt "bunun doğru olması halinde, Kureyş'in, "kelb" gibi bir totem ismi olması mümkündür"[13], şeklinde bir görüş ileri sürüyorsa da arapların erkek çocuklarına "esed(aslan)", "kelb" ve "zi'b(kurt)" gibi yırtıcı hayvanların isimlerini vermesinin sebebi onları düşmanlarına karşı kahraman gösterme düşüncesidir[14]. "Kureyş" ismi de bir totem adı olmaktan ziyade arap ad koyma geleneğinin bir ürünüdür. Ancak bunun "küçültme ismi" olması, gerçekten bu kabileyi veya Fihr b. Mâlik'i küçültmek için değil, yüceltmek içindir[15]. Kanaatimizce deniz hayvanları içinde cesaretiyle bilinen köpekbalığının ismi olan "kırş"ın ism-i tasğîri olan "Kureyş" kelimesinin Fihr b. Mâlik'in ismi ya da lakabı olması, neslinin bu isimle anılmasına sebep olmuştur.

Kureyş'e nisbetle "Kureşî" veya "Kureyşî" tabirleri kullanılmaktadır[16].

Fihr b. Mâlik, zamanında Mekke halkının reisi idi. Bu sıfatla o, hacıları Mekke yerine Yemen'e çekmek maksadıyla Ka'be'nin taşlarını buraya götürmek için gelen Hassân b. Abdikilâl el-Himyerî komutasındaki Yemenlilerin Ka'be'ye saldırısını önlemek için Kureyş, Kinâne, Huzeyme, Esed ve Cüzâm kabileleri ile Mudar'ın bazı kollarından oluşan orduya kumanda etmişti. Meydana gelen şiddetli çarpışma

(12) el-Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, Mısır trz., II, 294-5; İbn Manzûr, VI, 335.
(13) M. Watt, "Kuraysh" EI², V, 434.
(14) İbn Düreyd, 5; el-Âlûsî, III, 193.
(15) Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul trz. IX, 6182.
(16) el-Ezherî, VIII, 322; el-Firuzâbâdî, II, 294-5; İbn Manzûr, VI, 335-36.

sonunda Yemenliler mağlup edilmiş; Komutanları da Hâris b. Fihr tarafından esir alınmıştır; üç yıl Mekke'de kalan esir komutan daha sonra fidye alınarak serbest bırakılmıştır[17].

Fihr'in zamanında Ka'be ve onunla ilgili görevler daha önce bunları Cürhüm kabilesinin elinden almış olan Huzâa kabilesinin elinde bulunuyordu. Ka'be ile ilgili görevlerin Huzâa tarafından yerine getirilmesi Kusay zamanına kadar devam etmiştir.

Fihr'in torununun oğlu Ka'b b. Lüey, Kureyş içinde ve diğer araplar nezdinde nüfuz sahibi olup şöhreti yaygın bir şahsiyet idi. Öyle ki Araplar "Fil yılı"na kadar onun öldüğü yılı tarih olarak kullanmışlardır. Meşhur "Fîl olayı" bütün eski olayların şöhretini gölgede bırakıncaya ve Araplar tarafından tarih başlangıcı olarak kabul edilinceye kadar durum bu şekilde devam etmiştir[18]. Ka'b cuma günleri bir ibadet icrâ eder ve hutbe okurdu. Onun zamanına kadar bu güne "yevmü'l-arûbe=araplık günü" yahut "Ma'rûzât=açıklama" günü adı verilmekteydi[19]. Bu güne ilk olarak "yevmü'l Cumua=Cuma günü" adını veren Ka'b olmuştur[20]. Onun Hz. Muhammed'in geleceğini haber veren hutbesi meşhurdur[21].

(17) et-Taberî, II, 262-63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 24; el-Mâverdî, 249; Caetani, I, 204-5; Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, (Mekke Devri, İstanbul 1987), I-II/I, 58.

(18) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 25; Daha sonra da Abdülmuttalib b. Hâşim'in ölümünü tarih olarak kullanmışlardır.

(19) M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 34.

(20) en-Nüveyrî, II, 358; el-Âlûsî, I, 235; Caetani, I, 208.

(21) Bu hutbe için bkz.: el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 41; el-Mâverdî, 247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 244.

Fihr b. Mâlik'in torunları, akrabaları olan Kinâne kabilesi arasında dağınık bir şekilde yaşıyorlardı[22]. Bu durum, Fihr'in altıncı nesilden torunu Kusay'ın, Kureyş'i bir araya toplayıp Mekke'nin içine yerleştirmesine kadar devam etmiştir.

2. Kusay Dönemi

a) Kusay'ın Mekke Hakimiyetini Ele Geçirişi

Asıl ismi Zeyd olan Kusay'ın Kureyş içindeki mevkii ve Mekke tarihindeki yeri önemlidir. Onun şeceresi kaynaklarda ittifakla şöyle verilmektedir: Kusay b.Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Fihr veya Kureyş. Ceatani, Kusay'ın Mîlâdî 365 tarihlerinde doğduğunu belirtmektedir[23]. Babası Kilâb'ın vefat etmesi üzerine annesi Fâtıma bt. Seyel[24], hac maksadıyla Mekke'ye gelen ve Kudâa'nın bir kolu olan Uzre kabilesinden[25] Rabîa b. Harâm ile evlendi. Rabîa hanımını küçük Zeyd de beraberinde olduğu halde memleketine götürdü. Mekke'den uzaklaşınca annesi Zeyd'e uza-

(22) İbn Hişâm, I, 117; İbn Habîb, *el-Munammak*, 13.

(23) Caetani, I, 233.

(24) en-Nüveyrî, II, 358. Kusay'ın annesinin şeceresi şöyledir: Fâtıma bt. seyel b. Hamâle b. Avf. Onun dedelerinden olan ve "el-Câdır" lakabıyla meşhur Âmir, Cürhümlüler zamanında medana gelen bir sel baskınında yıkılan Ka'be duvarlarını yeniden inşa ettiği için el-Câdir (Duvar inşâ eden) lakabını almıştır (İbn Hişâm, I, 105; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49). M. Hamidullah, Kusay'ın annesini Kudâa kabilesinden gösteriyor. Bkz.: *İslâm Peygamberi*, I, 34. Halbuki Kusay'ın annesi Ezd Kabilesinin Cu'sume kolunun el-Cedere boyundandır. Bkz. İbn Hişâm, I, 104.

(25) Uzre, Arap yarımadasının kuzeyinde, Hicâz'ın Suriye hudûdunda ve Tebûk yakınında oturan bir kabiledir. Bkz. Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, II, 768. ; M. Watt, "Kusay", EI², V, 519.

ğa giden manasına gelen "Kusay" adını verdi[26]. Fâtıma'nın Rabîa'dan Rizâh adlı bir çocuğu da dünyaya geldi.

Uzre kabilesi arasında büyüyen Kusay bir gün Kudâa kabilesinden bir adamı ok atışı yarışında yenmişti. Mağlup Kudâalının kendisine "sen bizden değilsin" demesi üzerine gerçek durumu öğrenmek için derhal annesine giden Kusay, asıl babasının Kilâb b.Mürre olduğunu ve kabilesinin de Mekke'de oturduğunu öğrenir öğrenmez buraya gitmek istediyse de annesi onu yol emniyeti bulunmadığı gerekçesiyle hac mevsimine kadar bekletmiş ve hac mevsiminde Kudâalı bir kervanla Mekke'ye göndermiştir. Hac görevi sona erince Kudâalılar kendisini geri götürmek istedilerse de Kusay dönmek istememiş ve Mekke'de kalmıştır[26a].

Bu sırada Kabe'nin bakımı ve Mekke'nin hakimiyeti Huzâa kabilesinin reisi Huleyl b. Hubşiyye b. Hilâl'in elinde bulunuyordu. Kusay bu Huleyl'in kızı Hubbâ ile evlendi ve bu evlilikten Abdüddâr, Abdüluzzâ, Abdükusay adlı oğulları ile Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin ortak ataları olan Abdümenâf dünyaya gedi. Bu arada Kusay'ın serveti ve itibarı arttı; kayınpederinin ölümüyle birlikte Mekke'de iktidarı eline geçirdi.

Kusay'ın iktidarı ele alışı ve kayınpederinin yerine geçişiyle ilgili rivayetlerde farklılık göze çarpmaktadır. Huzâ-

(26) İbn Düreyd, 19; Levi Della Vida, "Kusayy", *İA*, VI, 1028.

(26a) İbn Hişam, I, 118; el-Ezrakî, I, 58; İbn Sa'd, I, 67; İbn Habîb, *el-Munammak*, 83-84; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 48-49; el-Ya'kûbî, I, 237; et-Taberî, II, 254-55; es-Süheylî, I, 84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 18-19; Caetani, I, 234. Muhammed Hamidullah İbn Hişam'ı kaynak göstererek Kusay'ı Mekke'ye amcasının getirttiğini ifade etmektedir. Bkz. *İslâm Peygamberi*, I, 34. Fakat Hamidullah'ın gösterdiği eserde ve diğer kaynaklarda Kusay'ın Mekke'ye dönüş hikayesinde amcasından söz edilmiyor.

alıların rivayetine göre Huleyl henüz hayatta iken Kusay'ın kendi kızından olan oğullarının çoğaldığını görünce Ka'be'nin velayetini ve Mekke'nin emirliğini damadına vasiyet etmişti[27]. Bir başka rivayate göre Huleyl yaşlanıp güçten kuvvetten düşünce Ka'be'nin anahtarlarını kızı Hubbâ'ya vermiştir. Hubbâ da Ka'be'yi açmak için anahtarı bazen kocası Kusay'a, bazen de zayıf yaratılışlı bir şahıs olan kardeşi el-Muhteriş (Ebû Kubşân) b. Huleyl'e veriyordu. Huleyl'in ölümüyle birlikte reislik el-Muhteriş'te kalmış; Kusay da ondan Ka'be'nin anahtarlarını alarak buranın bakımını eline geçirmiştir[28]. Kusay'ın Ka'be'nin anahtarlarını el-Muhteriş'ten kıymetli bir deve ve bir tulum şarap karşılığında[29] veya bir içki meclisinde[30] aldığı da söylenmektedir. Mamafih Huleyl'in, kendisinden sonra yerini doldurabilecek nitelikte bir erkek evladının bulunmadığı ve bunun da Kusay için bir avantaj teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Kusay Ka'be'nin bakımını eline geçirince Huzâa kabilesinin sert muhalefeti ile karşılaştı ve bu muhalefeti bertaraf etmesi bir hayli maceralı oldu. Bu sırada hac ile ilgili görevler Huzâa dışındaki kabilelerin elinde bulunuyordu. Mudar'ın torunlarından el-Gavs b. Mürr hacılara Arafât dağından hacca başlama izni verme (icâze) görevini kendi üzerine almıştı. el-Gavs'tan sonra onun soyundan gelen ve "Sûfe" lakabı verilenler bu görevi yerine getiriyorlardı. Bu Sûfeliler Mina'da şeytan taşlama esnasında yavaş hareket ederler, kendi soylarına öncelik tanırlar ve halkın sab-

(27) İbn Hişâm, I, 118; İbn Sa'd, I, 68; et-Taberî, II, 257.
(28) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49; es-Süheylî, I, 84.
(29) İbn Sa'd, I, 68; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49.
(30) el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, IV,268.

rını taşınırlardı[31]. Kureyş kabilesinin Hz. İbrahim'in oğlu İsmâil'in neslinden geldiğini bilen ve kendisinin hac ve Ka'be hizmetlerine daha lâyık olduğunu düşünen Kusay Sûfelilerden hac iznini ve Huzâalılardan da Ka'be görevlerini almayı tasarladı. Kusay aynı zamanda bu iş için Suriye'deki ana bir kardeşi Rizâh'tan yardım istedi. Rizâh da bin kişilik bir kuvvetle hac mevsiminde Mekke'ye geldi.

Aynı yıl Sûfeliler her sene yaptıkları gibi Arafat dağından inerek hacca başlama iznini vermek üzere geldiler. Kusay da kendi kabilesi Kureyş, Kînâne kabilesi ve Kudâa'dan gelen kuvvetlerle birlikte geçit yerinde Sûfelilerin karşısına çıkıp "bu görevi yerine getirmeye sizden ziyade biz layıkız" dedi. Bunun üzerine çıkan çarpışma sonunda Sûfeliler yenilip kaçtılar ve böylece Kusay bu görevi onların elinden almış oldu[32].

Bu hadiseden sonra Huzâa kabilesiyle Bekr oğullan Kusay'dan ayrıldılar; çünkü onun Sûfelilerin haklarını ellerinden aldığı gibi kendilerinden de Ka'be'nin bakımını alacağını anlamışlardı. Kusay onlara cephe aldı ve kendileriyle savaşmaya karar verdi. Kardeşi Rizâh b. Rabîa, kendi kabilesi olan Kudâalılarla birlikte kardeşinin yanında yer aldı[33]. Huzâa kabilesiyle Bekr oğullan Kusay'ın üzerine yürüdüler. el-Ebtah'ta[34] meydana gelen çetin savaşta her iki taraf pekçok ölü verdi. Sonunda birbirini sulha davet edip

(31) İbn Hişâm, I, 119; el-Ya'kûbî, I, 238.

(32) İbn Hişâm, I, 123; İbn Sa'd, I, 68-69; et-Taberî, II, 257; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, IV, 269-70; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 20.

(33) İbn Kuteybe, bu mücadelede Kusay'a yardım edenin Kayser (Binazans İmparatoru) olduğunu kaydediyor. Bkz. *el-Maârif*, 640. Rizâh'ın bu yardımı Kayser'in bilgisi altında yapmış olması ihtimal dahilinde bulunmaktadır.

(34) Mekke ile Mina arasında bir yer. Bkz. Yâkût, I, 74.

aralarını bulmak üzere bir hakem tayin etmeye karar verdiler. Hakem olarak seçilen Ya'mur b. Avf, Kusay'ın Ka'be'ye bakmaya ve Mekke'yi idare etmeye Huzâa kabilesinden daha layık olduğuna; Kusay'ın Huzâa'dan ve Bekr oğullarından öldürdüğü kimselerin kanlarının diyetini ödememesine; fakat Huzâa'nın Kureyş, Kînâne ve Kudâa kabilelerinden öldürdüğü kimselerin kan diyetlerinin ödenmesine; Kusay'ın Ka'be'ye bakmakta ve Mekke'yi idare etmekte serbest bırakılmasına kara verdi[35].

Bu sırada Huzâalılar arasında meydana gelen bir vebâ salgınında pekçoğu öldü. Sağ kalanlardan bir kısmı evlerini satarak ve bir kısmı da terkederek başka yerlere göç ettiler. Bu arada yerlerinde kalanlar da oldu[36]. Böylece Kusay, Kilâb b. Mürre soyundan ilk defa hakimiyet elde eden ve kabilesi tarafından kendisine itaat edilen kimse oldu. Bu suretle Mekke'de 300 yıl süren[37] Huzâa hakimiyeti sona erdi ve Kureyş kabilesinin hakimiyet dönemi başladı.

b) Kureyş'in Bedevîlikten Yerleşik Hayata Geçişi

Şüphesiz Kusay'ın gerçekleştirmiş olduğu en önemli yeniliklerden birisi, hakimiyeti eline alır almaz, daha önce Mekke çevresinde dağınık bir şekilde oturan ve yarı göçebe hayatı yaşayan Kureyş kabilesini bir araya toplaması ve Harem bölgesine yerleştirmesidir.

(35) İbn Hişâm, I, 123-24; İbn Sa'd, I, 69; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49-50; el-Ya'kûbî, I, 238; et-Taberî, II, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19-20.

(36) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 50; et-Taberî, II, 256.

(37) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II,58; N. Çağatay, "Hz. Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği", *A.Ü.İlâhiyat Fakültesi Der.*, VIII, ss. 19-39, Ankara 1961, 24.

O sıralarda Mekke'nin Harem[38] Bölgesinde ev yoktu. Halk gündüzleri buraya gelir, akşamları evine dönerdi. Kusay bir gece vakti Kureyş'i toplayıp Harem bölgesine yerleştirdi. Bunun üzerine Kureyş'in akrabaları olan Kînâne kabilesi eşrâfı Kusay'a gelip Harem bölgesine yerleşmelerinin araplar tarafından kabul edilemiyeceğini; kendileri bir tepki göstermeseler dahi arapların bunu yanlarına bırakmayacaklarını söylediler; ancak o buradan çıkmayacağına yemin ederek Kureyş kabilesinin Mekke'nin içine yerleştirdi[39]. Arapların muhalefetini önlemek için de hac mevsimi gelince hacılara bolca yiyecek ve içecek ikram etti.

Kureyş kabilesinin şehrin hakimi haline gelmelerine vesile olan bu birliği sağlaması sebebiyle Kusay'a "mücemmi(birleştirici)" lakabı verilmiştir[40]. Şâir Huzâfe b. el-Ğânim el-Kureşî bir şiirinde şöyle der:

أبوكم قصى يدعى مجمّعا به جمّع الله القبائل من فهر

(38) Harem bölgesinin hudutları için bkz. el-Âlûsî, I, 237; M. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1969, 66.

(39) el-Ya'kûbî, I, 239. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, I-II/I, 79. Asım Köksal, Kinâne eşrafının Kusay'a söyledikleri sözü ifade eden el-Ya'kûbî'nin metnini yanlış anlamış ve şu şekilde tercüme etmiştir: "Hiç şüphesiz senin bu hizmetin araplar katında büyük bir takdire mazhar olacaktır. Seni biz terketsek, araplar terketmeyecektir, dediler." Bu tercüme hem teknik ve hem de olayın mahiyeti açısından yanlıştır. Çünkü Ka'be'nin çevresini mesken edinmek, o devirde arapların takdirine mazhar olmayı değil, öfkesini celbetmeyi gerektiren bir hadisedir. Zaten metin de bunu ifade etmektedir. Metnin aslı şöyledir:

إن هذا عظيم عند العرب، ولو تركناك ماتركتك العرب

"Bu, araplar nezdinde büyük bir olaydır. Biz seni terketsek bile Araplar terketmez." el-Ya'kûbî, I, 239.

(40) İbn Hişâm, I, 124; İbn Düreyd, 155; el-Mâverdî, 247; en-Nüveyrî, II, 357.

"Mücemmi" diye isimlendiren babanız Kusay'la Allah, Fihr kabilelerini birleştirdi[41].

Kusay, Kureyş kabilesini şehre yerleştirirken yakın akrabalarını iç kısma (el-Bitah), uzak akrabalarını ise dış kısımlara (ez-Zavahir) yerleştirmiştir. İç kısma yerleşenlere "Kureyş el-Bitâh", dış kısımlara yerleşenlere de "Kureyş ez-Zavâhir" adı verilir. Kusay'ın ve onun dedesi Ka'b b. Lüey'in soyundan gelenlerin hepsi "Kureyş el-Bitâh" içinde yer almışlardı[42]. Kusay şehrin asıl kuruluşunda mahalleleri kuran kişi olduğundan Kureyş'in bu şekildeki ayrımı tabiî olarak ona atfedilir. Kureyş el-Bitâh kabileleri "abtahî", "bitâhî", "el-bathâvî"[43], nisbeleriyle anılırlar ve kendilerine "ebtahiyyîn" de denilir[44]. Kureyş el-Bitâh, İslâmiyetin ortaya çıktığı sıralarda başlıca şu kabilelerden oluşuyordu: Hâşim, Ümeyye, Nevfel, Muttalib, Zühre, Abdüddâr, Esed, Teym, Mahzûm, Adiy Cumah ve Sehm[45].

"Kureyş ez-Zavâhir" kabileleri ise Muhârib (b.Fihr) oğulları, Hâris (b.Fihr) oğulları, Teym el-Edrem (b.Gâlib) oğulları ve Amir (b. Lüey) oğullarından oluşmaktaydı[46]. Bun-

(41) İbn Hişâm, I, 124; İbn Sa'd, I, 71; İbn Habîb, *el-Munammak*, 84; el-Ya'kûbî, I, 240; et-Taberî, II, 256.

(42) ez-Zübeyrî, 13; el-Bekrî, I, 258; Cevad Ali, IV, 295; Caetani, I, 207; M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de;* 12.

(43) Bu kavramlar için bkz.: Yâkût, *Mu'cem*, I, 74, 444-45, 446.

(44) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 168.

(45) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 168; H. Lammens, Abdüddâr ve Muttalib oğullarını zikretmiyor ve on kabile sayıyor. Bkz. H. Lammes, "Mekke", IA, VII, 631; Aynı müellif, "Kureyş" IA, VI, 1014.

(46) ez-Zübeyrî (13) ve el-Ya'kûbî (I, 240) Âmir oğullarını Kureyş el-Bitâh içinde gösteriyorlar. Âmir oğullarından Maîs (veya Muays) oğulları Kureyş ez-Zavâhir içinde, Hisl oğulları Kureyş Bitâh içinde yer almaktadır. Bu sonuncusu el-Bitâh'a sonradan iştirak etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, I, 71; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 168.

lar Mekke'nin hafif meyilli sırtlarına veya boğazlara (şi'b) doğru yerleşmişlerdi. ancak daha sonra bunlardan Hâris (b. Fihr)'in torunlarından Hilâl (b. Üheyb) oğulları[47] ve Lüey b.Galib'in torunlarından Hisl (b.Âmir) oğulları[48] Kureyş el-Bitâh içinde yer almışlardır[49]. "el-Bitâh" kabilelerinden daha az itibarlı olan "ez-Zavâhir" kabileleri gaza peşinde koşar, etrafa akınlar tertiplerlerdi. Kureyş kabilesine en iyi askerleri temin ettiklerinden, düşmanlara karşı göğüs gerdiklerinden ve savaşlarda öncü kuvveti olarak yer aldıklarından dolayı merkez Mekkelilerine karşı iftihar ederler ve kendilerini saydırmaktan geri kalmazlardı[50].

Kureyş kabilesinin "el-Bitâh" ve "ez-Zevâhir" şeklindeki ayrımı, kabile içindeki bir ihtilâf olarak değerlendirilmemelidir. Bu ayrım sadece Kusay'ın kabilesini yerleştirme politikasından ibaretti. Kureyş'in bu politikayı kabul ettiği ve bilhassa savaşlarda birlik içinde hareket ettiği görülüyor. Gerçekten "Kureyş el-Bitâh" ve "Kureyş ez-Zavâhir" arasında ciddî bir mücadele meydana gelmemiştir.

Burada hem "Kureyş el-Bitâh" ve hem de "Kureyş ez-Zavâhir" içinde yer almayan Kureyş kabilelerinin mevcut olduğunu da belirtelim. Bunlardan Sâme (b. Lüey) oğulları Umân'da yerleşmişler ve Ezd-i Umân'ın halifleri olmuşlardır. Hâris (b. Lüey) oğulları Yemâme'de, Huzeyme (b. Lüey) oğulları el-Cezîre'de, Sa'd (b. Lüey) oğulları ile Avf (b.

(47) Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh'ın kabilesidir.

(48) Süheyl b. Amr'ın kabilesi.

(49) İbn Sa'd, I, 71; İbn Habîb, *el-Munammak*, 18, 84; Aynı müellif. *el-Muhabber*, 168; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 39; el-Ya'kûbî, I, 240; el-Mes'ûdî, *Müruc*, II, 53.

(50) el-Belâzürî, *Ensâb*, I,39-40; el-Bekrî, I, 444; H. Lammens, "Mekke", IA, VII, 631; Kureyş el-Bitâh ve Kureyş ez-Zavâhir için ayrıca bkz: Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, III, 948.

Lüey) oğulları da Gatafân'da yerleşmişlerdir. Osman b. Affân, hilâfeti döneminde bu kabileleri Kureyş'e ilhâk etmiştir[51].

Kusay, Ka'be'nin yanına Dârun-Nedve'yi inşâ etti. Burası Kureyş kabilesinin müşâvere yeri ve savaşlarda Livâ(sancak)'ın çekildiği mekân haline geldi. Mekke'de ilk inşâ edilen bu binayı diğer evlerin yapılması takip etti[52]. Bu hareketiyle Kusay bir bakıma Kureyş kabilesini bedevîlikten (çöl hayatından) hadarîliğe (şehir hayatına) geçirmiş oluyordu. Bu olay Mîlâdî IV. asrın sonlarıyla V. asrın başlarında vuku bulmuştur[53].

Bu şekilde şehir hayatına geçen Kureyş kabilesi gittikçe gelişen ticari faaliyet sayesinde gerçekten bedevîlikten büyük ölçüde kurtulmuştur. Bununla birlikte, ticaret kervanlarının önemli bir unsuru olan ve aynı zamanda geçim kaynakları arasında ciddi bir yer tutan develerin çölde otlatılması gibi bazı bedevî geleneklerin terkedilmediği de muhakkaktır.

c) Hac, Ka'be ve Mekke İle İlgili İşlerin Tanzimi

Biraz evvel Kusay'ın Kureyş'i Harem bölgesine yerleştirdiğini, akrabaları olan Kinâne oğullarının, araplann bu olaya muhalefet etme ihtimali üzerinde durarak, taşıdıkları endişeyi dile getirdiklerini ve Kusay'ı ikaz ettiklerini; ancak onun burada yerleşmekte kararlı davrandığını kaydetmiştik. Bu yerleşmeyi takip eden hac mevsiminde Kusay, Kureyş kabilesine şöyle bir teklifte bulundu:

(51) İbn Habîb, *el-Munamnak*, 168-69
(52) el-Mâverdi, 248; el-Âlûsî, I, 235.
(53) Corci Zeydan, *el-Arab Kable'l-İslâm*, Kahire 1908, I, 246.

"Ey Kureyş! Hac mevsimi geldi. Araplar yaptığınızı duydu. Ben Araplar nezdinde yemekten daha büyük bir ikram bilmiyorum. Herkes malından bir harc (bağış) ayırsın." Kureyş kabilesi Kusay'ın bu teklifini kabul ederek mallarından bir miktar ayırdılar ve bu suretle pekçok mal toplandı. Kusay haccın ilk günlerinde Mekke'nin yollarında ve şehirde develer kestirerek yaptırdığı özel mekanlarda yemek hazırlattı ve hacılara ikram etti[54].

Rifade: Sonraki yıllarda "rifâde" adıyla gelenek haline gelecek olan bu davranışıyla Kusay, hem arapların, kendilerinin Ka'be'nin etrafına yerleşmiş omalanna karşı çıkmalarını önlemiş, hem de hacıların ağırlanmasını üstlenmiş oluyordu. Kusay'ın ihdas etmiş olduğu bu "rifâde", Kureyş kabilesinin her sene mallarından ayırıp ona ödedikleri bir bağıştır ki, o, toplanan bu mallarla hacılara yemek hazırlar; fakirlere ve yiyeceği olmayan kimselere Mekke'de, Minâ'da ve Arafat'ta yedirirdi. Kusay Kureyş'e bu görevi yüklediği zaman, şu sözleri söyledi: "Ey Kureyşliler! Siz Allah'ın komşuları, onun kutsal evinin bakıcıları ve bu mübarek beldenin halkısınız. Hacılar ise Allah'ın misafirleri ve kutsal evin ziyaretçileridir. Bunlar ikram edilmeye en layık misafirlerdir. Bu bakımdan bölgemizden ayrılıncaya kadar hac günlerinde onlara ikram ediniz." Kureyş mensupları Kusay'ın bu teklifini kabul etmişler ve her yıl bu bağışı vermeyi teâmül haline getirmişlerdir[55].

(54) el-Ya'kûbî I, 239.

(55) İbn Hişâm, I, 130; İbn Sa'd, I, 73; el-Ezrakî, I, 127; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52. Kusay'ın ihdas ettiği hacılara yemek verme geleneği Cahiliye dönemi boyunca ve İslâm döneminde de devam etmiştir. İbn Hişâm,(v.218) kendi zamanında bu geleneğin halifeler tarafından devam ettirildiğini kaydediyor. Bkz.: İbn Hişâm, I, 130. Ayrıca bkz.: el-Ezrakî, I, 64.

Sikaye: Kusay rifâdenin yanında hacılara su tedarik etme (sikâye) görevini de üzerine aldı ve bu işe büyük bir önem verdi. Onun zamanında Ka'be avlusuna konulan, deriden yapılmış bir havuz vardı. Şehir dışındaki kuyulardan develerle tatlı su taşınarak bu havuza konulur ve hacıların su ihtiyacı buradan karşılanırdı. Kusay, "Acûl" kuyusunu ve Redm Alâ'daki kuyuyu kazmıştır[56]. Ondan sonra sikâye görevini üstlenenler, uzak yerlerden tatlı su getirip onu hurma ve kuru üzüm gibi şeylerle karıştırıp şerbet yaparak hacılara ikram etmişlerdir. Bu uygulama, Cürhüm kabilesi tarafından doldurularak yeri belirsiz hale getirilmiş olan zemzem kuyusunun Abdülmuttalib b. Hâşim tarafından keşfedilip yeniden kazılıncaya kadar devam etmiştir[57]. Rifâde ve sikâyenin Kusay'dan sonra oğullarına ve Beni Hâşim'e intikali konusunu ileride tekrar ele alacağız.

Kusay hac menâsıkı ile ilgili hususlara da bazı yenilikler getirmiştir. İbn Habîb'in verdiği bilgiye göre Kureyş kabilesi o zamana kadar Arafat'ta durmaz ve Müzdelife'ye uğramazdı. Kusay Müzdelife'de "el-Meş'ar"ı bina etti. Arafat'ta vakfe yapanlar buradan Müzdelife'ye doğru hareket ettiklerinde onlara yol göstermek için burada ateş yakılırdı. Allah Teâlâ, İslâm'da burasını haccın menasıkından birinin ifa edildiği yer kılmış, orada vakfeyi ve duâyı emretmiştir[58].

Kusay, Ka'be binasını yıkıp yeniden inşa etti ve sedir (veya hurma) ağacı kerestesiyle hurma dallarından ona bir de tavan yaptı[59]. "Hicâbe" ve "sidâne" adıyla bilinen

(56) el-Ezrakî, I, 62.

(57) Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, 119.

(58) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 236.

(59) el-Ya'kûbî, I, 240, el-Âlûsî, I, 232.

Ka'be'nin bakımı görevini de üstlendi[60]. Kusay'ın bu görevle ilgili olarak Ka'be'nin anahtarlarını ele geçirişini bir önceki kısımda etraflıca anlattığımızdan bu konuya tekrar dönmek istemiyoruz.

Dârunnedve: Kusay'ın Ka'be'nin yanına inşa etmiş olduğu evi "Dârunnedve" olarak bilinir[61]. T.H.Weir'in 440 yılında inşa edildiğini ifade ettiği[62] bu binada Kureyş'in umûmî işleri görüşülürdü. Burada toplanan ve "Nedve" adı verilen kurul için Kusay'ın oğulları dışındakilerden ancak yaşı kırkın üzerindekiler katılabildiği halde onun oğullarının ve anlaşmalılarının tamamı katılıyordu. Nikah merasimleri burada icra edilir, erkek çocuklar burada sünnet edilir ve buluğa eren genç kızlar ilk defa olarak dir'(bir çeşit gömlek)lerini burada giyerlerdi. Aynı zamanda seferlerde askerin başına geçenler de sancağı (Liva) burada alırlardı[63]. Sancaktarlığı Kusay'ın oğulları üstlenirdi[64]. Sulh zamanında sancak meclis salonunda muhafaza edilirdi[65].

(60) Bu görev Kusay'dan oğlu Abdüddâr'a geçmiş Abdüddâr oğullarından sırasıyla Osman b. Abdiddâr, Abdüluzzâ b. Osman, Ebu Talha (Abdullah) Abdüluzzâ, Talha b. EbîTalha ve Osman b. Ebî Talha bu görevi yürütmüşlerdir. Hz. Peygamber Mekke'nin fethinde (Hicri 8. yıl) Ka'be'nin anahtarını amcası Abbas'a vermek istemiş ve bunun üzerine "Allah emanetleri ehline vermenizi emreder"(4. Nisâ 58) ayeti nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Abdüddâr oğullarından Osman b. Talha'yı çağırarak anahtarları ona vermiştir. Osman 8. Hicri yılın Safer ayında müslüman olmuş, Medine'de ikamet etmiş ve Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'nin fethine iştirak etmiştl.

(61) el-Bekrî, I, 258.

(62) T.H.Weir, "Dârunnedve", İA, III, 492.

(63) İbn Hişâm, I, 125; el-Ezrakî, I, 61; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52; et-Taberî, II, 258-9; es-Süheylî, I, 88; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 21; el-Halebî, *İnsânu'l Uyûn*, Mısır 1308, I, 16. Neşet Çağatay, *Cahiliye Çağı*, 120; T.H.Weir, "Dârunnedve", İA, III, 492.

(64) et-Taberî, III, 259.

(65) Caetani, I, 245.

Kusay'ın Dârunnedve'de ve Livayı muhafazada oğullarına ön planda yer vermesi, bu görevlerin ifasını kendi nesline tahsis etmesi yolunda atmış olduğu bir adım olarak görülmektedir. Nitekim ölümünden önce Dârunnedve ve Livâyı diğer görevlerle birlikte oğlu Abdüddâr'a bırakmıştır[66].

Riyaset: Riyâset (reislik)e gelince, Kusay Suriye'den Mekke'ye geldiğinde Kureyşliler onun kabiliyetini sezmişler, reislik ve seyyidliği ona vermeyi karalaştırmışlardır[67]. Kusay, Kureyş kabilesini bir araya toplayıp birliği tesis ettikten sonra Mekke'nin genel idaresini eline almış ve Arap yarımadasının her tarafından ziyaret için gelinen Mekke'nin başkanı olmuştur. Yukarıda izahına çalıştığımız görevlerin onun uhdesinde bulunması ve Kureyş'in işlerini organize etmesi Kusay'ın riyasetini simgeleyen hususlardır[68]. Hatta Kusay'ın emri Kureyş nezdinde din hükmü gibi telakki edilir ve kendisine muhalefet edilmezdi[69].

(66) Dârunnedve, Abdüddâr'ın neslinden İkrime b. Âmir'In onu Muâviye b. Ebî Süfyan'a satmasına kadar Abdüddâr oğullarının elinde kalmıştır. Muâviye Dârunnedve'yi vilâyet binası yapmıştır. İbn Sa'd (v. 230) kendi zamanında bu binanın halifelerin elinde olduğunu söylüyor (İbn Sa'd, I, 77); Ayrıca bkz.: el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 53; el-Âlûsî, I, 237.

Livâ da Abdüddâr oğullarının elinde bulunuyordu. Bedir harbinde müşriklere ait livâ Talha b. Ebî Talha'da Hz. Peygamber'in livâ'da yine Abdüddâr'dan Mus'ab b. Umeyr'in elinde idi. Bu kabileden Uhud'da pekçok sancaktar öldürülmüştür. Abdüddâr oğulları İslâmiyeti kabul edince Hz. Peygamber'den livâ'yı istemişler, ancak o, الإسلام أوسع من ذلك "İslâm bundan daha geniştir" diyerek livâ'yı iptal etmiştir. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-55.

(67) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49.

(68) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 49; el-Âlûsî, I, 235; H. İbrahim Hasan, *Târihu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*, Kahire 1979, I, 46.

(69) el-Mâverdî, 248; el-Âlûsî, I, 272.

3. Hakimiyetin Kusay'ın Oğullarına Geçişi

Kusay'ın Abdüddâr, Abdümenâf, Adüluzzâ ve Abdükusay adlarında dört oğlu vardı. Kaynaklarımız onun kızları hakkında farklı bilgi vermektedirler. İbn Hişâm Tahmur ve Vebra[70] adlarında iki kızından; el-Belâzürî Hind[71] isminde, et-Taberi ise Berre[72] isminde bir kızından söz etmektedir. Kusay'on çocukları Hubbâ (bt. Huleyl) adlı hanımından dünyaya gelmişlerdir. Onun büyük oğlu Abdüddâr zayıf karakterli bir yaratılışa sahipti ve diğer kardeşleri ona üstünlük sağlamışlardı[73] Kusay, Abdüddâr'ı topluma faydalı bir fert kılmak için üzerindeki tüm görevleri ona devretmiş ve şöyle demiştir. "Ey oğul! Kardeşlerin şeref bakımından seni geçtilerse de ben seni onların derecesine ulaştıracağım. Ka'be'ye giren herkese kapıyı sen açacaksın. Kureyş kabilesinin savaş için çekeceği bayrağı sen açacaksın. Mekke'de herkes senin elinden su içecek. Hac mevsiminde herkes senin yemeğini yiyecek. Kureyş önemli işlerini ancak senin önünde görüşecek." Böylece Kusay, Dârunnedve'nin idaresini, hicâbe, Livâ, rifâde ve sikâyeyi Abdüddâr'a vermiştir[74]. el-Ezrakî, Abdümenâf'ın, Abdüddâr'dan küçük olduğu halde ondan daha kabiliyetli olduğunu, Kusay'ın ve hanımının, Abdüddâr'ı sevdiklerini ve hanımının Kusay'a: "Allah'a andolsun ki Abdüddâr'a, kardeşinin seviyesine ulaştıracak bir şey tahsis etmedikçe senden razı olmam" demesi üzerine Kusay'ın Abdüddâr'a hicâbe, Livâ ve Dârunnedve'yi (rifade ve sikâyeyi değil) verdiğini kay-

(70) İbn Hişâm, I, 106.
(71) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52.
(72) et-Taberî, II, 254.
(73) İbn Hişâm, I, 129-30; İbn Sa'd, I, 73; İbn Habîb, *el-Munammak*, 19; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 53; et-Taberî, II, 259-60.
(74) İbn Hişâm, I, 129-130; İbn Sa'd, I, 73.

dediyor[75]. Ancak, Ezraki'nin belirttiğinin aksine Kusay bu görevlerin bir kısmını değil, tamamını Abdüddâr'a bırakmış, ondan da oğullarına intikal etmiştir.

Kusay'ın asıl ismi Muğîre olan diğer oğlu Abdümenâf, güzelliğinden dolayı "el-Kamer=ay" diye isimlendirilmişti. Annesi onu en büyük putları olan Menâf'a hâdim yapmış ve babası da Abdümenâf adını takmıştı. Rivayete göre Kusay şöyle dermiş: "Dört oğlum var. İkisine putlarımın adını, birine evimin, diğerine de kendi adımı verdim."[76] "Putlarının adlarını verdiği oğulları Abdümenâf ve Abdüluzza, evinin adını verdiği Abdüddâr ve kendi adını verdiği de Abdükusay'dır. Abdümenâf'ın tevhid inancına sahip olduğuna dair kaynaklarımızda bilgiler mevcuttur. Rivayete göre üzerinde "el-Muğîre b. Kusay Kureyş'e Allah'tan korkmayı ve sıla-i rahmi emretti" yazan bir taş bulunmuştur[77].

Kusay 480 Miladi yılında ölmüş[78] ve el-Hacûn'a[79] defnedilmiştir[80]. Araplar, Kusay'ın kabrini ziyaret ederler ve ta'zimde bulunurlardı[81].

Kusay'ın vefatından sonra Kureyş kabilesinin ve Mekke'nin yönetimi onun oğullarına intikal etti. Bu dönemde diğer görevler her nekadar Abdüddâr'ın elinde bulunsa da, Abdümenâf'ın, Kureyş'in reisi olduğunu görüyoruz[82].

(75) el-Ezrakî, I, 61-62.
(76) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-53; et-Taberî, II, 254; İbnül Esîr, *el-Kâmil*, II, 18.
(77) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52; el-Halebî, I, 7.
(78) Caetani, I, 250.
(79) el-Hacûn: Mekke'de Ka'be'ye 1.5 mil uzaklıktadır. Bkz. Yâkût, I, 225.
(80) İbn Sa'd, I, 73; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52.
(81) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52.
(82) İbn Habîb, *el-Munamnak*, 19; el-Mâverdî, 252.

Onun Ehâbiş kabileleriyle[83] andlaşma yapmış olması[84] ve Mekke'nin Kureyş'e ait kısmının hudutlarını çizmesi[85], kabilenin reisi olduğunun bir delilidir. Ayrıca Kusay Abdümenâf'a ordu komutanlığı görevini vermişti. Bu görev tevârüs yoluyla babadan oğula geçerek Abdüşems'e, ondan oğlu Ümeyye'ye, ondan Harb'e, ondan da Ebû Süfyan'a intikal etmiştir[86]. Daha henüz babası hayatta iken hatırı sayılır bir şahsiyet olan Abdümenâf'ın, Kureyş'in reisi olduğu zaman kadri ve şerefi daha da yükseldi[87]. Bunun yanında Abdümenâf asıl nüfûz ve iktidarı Abdüddâr'ın elinden çıkararak kendi eline geçmesini temin edecek şekilde hareket etti. Bununla birlikte bütün unvan ve görevler Abdüddâr'ın elinde kalmakta devam etti[88].

Abdümenâf çalışmamız konusunu teşkil eden Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'nin en yakın ortak ceddidir. Bu iki kabile çoğalıp Kureyş'in nüfuzlu birer kolu haline gelene kadar, bilhassa Hâşim ve kardeşleri döneminde, Benî Abdimenâf (Abdümenâf oğulları) olarak şöhret kazanmışlardır. Hatta öyle ki, Abdümenâf oğulları bir tek kol teşkil eder; bunlardan birisinin elde ettiği şan, şeref ve fazilete hepsi ortak sayılırdı. Cürhümlüler zamanında gömülüp yeri kaybolmuş olan Zemzem kuyusunu yeniden kazan, Hâşim oğullarından Abdülmuttalib olmasına rağmen, bütün Abdümenâf boyu bu kuyu ile Kureyş kabilesine ve diğer

(83) Bu kabileler, 1. Benü'l-Hâris b. Abdimenâf b. Kinâne, 2. Benü'l-Mustalik (Huzâa'dan), 3. Benu'l-Hûn b. Huzeyme'dir. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 18.

(84) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 52; el-Ya'kûbî, I, 241; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 18.

(85) İbn Sa'd, I, 75; İbn Habîb, *el-munammak*, 19.

(86) İbn Manzûr, III, 370.

(87) el-Ya'kûbî, I, 241.

(88) Caetani, I, 270.

Araplara karşı övünürlerdi. Benî Abdişems'ten şâir Müsâfir b. Ebî Amr b. Ümeyye, rifâde ve sikâye görevleri Hâşim oğullarında olduğu halde, bu görevleri Benî Abdimenâf olarak yerine getirdiklerini ve Zemzem kuyusunu da kendilerinin kazdığını dile getirip övünür ve şöyle der: "Biz şan ve şerefi babalarımızdan miras alıp yükseldik. Hacılara su içirip onlar adına besili develer kesmedik mi? Ölümlü savaşlarda yiğit ve cömert oluruz. Bununla birlikte ölürsek hiç kimseye boyun eğmeden ölürüz. Zaten bizden önce kim sonsuz olarak yaşamış ki? Zemzem kuyusu bizim soyumuzun elindedir. Biz, bizi çekemeyenin gözünü patlatırız."[89] Benî Abdimenâf'ın Kureyş içindeki bu mevki ve itibarını göz önünde tutarak onların hakimiyet devrine "Abdümenâf oğulları dönemi" ismini verdik.

Kaynaklarımızda Kusay'ın oğulları dönemiyle ilgili bilgiler oldukça azdır. Kusay'ın manevi otoritesinin ve saygınlığının ölümünden sonra da devam ettiği ve oğulları zamanında Kureyş arasında ciddi bir ihtilaf meydana gelmediği anlaşılmaktadır. Ancak Abdümenâf oğulları Ka'be görevleri yüzünden Abdüddâr oğullarıyla çekişmişler ve bu yüzden Kureyş kabilesi birbirine düşman iki kampa bölünmüştür. Bu ihtilafı aşağıda "Abdümenâf oğulları dönemi" başlığı altında ele alacağız. Bu bölünmede Abdümenâf oğulları henüz birlik içinde olacaklardır. Burada önce onların Kureyş ticareti sayesinde bu kabileye ve kendilerine kazandırdıkları şöhreti ele alacağız.

(89) İbn Hişâm I, 150-51. Benî Abdimenâf'ın bu ortak itibarının daha sonraki dönemlerde de kendini gösterdiğine dair bilgiler mevcuttur. Hz. Ebubekir'in babası Ebu Kuhâfe, oğlunun halife seçildiğini duyunca, ilk sorusu "Benî Abdimenâf ve Benî Mahzûm bîat ettiler mi"? olmuştur. Bkz. H. Lammens, "Mahzûm", İA, VII, 196.

4. Abdümenâf Oğulları Dönemi

a) Kureyş Ticaretinde Abdümenâf Oğullarının Yeri

Çıplak kayalar üzerine kurulmuş olan Mekke'de, Kur'an'da da işaret edildiği gibi[90], hiçbir tarım mümkün olmadığından Kureyş kabilesi ticaretle iştigal ediyordu[91]. Saldırı korkusu bulunmaksızın gelinebilecek Harem ve sığınılacak kutsal bir yer oluşu, şehrin bir ticaret merkezi olarak gelişmesine vesile olmuştu. Ancak önceleri, Kureyş'in ticareti Mekke dışına taşmıyordu. Yabancı tacirler buraya gelir, Kureyşliler onların getirdiği malları satın alırlar; aralarında alışveriş yaparlar ve çevrede bulunan Araplara satarlardı[92]. Kureyş'in bu tarz ticareti Hâşim ve kardeşlerinin çevre ülkelerin hükümdarlarıyla iktisadî-diplomatik ilişkiler kurmasına kadar devam etmiştir.

Kur'an'da Kureyş'in kış ve yaz seyahatlerinden bahseden "el-Îlaf" veya "Kureyş" isminde bir sûre mevcuttur. Bu sûrenin meali şöyledir:

"Kureyş'in andlaşmaları, onların yaz ve kış seyahati andlaşmaları için bu evin (Kabe'nin) Rabbine kulluk etsinler. O (Rab) ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."[93]

"Îlâf" kelimesinin kökü olan "e-l-f" dostluk ve uzlaşma demektir. Geçişli bir fiil olduğundan "iki şahıs arasında dostluk" manasına gelir[94].

(90) 14. İbrahim 37.
(91) İbnu'l-Cevzî, IX, 234-40; M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 9.
(92) İbn Habîb, *el-Munammak*, 31-32.
(93) 106. Kureyş 1-4.
(94) M. Hamidullah, "el-Îlâf", 215-16.

İbn Habîb'e göre "Îlâf" ahidlerdir[95]. Tüccar'ın bir ülkeden diğerine gitmesini temin için alınan emân ve ahidler[96] demektir; Mekke asilleri ile çevre hükümdarlar arasında aktedilen andlaşmalara has isim olarak kullanılmıştır[97]. Kaynaklarımız bazen bu kelimenin yerine ısam, ısâm veya usm[98], ve habl[99] kelimelerini kullanmaktadırlar.

"Kureyş" sûresinde, Kureyş'e bahşedilen üç ihsandan bahsedilmektedir. Birincisi yaz ve kış seyahatleri, ikincisi açlıktan kurtarılmak, üçüncüsü de korkudan emîn kılınmaktır. Mekke için ticârî seyahatlerin ehemmiyeti büyüktür. Atâ'nın İbn Abbas'tan bir rivayetinde, Hâşim'in bu iki seyahati teâmül haline getirişine kadar Kureyş'in açlık ve sıkıntı içinde bulunduğu belirtilmektedir. Bazı müfessirlere göre "Korkudan emin kılınmak"tan maksat Ka'be'yi yıkmak isteyen Ebrehe ordusunun helak edilmesi suretiyle Kureyş'in korkudan kurtulmasıdır. Bu görüşte olanlar, "Kureyş" sûresinin "Fîl" sûresinin devamı olduğunu kabul etmektedirler[100]. Ayrıca Araplar, ticaret kervanlarını yağmaladıklarından ötürü kervanlar daima yağmalanma korkusu taşırlardı. Fakat yol kesiciler, Harem bölgesinde ikamet eden Kureyş kabilesinin kervanlarına dokunmazlardı. Şayet Kureyş kervanları, bilinmeden bir yağma hareketine maruz kalırlarsa "biz Harem bölgesindeniz" dedikleri za-

(95) İbn Habîb, *el-Muhabber* 162.
(96) İbrahim Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mısır 1980, I, 24.
(97) İbn Manzûr, IX, 10; M. Hamidullah, "el-Îlâf", 216.
(98) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59; et-Taberî II, 252; el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, tah. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire II, 533.
(99) et-Taberî, II, 252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 16.
(100) İbnü'l-Cevzî, IX, 239-40.

man kervan sahipleri serbest bırakılır ve malları iade edilirdi[101]. Bu hususa Kur'an'da şöyle işeret edilmektedir:

"Görmediler mi çevrelerinde insanlar kapılıp öldürülür veya esir edil)irken biz (kendi şehirleri Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık?..."[102]

"Eshâbü'l-îlâf", (Anlaşma sahipleri) Abdümenâf'ın oğulları Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel olmak üzere dört kardeştir[103]. Bu dört kardeş Bizans, Habeşistan, Irak ve Yemen hükümdarlarından aldıkları fermanlar yoluyla Kureyş'e ait ticaret kervanlarının bu ülkelere seyahat etme imtiyazını elde etmişlerdir. Söylendiğine göre Hâşim Şam, Rum ve Gassan meliklerinden, Abdüşems Habeş kralı Necâşî el-Ekber'den, Nevfel İran Kisrasından, Muttalib de Himyer (Yemen) melikinden emân almış, kışın Yemen'e, Habeşistan'a ve Irak'a, yazın ise Şam'a ticaret seyahatleri düzenlemişlerdir. Onlar bu faaliyetleriyle Kureyş kabilesinin servetini artırıp zenginleştirdiklerinden ötürü "Mücebbirûn (mal sahibi yapanlar)" diye lakablandırılmışlardır[104]. Nitekim şair bu dört kardeşi methettiği şiirinde şöyle diyor:

يأيها الرجل المحرل رحله ألاّ نزلت بآل عبدمناف

"Ey yükünü nakleden adam! Abdümenâf ailesine misafir olsaydın."[105]

(101) et-Taberî, *Tefsîr*, XXX, 309; İbnü'l-Cevzî, IX, 241-42; Hamdi Yazır, IX, 6156-60

(102) 29. Ankebût 67.

(103) İbn Manzûr, IX, 10; el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 385, Cevad Ali, VI-II, 146-7.

(104) İbn Habîb, *el-Munammak*. 35-36; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59; et-Taberî, II, 252; el-Meydânî, II, 533; el-Âlûsî, III, 385; Caetanî, I, 258.

(105) et-Taberî, II, 252; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59.

a)	ضمنوك من جوع ومن أقراف	هبلتك أمك لو نزلت عليهم
b)	والراحلون لرحلة الإيلاف	ألآخذون العهد من آفاقها
c)	حتى تغيب الشمس في الرجاف	والمطعمون إذا الرياح تناوحت
d)	والقائلون هلم للاضياف	والمفضلون إذا المحول ترادفت
e)	حتى يكون فقيرهم كالكافي	والمخالطون غنيهم بفقيرهم

a- Sen onların yurduna gitsen açlıktan korurlar ve şerefinin aşağı düşmesine mani olurlar.

b- Onlar âfâkından ahd almışlardır. Ve İlâf seyahati için sefer edicidirler.

c- Sabahtan, güneş denizde batıncaya kadar yemek dağıtır ve yedirirler.

d- Peşpeşe kıtlık olduğunda üstünlüklerini gösterenler ve misafirlerine buyurun diyenlerdir.

e- Ve zenginlerini fakirlerine karıştırırlar. O derece ki, hatta fakirleri kifayetli gibi olurlar[106].

Kureyş'in yaz ve kış seyahatlerini ilk tertipleyen ve adet haline getiren kişinin Hâşim olduğu hususunda kaynaklarımızda fikir birliği mevcuttur[107]. Yoksa Hâşim tarafından tertip edilen seyahatler geleneği, Caetani'nin dediği gibi[108], Kureyş Sûresindeki ayetlerden doğmuş değildir. Bilakis Kureyş mensupları kendileri için çevredeki devletlerin hükümdarlarından ilk olarak îlâf (ahidler) alan kimse-

(106) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 60; İbn Hişâm, I, 178.
(107) İbn Sa'd, I, 76; et-Taberî, II, 252; en-Nüveyrî, II, 358; el-Mâverdî, 252; N. Çağatay, "Hz. Muhammed'in Soyu", 26.
(108) Caetani, I, 256.

nin Hâşim olduğunu biliyorlardı[109]. Kur'an-ı Kerîm bu vakıayı dile getirmektedir. Hâşim'in ana bir kardeşi Hâris es-Sülemî'nin bir şiiri şöyledir:

إنّ أخي هاشما ليس أخا واحد — والله ما هاشم بالناقص الكاسد
والخير في ثوبه وحفرة اللاحد — الآخذ الإلف والوافد للقاعد

"Kardeşim Hâşim tek bir kardeş değildir.
Vallahi Hâşim eksik vasıflı da değildir.
Onun elbisesinde ve yattığı mezarda bile hayır vardır.
Emân alandır ve ikamet edenler için iyi bir elçidir."[110]

Matrûd el-Huzâî de bu hususta şöyle söyler:

عمرو العلى هشم الثريد لقومه — ورجال مكة مسنتون عجاف
كانت إليه الرحلتان كلاهما — سفر الشتاء ورحلة الاصياف

"Mekke ricâli kıtlıkla karşı karşıya iken Yüce Amr kavmi için ekmeği doğrardı.
Kış ve yaz seferlerinin her ikisi de onun idaresinde gerçekleşirdi."[111]

İbn Sad'ın İbnü'l-Kelbî'den rivayetine göre asıl ismi Amr olan Hâşim, Kureyş'in andlaşmalarının sahibidir ve Kureyş'in iki ticârî seyahatini adet haline getiren kimsedir. Kışın Yemen'e ve Habeşistan'a, yazın Şam'a, Gazze'ye bazen de Anakara'ya kadar gider, Kayser'in huzuruna girer ve Kayser ona ikram ederdi. Kureyş kabilesi kıtlığa maruz kaldığı bir yılda Hâşim Şam'a giderek orada ekmek yaptırdı ve

(109) İbn Manzûr, IX, 10.
(110) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 162; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59,
(111) İbn Sa'd, I, 76; İbn Habîb, *el-Munammak*, 12; en-Nüveyrî, II, 358.

develerle Mekke'ye getirdi. Develeri kesip pişirerek bu ekmekleri et yemeğinin içine doğradı ve Mekkelileri doyurdu. Ekmeği ufalayıp doğradığından dolayı "Hâşim" diye isimlendirildi[112].

İbn Sa'd'ın el-Vâkıdî'den nakline göre Hâşim, Kureyş adına Kayser'le, emniyet içinde ülkelerine seyahat edebilmek için antlaşma yapmıştır. Ayrıca Kayser Hâşim'e sadece Kureyş kervanlarının Bizans topraklarında ticaret yapmasına müsade değil; aynı zamanda Mekkelilerin Habeşistan topraklarında serbestçe ticaret yapabilmelerini temin maksadıyla Hâşim vasıtasıyla Necâşî'ye bir mektup göndermiştir. Hâşim aynı zamanda yol üzerinde ikamet eden kabilelerle de andlaşmalar yapmıştır. Buna göre Kureyşliler bu kabilelere ait ticaret mallarını Bizans topraklarına kadar nakledecekler ve elde edilen kârı bir masraf ve komisyon ücreti almadan onlara teslim edeceklerdir[113].

Bu dönemde Mekke, Hicaz bölgesinde hatırı sayılır bir mâlî merkez ve ticaret mallarının mübadelesi için bir pazar haline geldi. Kureyş bu malları Mekke'de biriktirmek veya sadece Mekke pazarlarında piyasaya sürmek için ithal etmiyordu. Zaten Mekke pazarları bu ticaret mallarının hepsini kaldıramayacak derecede küçüktü. Kureyş bu malların az bir kısmını Mekke'de satmak, büyük bir bölümünü de, Yemen'den getirdiğini Şam'da, Şam'dan getirdiğini de Yemen'de ve bura üzerinden sair güney Arabistan bölgelerinde ve Afrika sahillerinde satmak üzere ithal ediyordu. Bu alışverişler gayet iyi kâr bırakmaktaydı[114].

(112) İbn Sa'd, I, 76.

(113) İbn Sa'd, I, 78-79; Ayrıca bkz. İbn Habîb. *el-Muhammak*, 32-35, 262 vd; el-Ya'kûbî, I, 243-5; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 59-60; et-Taberî, II, 251-52.

(114) Cevad Ali, *Târihu'l-Arab*, VIII, 147.

Deri, kuru üzüm, zamk, koku malzemeleri, külçe altın ve gümüş, ipek, Yemen kumaşı ve Aden elbisesi, silahlar, demir ve diğer madenlerden yapılan şeyler Kureyş ticaretini oluşturan en önemli ticaret malları idi. Bunlardan, Afrika'dan ithal edilen külçe altın ve gümüş gibi bazı mallar, Şam bölgesi pazarlarında büyük rağbet görüyordu[115].

Hâşim bir ticaret seyahati esnasında uğradığı Medine'de Neccâr oğullarından Selmâ bt. Amr ile evlenmiş ve bu evlilikten Şeybe (Abdülmuttalib) dünyaya gelmiştir. Hâşim bir Şam seyahatinde Gazze'de[116] vefat etti ve oraya defnedildi. Abdüşems Mekke'de öldü ve el-Hacûn mevkiine defnedildi. Muttalib bir ticaret seyahatinden dönerken Yemen topraklarından Radmân'da[117] ve Nevfel de aynı şekilde bir ticaret seyahati esnasında Irak topraklarında bulunan Selman'da[118] vefat etti[119]. Görüldüğü gibi Hâşim ve kardeşlerinden sadece Abdüşems Mekke'de öz yurdunda vefat etmiş; diğer üç kardeş ise ticârî seyahat esnasında çeşitli yerlerde vefat etmişlerdir. Matrûd el-Huzâî, Abdümenâf'ın oğullarını öven şiirinin iki mısraında şöyle diyor:

قبر سليمان وقبر برد مان وقبر عند غزّات

ومیت مات قریبا لدی الحجون من شرق البنیات[120]

(115) Cevad Ali, VIII, 147 vd.

(116) Şam'ın Mısır tarafında bir şehir. Buraya "Gazzetu Hâşim" de denir. Yâkût, IV, 202.

(117) Yâkût, III, 40.

(118) Irak-Tihame yolu üzerinde bir su kaynağıdır. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, III, 239.

(119) İbn Habîb, *el-Munammak*, 35-36; Aynı müellif, *el-Muhabber*, 163; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 63; et-Taberî, II, 254; el-Mâverdî, 254.

(120) Şiirin bu kelimesi *el-Muhabber* (164)'de النبات el-Bekrî (III, 997)de بشرقي البنيات olarak geçiyor. Şâir aynıdır. el-Bekrî "el-Büneyyat"ı el-Hacûn'un batı kısmında bir yer olarak tarif ediyor. Bu müellif, eserinin bir başka yerinde, burayı Mekke'de "el-Muhassab" yakınında bir yer olarak tanıtıyor. Bkz. II, 427.

Bir mezar Selmân'da, bir mezar Radmân'da, bir mezar Gazze'de; ve bir ölü de şu kişi ki Ka'be'nin doğusunda el-Hacûn yakınında[121].

İslâm'ın zuhuru sırasında Kureyş'in yaz ve kış ticareti, Abdümenâf oğullarının tanzim ettiği şekilde devam ediyordu[122].

Görüldüğü gibi bu dönemde Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel dayanışma içinde idiler. Kureyş kabilesini zenginleştirmek için bu kabilenin ticaretini uluslararası boyutlarda geliştirmişler; etrafta bulunan arap kabileleri ile çevre devletler nezdinde Kureyş'in tanınmasını ve itibar görmesini sağlamışlardı. Yalnız Hâşim'le Muttalib'in daha iyi anlaştığı ve dost oldukları, Abdüşems'in de Nevfel'le iyi anlaştığı görülmektedir[123]. Bu ikili dostluk, dört kardeşin oğullarına da intikal etmiş[124], Emevî-Hâşimi çekişmelerinin de etkisiyle İslâm'ın doğduğu sıralarda Abdümeâf oğullarının ikiye ayrılmasına yol açmıştır.

b) Kureyş'in İki Düşman Gruba Ayrılışı

Kusay'ın oğulları hayatta iken Kureyş arasında bir ihtilaf çıkmadığını kaydetmiştik. Onların ölümünden ve Kusay'ın görevlerini Abdüddâr yoluyla tevârüs eden Osman b.Abdiddâr'ın vakitsiz vefatından sonra ihtilaf başlamıştır. Bu sırada Abdümenâf oğulları Kureyş ticaretini geliştirmek ve milletlerarası boyutlara ulaştırmak suretiyle hem Kureyş arasında, hem sair Arapların ve hem de çevredeki dev-

(121) İbn Habîb, *el-Munammak*, 36-37.
(122) el-Âlûsî, III, 387.
(123) el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 412.
(124) Aynı yer.

letlerin hükümdarları nezdinde itibar kazanmışlardı. İşte Abdümenâf oğulları Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel, vaktiyle Kusay'ın Abdüddâr'a devrettiği ve o sırada onun torunlarının elinde bulunan hicâbe, livâ, Nedve, rifâde ve sikâye'yi ellerine geçirmek için teşebbüse girişikleri zaman Kureyş kabilesi ikiye bölündü. Bir kısmı Abdümenâf oğullarının itibarının yüksek olduğundan dolayı bu görevleri ifâ etmeye Abdüddâr oğullarından daha layık olduklarını ileri sürdüler. Diğer bir kısmı da Kusay'ın emrinin çiğnenemiyeceğini, dolayısıyla bu görevlerin Abdüddâr oğullarının elinden alınmaması gerektiğini savundular. Esed, Zühre, Teym ve el-Hâris (b.Fihr) oğulları Abdümenâf oğullarını desteklediler. Diğer taraftan Mahzûm, Sehm, Cumahı ve Adiy oğulları da Abdüddâr'ın yanında yer aldılar. Kureyş'ten Âmir (b. Lüey) oğulları ve Muhârib (b. Fihr) oğulları ise mücadele dışı kaldılar. Taraflar birbirlerini yalnız bırakmamak üzere aralarında andlaştılar. Abdümenâf oğulları içinde koku bulunan bir kap çıkarıp Ka'be'nin yanına koydular. -Bu kokuyu Abdümenâf oğullarının kadınlarının temin ettiği söylenir- Abdümenâf oğullarını destekleyen kabileler bu kokuya ellerini sürdükten sonra and içtiler ve bu andı pekiştirmek için Ellerini Ka'be'ye sürdüler. Onun için bunlara "Mutayyebûn=Kokular" adı verildi.

Diğer taraftan, Abdüddâr oğullarıyla müttefikleri ise Ka'be'nin önünde and içip birbirlerini yalnız bırakmamak üzere içi kan dolu bir kaba ellerini batırarak sıkı bir şekilde andlaştılar. Bunlara da "Ahlâf=yeminliler" denildi.

Bu suretle birbirine düşman iki gruba ayrılan Kureyş kolları, birinin bir kolu diğerinin bir koluyla savaşmak üzere eşleştiler. Abdümenâf oğulları Sehm'e, Esed oğulları

Abdüddâr'a, Zühre oğullan Cumah'a, Teym oğullan Mahzûm'a ve Hâris (b. Fihr) oğulları Adiy (b. Ka'b)e karşı birbirlerini imhâ etmeye karar verdiler. Bu sırada ansızın - kim tarafından teklif edildiği kaynaklarımızda açıkça belirtilmeyen- uzlaşma fikri ortaya atıldı. Hicâbe, livâ ve Nedve'nin eskiden olduğu gibi Abdüddâr oğullannın elinde kalması, rifâde ve sikâye'nin de Abdümenâf oğullarına verilmesi yolunda yapılan bir teklife her iki taraf da razı olup savaşmaktan vazgeçtiler. Her iki grup yaptıklan bu andlaşmayı hiç bozmadan devam ettirdiler[125] ve İslâm dini ortaya çıkıncaya kadar bu şekilde kaldılar[126].

Yukarıdaki izahat, Kusay'ın, reislik hariç tüm görevleri ölmeden önce sadece oğlu Abdüddâr'a devrettiğini ve Kureyş'in, Mutayyebûn-Ahlâf olarak iki kampa bölünmesini, Kusay'ın Abdümenâf'tan torunları elinden bu görevleri almaya teşebbüs etmeleri sonucu meydana geldiğini kaydeden kaynakların ifadesidir. Biz buna katılıyoruz. Ancak Kureyş içindeki bu ihtilâfın meydana gelişini farklı

(125) İbn Hişâm, I, 131-32; İbn Sa'd, I, 77; İbn Habîb, *el-Munammak*, 19-21; Aynı müellif, *el-Muhabber;* 166-7; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 55-56; el-Kilâî, *el-İktifâ*, I, 85-87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 22; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 209; M. Watt, "Kuraysh" EI², V., 435; Aynı müellif, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 12; Neşet Çağatay, *Cahiliye Çağı*, 91-92; Aynı müellif, "Hz. Muhammed'in Soyu", 25-26; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 497. Cahiliye döneminde meydana gelmiş olan bu gruplaşmanın Hz. Ömer devrinden sonra da hafızalarda yaşadığı ve sözü edildiği, hatta ilk iki halifenin bu grupların üyesi sıfatıyla değerlendirildiği görülüyor. Hz. Ebubekir'in kabilesi Teym, Mutayyebûn'dan, Hz. Ömer'in kabilesi Adiy ise Ahlâf'tandı. Abdullah b. Safvân bir gün İbn Abbas'a; "Mutayyebûn'un (Ebubekir'in) idaresi mi, yoksa Ahlâf'ın (Ömer'in) idaresi mi efdaldir?" diye sormuş; İbn Abbas da "Mutayyebûn'un, yani Ebubekir'in hilâfeti Ahlâf'ın hilâfetinden üstündür", cevabını vermiştir (el-Belâzürî *Ensâb*, I, 56).

(126) İbn Hişam, I, 132.

sebeplere ve muahhar dönemlere irca eden ve hatta ihtilaftan hiç bahsetmeyen kaynaklarımız da vardır. Burada bunlara işaret etmeden geçemiyeceğiz.

el-Ezrakî'ye göre Kusay Mekke'nin idârî işlerini altı bölümde toplayarak bunları iki oğlu arasında taksim etmiş; sidâne, Dârunnedve ve sancağı Abdüddâr'a, sikâye, rifâde ve kıyâde (veya siyase)yi Abdümenâf'a vermişti. Bu görevler bu şekilde Abdüddâr oğullarının ve Abdümenâf oğullarının elinde nesilden nesile devam etmiştir[127]. Dolayısıyla bu müellif, Hâşim b. Abdimenâf'ın sikâye ve rifâdeyi mücadele yoluyla değil, tevârüsle elde ettiğini ifade ediyor. Bu takdirde bu görevler için ihtilaf çıkmaması gerekir. el-Ezrakî de tabîî olarak ihtilaftan hiç bahsetmiyor.

el-Mes'ûdî'nin Ma'mer b. Müsennâ'nın "Menâkıbu Kureyş ve Fedâiluhâ" adlı eserine dayanak Mutayyebûn - Ahlâf ihtilâfının ortaya çıkışıyla ilgili olarak verdiği bilgiye göre rifâde ve sikâye zaten Abdümenâf oğullarının elinde bulunuyordu. Abdümenâf oğulları hicâbe, Nedve ve sancağı Abdüddâr oğullarının elinden almak istemişler ve ihtilâf da bu yüzden çıkmıştır. el-Mes'ûdî, hadisenin gelişmesi ile Mutayyebûn ve Ahlâf kabilelerinin isimlerini bilinen şekilde vermektedir[128]. el-Mes'ûdî'nin ifadesi kabul edilecek olursa Abdümenâf oğullarının bu teşebbüsü başarısız bir şekilde sonuçlanmış olmalıdır. Çünkü hicâbe, Nedve ve livâ hiçbir zaman Abdümenâf oğullarının elinde olmamıştır. Aynca el-Mes'ûdî'nin anlattığını, böyle bir kümeleşmenin ilk oluşumu için yeterli bir sebep olarak kabul etmek oldukça zordur.

(127) el-Ezrakî, I, 62-63; Caetani, I, 249.
(128) el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Kahire 1938, 180.

el-Ya'kubîye göre Kusay, üzerindeki bütün görevleri dört oğlu arasında taksim etmiş, sikâye ve riyâseyi Abdümenâf'a, Dâr'ı (hicâbe ve nedve olsa gerek) Abdüddâr'a, rifâdeyi Abdüluzza'ya ve Vâdi'nin iki yamacını da Abdükusay'a vermişti. Abdümenâf'tan sonra riyâse, sikâye ve rifâdeyi oğlu Hâşim yürütmüş ve Hâşim oğullarının elinde nesliden nesile devam etmiştir[129]. el-Ya'kûbî, Mutayyebûn-Ahlâf hareketini Abdülmuttalib b. Hâşim'in Zemzem Kuyusunu kazmasıyla elde ettiği itiban kıskanan Abdüddâr oğullarının başlattığı bir faaliyet olarak kaydettikten sonra olayı şöyle anlatıyor: "Kureyş Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusuyla şeref kazandığını görünce güçlenmek için birbirlerine andlaşma talebinde bulundular. Bunu ilk talep eden Abdüddâr oğulları Sehm oğullanna gidip "Bizi Abdümenâf oğullarından koruyunuz" dediler. Bunu duyan Abdümenâf oğullan (Abdüşems oğullan hariç) toplandılar. İbnü'z-Ziba'râ Abdüşems oğullarının "Mutayyebûn andlaşmasında bulunmadığını; Benî Hâşim, Beni'l-Muttalib ve Beni Nevfel'in bulunduğunu söyler. Diğerleri Benî Abdişems'in de bulunduğunu söylerler. Ümmü Hakîm el-Beyzâ bt. Abdilmuttalib onlara içinde koku bulunan bir kap getirip taşın üzerine koydu. Abdümenâf oğullan ile Esed, Zühre, Teym ve Haris (b. Fihr) oğullan bu kokudan sürüşündüler ve "Mutayyebûn" diye isimlendirildiler. Sehm oğulları bunu duyunca bir sığır boğazlayıp "elini bunun kanına kim batırır ve yalarsa bizdendir" dediler. Sehm oğullan, Cumah oğulları, Adiy oğulları, Mahzûm oğullan ve Abdüddâr oğulları kana ellerini batırdılar ve kan yalayanlar" diye isimlendirildiler. Mutayyebûn'ın ahidleşmesi cenkten geri dönmemek ve birbirlerini karşı tarafa teslim

(129) el-Ya'kûbî, I, 241 vd.

etmemek üzere idi. Kan yalayanlar şöyle dediler: "Biz her kabile için bir kabile hazırladık."[130]

İbn Habib, "el-Munammak" adlı eserinin bir başka yerinde "Emru'l-Mutayyebîn" başlığı altında farklı bir bilgi veriyor. Buna göre şeref ve nüfuslarına güvenen Abdümenâf oğulları, Abdüddâr oğullarının elinden Kabe'nin anahtarını almak istemişler, fakat onlar vermemekte ısrar etmişler ve Sehm oğullarından yardım istemişlerdir. Abdümenâf oğulları anahtarı almak için ısrar etmişler ve bunun sonucu Kureyş kabilesi Muteyyebûn-Ahlâf olarak ikiye ayrılmıştır. Sonunda Kureyş büyükleri bu işi tatlıya bağlamışlardır[131]. Muhtemelen bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamıştır; Çünkü Ka'benin anahtarı yine Abdüddâr oğullarının elinde kalmıştır.

Kanaatimizce, Kureyş'in iki gruba ayrılmasını, Abdüddâr oğullarının elinde bulunan Ka'be anahtarını Abdümenâf oğullarının ele geçirmek istemesine; veya Zemzem kuyusu kazılırken çıkan ihtilafa bağlayan rivayetler[132]; Mutayyebûn ve Ahlâf'ın ilk olarak ortaya çıkmasını değil, muhtemelen, Hâşim zamanında oluşmuş bulunan grupların daha sonraki dönemde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri ortaya koymaktadır. Çünkü Hâşim zamanında teşekkül etmiş bulunan bu gruplar arasında daha sonraki yıllarda çekişmelerin meydana gelmiş olması gayet tabîî bir durumdur.

Abdümenâf oğullarının Kabe görevlerini ve diğer hizmetleri ellerine almak için teşebbüste bulunmalarının ger-

(130) el-Ya'kûbî, I, 248.
(131) *el-Munammak*, 42-44.
(132) el-Ya'kûbî, I, 248.

çek sebebi, M.Watt'ın iddia ettiği gibi[133] maddi çıkar elde etmek değildi; aksine bu bir şeref ve itibar mücadelesiydi. Nitekim andlaşma sonucu Abdümenâf oğulları, mâli harcama gereken görevleri (hacıların ağırlanmasını, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasını) üstlenmişlerdir. Belki küçük çapta da olsa hacılarla yapılan alışverişten elde edilen bir kazanç söz konusuydu. Ancak bunun büyük bir gelir kaynağı olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynca Hâşim'in Suriye'ye yapmış olduğu bir ticârî seyahatte beraberinde Ahlâf grubuna mensup Mahzûm ve Sehm Kabileleri tüccarının bulunması[134], onun Mekke ticaretini ve hacılarla yapılan alışverişi kendisinin veya Mutayyebûn'un tekeline almadığını göstermektedir. Hâşim rifâde ve sikâyeyi yürütmek için Kureyş'ten topladığı mallara kendisi de büyük ölçüde katkıda bulunuyordu. İbn Habib[135] Hâşim'in rifâde sikâye masraflarının dörtte birini kendi servetinden karşıladığını kaydetmektedir. Şayet bu görevleri yerine getirmek büyük bir gelir teminine vesile olsaydı, daha sonraki dönemde bir ara bu işleri elinde tutmuş olan Ebû Tâlib'in bu vesileyle zengin olması gerekirdi. Halbuki o bu görevleri yürüttüğü sıralarda kardeşi Abbas'tan almış olduğu on bir dirhem borcu zamanında ödeyemediği gibi, bir yıl sonra ondört veya onbeş bin dirhem daha almıştır. Ebû Tâlib'in durumu üçüncü yıl daha da kötüye gitmiş, borcunu ödeyemediği gibi nafakasını dahi temin edemiyecek duruma düşmüştür. Bu yüzden çocuklarının bakımını Hâşim oğullan üstlenmişler; rifâde ve sikâye-

(133) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 26.
(134) İbn Sa'd, I, 79.
(135) *el-Munammak*, 11-12.

yi de borcuna mukabil maddi durumu iyi olan kardeşi Abbas'a devretmek zorunda kalmıştır[136].

B- *Hâşim ve Ümeyye Oğullarının Mekke Toplumundaki Yeri*

1. Hâşim Oğulları ve Mekke Toplumundaki Yeri

Benî Hâşim'in ceddi, Hz. Muhammed'in büyük dedesi olan Hâşim b. Abdimenâf'tır. Hâşim Kusay'ın torunudur. Nesli için EK-III'e bakınız.

Mîladî 443 yılına doğru dünyaya gelen[137] Hâşim, asıl ismi "Amr" olduğu halde Mekke'de kıtlık olduğu bir yılda Suriye'den somun getirip ufalayarak hacılar için tirid yaptırdığından dolayı "Hâşim (Ufalayan)" diye adlandırılmış ve bu isimle çağrılır olmuştur[138]. el-Câhız, bunun; onun lakabı olduğunu, ancak ismine galip gelerek bu adla anıldığını belirterek kardeşi Abdüşems'in ise böyle bir güzel sıfata sahip bulunmadığını kaydediyor[139]. Daha önce de değindiğimiz gibi Hâşim, çevre devletlerin hükümdarlarıyla Kureyş adına ticârî diplomatik ilişkiler başlatmakla ve Kureyş için bir yılda iki ticârî seyahat sistemini getirmekle itibar kazanmıştı. Kendisi, zamanında Mutayyebûn ittifakının ve onun daha sonraki gelişmelerinin (kardeşle-

(136) el-Belâzürî, Ensâb, I, 57; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 247.

(137) M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 304.

(138) İbn Sa'd, I, 76; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 58; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 117, el-Câhız, *Fazlu Hâşim alâ Abdişems*, 68; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 13; es-Süheylî, I, 94; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 359; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 611; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, E. J. Brill, 1885, 18; Neşet Çağatay, *Cahiliye Çağı*, 92.

(139) el-Câhız, *Fazlu Hâşim*, 68.

ri Abdüşems ve Nevfel'in torunları hariç) lideri olarak görülüyor[140]. Mutayyebûn-Ahlâf çekişmesinin ardından Kureyş kabilesi arasında barış sağlandıktan sonra riyâset (başkanlık) ile birlikte[141] rifâde ve sikâye görevlerini üstlendi. Hâşim, dedesi Kusay'ın yaptığı gibi Mekke'nin ileri gelenlerinden aynî ve nakdî yardımlar topladı ve hac ibadetini yeniden organize etti. Kardeşi Abdüşems Mekke'de fazla bulunmayan ve zamanının çoğunu seyahatte geçiren bir kimseydi. Üstelik yoksuldu ve ailesi de kalabalıktı[142]. Hâşim ise her sene kendi malından hacıların ağırlanması için büyük bir meblağ ayırabilecek kadar zengindi[143].

Hacılar geldiği zaman Kureyş'in huzurunda kalkar ve şöyle derdi: "Ey Kureyş topluluğu! Siz Allah'ın komşuları ve onun Beytinin ehlisiniz. Bu mevsimde size Allah'ın ziyaretçileri ve onun evinin ziyaretçileri gelir. Onlar Allah'ın misafirleridir. İkram edilmeye en layık misafirler Allah'ın misafirleridir. Hacıların burada kalacağı günlerde yiyecek hazırlamaya yetecek kadar para toplayınız. Allah'a andolsunki bu yemeği kendi malımla temin etmeye gücüm yetseydi bu işi sizin üzerinize yüklemezdim." Kureyş mensupları Hâşim'in bu sözlerinden sonra güçlerinin yettiği miktarda mallarından bir miktar verirler, Hâşim de bu verilenlerle kendi malından ayırdığını bir araya getirerek hacılar için yemek yapar ve Mekke'den ayrılışlarına kadar onlara yedirirdi[144].

(140) M. Watt, "Hashim", EI², III, 260.
(141) el-Ya'kûbî, I, 242; el-Mâverdî, 253.
(142) İbn Hişam, I, 135.
(143) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 60.
(144) İbn Hişâm, I, 135-136; İbn Sa'd, I, 78; el-Ezrakî, I, 127; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 60; el-Mâverdî, 253.

Hâşim hacılara su temin etmek için bazı faaliyetlerde bulunmuş ve "Bezr"[145] adlı kuyuyu kazmıştır. Bu kuyunun Şi'b-i Ebi Talib (Ebu Talib Mahallesi)'in ağzında olduğu el-Bekrî tarafından bildirilmektedir. Hâşim bu kuyuyu kazmaya başlarken, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde yaptıracağını söylemiş ve şu şiiri okumuştur:

Suyu bol olan Bezr kuyusunu ben kazdım.

Suyundan insanların faydalanması için tahsis ettim.

Hâşim'in çocuklarından birisi de bu kuyu hakkında şöyle demiştir:

"Müstenzir tarafında Bezr (kuyusunu) bizler kazdık.

Ondan yüce hacılara su veriyoruz"[146]

Hâşim "Sicille" adlı bir kuyu daha kazdırdı[147]. O, dedesi Kusay'ın yaptığı gibi Zemzem mevziine konulan deriden mamul bir havuzu Mekke kuyularından su getirtip doldurmak suretiyle[148] hacıların su ihtiyacını karşılardı.

Hâşim'le yeğeni Ümeyye b. Abdişems arasında meydana gelen ve Hâşim'in galibiyetiyle sonuçlanan çekişme ve bahis tutuşma hadisesini ileride ayrı bir bahis olarak ele alacağız.

Hâşim'in Abdülmuttalib, Esed, Sayfiy, Nadle ve Ebu Sayfiy adlarında oğulları, Şifâ, Hayye, Hâlide, Zaîfe ve Hanne adlarında kızları vardı[149]. Bunlardan Abdülmutta-

(145) İbn Hişam, I, 148; el-Bekrî, I, 236; Bu iki eserde el-Bezzer olarak harekelenmiştir. Biz "Bezr" şeklinde okunuşunu tercih ettik.

(146) el-Ezrakî, I, 65.

(147) el-Ezrakî, I, 65; el-Bekrî, I, 236.

(148) İbn Sa'd, I, 78.

(149) ez-Zübeyrî, 16-17; İbn Hazm, 14-15; Wüstenfeld, *Tabellen*, W.

lib ve Şifâ Neccâr oğullarından Medine'li Selmâ bt. Amr'dan, ötekiler de diğer hanımlarından dünyaya gelmişlerdir[150]. Hâşim'in oğullarından sadece Abdülmuttalib'in nesli devam etmiştir[151]. Diğer oğullarından Ebu Sayfiy'in Amr ve Dahhak; Esed'in Huneyn ve Nadle'nin de Erkam adlarında oğulları olduysa da[152] nesilleri devam etmemiştir[153]. Bir bakıma "Hâşimî" tabiri sadece Abdülmuttalib b.Hâşim'in neslini içine almaktadır. Yeryüzünde Abdülmuttalib'in neslinden başka Hâşîmî yoktur[154].

Hâşim'in Kureyş içindeki itibarını gösteren hususlardan birisi de kızlarının nüfuzlu kişilerle evlenmesidir. Onun kızı Zaîfe, Abdümenâf b. Zühre b. Kilab'la, Hâlide, Esed b. Abdiluzzâ ile, Hayye de Huzâa'dan Hâşim b. Echam'la, Şîfâ ise amcasının oğlu Haşim b. Muttalib'le evlenmiştir[155]. Haşim'in oğlu Esed'in kızı Fatıma da Abdülmuttalib'in oğlu Ebû Talib'le evlenmiş ve Ebû Talib'in bütün çocukları bu hanımından dünyaya gelmişlerdir[156]. Birbirleriyle evlenen amca çocuklarından doğan çocuğa mahd (المحض) denir[157]. Esed'le Abdülmuttalib kardeş olduklarından, bunların çocukları olan Ebû Talib'le Hâşîmî olan hanımı Fatıma bt. Esed'den dünyaya gelen Ali b. Ebî Tâlib'e de "Mahd" denilmektedir. Ali b. Ebî Tâlib, Hâşimî baba ile Hâşimî anneden dünyaya gelen ilk kişidir[158]. Bu özellik

(150) ez-Zübeyrî, 15 vd.
(151) İbn Habib, *el-Munammak*, 3; İbn Hazm, 14-15.
(152) İbn Sa'd, I, 85; Wüstenfeld, Aynı yer.
(153) ez-Zübeyrî, 90-91.
(154) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 71.
(155) ez-Zübeyrî, 16-17
(156) en-Nüveyrî, II, 359.
(157) ez-Zübeyrî 17.
(158) ez-Zübeyrî 17; en-Nüveyrî, II, 359.

ilerki yıllarda Hz. Ali'nin nesline mensup bazı kimselerin diğer Hâşimîlere karşı övünme sebeplerinden birini teşkil edecektir.

Hâşim bir seyahat için çıktığı Gazze'de ölünce Kureyş'in reisliğini, rifâde ve sikâye görevlerini kardeşi Muttalib üstlenmiştir[159]. Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre, o, şeref sahibi ve sözü dinlenir bir şahsiyet idi. Cömertliğinden dolayı Kureyş ona "el-Feyz (=cömert)" adını takmıştı. Muttalib, Kureyş adına Habeş kralı Necâşî ile ticaret andlaşması yapmıştır[160]. Kusay'ın kendilerini Huzâa ile birlikte Mekke'den sürmesi yüzünden devamlı surette Kureyş'e diş bileyen Bekr oğullarına karşı Ehâbîş kabileleriyle andlaşma yapmıştır[161]. Bu son husus Muttalib'in Kureyş'in reisi olduğunu simgeleyen delillerden biridir. Üzerinde bulunan görevleri kardeşi Hâşim'in koyduğu sistem içinde yürüttüğü anlaşılıyor. Muttalib bir ticari seyahat esnasında Yemen topraklarında ölünce üzerindeki görev ve yetkiler, küçük yaşta iken Medine'den getirip büyüttüğü yeğeni Şeybe (Abdülmuttalib) b. Hâşim'e intikal etmiştir. Abdülmuttalib'in nesli için Ek-III'e bakınız.

Abdülmuttalib Mekke'de büyük bir nüfuza sahipti. Elbette ki onun nüfuzu başka topluluk ve çağlardaki nüfuzla mukayese edilemezdi. Çünkü araplar ticarî ve sosyal durumları itibarıyla klasik bir siyasi topluluk arzetmiyorlardı. Hemen hemen her kabile kendi başına buyruktu. Ama Mekke halkının umûmî meseleleri bahis konusu olunca Abdülmuttalib'in fikrini alıyorlardı[162]. Amcası Mutta-

(159) İbn Hişâm, I, 137. İbn Sa'd, I, 81; el-Mâverdî, 254.
(160) İbn Sa'd, I, 81.
(161) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 76.
(162) N. Çağatay, "Hz. Muhammed'in Soyu", 33.

lib'den intikal eden görevleri üzerine almasına ve yürütmesine karşı her hangi bir muhalefetle karşılaşmaması Abdülmuttalib'in nüfuzunu gösteren delillerden birisidir. Ancak ne var ki, bu sıralarda Hâşim oğullarının nüfusu azdı; Abdülmuttalib Zemzem'i kazarken yanında sadece oğlu Hâris bulunuyordu[163]. Daha sonraki yıllarda nüfusları arttı. Abdülmuttalib'in Huzâa ile gerçekleştirdiği andlaşmada yanında Muttalib oğullarıyla birlikte yedi oğlu, yeğenleri Erkam b. Nadle, Dahhâk b. Ebî Sayfiy ve Amr b. Ebî Sayfiy bulunuyordu[164].

Abdülmuttalib'in Kureyş içindeki itibarının yüksek olduğunu gösteren delillerden birisi de onun gerçekleştirdiği evlilikler ve kızlarının evlilik kayıtlarıdır. O, önde gelen kişilerin kızlarıyla evlenmişti. Hz. Muhammed'in babası Abdullah, Ebû Tâlib, ez-Zübeyr ve kızlarından dördünün annesi olan Fâtıma bt. Amr, Mahzûm oğullarından; Hamza, Mukavvem ve Safiyye'nin annesi Hâle bt. Vüheyb Zühre oğullarından, büyük oğlu Hâris'in annesi Safiyye, Amir b. Sa'saa'dan, Abbas ve Dırâr'ın annesi Nüteyle, Zeydmenât b. Amir oğullarından, diğer iki hanımı Mümennea ve Lübnâ da Huzâa kabilesine mensup idiler[165].

Abdülmuttalib'in kızlarından Safiyye önce Cahiliye döneminde Harb b. Ümeyye'nin oğlu Hâris'le; ikinci defa Esed oğullarından Avvâm b. Huveylid'le; Ervâ ilkin Abdümenâf b. Kusay'ın torunu Umeyr b. Vehb ve daha sonra Abdüddâr oğullarından Ertât b. Şurahbil ile, Âtike Mahzûm oğullarından Ebu Ümeyye b. Muğire ile, Ümmü Hakîm (Beyzâ), Abdüşems'ten Kureyz b. Rabia ile, Berre önce

(163) İbn Sa'd, I, 88; İbn Hişâm, I, 143.
(164) İbn Sa'd, I, 85.
(165) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 119.

Mahzûm oğullarından Abdül-Esed b. Hilâl ile, sonra da Âmir (b. Lüey) oğullarından Ebû Rühm ile, Ümeyme Harb b. Ümeyye'nin müttefiki Cahş'la evlenmişti[166]. Bütün bunlar da gösteriyor ki Abdülmuttalib, kızlarını Mekke'nin en iyi ve güçlü ailelerine mensup kimselerle evlendirebilmişti[167].

Abdülmuttalib, zamanında Kureyş'in seyyidi ve şerifi idi[168]. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe Ka'be'yi yıkmak maksadıyla Mekke yakınlarına geldiğinde buranın başkanı olarak Abdülmuttalib gidip onunla konuşmuştu[169]. M.Watt'a göre Abdülmuttalib Ebrehe ile tüm Kureyşlilerin değil oradaki bir azınlığın adına görüşmüştür[170]. M.Watt'ın bir başka yerde[171] "Mutayyebûn" adına görüştüğünü kaydetmesinden bu azınlıkla bahsi geçen grubu kastettiği anlaşılıyor. Ancak kabile boyutlarını aşan, tüm Mekkelileri ve hatta bütün arapları tehdit eden bir felaket ihtimali karşısında Abdülmuttalib'in sadece belli bir azınlık adına görüştüğü düşünülemez. Abdülmuttalib, Ebrehe ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca Mekke'ye dönüp bütün Kureyş'e şehri boşaltmalarını, dağların başına ve boğazlara çıkmalarını emretmiş[172]; kendisi de yanında Mutayyebûn dışındaki kabilelere mensup üç kişi olduğu halde Hıra'ya çıkmıştı[173]. Onun bu hareketi de böyle bir tehlike karşısında Muteyyebûn adına değil, tüm Mekkeliler adına hareket ettiğini göstermektedir.

(166) İbn Sa'd, VIII, 41-46; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 128-9
(167) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 37.
(168) İbn Sa'd, I, 85; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 64.
(169) İbn Hişâm, I, 49 vd.
(170) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 37.
(171) M. Watt, "Abd al-Muttalib", EI², I, 80.
(172) İbn Hişâm, I, 50.
(173) İbn Sa'd, I, 92.

Abdülmuttalib'in başarısının temelinde özellikle Suriye ve Yemen'le yaptığı ticaretlerle babası Haşim'den tevarüs ettiği, Mekke'deki hacılara su ve yiyecek temin etme imtiyazı olan sikâye ve rifâde görevleri yatmaktaydı[174]. O, Mekke'de birçok kuyu kazmış ve özellikle Cürhümlüler zamanında gömülerek yeri belirsiz hale getirilmiş olan Zemzem kuyusunu kazmakla itibar kazanmıştır. Zemzem'in keşfiyle birlikte o zamana kadar uygulanan civardaki kuyulardan su taşıyıp Ka'benin yanındaki deri havuzlara doldurma işi terkedilerek bundan böyle hacıların ve Kureyş'in su ihtiyacı bu kuyudan karşılanmaya başlanmıştır. Abdülmuttalib hacıların Arafat'ta bulunduğu sırada Zemzem kuyusundan buraya su taşırdı[175]. Onun pek çok devesi vardı. Hac mevsimi gelince bu develeri toplar, sütlerini sağıp Zemzem kuyusunun çevresine yerleştirilen deri havuzlara aktarır ve bal ile karıştırarak hacılara ikram ederdi. Zemzem kuyusunun suyu o zamanlar pek ağır olduğu için Abdülmuttalib kuru üzümle karıştırarak sertliğini giderip yumuşak hale getirir ve hacılara dağıtırdı. Abdülmuttalib vefat edinceye kadar hacıların içecek ihtiyacını bu suretle karşılamıştır[176].

Hz. Muhammed'in dedesi olan Abdülmuttalib, hemşehrilerinin sevip saydığı bir başkan olması neticesini doğuracak şekilde yüksek vasıflar taşıyan ve aynı zamanda karakteri temiz bir insan olarak gözükmektedir[177]. Vefat ettiğinde Mekke'de tutulan yas o kadar büyük olmuştur ki şehirde günlerce pazar kurulmamış ve şehrin çarşısı gün-

(174) M. Watt, "Abd al-Muttalıb", EI², I, 80.
(175) İbn Sa'd, I, 83.
(176) el-Ezrakî, I, 65.
(177) Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 76.

lerce kapalı kalmıştır[178]. Araplar Abdülmuttalib'in ölüm tarihini bir müddet tarih başlangıcı olarak kullanmışlardır[179].

Abdülmuttalib'den sonra rifâde ve sikâye görevleri oğullan arasında birkaç el değiştirdi. Önce Zübeyr'e ondan Ebû Talib'e, Ebû Talib'ten de Abbas'a intikal etti[180]. Ebû Tâlib, kardeşi Abbas'tan aldığı borcu üst üste iki yıl ödemeyince bu görevleri Abbas'a devretmiştir[181]. el-Ezrakî, Abdülmuttalib'den sonra rifâde'nin Ebû Talib'e[182], sikâye'nin Abbas'a[183] geçtiğini kaydetmekte ve İslâmiyetin zuhuru sırasında rifâde görevinin Ebû Talib tarafından yerine getirilmekte olduğunu söylemektedir[184].

Abbas'ın Taif'te bir üzüm bağı vardı. Bu bağın mahsulünü Mekke'ye sevkeder[185], ayrıca Taiflilerden borç üzüm alarak bundan şıra yapar ve hacılara dağıtırdı. Abbas'ın bu şekilde sikâye görevini yürütmesi Cahiliye döneminden Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Mekke'nin fethinde Rasûlullah Osman b. Talha'nın elinden hicâbe, Abbas'ın elinden de sikâyeyi almış, bunun üzerine Abbas ayağı kalkıp ellerini açarak "Ya Rasülallah! Anam babam sana feda olsun hicâbe ve sikâyeyi, her ikisini de bize ver" diye teklifte bulunmuş, buna karşı Rasülullah; "Ben size kendisiyle hayır kazanacağınız ve fakat musibete düşme-

(178) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 87.
(179) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 25.
(180) İbn Sa'd, I, 86.
(181) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 64.
(182) el-Ezrakî, I, 64.
(183) el-Ezrakî, I, 65.
(184) el-Ezrakî, I, 64.
(185) el-Belâzürî, *Ensâb*, I. 57.

yeceğiniz görevi veriyorum" buyurmuştur. Bundan sonra Rasûlüllah Ka'be kapısının iki sökesi arasında durarak:"Cahiliye devrindeki bütün kan, mal ve üstünlük davaları, sidâne ve sikâyeden başka, hepsi iki ayağımın altındadır. Hacılara su temini (sikâye) ve Ka'be'nin bakımı (sidâne)nı Cahiliye dönemindeki eski sahiplerine veriyorum" buyurmuştur[186]. Abbas bu görevi hayatı boyunca yerine getirdi. el-Ezrakî 9/631 yılında Hz. Peygamber'in hac emiri tayin ettiği Hz. Ebubekir'le birlikte hacılara yemek yapılması için bir miktar mal gönderdiğini, daha sonra Hz. Peygamber'in Vedâ haccında rifâde işini bizzat yaptığını, onun vefatını müteakip Hz. Ebubekir'in bu görevi yerine getirdiğini ve ondan sonra da halifelerin devam ettirdiğini belirtiyor[187]. Sikâye görevi ise Abbas oğullarının elinde kalmış[188] ve onlar bunu diğer Hâşimîlere bırakmamışlardır. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye sikâyeyi eline almak istemiş ve bu konuda Abdullah b. Abbas'la konuşmuşsa da Abdullah itiraz ederek "Sikâye'den sana ne? Biz onu Cahiliye devrinde yürüttük. İslâm döneminde de sizden daha layıkız. Baban da bu konuda konuşmuştu. Fakat ben ona delilimi göstermiştim... Abbas b. Abdilmuttalib Cahiliye döneminde babasından sonra bu işi yürütürken senin deden Ebû Talib ise çölde, Urane Vâdisinde develeriyle meşgul oluyordu. Rasûlüllah Mekke'nin fethinde onu Abdülmuttalib'in diğer oğullarına değil, Abbas'a verdi." demiştir[189].

(186) el-Ezrakî, I, 65.
(187) el-Ezrakî, I, 64.
(188) Aynı yer; Ayrıca bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 57.
(189) el-Ezrakî, I, 66.

Hâşim oğullarının (şüphesiz Muttalib oğullarıyla birlikte) önderliği kısa bir süre için Zübeyr b. Abdilmuttalib'e geçti. Zübeyr'in önderlik dönemi Ficâr harpleri ve Hılfü'l-Fudûl dönemiydi[190]. İbn Sa'd'ın el-Vakıdi'den nakline göre Ficar ve Hilfül-fudûl aynı yılda vuku bulmuştur. Ficâr Şevval, Hılfü'l-fudûl ise Zilka'de ayında idi. Hılfü'l-fudûl her nekadar Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplandıysa da bu işe ilk teşebbüs edip toplanma çağrısında bulunan Zübeyr b. Abdilmuttalib idi[191]. Ficâr harplerinde Hâşim oğullarının reisi yine Zübeyr b. Abdilmuttalib idi[192]. Kendisi Kureyş'in yiğitlerindendi ve aynı zamanda şairdi[193].

Hılfü'l-fudûl'dan biraz sonra reis olan ve Hicretten üç yıl önceki ölümüne kadar Hâşim ve Muttalib oğullarının reisliğini yürüten Ebû Talib kardeşi Zübeyr'den daha seçkin bir kişi idi[194]. Kardeşi Abbas'a borçlanıp üzerindeki görevleri ona devretmekle beraber o, Hâşim oğullarının lideri olarak kalmıştı. Mekke'de onların bulunduğu mahalle "Şi'bu Ebî Tâlib" olarak isimlendirilmişti[195].

Abdülmuttalib'in onikisi erkek ve altısı kız olmak üzere onsekiz çocuğu dünyaya gelmiştir[196]. Erkek çocuklarından Abbas, Ebû Tâlib, Ebû Leheb ve Hâris'in nesli devam etmiştir[197]. Hamza, Mukavvim, Zübeyr ve Hacl'in çocuk-

(190) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 38; Aynı müellif, "Abû Tâlıb", EI², I, 152.
(191) İbn Sa'd, I, 128.
(192) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 169.
(193) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 120.
(194) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 38.
(195) M. Watt, Abu Talib, EI², I, 152.
(196) Bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 87-91; Wüstenfeld, *Tabellen* W; Aynca bkz. EK-III.
(197) İbn Sa'd, I, 94; İbn Habîb, *el-Munammak*, 24; İbn Hazm, 15; en-Nüveyrî, II, 360.

ları olduysa da yaşamamışlar ve diğer oğullarının da nesli devam etmemiştir. Zübeyr b. Abdilmuttalib'in oğullarından Abdullah'ın Ecnâdeyn (13/634) savaşına iştirak edip şehid düştüğüne[198] bakılırsa, neslinin bir müddet devam ettiği ve daha sonra kesildiği anlaşılıyor. Abdülmuttalib'in büyük oğlu Hâris'in nesli başlangıçta Hâşimîler içinde çoğunlukta idiyse de, daha sonraları Tâlibîler(Ebû Talib'in nesli) ve Abbâsîler (Abbas'ın nesli) çoğunluğu elde etmişlerdir[199].

Ebû Talib'in nesli "Tâlibiyyûn (Tâlibiler)" genel adıyla meşhurdur. Bunlar üç koldur: a. Aleviyyûn:Ali b. Ebî Tâlib'in neslidir. Bunlar da şu kollardan ibarettir. Hz. Ali'nin oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Abbas ve Ömer'in nesilleri. b. Caferiyyûn: Cafer b. Ebî Tâlib'in neslidir. Bunlar da şu kollardır: Abdullah b. Ca'fer'in oğulları olan Ali, İsmail ve İshak'ın nesilleri. c. "Akîliyyûn": Bunlar Akîl b. Ebî Tâlib'in torunu olan Abdullah el-Ahvel'in oğulları Muhammed ve Müslim'in nesilleri olmak üzere iki koldur[200].

Abbas b. Abdilmuttalib'in nesli "Abbâsiyyûn (Abbasiler)" olarak meşhurdur. Bunlar da Abbas'ın oğulları Abdullah (Hıbr) ve Ma'bed'in nesli olmak üzere iki koldur[201]. İslâm dünyasının en meşhur hanedanlarından Abbâsî hanedanı (750-1256) Abdullah b. Abbas'ın neslindendir.

(198) İbn Hazm, 17; Yâkût, I, 103.
(199) İbn Sa'd, I, 94.
(200) en-Nüveyrî, II, 360; Ö. Rızâ Kehhâle, *Mu'cem*, II, 674; Aynca bkz. EK-V.
(201) en-Nüveyrî, II, 360-61; Ö. Rızâ Kehhâle, *Mu'cem*, II, 721-22; Aynca bkz. EK-IV.

Hâris b. Abdilmuttalib'in nesli "Hârisiyyûn" olarak bilinir. Hâris'in oğullarından Rabîa, Nevfel ve Ebû Süfyan'ın nesli devam etmiştir[202].

Ebû Leheb b. Adilmuttalib'in nesli, oğulları Utbe ve Muattib yoluyla iki kol halinde devam etmiştir[203] ve "Lehebî" nisbesiyle anılırlar[204].

Abdullah b. Abdilmuttalib'in nesli, oğlu Hz. Muhammed'le, onun nesli de kızı Fâtıma yoluyla devam etmiştir[205].

2. Ümeyye Oğulları ve Mekke Toplumundaki Yeri

Ümeyye oğulları, Abdüşems b. Abdimenâf'ın Ümeyye adlı iki oğlundan büyüğünün neslidir. Buna "Ümeyye el-Ekber" denilmektedir[206]. Ümeyye'nin ecdâdı şöyledir: Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay. Benî Ümeyye ile Benî Hâşim'in şeceresi Abdümenâf b. Kusay'da birleşmektedir. Ümeyye'nin nesli için EK-VI'ya bakınız[207].

Ümeyye ismine Arap ad koyma geleneğinde sık rastlanmakta ve hem güney hem de kuzey arapları arasında kullanılmaktadır[208]. Bu kelimenin câriye mânâsına gelen "eme"nin ism-i tasğiri olduğu söylenmektedir[209]. "Benî

(202) Bkz. EK-III.
(203) en-Nüveyrî, II, 361. Ayrıca bkz. EK-III.
(204) es-Sem'ânî, V, 149.
(205) Bkz. EK-III.
(206) ez-Zübeyrî, 98-100; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 72-73; es-Sem'ânî, I, 209; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 411.
(207) Ayrıca bkz. Wüstenfeld, *Tabellen*, U, V.
(208) Levi Della Vida, "Ümeyye", İA, XIII, 99.
(209) İbn Düreyd, 54; İbn Manzûr, XIV, 46; Levi Della Vida bunun Emevîlere muhalif çevrelerce "eme"nin ism-i tasğiri kabul edildiğini kaydediyor. Bkz.: "Ümeyye", İA, XIII,99.

Ümeyye" tabiri Ümeyye b. Abdişems'in nesli için has isim olarak kullanılagelmiştir[210]. Bununla beraber bu adla anılan başka Arap kabileleri de mevcuttur[211]. "Benî Ümeyye'ye nisbetle "Ümevî" ve "Emevî" tabirleri kullanılmaktadır[212].

Ümeyye b. Abdişems, zamanında kendi oymağının seyyid (ulu kişi)lerinden biriydi. Şeref ve itibarda amcası Hâşim'e denk kabul edilirdi. İbn Habîb[213] Ümeyye'yi Hâşim'le birlikte kureyş kabilesinin cömertleri (ecvâd) arasında saymaktadır. İleride ele alacağımız üzere, bu ikisi Kureyş kabilesinin reisliğini üstlenme konusunda rekabete girişeceklerdir. Ümeyye zengin bir tüccardı. Öldüğünde büyük miktarda maddi miras bıraktı. Aynı zamanda onun oğulları kalabalıktı. Mal ve evlat çokluğu, neseb şerefinden sonra kişiye itibar kazandıran sebeplerin en önemlilerini teşkil ettiğinden[214], Ümeyye'nin itibarı büyük ölçüde mal ve evlat çokluğuna ve Kureyş kabilesindeki ordu komutanlığı görevine bağlı bulunmaktaydı.

(210) İbnü'l-Kayserânî, 11-12; İbn Manzûr, XIV, 46.

(211) İbnü'l-Kayserânî, 11-12; İbnu'l-Mağribî, *el-Înâs bi İlmi'l-Ensâb*, 28-29; es-Sem'ânî, I, 209; Ö, Rızâ Kehhâle, *Mu'cem*, I, 46.

(212) İbn Düreyd, 54; İbn Düreyd "Ümevî" tabirini daha doğru buluyor. "Emevî" tabirini "Benî Ümeyye" için kullanmanın yanlış olduğunu ifade ediyor. "Emevî" tabirini bir başka kabile olan "Benî eme" için kullanıyor. Krş.: es-Semânî, I, 209, İbn Manzûr, kıyâsî olarak "ümevî", kıyas dışı olarak "emevî" denildiğini kaydediyor. Bkz: *Lisânü'l Arab*, XIV, 46. el-Kalkaşendî ise bu konudaki her iki görüşü de kaydederek Ümeyye ismine nisbetle "Ümevî", Ümeyye kelimesini "eme" nin ism-i tasğîri olarak kabul edildiğinde "Emevî" denildiğini belirtiyor. *(Subhu'l-A'şâ*, I, 412).

(213) *el-Muhabber*, 137.

(214) Ö. Rızâ Kehhâle, *Mu'cem*, I, 43. .

Ümeyye b. Abdişems, 575 yılında Habeşlileri ülkesinden çıkarmaya muvaffak olan Yemen kralı Seyf b. Zî Yezen'i tebrike giden Kureyş heyeti arasında bulunuyordu. Bu heyet arasında amcasının oğlu Abdülmuttalib de vardı. Ancak kralın huzurunda söz alıp konuşan Abdülmuttalib olduğuna göre heyetin reisi o idi[215].

Benî Ümeyye, İslâmiyetin doğduğu sıralarda Kureyş'in en nüfuzlu ailelerinden biriydi. "A'yâs" ve "Anâbise" adlı başlıca iki ana koldan meydana geliyordu. Birinci kol, müşterek cedlerinin adlarındaki kök harflerinin aynı veya benzeri isimleri taşıyan Îs, Ebü'l Îs, Uveys, Âsî ve Ebü'l-Âsî ile bunların neslidir. Bu isimler onların özel isimleridir. Yoksa bu şahıslara iyi veya kötü karakterlerinden dolayı verilmiş isimler değildir[216] ve onlara "Â'yâs" denilmektedir. "Anâbis" koluna gelince, bunlar Harb, Ebû Harb, Süfyân, Ebû Süfyân[217], Amr, Anbese ve Ebû Amr ile bunların neslidir[218]. Burada hemen belirtmek isteriz ki yukarıdaki iki kolun cedleri olarak adları geçen şahıslar Ümeyye'nin oğullarıdır. İkinci grup, Ficar savaşlarından "Yevmu Ukâz"da göstermiş oldukları başarı ve kahramanlıklardan

(215) el-Ezrakî, I, 92-93; P. Hitti, I, 101-102; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1078-79.

(216) el-Câhız, "Fazlu Hâşim", 116.

(217) Bu şahıs Ümeyye b. Abdişems'in oğludur. Harb'in oğlu ve Muaviye'nin babası Ebû Süfyan'la karıştırılmamalıdır.

(218) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 73; İbn Hazm, *Cemhere*, 78-79; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 411; Levi Della Vida, "Ümeyye", IA, XIII, 100; İbn Hazm Ümeyye'nin 12 oğlunu zikrederek Ebû Amr'ı da A'yâs arasında sayıyor. el-Kalkaşendî, Ümeyye'nin oğullarını 10 olarak gösteriyor. A'yâs'ı sayarken Ebu'l, Îs ve Âsî'nin yanında Âs ve Îs adlı oğullarından bahsediyor, Ebu'l-Âsî ve Uveys'i zikretmiyor. Bkz.: İbn Hazm, 78-79; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 411.

dolayı arslanlara benzetilerek "Anâbis"(arslanlar) diye isimlendirilmişlerdir[219].

Ümeyye'nin oğullarından Harb, Ebü'l -Âsi, Ebü'l-İs, Âsî ve Ebû Amr'ın nesli Câhiliye devrinde ve İslâm döneminde önemli rol oynamışlardır. Bunda biraz evvel ifade ettiğimiz gibi nüfuslarının kalabalık oluşunun, maddi bakımdan güçlü oluşlarının ve ayrıca Mekke şehrinin idaresinde tevârüs yoluyla askerî fonksiyonları ellerinde tutmalarının büyük etkisi olmuştur. Kureyş kabilesinin ordu komutanlığı onlara cedleri Abdüşems'ten intikal etmiştir. Kusay, oğlu Abdümenâf'a ordu kumandanlığı vazifesini vermişti. Bu görev tevârüs yoluyla babadan oğula geçerek Abdümenâf'tan oğlu Abdüşems'e, Abdüşems'ten Ümeyye'ye, Ümeyye'den oğlu Harb'e, Harb'den de Ebû Süfyan'a kadar ulaşıp gelmiştir[220]. el-Ezrakî bu hususta şunları söylemektedir: "Kureyş içinde kumandanlık (kıyâde) Abdümenâf'ın oğullarından Abdüşems'in elinde idi. Bu görev ondan sonra oğlu Ümeyye'ye, Ümeyye'den de oğlu Harb'e intikal etti. Harb b. Ümeyye, Ukaz gününde, Kureyş ile Kays Aylân arasındaki savaşta, birinci ve ikinci Ficâr savaşlarında Kureyş ordusunun komutanlığını üstlendi. Harb daha önce de "Zât-ı Nükeyf" te Kureyş ile Bekr oğulları arasında meydana gelen savaşta Kureyş'in başkanı idi[221]. Harb b. Ümeyye'den sonra Kureyş'e onun oğlu Ebû Süfyan kumanda ediyordu. Bedir savaşında ise, Ebû Süfyan kervanın başında gitmiş bulunduğundan, Kureyş ordusuna onun

(219) ez-Zübeyrî, 100; Corci Zeydan; *el-Arab*, I, 241-42.

(220) İbn Manzûr, II, 370; Levi Della Vida, "Ümeyye", İA, XIII, 99-100; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 910-11.

(221) "Zât-ı Nükeyf" savaşında Kureyş'in başkanının Muttalib b. Abdimenâf olduğu da söylenmektedir. Bkz.: İbn Habîb, *el-Muhabber*, 246; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 76.

kayın pederi Utbe b. Rabîa b. Abdişems kumanda etmiştir. Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş ordusunun komutanı Ebû Süfyan b. Harb idi[222].

İslâmiyetin Medine devrinde, Mekke'nin fethine kadar Kureyş'in reisi durumunda olan Ebû Süfyan'ın Mekke toplumundaki mevkiine burada değinmek istiyoruz.

Ebû Süfyan Kureyş'in ileri gelen ticaret erbâbı arasında yer alıyordu. Kendisi zeytinyağı ve deri tüccarıydı[223]. Ayrıca o, anlaşmazlıklarda hakem tayin edilirdi[224]. Bir defasında Kureyş'in iki boyu arasında bir kan davası meydana gelmişti. Tartışmanın üzerine gelen Ebû Süfyan, affetmenin, kan davası konusunda hak iddia etmekten üstün olduğunu söyleyerek taraflar arasında barış sağlamıştı[225]. İbn Habîb, Ebû Süfyan ile babası Harb'i Kureyş'in hukkâmı (hüküm infaz eden kişiler) arasında saymaktadır[226].

Benî Abdimenâf'ın ve Ebû Süfyan'ın İslâm öncesi dönemde Kureyş içindeki mevkiini ortaya koyması bakımından, hilâfeti döneminde Hz. Ömer ile Ebû Süfyan arasında geçen son derece dikkat çekici bir olayı zikretmek yerinde olacaktır.

Hilafeti zamanında Hz. Ömer Mekke'ye gittiğinde Ebû Süfyan'ın buradaki evinin önünden geçerken taştan yapılmış bir yapı görür ve ona: "Hacıların yoluna inşa ettiğin bu bina nedir?" diye sorar. Ebû Süfyan da bunu gölgesine oturmak için yaptığını söyler. Hz. Ömer

(222) el-Ezrakî, I, 66. Ayrıca bkz.: el-Vâkıdî, I, 60; el-Halebî, I, 16; Caetanî, I, 249, 257.
(223) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 575.
(224) el-Âlûsî, I, 288, 292.
(225) İbn Abdirabbih, II, 61.
(226) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 132.

bu yapının derhal ortadan kaldırılmasını emreder ve Ebû Süfyan da işçilerin gelmesini dahi beklemeden kendi eliyle onu sökmek zorunda kalır. Bu durumu gören Hz. Ömer kıbleye dönerek "İslâm'ı ve onun ehlini yücelten Allah'a hamdolsun! Adiy b. Ka'b oğullarından olan Ömer b. Hattâb, Abdümenâf oğullarının seyyidi olan Ebû Süfyan b. Harb'e emrediyor ve o da itaat ediyor" diyerek Allah'a hamdetmiştir[227].

Benî Ümeyye'nin "Anâbis" kolunun en meşhur ailesi şüphesiz Harb b. Ümeyye ve oğlu Ebû Süfyan'ın neslidir[228]. Ficâr savaşlarında Kureyş'in reisi[229] olan ve İbn İshak'ın, Abdülmuttalib'in ölümünden sonra kavminin en yaşlı ve en ünlü şahsı olması hasebiyle Benî Abdimenâf'ın reisi durumunda bulunduğunu belirttiği Harb b. Ümeyye'nin[230] oğlu olan Ebû Süfyan, İslâm'ın başlangıç yıllarında, bilhassa Medine döneminde, büyük rol oynamış; Mekke'nin, müslümanlar ile mücadelesinde müşriklere öncülük etmiştir. Muâviye II ile son bulan ve "Süfyânî halîfeleri" olarak meşhur olan ilk üç Emevî halifesi Ebû Süfyan'ın neslindendir. Onun oğlu Yezid Hz. Ömer zamanında Suriye ordusunun kumandanıydı. Yezid'in yerine kardeşi Muaviye geçmiş ve daha sonra da Şam valisi olmuştur. Bahsi geçen Yezid b. Ebî Süfyan hiç erkek evlat bırakmamıştır. Ebû Süfyan'ın diğer oğulları Utbe, Anbese, Yezid, Muhammed ve Amr'dan yalnız ilk ikisinin nesli devam etmiştir.

(227) el-Ezrakî, II, 190.
(228) Harb'in nesli için EK-VII'ye bakınız.
(229) el-Ezrakî, I, 66; el-Müberred, *el-Kâmil*, I, 275.
(230) İbn İshâk, 47.

Hz. Peygamber'e eziyet etmekle meşhur olan ve Kur'an-ı Kerim'de[231] zikri geçen Ümmü Cemîl (Hammâlete'l - Hatab) Harb b. Ümeyye'nin kızıdır[232].

Benî Ümeyye'nin "Anâbis" grubunun önemli bir kolu da Ebû Amr b. Ümeyye'nin neslidir[233]. Hz. Osman zamanında Kûfe valisi olup sonradan hilafeti zamanında Muaviye'nin yakınlığını kazanan ve şair olarak da tanınan Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt b. Amr bu kolun en meşhur simalarındandır[234]. Babası Ukbe, Bedir savaşında hapsedilmiş ve Hz. Muhammed'e Mekke'de İslâm'ı tebliği sırasında yaptığı affedilemeyecek derecede ağır hakaretleri[235] sebebiyle idam edilmiştir[236]. Babasının bu utanç verici tutumu evlatlarına çok ağır gelmiş; zaman zaman bilhassa Emevilere karşı Ali taraftarlarının münakaşalarında sık sık hatırlatılmıştır. Ebû Amr soyundan gelenlerin hepsi Irak ve el-Cezire'de yerleşmişlerdir[237].

"A'yâs" grubundan Ebu'l-Âsî b. Ümeyye'nin[238] oğullarından Hakem'in oğlu Mervan'ın neslinden onun halefleri olan Emevî halifelerinin Mervânî kolu[239] ve aynı zamanda Endülüs emirleri (sonradan halifeleri)[240] gelmişlerdir. Bu ailenin bazı kolları Mısır ve İran'da yerleşmişlerdir. Ailenin büyük bir kısmı 132/750 yılında Abbâsîler ta-

(231) 111. Tebbet 4.
(232) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 73.
(233) Bkz. EK-VIII.
(234) el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 175-190.
(235) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 157-58.
(236) İbn Hişâm, I, 644.
(237) Levi Della Vida, "Ümeyye", İA, XIII, 100.
(238) Nesli için bkz. EK- IX.
(239) Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, III, 1078.
(240) Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, I, 45.

rafından katledilmesine rağmen bazısı hayatta kalmıştır. Ebu'l-Âsî'nin bir başka oğlu olan Affân, III. Halife Hz. Osman'ın babasıdır. Affân'ın torunlarının birçoğu Emevîler devrinde önemli vazifelerde bulunmuşlardır. Uhud Harbi'nden sonra Hz. Ali tarafından katledilen Muâviye b. Muğire de Ebü'l-Âsî'nin torunudur.

Âsî b. Ümeyye'nin[241] oğlu Saîd (Ebu Uhayha), cahiliye döneminde meşhur bir şahsiyet idi. Harem bölgesinde hiçbir kimse kendisine saygıdan dolayı onun sarığının renginde sarık kullanmazdı[242]. Müşrik olarak ölen[243] bu şahsın torunları Mekke'nin fethinden sonra ve dört halife döneminde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Bu neslin en meşhur simaları arasında Hz. Osman devrinde Kûfe valiliğinde bulunan ve icraatı halifeye karşı isyan sebeplerinden biri olan Saîd b. Âsî (veya Âs) bulunmaktadır.

Ümeyye'nin oğlu Ebü'l-Îs'in[244] soyunun şahısları, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra buraya vali tayin ettiği Attâb b. Esîd[245] ile kardeşi Hâlid'dir. Attâb'ın oğlu Abdurrahman'ın Mekke'nin fethinden sonra ve Hz. Ali dönemindeki mücadelelerde rol oynadığı; Cemel harbinde Hz. Ali'ye karşı savaştığı görülmektedir.

Benî Ümeyye mensupları İslâmiyetin yayılmasıyla birlikte başta Şam, Mısır ve Endülüs olmak üzere çeşitli bölgelere yayılmışlardır.

(241) Nesli için bkz. EK- X.
(242) İbn Habîb, *el-Muhabber,* 165; İbn Düreyd, I, 78; İbn Abdirabbih, IV, 135.
(243) el-Makrîzî, 12.
(244) Nesli için bkz. EK-XI.
(245) İbn Kuteybe, *el-Maârif,* 73.

C- *İslâm Öncesinde Hâşimi-Emevî Çekişmeleri*

1. Hâşim-Ümeyye Çekişmesi

Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasında Câhiliye döneminde meydana gelen mücadeleler kanlı olmamış; savaş şeklinde cereyan etmemiştir. Bunlar daha ziyade sözlü mücadele şeklinde ortaya çıkmış ve meydana gelen anlaşmazlıklar; genellikle bir hakeme başvurulmak suretiyle çözüm yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı İslâm'dan önceki Emevî-Hâşimî mücadelelerini "çekişme" olarak değerlendirdik. Bu dönemde Kureyş'le diğer kabileler arasında meydana gelen Ficâr savaşlarında her iki kabilenin de Kureyş ordusu içinde yer aldıklan görülmektedir. Aynı zamanda iki kabile arasında İslâm öncesi dönemde meydana gelmiş bir "eyyâm" savaşına rastlanmamaktadır[246]. Bu dönemde Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları arasında iki çekişme göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Hâşim b. Abdimenâf'la Ümeyye b. Abdişems; diğeri de bunların oğulları Abdülmuttalib b. Haşim ile Harb b. Ümeyye arasında meydana gelen çekişmedir. Bu çekişmeleri müstakil başlıklar halinde kaydeden kaynaklarımız bunlar için "münâfere" tabirini kullanmaktadırlar[247].

(246) el-Meydânî, Ficâr savaşlarından "Yevmü'ş-Şemta"nın Hâşim oğulları ile Ümeyye oğullan arasında meydana geldiğini belirtiyor. Bkz. *Mecmau'l-Emsâl*, IV, 5; Ayrıca bkz. Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, III, 1207. Ancak bu, ilk kaynaklarla tezat teşkil etmektedir. el-Meydânî'nin delil olarak zikrettiği Hıdâş b. Züheyr'in şiiri de bu savaşın Benî Haşim'le Benî Ümeyyye arasında cereyan ettiğine delalet etmemektedir. Halbuki "Yevmü'ş-Şemta", Kureyş ve Kinane ile, Hevâzin arasında meydana gelmiş olan savaştır. Bkz. Ebu Ubeyde, II, 515. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 102.

(247) Bkz. İbn Habîb, *el-Munammak*, 103; el-Âlûsî, I, 307.

Bu açıklamalardan sonra Hâşim'le Ümeyye arasında meydana gelmiş olan "münâfere" hadisesini ele alacağız. Bu noktada şunu hemen belirtelim ki bu konudaki rivayetler sadece Makrîzî gibi Emevî-Hâşimî mücadelesini müstakil olarak ele alan müelliflerin eserlerinde değil, aynı zamanda İbn Sa'd, İbn Habîb, el-Belâzürî ve et-Taberî'nin eserlerinde de yer almaktadır. Biz İbn Habîb'in metnini esas alarak olayı önce ortaya koyup daha sonra değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

Daha önce de değindiğimiz gibi Hâşim kardeşleriyle birlikte Kureyş'in bazı kollarının da desteğiyle rifâde ve sikâye görevlerini eline geçirmişti. O, birtakım fedakarlıklarda bulunmak suretiyle hacılara ikramda bulunuyor ve Mekkelilere de yardımı dokunuyordu. Hâşim'in yeğeni Ümeyye b. Abdişems de zengindi. Hâşim'in halka yaptığı ikram gibi kendisi de yapmak istediyse de malına kıyamayıp bu teşebbüsünden vaz geçti. Kureyş'ten bazı kimseler Ümeyye ile alay ettiler ve onu ayıpladılar. Ümeyye Hâşim'e hased etti[248] ve onun halkı doyurmasını[249], reisliğini[250] ve Hâşim'in babasından tevârüs ettiği seyyidliğini[251] kıskandı. Bu durum Hâşim'le Ümeyye'nin aralarının açılmasına, birbirlerine karşı övünmeye ve düşmanlığa yol açtı. Nihayet Ümeyye kardeşlerini toplayıp onlarla istişâre etti. Kardeşleri onu azarladılar ve muhâkeme için tahrik ettiler. Sonunda Ümeyye Hâşim'i muhâkemeye davet etti. Hâşim Kureyş içindeki mevkiinden ve yaşından dolayı bir hakeme başvurup muhâkeme olmayı hiç hoş karşılama-

(248) İbn Sa'd, I, 76.
(249) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 61; el-Makrîzî, 10.
(250) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 17; H. İbrahim Hasan, *Târîhul-İslâm*, I, 49, 281.
(251) el-Halebî, I, 5.

dıysa da Kureyşliler bu işin peşini bırakmayıp onları teşvik ve tahrik ettiler. Sonunda Hâşim "Kaybeden tarafın, değeri yüksek 50 deveyi Ka'be'nin yanında boğazlayıp halka yedirmesi ve 10 yıl müddetle Mekke'den uzaklaşması" şartıyla muhâkemeyi kabul etti. Ümeyye'nin de bu şartları kabul etmesi üzerine aralarında Usfân'da[252] oturan ve Amr b. el-Hamık'ın dedesi olan[253] Huzâa kâhinini hakem tayin ettiler. Hâris (b. Fihr) Oğullarından Ebû Hemheme b. Abdiluzzâ da beraberlerinde olmak üzere bu kâhine gittiler. Ümeyye'nin kayın pederi olan Ebû Hemheme bir şahit gibi onlarla beraber gitmişti. Kâhine "Hâşim b. Abdimenâf'la Ümeyye b. Abdişems arasında hükmünü ver. Hangisi daha şereflidir?" dediler. Kâhin şunları söyledi:

"(Nasıl ki) ay aydınlıktır, yıldız parlaktır, bulut yağmur yağdırır ve havada kuş uçarsa; Necd'e doğru veya el-Ğavr'e (Tihame'den batı tarafına doğru iniş ve engebe olan yere) doğru sefer yapan yolcu, iz sayesinde yolunu bulursa; Hâşim övünç vesilesi olan şeylerin hepsinde Ümeyye'yi geçti. Ebû Hemheme de bundan haberdardır." Bu suretle hâkim, Hâşim'in lehinde hüküm verdi. Hâşim develeri alıp boğazladı ve orada hazır bulunanlara veya Mekke'de bulunan halka[254] yedirdi. Ümeyye, önceden kararlaştırıldığı

(252) Cuhfe ile Mekke arasındaki yol üzerinde bir su başı veya Mekke'den 36 mil uzaklıkta Tihame sınırında bir yerleşim merkezi olduğunu söylemektedir. Bkz. Yâkût, IV, 121-122.

(253) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 61. Amr b. Hamık, Hudeybiye'den sonra İslâm'ı kabul etmiş ve Medine'ye hicret etmiştir. Daha sonra Küfe'ye yerleşti. Hz. Osman'ı öldürmek maksadıyla evine giren dört kişiden biri olduğu söylenir. Bundan sonra Ali taraftarları arasında yer aldı. Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına katıldı. Daha sonra, Hucr b. Adiy'e yardımcı oldu. Muaviye tarafından takibata uğradı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 217-19.

(254) el-Halebî, I, 5.

üzere Şam'a gitti ve orada 10 yıl ikamet etti[255]. Bu hadise, Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları arasında ki ilk çekişmeyi teşkil etmektedir.

Hâşim oğullarından Erkam b. Nadle bir şiirinde bu mücadeleyi dile getirerek şöyle söylemiştir:

"Faziletler sahibi Hâşim'le hayrât sahibi Ümeyye muhâkeme oldular; Hâşim gâlip geldi."[256]

Batılı bilim adamları Hâşim'le Ümeyye arasında geçen yukarıdaki münâfere olayını genellikle redderek bununla ilgili rivâyetlerin Emevî Hâşimî aileleri arasında meydana gelen mücâdelenin daha eski zamanlarda başladığı kanaati verilmek istendiği için uydurulmuş olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Olayı et-Taberî'ye dayanarak anlatan Caetani[257] ile, Hâşim'le ilgili rivayetlere oldukça ılımlı bir yaklaşım içinde bulunan M.Watt[258] bu kanaattedirler. G. Levi Della Vida'nın da aynı kanaati taşıdığı anlaşılmaktadır[259]. Caetani iddiasını desteklemek için bazı tarihî deliller de ileri sürerek şunları söylemektedir: "Bütün ananeler Hâşim'in sair kardeşlerinin hepsinden evvel vefat ettiğni tasdik ediyorlar. Binaenaleyh bu ihtilaf Ümeyye'nin babası Abdüşems henüz berhayat iken Ümeyye'nin Mekke'de en birinci mevkii, nüfuz ve iktidarı ele geçirmeye kalkmış olması doğru bir söze benzemez. Hâşim ile rekabet hakkı

(255) İbn Sa'd, I, 76; İbn Habîb, *el-Munammak*, 103-106; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 60-61; et-Taberî II, 253; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 17; el-Makrizi, 9-10; el-Halebi, I, 4-5; el-Âlûsî, I, 307-308; Asım Köksal, I-II/I, 97-98; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye*, I, 17-18.

(256) İbn Habîb, *el-Munammak*, 98; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 61.

(257) Caetani, I, 263.

(258) M. Watt, "Hashim", EI², III, 260.

(259) "Ümeyye", İA, XIII, 99.

her halde babasına terettüb ederdi." Buna dair rivayetlerin uydurma olduğunu iddia eden Caetani şu görüşlerini de zikreder: "Hâşim ve Ümeyye adlarını şahsî bir çekişme içinde birleştirmek ve daha eski zamanlardan beri Mekke'de nüfuz ve üstünlüğün Muhammed ailesine ve Abbâsî halifelerine ait bulunduğunu göstermek arzusu da işin içinde bir taraftarlık maksadı bulunduğunu açık bir surette belli eder. Bu ana'ne, Hicretin Birinci asrın sonunda meydana gelen büyük siyasî mücadele esnasında vücut bulan mevzû hadisler meyanına dahildir."[260]

Kaynaklarımız, Caetani'nin dikkati çektiği gibi, Hâşim'in diğer kardeşlerinden evvel vefat ettiğini belirtmektedirler[261]. Bu durumda Ümeyye, babası hayatta iken Hâşim'le "Münâfere"ye teşebbüs etmiş olmalıdır. Nitekim el-Makrîzî, Abdüşems'in, diğer oğullarıyla birlikte Ümeyye'yi böyle bir harekete teşvik ettiğini belirtmektedir[262].

Şayet Caetani'nin de ileri sürdüğü gibi, Ümeyye'nin, babası hayatta iken böyle bir harekete teşebbüs edemiyeceği düşünülürse, bu takdirde, Abdüşems'in Hâşim'den önce vefat etmiş olacağını kabul etmek ve dolayısıyla et-Taberi'nin[263], Hâşim'in Abdüşems'ten önce vefat ettiğine dair verdiği bilgiye şüpheyle bakmak gerekecektir. Eğer Hâşim'in Abdüşems'ten önce vefat ettiğine dair verilen bilgiyle, Hâşim'le Ümeyye arasında geçen meşhur çekişme ile ilgili rivayetlerden birini diğerine tercih etmek gerekirse, ikincisine dair rivayetleri tercih ettiğimizi burada belirtmek istiyoruz.

(260) Caetani, I, 263.
(261) Bkz. et-Taberi, II, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 17.
(262) el-Makrîzî, 10.
(263) et-Taberî, 11, 254,

Kaynaklarımızda Hâşim ile Abdüşems'in ikiz oldukları kayıtlıdır. Söylendiğine göre bunlardan birinin parmağı diğerinin alnına, veya ikisinin alınları, vehayut da Hâşim'in ayağı Abdüşems'in alnına bitişik olarak dünyaya gelmişlerdir[264]. Birbirinden ayrılmaları ancak keskin bir aletle mümkün olmuştur. Bu cerrâhî müdahelenin tabiî sonucu olarak kan akmış ve bu da uğursuz kabul edilmiş; "bu ikisinin nesli arasında kan meydana gelir" denilmiştir[265]. Bu kandan maksadın da Benî Hâşim ile Benî Ümeyye arasında meydana gelen kanlı mücadeleler olduğu söylenmiştir[266]. Şu kadar var ki Hâşim'in Abdüşems'le ikiz olduklarına ve birbirine bitişik olarak doğduklarına dair kaynaklarımızda verilen bilgiler söylenti olarak yer almakta, kaynağı zikredilmemektedir. Dolayısıyla Abdüşems'in Hâşim'le ikiz olduklarını kabul etmemiz için sağlam bir dayanağımız mevcut değildir. Ayrıca Hâşim'in, öldüğünde 20 veya 25 yaşlarında olduğu zikredilmektedir[267]. Onun Abdüşems'le ikiz olduklarını ve aynı zamanda 20 veya 25 yaşında vefat ettiğini kabul edecek olursak yeğeni Ümeyye ile aralarında böyle bir çekişmenin meydana gelmesi imkansız olması gerekir. Ancak ikiz olduklarını bildiren rivayetler zayıftır. Kanaatimizce Abdüşems, Hâşim'den yaşça daha büyüktü ve ondan önce vefat etmişti.

Emevî-Hâşimî aileleri arasındaki mücadelenin daha eski zamanlarda başladığı intibaını vermek için böyle bir rivâyetin uydurulmuş olduğunu ileri süren Caetani'nin bu iddiası dayanaktan yoksun olup rivayetlere karşı yüzeysel

(264) ez-Zübeyrî, 14; et-Taberî, II, 252; es-Süheylî, I, 77; el-Makrîzî, 7-8.
(265) et-Taberî, I, 252; el-Makrîzî, 7-8.
(266) es-Süheylî, I, 77.
(267) İbn Sa'd, I, 79; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 17.

olarak toptan reddedici bir tavır takınmaktan başka bir mânâ ifade etmemektedir. Caetani'nin iddia ettiği gibi daha eski zamanlardan beri Mekke'de nüfuz ve üstünlüğün Abbâsî ailesine ait olduğunu ispatlamak için Hâşim'in tebcil edilmesi yoluna gitmek maksadıyla Abbâsîlerin böyle bir rivayeti uydurduklarını da kabul etmemiz doğru olmaz. Çünkü Abbâsî iktidarı döneminde Ali ailesine iyi gözle bakılmıyordu ve bir Alevî-Abbâsî çekişmesi söz konusu idi. Bunların ortak dedesi olan Hâşim'in tebcîl edilmesinden Ali ailesi de şüphesiz nasibini almış olacaktı. Bu durum Abbâsî hanedanının aleyhine olacağı için bu ailenin resmen planlı bir uydurmaya teşebbüs etmesini düşünemeyiz. Üstelik Araplar arasında Hâşim-Ümeyye çekişmesi bu sahadaki tek olay değildir. Benzer çekişmeler diğer Arap kabileleri arasında da cereyan etmiştir[268]. Böyle bir rivâyeti uydurmaya ihtiyaç hissedildi mi? Hissedildiyse hangi halife veya grup, hangi olay üzerine hissetti? Caetani bu sorulara cevap arama lüzumu hissetmeden görüş belirtmiştir. Ayrıca Caetani'nin Hâşim-Ümeyye çekişmesiyle ilgili olarak istifade ettiği kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu sebepten onun bu konudaki mütalaasının yanlış olduğu kanaatindeyiz.

2. Abdülmuttalib b. Hâşim ve Harb b. Ümeyye Çekişmesi

Evlilik bağları[269] Abdülmuttalib ile Harb'in en azından başlangıçta iyi ilişkiler içinde olduklarını göstermektedir.

(268) Bkz. el-Âlûsî, I, 287,307.

(269) Abdülmuttalib'in kızı Safiyye, Harb b. Ümeyye'nin oğlu Hâris'le evlenmişti . Ancak daha sonra ayrılmışlardır.

el-Belazürî Harb'in, Abdülmuttalib'in dostu ve meclis arkadaşı olduğunu kaydediyor[270]. Onların bu dostluğu Abdülmuttalib'in emânı altındaki bir yahudinin Harb tarafından öldürtülmesi üzerine aralarının açılmasına kadar devam etti. Her ne kadar Hâşimîler ve Emevîler, Hâşim ve Ümeyye'ye nisbetle meşhur hale gelmişlerse de her iki kabilenin bunların oğulları olan Abdülmuttalib ile Harb'in soyundan (Abdülmuttalib'in soyundan Hâşimîlerin, Harb'in soyundan Emevîlerin) gelişi, bu iki şahıs arasındaki çekişmenin ehemmiyetini artırmaktadır. Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre bu olay şöyle cereyan etmiştir:

Abdülmuttalib'in emânı altında Tihame pazarlarında ticaretle meşgul olan "Uzeyne" isminde bir yahudi vardı. Bu şahıs bir gün Tihame pazarlarının birinde Harb b. Ümeyye'ye sert ve kaba sözler sarfetti. Buna öfkelenen Harb, Kureyş'ten bazı gençleri bu yahudi'nin aleyhine kışkırttı. Bunun üzerine Kusay'ın oğlu olan Abdüddâr'ın torunu Hâşim b. Abdimenâf (Hâşimîlerin ceddi değil) ile Teym b. Mürre oğullarından Sahr b. Amr bir kompla hazırlayarak yahudiyi öldürdüler. Bu gizli bir şekilde gerçekleştiğinden Abdülmuttalib yahudinin öldürüldüğünü bilmiyor ve ondan bahsedip duruyordu. Durumu öğrenince Harb b. Ümeyye'ye gidip yaptığı işi ona hatırlattı ve öldürülen yahudinin kan bedelini istedi. Ancak Harb suçunu inkar etti ve kiraladığı katilleri teslim etmek istemedi. Abdülmuttalib katilleri istemekte ısrar edince aralarında tartışma çıktı ve birbirlerine sert sözler sarfettiler. Nihayet birbirlerini münâfereye davet ettiler ve aralarında Habeşistan kralı Necâşî'yi hakem tayin etmeye karar verdiler. Ancak Necâşî ikisinin arasına girmek istemedi. Belki de biri-

(270) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 72.

ni diğerine tercih etmekten kaçındı. Çünkü Hâşim'le Abdüşems Habeşistan'la ticarî ilişkiler içinde olmaları sebebiyle her ikisinin de Necâşî nezdinde itibarı vardı. Bu sebepten Necâşî, Abdülmuttalib ile Harb'in arasına girmekten sarf-ı nazar etmiş olabilir. Necâşî'nin hakemliği kabul etmemesi üzerine Hz. Ömer'in ceddi Nüfeyl b. Abdiluzzâ'yı hakem tayin ettiler[271]. Huzura girdiklerinde Nüfeyl, Harb b. Ümeyye'ye şöyle dedi: "Ey Ebû Amr! Sen boyu senden daha uzun, yüzü senin yüzünden daha güzel, başı senin başından daha büyük, yaramazlığı seninkinden daha az, çocukları senin çocuklarından daha çok, ihsanları seninkinden daha bol, ırzını ve şerefini senden daha dikkatli koruyan bir adamla münaferede mi bulunuyorsun?! Ben bunu söylüyorum. Ancak sende hasletler de var. Sen halimsin. Araplar arasında soylusun, dayanıklısın, kabilen seni seviyor. Ancak sen şan ve şerefte kendinden daha üs-

(271) M. Hamidullah'ın, *Le Prophe'te De L'İslam* (2. Edition, Beyrut 1975, 43) adlı eserinin Salih Tuğ tarafından yapılan tercümesi'nde yanlış olarak: "Necaşî Harb'in aleyhine karar verdi..." denilmek suretiyle bu olayda hakemlik yapanın Nüfeyl b. Amr değil de Necâşî olduğu belirtilmektedir. Bkz.: *İslâm Peygamberi*, I, 37. Oysa hakemlik için önce Necâşî'ye başvurulmuş; onun kabul etmemesi üzerine Nüfeyl b. Amr'a müracaat edilmiş ve o da kabul ederek Harb'in aleyhine karar vermiştir. M. Hamidullah'ın eserinin konuyla ilgili orijinal metnini ve tercümesini aşağıya veriyoruz.

"Les deux parties s' accorde'rent d' accepter pour recourir au Ne'gus d' Abyssinie, et devant son refüs d' accepter Cette Fonctioün, un autre arbitre fut choisi. Celui-ci se prononça contre Harb, qui dut rendre non seulement le prix du sang, mais aussi le montant des biens volés au Juif."

Tercümesi şöyle olması gerekirdi:

"Her iki taraf ta Habeşistan kralı Necâşî'ye başvurma hususunda karara vardılar. Ancak onun bu görevi reddetmesi üzerine başka bir hakem seçildi. Bu hakem ise Harb'in aleyhine hüküm verdi. Böylece o, sadece diyeti değil, fakat aynı zamında çalınan malların tamamını yahudiye ödetmek zorunda kaldı." Bkz. M. Hamidullah, Le Prophe'te L' İslam 2. Edition Beyrut, 1975, 43.

tün olan birisiyle münâferede bulundun[272]." Nüfeyl, Harb'in aleyhine hüküm verdi. Harb buna kızdı ve hakemi suçladı. Nüfeyl hakkında kaba sözler sarf ederek şöyle dedi: "Durumun aleyhime tecelli etmesi seni hakem seçmemizden kaynaklanmıştır."[273]

Bunun üzerine Nüfeyl şu uzun şiiri söyledi:

"Halk arasında önceliği olan, korkak ve zayıfların ilerisine geçen bir topluluğa ne mutlu!

Yıldızların ışığının otlağa fayda vermediği bir zamanda Allah onlara kendisiyle aydınlanılan bir nur verdi!

Onlar İsmail'in neslinden, bizim soyumuz da onlardandır. Onların toprağında bugün dilenci ve zayıf bulunmaz!

Artık onların ne evlerinin direkleri yıkılır ve ne de tavanları çatlar!

Onlar şanlı Şeybe oğullarıdır. Kendilerini zayıflık ve zillet sarsmadığı müddetçe Maad'ın şereflisi olarak bilinirler!

Korku ateşe götürdüğünde Şeybetülhamd[274] kendisiyle aydınlanılan bir nurdur!

Ey Harb! Yürüyüşünüz merkep yürüyüşüne varmıyor. Hacıları sulayacaksın ama kalpazan eşek ne taşır!

Babanız birdir. Fakat aranızda bir kol vardır. Onlardan biri boştur. Parlak çiçek açmış olgun meyve vardır!

(272) M. Asım Köksal metni yanlış anlamış olacak ki, Nüfeyl'in bu son sözleri Abdülmuttalib'e hitaben ve onun vasıfları olarak söylediğini kaydediyor. Bkz.: *İslâm Tarihi*, I-II/I, 128.

(273) İbn. Sa'd, I, 87; İbn Habîb, *el-Munammak*, 94-95; Aynı müellif, *el-Muhabber*, 173-174; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 72-73; et-Taberî, II, 253-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 1S; el-Makrîzî, 11; el-Meydânî, I, 75; el-Âlûsî, I, 323; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 37, 318.

(274) Abdülmuttalib b. Hâşim.

Onların sizden üstün olduğunu biliyorum. Fazla verdiklerinden ötürü sana onların mallarının şerri dokunmaz!

Onlar Kureyş'in en yücesidir. Onlar kuraklık olmadıkça yedirenlerdir!

Ey Harb! Şüphesiz sen burada zulüm yaptın. Şeref sahibi kimseler hedeflere ulaşmakta seni geçti!"[275]

Bu hâdise üzerine Harb b. Ümeyye hakemlik yapan nüfeyl'in kabilesi olan Adî (b. Ka'b) oğullarını Mekke'den çıkarmaya karar verdi. Bu iş için Abdüşems oğullarıyla Nevfel oğulları birleştiler ve Harb b. Ümeyye'yi destekledîler. Bunlara karşı Hâşim oğulları, Muttalib oğulları ve Zühre oğullan birleştiler ve Abdülmuttalib'i destekledîler. Sehm oğulları da Adî oğullarını destekledîler ve onları koruduler. Harb b. Ümeyye işin büyüdüğünü görünce Adî oğullarını Mekke'den çıkarmaktan vazgeçti[276]. Bu olayda Nevfel oğullarının Abdüşems oğullarını desteklemesi ve Muttalib oğullarının da Hâşim oğullarıyla birlikte hareket edip diğer gruba karşı koymaları, biraz sonra ele alacağımız, Abdümenâf oğullarının ikiye bölünmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu hâdiseden sonra Abdülmuttalib, Harb b. Ümeyye ile dostluğu terketti ve Teym kabilesinden Abdullah b. Cüd'ân

(275) İbn Habîb, *el-Munammak*, 96-98. Şiirin tamamı Bu eserde geçiyor. el-Belâzürî, el-Munammak'ta yer alan şiirin üç mısraını veriyor ve buna ilaveten şu mısrayı kaydediyor:
"Onların şeyhi en hayırlı şeyhtir, sen ona ulaşamazsın."
el-Belâzürî, *Ensâb*, I,73; el-Câhız (*Fazlu Hâşim Alâ Adişems*, 74) tek mısra zikrediyor:
Senin baban zânîdir, onunki haramdan kaçınır. Fîl'i haram beldeden uzaklaştırdı.

(276) İbn Habîb, *el-Munammak*, 98.

ile arkadaşlık kurdu[277]. Abdülmuttalib ayrıca Harb b. Ümeyye'nin yakasını da bırakmadı. Öldürülen yahudinin kan bedeli olan 100 deveyi Harb'den alıp yahudinin amcasının oğluna verdi. Bu arada Harb'in yahudinin malını alarak iâde etti; harcamış olduğu kısmı da Harb'e ödetti[278].

Nüfeyl'in, Harb'e hitaben söylediği şiir incelendiğinde, Benî Hâşim'in elinde bulunan rifâde ve sikâye görevlerinden dolayı Harb b. Ümeyye'nin, bu kabileyi kıskandığı ve belki de bu görevleri eline geçirmek için çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Nüfeyl'in "... yürüyüşünüz merkep yürüyüşüne varmıyor. Hacıları sulayacaksın ama kalpazan eşek ne taşır?" sözleri, Harb'in belki de sikâye'ye tâlip olduğuna; ".... fazla verdiklerinden dolayı onların mallarının şerri sana dokunmaz!" sözü de rifâde dolayısıyla Hâşim oğullarının yaptığı ikramın Beni Ümeyye tarafından kıskanıldığına işaret etmektedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Abdülmuttalib ile Harb arasında bir rekâbet mevcuttu. Bu rekâbette rifâde ve sikâye görevleri Abdülmuttalib'e, Kureyş kabilesinin ordu komutanı olması da Harb b. Ümeyye'ye güç veriyordu. Öte yandan 4 koldan oluşan Abdümenâf oğullan daha Hâşim zamanından itibaren iki gruba ayrılmaya, ve bu gruplaşma

(277) İbn Habîb *(el-Muhabber* 173-174) ve İbn Sa'd (I, 87) Abdullah b. Cüdan'la arkadaşlık kuranın Abdülmuttalib değil de Harb b. Ümeyye olduğunu kaydediyorlar. Ancak kanaatimizce bu doğru değildir. Abdullah b. Cüd'an'ın, Ümeyye oğullanyla değil, daha ziyade Hâşim oğullanyla sıkı işbirliği içinde olduğunu görüyoruz. Mesela Hılfü'l-Fudûl'de Haşimîlerle birlikte Abdullah b. Cüd'ân'ın, bulunuşu ve Abdüşems oğullannın bulunmaması bunun en güzel delilidir.

(278) el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 15; el-Âlûsî, I, 323-24; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I, 37.

Abdülmuttalib ile Harb zamanında açıkça belirgin hale gelmeye başlamıştı. Bu sebepten M.Watt'ın, Abdülmuttalib'le Harb arasında geçen "münâfere" hadisesini açıkça zikretmeden "Abdülmuttalib'in ve Harb b. Ümeyye'nin Mekke'de üstün gücü elde etmek için rakip olduklarını ileri sürmek, ayrıntılarıyla anlatılmadığı için şüpheli ve daha sonraki rekabetlerin bir yansıması gibi görünüyor"[279] şeklindeki değerlendirmesine katılmamız mümkün değildir. Çünkü bu ikisinin devrinde Emevî-Hâşimî rekâbeti açık bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktaydı.

3. Abdümenâf Oğullarının İki Gruba Ayrılışı

İslâmiyetin ortaya çıktığı sıralarda Benî Abdimenâf'ın kolları olan Hâşim, Muttalib, Abdüşems ve Nevfel oğulları, nüfuslarının artmasına paralel olarak varlıklarını müstakil bir şekilde hissettirmeye başlamışlardı. Bu husus Ficâr savaşlarında bu kabilelerin her kolunun başında ayrı birer komutan bulunmasından açıkça anlaşılmaktadır. Bu savaşlarda Kureyş kabilesinin genel komutanı Harb b. Ümeyye olmakla birlikte her kolun başında bir komutan vardı. Hâşim oğullarının başında Zübeyr b. Abdilmuttalib, Abdüşems oğullarının başında Harb b. Ümeyye, Muttalib oğulların başında Abdüyezid b. Hâşim b. Muttalib ve Nevfel oğullarının başında da Mut'im b. Adiy bulunuyordu[280].

Yine bu sıralarda ve Hılfü'l-Fudûl'dan önce Abdüşems oğulları (ve dolayısıyla Ümeyye oğulları), Hâşim oğulları

(279) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 37.

(280) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 169-71; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIX, 77; Corci Zeydan, *el-Arab*, I, 241, Ebû Ubeyde, II, 515.

ile birlikte üyesi bulunduklan Mutayyebûn grubundan gittikçe aynlarak Ahlâf'la işbirliği içine girmişler ve belki de bu son gruba tamamen dahil olmuşlardı. Onlann bu hareketi, yani Hâşim oğullarının karşısındaki bir grubun içine girmeleri, tabiî olarak bu kabilenin karşısında yer almalan anlamına geliyordu. Nitekim Hâşim oğullannın önderliğinde kurulan ve Hâşim, Muttalib, Esed, Zühre, Teym ve Hâris (b.Fihr) oğullarından oluşan; Abdüşems ile Nevfel oğullan hariç Mutayyebûn'un devamı olarak görülen[281] Hılfü'l-Fudûl kabileleri arasında Hâşim ve Muttalib oğulları bulunduğu halde, Abdüşems ve Nevfel oğullan yer almıyordu[282].

(281) M. Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, 13. M. Watt, Hılfü'l-Fudûl'un haksızlığa karşı genel bir birleşme olduğuna dair Caetani'nin (I, 345) mütalaasına karşı çıkmaktadır. Ancak bize göre Hılfü'l-Fudûl'un Mutayyebun'un devamı olması, haksızlığa karşı birleşme olmasına hiçbir şekilde engel değildir.

(282) İbn Habîb, *el-Muhabber,* 167; el-Câhız, "Fazlu Hâşîm", 71. Abdülmelik b. Mervan (hilafeti: 685-705) ile Nevfel oğullarından Muhammed b. Cübeyr arasında Abdülmelik zamanında geçen bir konuşmada Abdüşems ve Nevfel oğullarının Hılfü'l-Füdûl'da yer almadığı açıkça dile getirilmiştir. İbn İshak'ın verdiği bilgiye göre Muhammed b. Cübeyr Abdülmelik b. Mervan'ın yanına gelmiş ve Abdülmelik ona: "Ey Ebû Saîd! Biz Abdüşems oğullanyla siz Nevfel oğulları Fudûl andlaşmasına katılmamış mı idik?" diye sormuş, Muhammed de Abdülmelik'e "Sen daha iyisini bilirsin" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Abdülmelik ona çekinmeden gerçeği anlatmasını söyleyince Muhammed b. Cübeyr: "Allah'a andolsun ki hayır. Biz bu andlaşmaya katılmadık; biz de siz de bu andlaşmanın dışında kalmıştık." demiş ve Abdülmelik de "doğru söylüyorsun" diyerek onu tasdik etmiştir. Bkz. İbn Hişam, I, 135. Utbe b. Rabia b. Abdişems de Hılfü'l-Fudûl'u ve onun faaliyetlerini beğenmesinden ötürü şöyle söylemiştir: "Şayet bir kimsenin kabilesinden çıkması mümkün olsaydı, Abdüşems oğullarından ayrılır ve Hılfü'l-Fudûl'e girerdim." İbn Habib, *el-Munamnak,* 47. Bütün bunlar Abdüşems oğullarının Hılfü'l-Fudûl'da bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Abdümenâf oğullarının zamanla iki gruba ayrıldıkları-nın ve bir grubun liderliğini Hâşim, diğer grubun liderliğini de Abdüşems oğullarının yaptığının bir delili de biraz evvel zikrettiğimiz Abdülmuttalib-Harb çekişmesinden sonra ortaya çıkan durumdur. Bu muhâkemede hakemlik yapan ve Harb'in aleyhine hüküm veren Nüfeyl'in kabilesini Harb b. Ümeyye Mekke'den çıkarmaya karar vermişti. Bu iş için Nevfel oğulları ve Abdüşems oğulları kendisine destek vermişler; Hâşim ile Muttalib oğulları ise onların karşısında yer almışlar ve Adî oğullarının Mekke'den sürgün edilmesine engel olmayı başarmışlardı[283].

Abdümenâf oğulları arasındaki gruplaşmanın başlangıcını Hâşim zamanına kadar çıkarmak mümkündür. Çünkü Hâşim, Muttalib'le iyi anlaşıyordu. Hatta Muttalib, Hâşim'e vâris olmuştu. Onların bu dostluğu oğullarına da intikal etmişti. Abdüşems de Nevfel'le iyi anlaşıyordu; onların dostluk ve beraberliği de oğulları arasında nesilden nesile devam etmiştir[284].

Bu gruplaşmada Hâşim'le Ümeyye arasında meydana gelen çekişme ile Abdülmuttalib'le Harb arasında meydana gelen çekişmenin de önemli rol oynadığı muhakkaktır. Buna ilaveten zaman zaman bu bölünmeyi ve iki grup arasındaki düşmanlığı artıran bazı olaylar da ortaya çıkmıştır. Abdüşems oğullarıyla Nevfel oğullarının Hâşim oğullarına karşı düşmanlığının artmasına sebep olan bir olay da Nevfel b. Abdimenâf ile Abdülmuttalib arasında meydana gelmiştir. Buna göre Muttalib'in vefatından sonra Nevfel b. Abdimenâf, yeğeni Abdülmuttalib'e ait bir mülkü gasbet-

(283) İbn Habîb, *el-Munammak*, 98.

(284) el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 412.

mişti. Abdülmuttalib Kureyş'in ileri gelenlerine başvurup amcasına karşı yardım talep etmişse de Kureyş Eşrafı "Biz amcanla senin aranıza girmeyiz" diyerek bu teklifi reddetmişlerdi. Bunun üzerine Abdülmuttalib Medine'de bulunan dayılarına manzum bir mektup yazarak yardım istedi. Mektup Medine'ye ulaşır ulaşmaz, Ebû Es'ad b. Ades en-Neccârî 80 atlı ile Mekke'ye gelerek Nevfel'in gasbettiği malın Abdülmuttalib'e iadesini sağladı[285]. Nevfel korkusundan gasbettiği malı iade etti. Ancak Hâşim oğullarına karşı tüm Abdüşems oğullarıyla andlaşma yoluna gitti[286]. Bu olay üzerine Huzâa kabilesinin Benî Hâşim'e destek vermek üzere Abdülmuttalib ile andlaşma yaptığını görüyoruz[287]. Bu anlaşmanın akdinde Muttalib oğulları Hâşim oğullarının yanında yer almış; Abdüşems oğullarıyla Nevfel oğullarından hiç kimse hazır bulunmamıştır[288].

Muhtemelen Nevfel'in ölümünden sonra, onun oğlu Adî ile Abdülmuttalib arasında Zemzem kuyusu yüzünden çıkan tartışmada bu gruplaşmanın izleri görülmektedir. Abdülmuttalib, yanında tek oğlu Hâris olduğu halde Zemzem kuyusunu kazarken Adî b. Nevfel gelerek Abdülmuttalib'e çıkışmış ve şöyle demiştir: "Abdülmuttalib! Sana destek verecek sayıda oğulların olmadığı ve yalnız bulunduğun halde bize karşı kendini yüceltmek mi istiyorsun?" Onun bu sözüne karşı Abdülmuttalib şöyle demiştir:

---

(285) İbn Habîb, *el-Munammak*, 84-88; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 69-70; et-Taberî, II, 248-51; Bu kaynaklarda ayrıca Abdülmuttalib'in dayılarına mektubu ve yardım gerçekleştikten sonraki şiiri yer alıyor. İbn Habîb bu konuyu "Hadîsü'l-Erkâh" adıyla ayrı bir başlık altında anlatıyor.

(286) et-Taberî, II, 249.

(287) İbn Habîb, *el-Munammak*, 88 vd; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 70 vd.

(288) İbn Sa'd, I, 85; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 71.

"Bunu sen mi söylüyorsun? Halbuki baban Nevfel, Hâşim'in evinde büyümüştü."[289] Adî buna şöyle cevap vermiştir: "Aynı şekilde sen de amcan Muttalib'e teslim edilinceye kadar Neccâr oğullarından dayılarının yanında idin..."[290]

Sonuç olarak, İslâmiyetin doğduğu sırada Emevî ve Hâşimî kabilelerinin, kabile bazında ele alındığında, ihtilaf halinde bulundukları görülmektedir. Bu ihtilaf şahıslar arasında meydana gelen çekişmeler ve kabilelerin birbirine zıt gruplar arasında yer alması şeklinde tezahür etmiştir. Bu ihtilafta Muttalib oğulları Hâşim oğullarını desteklemişler, Nevfel oğulları da Ümeyye oğullarıyla birlikte hareket etmişlerdir. Bu gruplaşmanın İslâm döneminde de etkisini gösterdiği müşahede edilmektedir.

(289) Hâşim, Nevfel'in annesi Vâkıde ile makt nikahı yoluyla evlenmişti. Bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 79.

(290) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 79.



II. BÖLÜM

İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN MEKKE'NİN FETHİNE KADAR EMEVÎ-HÂŞİMÎ MÜCADELESİ



A- *Mekke Devri*

1. Benî Ümeyye'nin Hz. Muhammed'e Muhalefeti

Hz. Muhammed'in önde gelen muhalifleri, o sıralarda Mekke'de mâlî ve siyâsî gücü elinde tutan Mahzûm kabilesiyle, Benî Ümeyye'nin mensubu bulunduğu Abdüşems boyu arasından çıkmıştır. Mahzûm kabilesi, Hâşim oğullarının üyesi bulunduğu Mutayyebûrı'un muhalifleri olan "Ahlâf" grubunun kurucuları arasında yer almıştı. Abdüşems oğulları önceleri Mutayyebûn'a dahil oldukları halde daha sonra bu gruptan ayrılmışlar; Ahlâf ile işbirliği içine girmeye başlamışlardı. Keza her ikisi, yani Mahzûm ve Abdüşems oğulları, Hâşim oğullarının önderliğinde kurulmuş olan "Hılfu'l-Füdûl" içinde yer almamışlardı. Bütün bu gelişmeler islâm öncesi dönemde gerçekleşmişti. Hz. Peygamber'in önde gelen muhaliflerinin genellikle Mutayyebûn'un ve Hılfü'l-Füdûl'un karşısındaki kabilelerden çıkması, Câhiliye döneminde teşekkül etmiş bulunan kabile gruplaşmalarının ve kabile rekabetlerinin, İslâm dönemine yansıdığını ve İslâm aleyhine oluşan muhalefette önemli bir yeri olduğunu göstermektedir[1].

Bunu söylerken aralarında Benî Ümeyye'nin de bulunduğu İslâm muhaliflerinin, kişisel çıkarlarını koruma gay-

(1) Kabile rekabetinin İslâmı kabul etmemekte önemli bir etken olduğuna Mahzûm'dan Ebû Cehil'in şu sözleri güzel bir örnektir: "Abdümenâf boyu ile şeref hususunda anlaşmazlığa düştük. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar yaya kalmış kimselere binek verdiler, biz de verdik. Onlar halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Sonunda aynı dereceye ulaşıp kulak kulağa giden iki yarış atı durumuna geldiğimizde onlar, işte bizden, semadan kendisine vahiy gelen bir Peygamber çıktı, dediler. Biz buna ne zaman ulaşacağız? Allah'a andolsun ki ona asla inanmayız ve tasdik etmeyiz." İbn Hişâm, I, 316.

ret ve çabalarını, dînî, siyasî ve iktisadî endişelerini göz önüne almalarını görmezlikten gelmek istemiyoruz. Müşrikler, bilhassa Kur'an'ın putperestliğe hücumuna karşı direniyorlar ve babalarının yolunu terketmeye yanaşmıyorlardı. Bu hususa Kur'an-ı Kerim'de işaret vardır:

"Onlara: Allah'ın indirdiğine ve Rasûl'e itaate gelin denildiğinde 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter' derler"[2] "Biz babalarımızı bir yol üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz, dediler."[3]

Hâşim oğullarının en yakın akrabalarından olan Abdüşems oğulları Hz. Peygamber'e karşı Kureyş'in oluşturduğu muhalefet içinde ve Benî Abdişems'in en önemli kolu olan Benî Ümeyye de bu muhalefetin başında yer almıştır[4]. Genellikle Hâşim oğulları Muttalib oğullarıyla birlikte Hz. Peygamber'i desteklemişler; Nevfel oğulları, Abdüşems oğullarıyla birlikte muhalefet etmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hâşim, Muttalib, Abdüşems ve Nevfel kardeş idiler. Ebû Tâlib, Kureyş'ten ve özellikle Abdümenâf oğullarından kendilerini yalnız bırakanları zikrettiği şiirinde Abdüşems ve Nevfel oğullarının düşmanlığıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "... Hem baba hem de ana tarafından öz soyumuzdan olan ve kardeşimiz olan iki boya ne yapılacağı sorulduğu zaman onlar, biz bilemeyiz, bu işin halli başkalarıyla ilgilidir, derler. Hayır, bu işin halli o iki kardeş boyun elindedir. Ama Zû Alak dağının[5] tepesinden kayalar nasıl yuvarlanıp düşerse onlar da öyle düştüler. Bu sözlerimle bilhassa Abdüşems ve Nevfel boylarını

(2) 5. Maide 104.
(3) 43. Zuhruf 22.
(4) Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1982, 15.
(5) Benî Esed diyarında bir dağ. İbn Hişâm, I, 268, 3. nolu dipnot.

kasdediyorum. Bunlar bizi şeytan taşlar gibi taşladılar. Kureyş'ten kardeşleri olan iki boyu, Hâşim ve Muttalib oğullarını küçük düşüren işte bu iki boydur. Soyu belli olmayan ve kendilerinden ancak dudak bükülerek bahsedilen kimseleri şan ve şerefimize ortak koşan yine iki boydur..."[6] Başka bir şiirinde Ebû Tâlib bu iki boya beddua etmektedir: "... Allah, bir arpa ağırlığı kadar dahi yanlışlık yapmayan adil terazisiyle Abdüşems ve Nevfel boylarına bir an evvel ettikleri kötülüğün cezasını versin..."[7] Bir başka şiirinde Ebû Tâlib'in bu iki boyla savaşı bile göze aldığı anlaşılmaktadır:

"Ey kardeşlerimiz Abdüşems ve Nevfel! Aramızda bir harb meydana gelmesinden sizi sakındırırım[8]."

Abdüşems oğullarından özellikle Ümeyye ve Rabîa'nın[9] nesli muhalefette pek fazla ileri gitti. Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye'nin, Rabîa'nın torunu Hind bt. Utbe ile evlenmesi, Hz. Peygamber'e karşı bu iki kolun dayanışma içine girmesine sebep oldu.

Hz. Muhammed'in İslâm'ı tebliğine karşı çıkan Ümeyyelilerin başında, Ümeyye b. Abdişems'in torunu olan Said b.Âsî geliyordu. O, Ficâr Savaşlarında ölen oğlu Uhayha'ya nisbetle "Ebû Uhayha" künyesiyle meşhur olmuştu. Zamanında Kureyş'in en itibarlı şahıslarından biriydi. Kendisine saygıdan dolayı hiçbir Kureyşli onun sarığının renginde sarık kullanmazdı.

(6) İbn Hişâm, I, 268 (T. ter. *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 167).

(7) İbn Hişâm, I, 277, (T. ter. *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 173).

(8) İbn Abdirabbih, III, 274.

(9) el-Makrîzî, Rabîa'yı Ümeyye'nin oğlu ve dolayısıyla Utbe, Şeybe b. Rabîa ve Hind bt. Utbe'yi Ümeyyeli göstermekle yanılgıya düşmüştür. Bkz. *en-Nizâ*, 15, 16. Halbuki Rabîa, Ümeyye'nin kardeşidir ve Ümeyye'nin Rabîa isminde bir oğlu da yoktur.

Ebû Uhayha'nın, başlangıçta, İslâmiyeti kabul etmemekle birlikte, İslâm dinine karşı ılımlı bir tavır takındığı söylenmektedir. I. Habeş Hicretinden dönen amcasının torunu Osman b. Affân'ı[10] emânı altına almış ve Mekke'ye girmesini sağlamıştı. el-Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Uhayha Hz. Muhammed'in İslâm'a davetinin ilk yıllarında şöyle derdi: "Muhammed'i bırakınız. Onu hedef almayınız. Şayet söylediği doğru ise onun şerefi Kureyş'in diğer kollarına değil, bize ait olur. Yalan söylüyorsa, bizim dışımızdaki Kureyş mensupları onun hakkından gelir."[11] Ebû Uhayha'nın ifadesinden, bu sözleri kendi kabilesi olan Ümeyye'ye veya belki de çerçeveyi daha da geniş tutarak Abdüşems oğullarına söylediği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed zaman zaman Ebû Uhayha'ya uğrardı. Ebû Uhayha da Hz. Muhammed hakkında "Şüphesiz O, semâdan konuşuyor" derdi.

Ebû Uhayha'nın bu yumuşak tutumu Abdüddâr'dan Nadr b. Hâris'in kendisine gelip "işittim ki Muhammed hakkında halka güzel şeyler söylüyormuşsun. Bu nasıl olur? O, ilahlara hakaret ediyor. Babalarımızın cehennemde olduğunu ileri sürüyor. Kendisine tâbi olmayanları cezayla tehdit ediyor" deyip onu Hz. Muhammed aleyhine kışkırtmasına kadar sürmüştür. Bunun üzerine Ebû Uhayha yumuşak tutumunu terkederek Hz. Muhammed'e ve dolayısıyla İslâm'a karşı düşmanlığını ilan etmiş; onu kötülümeye ve İslâm dinini ayıplamaya başlamıştır. Onun şöyle dediği rivayet edilir: "Muhammed'in getirdiğinin bir benzerini ne yahudilikte ve ne de hristiyanlıkta duyduk." Ebû Uhayha'nın Mekke'de şerefli bir mevkii bulunduğun-

(10) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 77.
(11) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 141.

dan, bu tutumu müşrikleri güçlendirmiş ve Nadr b. Hâris kendisine teşekkür etmiştir[12]. el-Belâzüri'nin verdiği bu bilgiden, Ebû Uhayha'nın İslâm'a düşmanlıkta büyük ölçüde çevresinden etkilendiği anlaşılıyor. Ayrıca onun, İslâm'ın en azılı düşmanlarının bünyesinden çıktığı Mahzûm kabilesinden Muğire b. Abdullah'ın iki kızıyla -ikisi bir arada olmak suretiyle- evli oluşu[13] bu düşmanlığın artmasına sebep olmuş olabilir.

Diğer taraftan Ebû Uhayha'nın dînî duygusunun yüksek olduğu söylenmekte; atalarının dinini korumak için çok gayret sarfettiği ve bu sebepten İslâm'a cephe aldığı da rivayet edilmektedir. İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Uhayha ölüm yatağına düşünce Ebû Leheb onu ziyarete gitti ve ağladığını gördü. "Niçin ağlıyorsun Ey Ebû Uhayha? Öleceğin için mi? Fakat ondan kurtuluş yoktur" dedi. Ebû Uhayha şöyle dedi: "Hayır, Korkuyorum ki artık benden sonra Uzzâ'ya tapılmayacaktır." Ebû Leheb dedi ki: "Vallahi sen yaşadıkça ona senin sebebinle tapılmadı. Senden sonra da senin ölümün yüzünden tapılmaktan vazgeçilmez." Ebû Uhayha, Ebû Leheb'in Uzzâ'ya olan bağlılığından son derece memnun oldu ve şöyle dedi: " Şimdi anladım ki benden sonra Uzzâ'ya tapacak birisi bulunacak."[14]

Ebû Uhayha, müslüman olduğunu açıklayan oğlu Hâlid'i kafasında değnek kırılıncaya kadar döğmüş ve ona hiçbir şekilde yardımda bulunmayacağına dair yemin etmişti. Bu yetmiyormuş gibi diğer oğullarını onun aleyhi-

(12) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 141.
(13) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 327.
(14) İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen, Ankara 1969, 34-35.

ne kışkırtmıştı. Müşrik kardeşleri de Hâlid'e eziyet etmişler ve evden uzaklaştırmışlardır. Hâlid, bunun üzerine Rasûlüllah'ın yanına gelmiş ve Habeşistan'a hicret edinceye kadar onun sohbetinde bulunmuştur[15].

Ebû Uhayha, oğlu Hâlid'in müslüman oluşuna ve Kur'an-ı Kerim'in putlara hücumuna tahammül edemiyerek Mekke'yi terketmiş ve Taif tarafında ez-Zureybe'de bulunan mülküne çekilmişti[16]. O, ağır hasta olduğu sırada "Eğer Allah beni iyileştirirse Mekke'de İbn Ebî Kebşe'nin[17] ilâhına ebediyen ibadet edilmeyecek", demişti. Ancak onun bu hastalıktan kurtulamayıp öldüğü söylenmektedir[18].

Ebû Uhayha 1. (veya 2.) Hicrî yılda 90 yaşında olduğu halde Taif'te müşrik olarak öldü ve oraya defnedildi[19]. Hz. Peygamber Taif seferi esnasında (8/630) Ebû Uhayha'nın ihtişamlı mezarını görmüştü. O sırada yanında bulunan Hz. Ebubekir: "Allah bu kabrin sahibine lanet etsin. O, Allah ve Rasûlüne düşmanlık eden biriydi." demişti. Bunun üzerine Ebû Uhayha'nın oğullan Amr ve Ebân gücenmişler ve "Allah Ebû Kuhâfe'ye (Hz. Ebubekir'in babası) lanet etsin. Çünkü o misafire ikram etmez ve zulme engel olmaz" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. peygamber "Ölülere hakaret hayatta olanları incitir. Hakaret edeceğinizde umumî tabirler kullanın" buyurmuştur."[20]

Ebû Uhayha'nın oğlu Âs b. Saîd, Hz Peygamber'e düşman olanlar ve onunla mücadele edenler arasında yer al-

(15) İbn Sa'd, IV, 94-95; es-Süheylî, I, 205.
(16) İbn Sa'd, IV, 100-101.
(17) Hz. Muhammed'i kasdediyor.
(18) es-Süheylî, I, 205.
(19) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 141.
(20) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 141.

maktaydı[21]. Bu şahıs Bedir savaşında Ali b. Ebî Talib tarafından öldürülmüştür[22]. Ebû Uhayha'nın Bedir savaşında öldürülen oğlu Ubeyde[23] ile Bedir'e müşrik olarak katılıp bilahere 6. veya 7. Hicri yılda İslâmiyeti kabul eden Ebân, Mekke'de Hz. Peygamber'in muhalifleri arasında yer almışlardı[24].

Hz. Peygamber'e muhalif olan Ümeyyelilerden birisi, bir şarap tüccan olan[25] Ukbe b. Ebî Muayt'tır. Bu şahıs Bedir Savaşı esnasında esir alınıp idam edilişine kadar İslâm'a karşı düşmanlığını sürdürmüştür. Kureyşliler onu, Hz. Muhammed'in durumunu yahudi alimlerine sormak için Nadr b. Hâris ile birlikte Medine'ye göndermişlerdi[26].

Ukbe b. Ebî Muayt Hz. Peygamber'e muhalefette diğer Kureyş müşrikleriyle işbirliği yapıyordu. Bunlardan birisi, Cumah'tan arkadaşı Übey b. Halef'tir. Bir gün Ukbe, Hz. Peygamber'in bir sohbetinde bulunmuş ve onun bu davranışı Übey'e anlatılmıştı. Bunun üzerine Übey, Ukbe'nin yanına giderek "İşittim ki sen Muhammed'le birlikte oturup onun sözlerini dinlemişsin. Bir kez daha gidip onun söylediklerini dinleyip yüzüne tükürmezsen bir daha yüzüm yüzünü görmeyecek ve seninle konuşmayacağım." demiş ve ağır yeminler etmişti. Ukbe hemen kalkıp Übey'in istediğini yerine getirmiş; bunun üzerine Ukbe hakkında kendisinin "zâlim" olarak vasıflandırıldığı şu ayetler nâzil olmuştur.[27]:

---

(21) İbn Sa'd, I, 201; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 124.
(22) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 175; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 156.
(23) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 157.
(24) İbnü'l Esîr, *Üsd*, I, 46.
(25) el-Câhız, *el-Mehâsin*, 165; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 575.
(26) İbn İshak, 182-183; İbn Hişâm, I, 300-301; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 52-53.
(27) İbn İshâk, 192; İbn Hişâm, I, 361; el-Kilâî, I, 349.

"O gün zâlim olan kimse parmaklarını ısırarak 'Keşke Peygamber'le birlikte yol tutsaydım. Ne yazık bana! Keşke filancayı dost edinmeseydim. Andolsun ki beni, bana gelen Kur'an'dan o saptırdı. Şeytan insanı yalnız ve yardımcısız bırakıyor' der."[28]

el-Vahidî[29] Ukbe b. Ebî Muayt'ın önce İslâm'ı kabul ettiğini ve daha sonra Ümeyye b. Halef'in veya Übey b. Halef'in tesiriyle irtidat ettiğini ve bunun üzerine yukarıdaki ayetlerin nazil olduğunu kaydediyor. Ukbe'nin önce iman edip sonra irtidat etmesi, Bedir savaşı esirleri arasında özellikle seçilip idam edilmesinde rol oynamış olabilir.

Ukbe Hz. Peygamber'e düşmanlıkta Mahzûm'dan Ebû Cehil (Amr b. Hişam)'le işbirliği yapıyordu. Bir gün Ebû Cehil Ka'be'nin yanında el-Hıcr mevkiinde içlerinde Ukbe b. Ebî Muayt'ın da bulunduğu bir grup Kureyşli ile birlikte oturuyordu. bu sırada Hz. Muhammed namaz kılıyordu ve secdeyi biraz uzatmıştı. Ebû Cehil etrafındaki topluluğa şöyle seslendi: "Mekke'nin eteğinde filancaoğullarının bugün kestiği devenin işkembesini hanginiz gidip getirir ve Muhammed'in üzerine atar? Ukbe derhal kalkıp gitti. Devenin işkembesini getirerek secdede iken Hz. Peygamber'in iki omuzunun arasına koydu. Hz. Peygamber'in kızı Fatıma gelerek işkembeyi üzerinden aldı ve orada bulunanlara sitemli sözler söyledi. Fakat onlar cevap vermediler. Hz. Peygamber başını kaldırdı. "Allahım! Kureyş'i, Ukbe b. Ebî Muayt'ı, Ebû Cehil'i, Utbe, Şeybe ve Ümeyye b. Halef'i sana havale ediyorum." dedi. Hz. Muhammed Ukbe'ye "Bu yaptığından vazgeçmeyecek misin?" diye sorduğunda Uk-

(28) 25. Furkan 27-29.
(29) *Esbâbü'n-Nüzûl*, 276-77.

be: "Hayır, sen davandan vazgeçmedikçe" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Eğer yaptıklarına son vermezsen belanı bulursun" dedi[30].

Bir defasında Ukbe b. Ebî Muayt namaz kıldığı sırada Hz. Peygamber'i üzerindeki atkısı ile boğmaya teşebbüs etmişti. Hz. Ebubekir yetişerek bu durumdan Hz. Peygamber'i kurtarmıştı. Bu olay Hz. Peygamber'in müşriklerden gördüğü en şiddetli muamele olarak kabul edilmektedir[31]. Yine birgün Hz. Peygamber secdede iken Ukbe gelip boynuna basmıştı, Hz. Peygamber bununla ilgili olarak daha sonra şöyle söylemiştir: "Ben secdede iken Ukbe boynuma basmıştı. Kalktığım zaman iki gözümün düştüğünü sandım."[32]

Ukbe b. Ebî Muayt Hz. Peygamber'in komşusuydu. Hz. Peygamber onun komşuluğuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Ben iki fena komşu arasındaydım. Ebû Leheb ve Ukbe b. Ebî Muayt. Bunlar kapımın önüne necaset atarlardı." Hz. Peygamber kapısının önünden necaseti atar ve "Bu nasıl komşuluk ey Abdümenâf oğulları?" derdi[33]. Bir defasında Ukbe bir zembil içine necaset koyarak Hz. Peygamber'in kapısının önüne bırakmıştı. Abdükusay'ın torunlarından Tuleyb b. Umeyr onu görmüş ve zembili alarak Ukbe'nin kafasına vurmuştu. Tuleyb'in annesi, Abdülmuttalib'in kızı Ervâ idi. Ukbe Tuleyb'i yakalayarak annesine götürdü. "Oğlunu görüyor musun? Muhammed'i destekliyor!" diye şikayet etmek istedi. Ervâ ise "Muhammed'i des-

(30) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 125.

(31) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 148; et-Taberî, II, 333; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, I, 10; el-Makrîzî, 12; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 104.

(32) el-Makrîzî, 12.

(33) İbn Sa'd, I, 202; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 131.

teklemeye ondan daha layık kim olabilir? Zira Muhammed onun dayısının oğludur. O bize canlarımız ve mallarımızdan daha kıymetlidir." demiş ve şu şiiri söylemiştir:

إنّ طليباً نصر ابن خاله آساه في ذى دمه وماله

"Tuleyb dayısının oğluna yardım etti. Malına ve canına gelmiş musibette onu teselli etti."[34]

Amcası Ebû Leheb'i Hz. Muhammed'in aleyhine kışkırtanlar Ebu Cehil ile bu Ukbe idi. Hz. Muhammed'in en büyük desteği olan Ebû Talib vefat edince Hâşim oğullarının reisi Ebû Leheb olmuştu. O daha önce Hz. Muhammed'in azılı düşmanı olduğu halde reis olunca akrabalık duygusundan yeğenini desteklemeye karar vermişti. Bu durum birkaç gün devam etmiş ve Kureyş'ten kimse onun bu tutumuna itiraz etmemişti. Bir gün Ukbe ile Ebu Cehil, Ebû Leheb'e gelerek Abdülmuttalib'in gideceği yerin neresi olduğunu Hz. Muhammed'den sormasını istemişlerdi. Ebû Leheb: "Ya Muhammed! Abdülmuttalib'in gideceği yer neresi?" diye sormuş o da "kavmiyle birlikte" diye cevap vermişti. Ebû Leheb, Ukbe ile Ebû Cehil'e gelip "sordum, 'kavmiyle beraber' diye cevap verdi" demesi üzerine onlar "cehennem olduğunu ima ediyor" demişlerdi. Ebû Leheb tekrar gelerek: "Ya Muhammed! Abdülmuttalib cehenneme girecek mi?" diye sormuş, Hz Peygamber de "evet, Abdülmuttalib'in öldüğü hal üzere ölen cehenneme girer" cevabını vermişti. Ebû Leheb: "Allah'a andolsun ki sana ebediyyen düşman olacağım. Sen ki Abdülmuttalib'in cehennemde olduğunu söylüyorsun!" demiş ve düşmanlığını daha da artırmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber Taif'e gitmiştir[35].

(34) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 147.

(35) İbn Sa'd, I, 211.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Ukbe şu şiiri söylemiştir:

Ey Kasvâ devesine binen! Hicret edip bizden uzaklaştın!

Az sonra sen beni ata binmiş olarak karşında bulacaksın!

Size mızrağımı saplayacağım; sonra onu kanımla sulayacağım!

Kılıç da sizin her tarafınızı parcalayacak[36]!

Ukbe'nin düşmanlığı hicretten sonra da devam etti. Bedir savaşına kendisi gönüllü olarak iştirak ettiği gibi halkı da savaşa çıkmaya teşvik etmiştir. Savaşa çıkmak istemeyen Ümeyye b. Halef ile alay etmiş ve onun savaşa çıkmasına sebep olmuştur. Savaş hazırlıkları esnasında Ümeyye b. Halef Kabe'nin yanında bir grup insanla otururken Ukbe içinde ateş ve buhur bulunan bir buhurdanlığı getirerek Ümeyye'nin önüne koymuş "Ey Ebû Ali! Buhur yak. Çünkü sen kadınsın." demişti. Bunun üzerine Ümeyye "Allah seni de senin getirdiğini de çirkin kılsın" demiş ve Bedir savaşına çıkan orduyla birlikte hareket etmiştir[37].

Ukbe, Bedir savaşında esir alınmıştı. Hz. Peygamber onun boynunu vurdurmuştur[38]. Boynunu vuranın Ensardan Asım b. Sabit veya Ali b. Ebî Tâlib olduğu rivayet edilir. Ukbe'nin öldürülüşünü Bedir savaşında öldürülen Ümeyyelilerden bahsederken tekrar ele alacağız.

---

(36) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 148.

(37) el-Vâkıdî, I, 36; İbn Hişâm, I, 610; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 291; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV. 19; es-Süheylî, II, 64.

(38) İbn Hişâm, I, 643-44; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 158-59; 174, 478-79; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 147-48; İbn Dûreyd, 79; el-Makrîzî, 12.

Hz. Peygamber'e eziyet eden ve onun İslâm'a davetine karşı çıkan Ümeyyeliler arasında Harb b. Ümeyye'nin kızı Ümmü Cemil'in önemli bir yeri vardır. O, Hz. Muhammed'in amcası Ebû Leheb ile evli idi. Ebû Leheb'in, yeğenine karşı araplardaki akrabalık duygusuyla bağdaşmayan sert tutumu, büyük çapta Ümmü Cemîl ile evli oluşuyla alakalıdır. Çünkü Ümmü Cemîl, Hz. Peygamber'e elinden gelen her türlü kötülüğü yapıyor, ve ayrıca kocasının ona karşı düşmanlığını körüklüyordu. Kur'an'ın Tebbet süresinde Ebû Leheb'in çarptırılacağı ceza ile birlikte karısının da cehennemde uğrayacağı azaptan bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu sûrenin meali şöyledir:

"Ebû Leheb'in iki eli kurusun (yok olsun o); zaten yok oldu ya, Ne malı, ne kazandığı, onu kurtaramadı. Alevli bir ateşe girecektir o. Odun hamalı olan karısı da, boynunda hurma lifinden (örülmüş) bir ip (bulacaktır)."[39]

Ümmü Cemîl dikenleri toplayıp taşıyarak gece vakti Hz. Peygamber'in geçeceği yola attığı ve ayrıca insanlar arasında laf taşıyarak koğuculuk yaptığı için "odun hamalı" olarak vasıflandırılmıştır[40]. Yoksa o, bilinen anlamda bir odun hamalı değildi. Bu sûre nâzil olduğunda Ümmü Cemîl'e Hz. Muhammed'in kendisini hicvettiğini söyleyenlere o, "Siz beni Muhammed'in dediği gibi odun taşırken gördünüz mü?" derdi. Ayrıca Rasülullah'a gelip "Rabbin seni terketti ve sana darıldı" diyerek sitem etmiştir. Bunun üzerine "Duhâ Sûresi"nin nâzil olduğu söylenir[41]. Bu sûrenin ilk ayetlerinin meali şöyledir:

---

(39) 111. Leheb 1-5.
(40) Hamdi Yazır, IX, 6264.
(41) et-Taberî, *Tefsîr*, XXX, 339.

"Kuşluk vaktine andolsun. Durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı..."[42]

Aynı zamanda şair olan Ümmü Cemîl, kendisi ve kocası hakkında Kur'an ayetleri nazil olduğunu duyduğu zaman eline bir taş alıp Hz. Ebubekir ile birlikte Ka'be'nin yanında oturan Hz. Peygamber'in yanına gitti. Fakat yaklaşınca ilâhî bir tecelli sonucu Hz. Peygamber'i göremeyerek yanında bulunan Hz. Ebubekir'e "Arkadaşın nerede? Beni hicvettiğini duydum. Allah'a andolsun ki onu görseydim bu taşla ağzına vuracaktım. Ben bir şairim", dedi ve şu şiiri söyledi:

"Kötülenmiş bir adama isyan ediyoruz. Onun ortaya attığı şeyleri istemiyoruz. Dinini de sevmiyoruz."[43]

Ölüm tarihini bilemediğimiz Ümmü Cemîl, müşrik olarak ölmüştür[44].

Kaynaklarımız Ümeyye b. Abdişems'in torunu olan Hakem b. Ebi'l-Âsî'yi Hz. Peygamber'e eziyet eden kimseler arasında saymaktadırlar[45]. Hakem, Hz. Peygamber'e açıkça hakaret eder[46], onun taklidini yapar ve arkasından yürürken ağzını-burnunu hareket ettirirdi[47]. Aynı zamanda İslâm'ın azılı düşmanı olan Ebû Cehil'in samimi arkadaşı

(42) 93. Duhâ 1-3.

(43) İbn Hişâm, I, 354-56; et-Taberî, *Tefsîr*, XXX, 338-39, el-Kilâî, I, 344-45; el-Makrîzî, 19-20; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâmü'n-Nisâ*, I, 208; J. Barth, "Ebu Leheb", IA, IV, 34.

(44) el-Makrîzî, 20.

(45) İbn Hişâm, I, 416; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 484; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 151.

(46) el-Belâzürî, Ensâb, I, 151; el-Makrîzî, 12.

(47) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 151.

olan[48] Hakem, sadece Hz. Peygamber'e düşmanlık etmekle kalmıyor, İslâm'ı kabul eden Ümeyyelilere de eziyet ediyordu. Bunlardan birisi de yeğeni Osman b. Affân'dır. Hakem müslüman olan bu yeğeninin ellerini ve ayaklarını bağlayarak "Atalarının dininden yüz çevirip Muhammed'in dinine girer misin? ! Andolsun ki yeni kabul ettiğin bu dini terketmedikçe seni çözmeyeceğim" demişti. Bu işkenceye rağmen Hz. Osman'ın "Allah'a andolsun ki bu dini asla terketmeyeceğim ve ondan ayrılmayacağım" demesi üzerine Hakem onun kararlı tutumunu görmüş ve kendisini serbest bırakmıştır[49].

Buraya kadar faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştığımız Ümeyyeli şahıslardan bahsederken onların İslâm'a karşı mücadelelerinde zaman zaman Kureyş büyüklerinden etkilendiklerine değinmiştik. Bilahere Hakem, kızına anlattığı şu olayda bu etkilenmenin tesirini açıkça ifade etmektedir: Bir gün Hakem'e kızı: "Ey Ümeyye oğulları ! Rasulüllah'a karşı sizden daha kötü niyetli ve problem çıkaran bir topluluk görmedim" demişti. Bu söze Hakem'in cevabı şöyle olmuştur: "Kızcağızım! Bizi kınama. Ben sana gördüğümü anlatayım. Kureyş'in "Bu sâbiî bizim mescidimizde namaz kılıyor. Aranızda sözleşip onu öldürün" dediği hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır. Bu teşvik üzerine onu öldürmek için aramızda anlaştık. Kendisini gördüğümüzde öyle bir ses duyduk ki Tihame'de ne kadar dağ varsa üzerimize yıkıldı zannettik. Kendimize geldiğimizde namazını kılmış ve evine dönmüştü. Sonra başka bir gecede anlaştık. Geldiğinde ona doğru yürüdük. Bu sırada Safâ ve Merve'nin

(48) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 176.

(49) İbn Sa'd, III, 55.

birleştiğini ve onunla bizim aramıza engel olduğunu gördüm. Yaptığımız iş bize bir fayda sağlamadı"[50]. Hakem Mekke'nin fethinde İslâmiyeti kabul etmiştir.

Kureyş kabileleri, hac için dışarıdan Mekke'ye gelenlerin Hz. Peygamber'le konuşup görüşmelerine engel olmak maksadıyla aralarında Mekke'nin yollarını taksim etmişlerdi. İbn Habîb'in verdiği bilgiye göre bu taksimde görev alanlar on yedi kişidir. Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala, bu şahıslar arasında yer almaktaydı. Bunlar Mekke'nin yollarını tutup taşradan gelenleri karşılayarak Hz. Peygamber'i soranlara "O mecnundur, şairdir, sihirbazdır." gibi sözler söylemek suretiyle hacıların onunla görüşmesine engel olmaya çalışırlardı. Bunların üçü Benî Abdişşems'ten, yedisi Benî Mahzum'dan, ikisi Benî Esed'den, ikisi Sehm'den, ikisi Benî Cumah'tan ve biri de Benî Abdüddâr'dandır[51]. Bu hususa Kur'an-ı Kerim'de işaret vardır[52].

Ümeyye'nin torunu Esîd b. Ebi'l-Îs ile onun oğlunun Hz. Peygamber'i ve Hâşim oğullarını rahatsız ettiklerini Ebû Tâlib'in, kasidesindeki şu sözlerinden anlıyoruz: "... Esîd ile onun büyük oğlu herkesi bizden nefret ettiriyor. Bizi çiğ çiğ yemek isteyen düşmana karşı birliğimizi bozuyorlar."[53]

Mekke eşrâfı arasında önemli bir mevkie sahip olan ve Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında Mekke siyasetini

(50) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 37.

(51) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 160; Taberî, Tefsîr, XIV, 63; İbnü'l-Cevzî, IV, 418.

(52) Bkz. 15. Hicr Sûresi 90.

(53) İbn Hişâm, I, 276, 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 55.

elinde tutan[54] Ebû Süfyân b. Harb şehrin ileri gelen diğer eşrafı gibi İslâmiyete düşmanca tavır takındı[55]. Kızı Ümmü Habîbe'nin İslâmiyeti kabul edip Benî Ümeyye'nin halifi olan Ubeydullah b. Cahş'la evlenmesi ve Habeşistan'a hicret etmesi, Ebû Süfyan'ın İslâm dinine muhalefetini artırmış olabilir.

Şu kadar ki Ebû Süfyan'ın İslâmiyete düşmanlığı Ukbe b. Ebî Muayt, Hakem b. Ebi'l-Âs, Âs b. Saîd b. el-Âs ve diğer Ümeyyelilerin yaptığı gibi şahsen, rahatsız etme, işkence ve eziyet verme şeklinde değildi[56]. O, diğer bazı Kureyş müşriklerinin muhalefeti gibi farklı bir düşmanlığın örneğini sergiliyordu.

Müşriklerin tanrılarını kötüleyip halkı Tek Allah'a davet eden Hz. Peygamber'i koruyan amcası Ebû Talib'e Kureyşliler defalarca heyetler göndermişler ve yeğenini davasından vazgeçirmesini teklif etmişlerdi. Bu konuda Ebû Tâlib'e ilk müracaatı yaparak;

"Ey Ebû Tâlib! Yeğenin tanrılarımıza hakaret etti. Dinimizi kötüledi. Bizim akılsız olduğumuzu, babalarımızın, dedelerimizin eğri yolda gitmiş bulunduklarını söyledi. Şimdi sen ya onu bunları yapmaktan alıkoy. Yahut da aradan çekil..." şeklinde tehditvârî sözler sarfeden on kişilik Kureyş heyeti arasında Ebû Süfyan'ın da bulunduğunu görüyoruz[57].

Ebû Tâlib, Hz. Muhammed'e düşmanlıkta ileri giden Kureyşli yakın akrabalarına sitemde bulunduğu, onların

(54) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 16.
(55) F. Buhl, "Ebu Süfyân", İA, IV, 50.
(56) İbn Sa'd, I, 201; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 124.
(57) Bkz. İbn Hişâm, I, 364-65; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 47.

yaptıklarından Ka'be'nin kudsiyetine sığındığı ve yeğenini asla yalnız bırakmayacağını hem Kureyş'e ve hem de başka Arap kabilelerine hatırlattığı uzun kasidesinde Ebû Süfyan'la ilgili olarak şöyle demektedir:

ومر أبو سفيان عني معرضاً كما مر قَبْلٌ من عظام المقاول
يفر إلى نجد وبرد مياهه ويزعم أني لست عنكم بغافل
ويخجرنا فعل المناصح أنه شفيق ويخفي عارمات الدوافل

"Ebû Süfyan da büyük bir hükümdarmış gibi benden yüz çevirip gitti.

O, hem Necid'e ve soğuk sulu yaylalarına koşuyor, hem de "sizi hatırımdan çıkarmayacağım", diyor.

Sonra öğüt verici dost bir kimse gibi bizi sevdiğini söylüyor. Ama içinde gürül gürül kinler gizliyor."

Ebû Talib'in de ifade ettiği gibi Ebû Süfyan bazen Rasûlullah'a karşı dost gibi görünüyor ve kapalı sözler kullanarak bu kinini gizlemeye çalışıyordu. Bir gün Ebû Cehil ile birlikte otururken Hz. Peygamber yanlarından geçiyordu. Ebû Cehil: "İşte Nebiniz ey Abdüşems oğulları" dedi. Ebû Süfyan "Bizden peygamber çıkmasına mı şaşıyorsun?! Halbuki bizden daha aşağı seviyede olanlardan da peygamber olur" dedi. Ebû Cehil: "Yaşlılar dururken bir çocuğun peygamber olmasına şaşıyorum" dedi. Bu sözleri dinleyen Hz. Peygamber onlara hitaben şu sözleri söylemiştir: "Ebû Süfyan! Sen Allah ve Rasûlü için değil, aslını korumak için bu şekilde konuştun! Sana gelince ey Ebû Cehil! Sen de az gülüp çok ağlayacaksın."[58]

(58) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 65. M. Hamidullah, İbnü'l-Cevzî'nin *"el-Müctebâ mine'l-Müctenâ"* adlı eserine ve el-Belâzürî'ye dayanarak verdiği birkaç misal ile Ebû Süfyan'ın Hz. Muhammed'e karşı "tak-

İlk müslümanların henüz gizlice namaz kıldıkları zamanlarda müşrikler onları takip ediyor ve huzursuz etmeye çalışıyorlardı. Böyle bir faaliyete Ebû Süfyan'ın da iştirak ettiğini görüyoruz. Bir gün Sa'd b. Ebi Vakkas, yanında Saîd b. Zeyd, Habbâb b. Eret, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ud olduğu halde" Ebû Vudd" adı verilen bir dağ aralığına gitmişler, abdestlerini alıp, kimsenin kendilerini görmediğinden emin olduktan sonra namaz kılmışlardı. Bu sırada kendilerini gözleyen ve izlerini takip eden müşriklerden bir grup çıkageldi. Aralarında Ebû Süfyan da vardı. Müşrikler hakaretler yağdırmaya başladılar. Nihayet aralarında çatışma başladı. Sa'd b. Ebi Vakkas, hemen yakında bulunan bir deve kemiğini alıp birisine fırlattı. Müşrikler dağılıp kaçmaya başladılar. Sa'd ve arkadaşları onları dağ aralağından sürüp çıkardılar[59].

Ebû Tâlib ölüm döşeğine yattığında meselenin çözümü (!) için son kez kendisine müracaat eden Kureyş mensuplarından Utbe b. Rabia, Şeybe b. Rabia, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef ve sair müşriklerle birlikte Ebû Süfyan da bulunuyordu[60].

Ebû Tâlib'e müracaatın yanısıra müşrikler bizzat Hz. Peygamber'in kendisine başvuruyorlardı. Bir akşam vakti Ka'be'nin yanında toplanıp konuşmak için Hz. Peygamber'i yanlarına davet eden Kureyş eşrâfı arasında Ebû Süfyan'ın bulunduğunu görüyoruz. Bunlar Hz. Peygamber'e

---

dir hisleriyle dopdolu olduğu ve ona son derece değer verdiği" sonucuna varmıştır. M. Hamidullah'ın bu görüşü bize göre, diğer rivayetler karşısında Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'e karşı genel tutumunu yansıtmamaktadır. Bkz. *İslâm Peygamberi*, I, 107-108.

(59) İbn Hişâm, I, 263 (Olayı Ebu Süfyan'ın adını zikretmeden veriyor); el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 116; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 105.

(60) İbn Hişâm, I, 417; el-Kilâî, I, 391.

şöyle demişlerdi: "Ey Muhammed! Seni konuşmak için buraya çağırdık. Allah'a andolsun ki biz Araplar arasında, senin kavminin başına getirdiğin meselenin bir benzerini kavminin başına getiren bir adam bilmiyoruz. Sen babalarımıza ve dedelerimize sövüp saydın, (!) dinimizi kötüledin, Tanrılara dil uzattın, bize akılsızlar dedin, birliğimizi dağıttın..."[61]

Ebû Tâlib'e ve onun ölümünden sonra bizzat Hz. Peygamber'e yaptıkları müracaatlardan sonuç alamayan Kureyş müşrikleri bu işe kesin bir çözüm (!) bulmak için Dâru'n-Nedve'de toplandılar. Her kabileden seçilen gençler tarafından Hz. Peygamber'in evinin kuşatılması ve fâili meçhul bir cinayetle öldürülmesi[62] şeklindeki Ebû Cehil'in teklifini kabul karan alan meclis üyeleri arasında Ebû Süfyan da bulunuyordu[63]. Bu komplo başarısızlıkla sonuçlanıp Hz. Peygamber Medine'ye doğru yola çıkınca Ebû Süfyan onun takibiyle yakından ilgilenmişti[64].

2. Mekke Devrinde Müslüman Olan Ümeyyeliler

Benî Ümeyye'nin çoğunluğu Hz. Peygamber'in davetine karşı çıkıp Mekke müşrikleriyle işbirliği yaptığı ve

(61) İbn Hişâm, I, 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 50.

(62) Bu hususa Kur'an-ı Kerîm'de işaret vardır. "Kafirler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da yurtlarından çıkarmalan için sana tuzak kuruyorlardı..." 8. Enfâl 30.

(63) İbn Hişâm, I, 480-82; et-Taberî, II, 370; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 102; el-Makrîzî, 20; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 175.

(64) İbn Hişâm, I, 380-81; el-Ya'kûbî, II, 40; el-Makrîzî, 20. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser*, Kahire 1356, II, 177; İbn Sa'd (II, 228) hicret gecesi Hz. Peygamber'in evini kuşatan 12 kişinin ismini vermektedir. Bunlardan ikisi Ümeyyelidir: Hakem b. Ebi'l-Âs ve Ukbe b. Ebi Muayt.

onunla mücadeleye giriştiği sıralarda bu kabileden az sayıda da olsa İslâmiyeti kabul edenler çıkmıştır. Bunlar arasında Osman b. Affân'ın önemli bir yeri vardır.

İlk müslümanlar arasında ictimâî mevkii yüksek olan birisi sıfatıyla Osman b. Affân'ın İslâm'ı kabulü bir hayli gürültü koparmış ve yeni dinin başarısına yardım etmiştir[65].

Hz. Peygamber'in halası olan Beyzâ bt. Abdilmuttalib, Osman b. Affân'ın anneannesi idi[66]. İslâm'a girdiği yıllarda 35 yaşlarında olduğu tahmin edilen Hz. Osman'ın İslâmiyeti kabulü Hz. Peygamber'in davetinin tam başlangıcında olmasa bile, peygamberliğin 3. veya 4. yılında gerçekleşmiştir. Onun, Hz. Ebubekir'in gayret ve çalışmaları sonucu İslâm'a giren kimseler arasında yer aldığı bilinmektedir[67].

Hz. Osman'ın İslâmiyeti kabul etmesinde daha önce görmüş olduğu bir rüyanın olumlu bir etkisi olmuştur. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e bu konuda şunları anlatmıştır: "Ya Rasûlallah! Ben Şam'dan yeni döndüm. Maân ve ez-Zerkâ arasına geldiğimizde istirahata çekilmiş ve uykuya dalmıştım. Rüyamda bir tellâl "Uyanın ey uyuyanlar! Ahmed Mekke'de ortaya çıktı." diye bağırıyordu. Mekke'ye geldiğimizde senin İslâm'a davet ettiğini duyduk."[68]

Öte yandan Hz. Osman'ın annesi Erva bt. Küreyz, Hz. Peygamber'in halasının kızıydı. Bu akrabalığın onun ihtidasını kolaylaştırmış olduğunu söyleyebiliriz.

---

(65) Levi Della Vida, "Osman", İA, IX, 427.

(66) ez-Zübeyrî, 18; İbn Sa'd, III, 53; VIII, 45; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 191.

(67) İbn Hişâm, I, 250; İbnü'l-Esir, *Üsd*, III, 585; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 5389. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 102.

(68) İbn Sa'd, III, 55.

O zamanlar, gelecekteki başarısını önceden kimsenin göremiyeceği bir davayı kabul etmeye onu sevkeden sebepler arasında Hz. Peygamber'in kızı Rukayye ile evlenmesini gösterenler varsa da[69] bu evliliğin Hz. Osman'ın İslâmiyeti kabulünden sonra gerçekleştiği açıktır[70].

Hz. Osman her iki Habeş hicretine hanımı Rukayye ile birlikte iştirak etmiş; daha sonra Mekke'ye dönmüş ve Medine'ye hicret etmiştir[71].

Ebû Uhayha (Saîd b. el-Asi)nın oğlu Hâlid, Benî Ümeyye'den İslâmiyeti ilk kabul edenler arasında yer aldı. Kardeşleri arasında ilk önce müslüman olan odur.

Hâlid'in İslâmiyeti kabulü çok eskiye, Hz. Peygamber'in henüz gizlice İslâm'a davet ettiği döneme rastlar. Onun ihtidasının, Hz. Osman'ınkine benzer bir şekilde, gördüğü bir rüya üzerine gerçekleştiği rivayet edilir. Hâlid rüyasında bir ateş çukurunun kenarında ayakta durduğunu, babasının da kendisini onun içine atmaya çalıştığını ve bu arada, rüyasını anlattığı Ebubekir'in, Hz. Muhammed olarak yorumladığı bir kişinin belinden kavrayıp ateşe düşmekten kendisini kurtardığını görmüştü. Bu arada Ecyâd[72] mevkiinde rastladığı Hz. Peygamber'e "neye davet ettiğini" sormuş ve Ondan, Allah'ın bir olduğuna, eşi ve benzeri bulunmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna; kendine tapanla tapmayanı birbirinden ayırt ede-

(69) el-Fesevî, *Kitabü'l-Ma'rife ve't-Târih*, III, 255; Levi Della Vida, "Osman", İA, IX, 427.

(70) İbnü'l-Esir, *Üsd*, III, 585; Levi Della Vida, "Osman", İA, IX, 427.

(71) İbn İshâk, 156; İbn Hişâm, I, 322-23; İbn Sa'd, III, 55, VIII, 36; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 198-99; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 192. et-Taberî, II, 330-31; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1038. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 66; İbnü'l-Esir, *Üsd*, III, 585;

(72) Mekke'de "Safâ" tepesi yakınında bir yer. Yâkût, I, 104-105.

meyen, işitmeyen, görmeyen, faydası ve zararı dokunmayan taşlara tapmaktan vazgeçmeye çağırdığını öğrenmesi üzerine kelime-i şehadet getirerek müslüman olmuştur. Durumu öğrenen babası, Hâlid'i çağırtmış ve "kavminin ona muhalefet ettiğini, onun kavminin ilahlarını ve ecdâdını kötülediğini bildiğin halde Muhammed'e tâbi olur musun?!" diyerek azarlamış ve elindeki değnek kafasında kırılıncaya kadar şiddetli bir şekilde dövmüştür. Hâlid'in, Hz. Muhammed'in doğru söylediğini ve bu yüzden ona tabi olduğunu açıklaması üzerine babası onu kovmuş-hatta hapsettiği de riyavet edilir- aç ve susuz bırakmış ve oğullarının onunla konuşmasını yasaklamıştır. Hâlid sonunda kaçıp kurtularak Hz. Peygamber'in himayesine girmiş ve daha sonra Habeşistan'a hicret etmiştir[73].

İkinci Habeş hicretine katılan Hâlid b.Saîd, on yıldan fazla burada kaldıktan sonra[74] Hayber'in fethi esnasında Medine'ye dönmüştür[75].

Ebû Uhayha'nın diğer oğlu Amr, kardeşi Hâlid'den bir müddet sonra İslâmiyeti kabul etmiş ve hanımı Fatıma bt. Safvan da beraberinde olduğu halde İkinci seferde Habeşistan'a hicret etmiştir[76]. Amr'ın, Hâlid Habeşistan'a hicret ettikten sonra İslâmiyeti kabul ettiği ve daha sonra kardeşinin yanına gittiği de rivayet edilmektedir. Buna göre Hâlid İslâmiyeti kabul edip Habeşistan'a hicret edince babası

(73) İbn Hişâm, I, 259; İbn Sa'd, IV, 94-95; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 296; es-Süheylî, I, 205; İbn Abdilber, II, 420-24; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 406; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 97-98; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 32-33; M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 104.

(74) ez-Zehebî, *Nübelâ*, I, 260.

(75) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 199; İbn Abdilber, II, 421, 422.

(76) İbn İshâk, 209; İbn Hişâm, I, 323; İbn Sa'd, IV, 101; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 199; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 230; İbn Abdilber, III, 1177.

Ebû Uhayha öfkelenmiş ve çok üzülmüştü. Bu sebeple yanında çok sevdiği ve kendisinden son derece memnun olduğu oğlu Amr olduğu halde Mekke'yi terkederek Tâif tarafında ez-Züreybe'de bulunan mülküne çekilmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştı. Bu arada Amr da İslâmiyeti kabul etmiş ve Habeşistan'a hicret etmiş olan kardeşinin yanına gitmiştir. Hâlid'in kızı Ümmü Hâlid, amcası Amr'ın babasının Habeşistan'a hicretinden bir müddet sonra geldiğini söylemektedir[77].

Amr, kardeşi Hâlid'le birlikte 7. Hicri yılda Hayber'in fethi esnasında Habeşistan'dan Medine'ye gelmiştir[78].

Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe (Remle), erken bir devirde müslüman olmuş, Beni Ümeyye'nin halifi olan ve İslâmiyeti kabul etmiş bulunan kocası Ubeydullah b. Cahş'la birlikte İkinci seferde Habeşistan'a hicret etmiştir. Ancak kocası burada hristiyanlığa geçmiş, Ümmü Habîbe ise imanında sebat etmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Ümmü Habîbe'yi nikahlamış ve Habeşistan'dan getirtmiştir[79].

Görüldüğü gibi Benî Ümeyye'den Mekke döneminde İslâmiyeti kabul edenler, bu kabilenin müşriklerine göre sayıca azdır ve yaklaşık dörtte bir nisbetindedir[79a]. Aynca inananlar, müşrik Ümeyyeliler -mesela Ebû Uhayha ve

(77) İbn Sa'd, IV, 101; İbn Abdilber, III, 1177.

(78) İbn Sa'd, IV, 101; İbn Abdilber, III, 1177; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 230-31.

(79) İbn Hişâm, I, 223, 257, 323; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 199; es-Süheylî, I, 206; İbn Abdi'l-Ber, IV, 1843-46; İbnü'l-Esîr, VII, 115; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâm*, I, 464; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 183.

(79a) Bu oran, Mahzum kabilesinde de aşağı yukarı aynıdır. Sehm, Cumah, Esed ve Teym'de müslümanlarla müşrikler aşağı yukarı birbirine eşittir. Hâşim, Muttalib, Zühre ve Adî'de ise müslümanların sayısının müşriklerden fazla olduğu görülmektedir.

Ebû Süfyan- gibi Kureyş kabilesi içinde itibarı yüksek ve Mekke yönetiminde söz sahibi kimseler değillerdi. Kureyş müşriklerinin ve özellikle kendi ailelerinin baskısından kurtulmak için hepsi Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Bunlar Habeşistan'dan döndükten sonra ileride İslâm devletinde önemli mevkilere yükseleceklerdir; Osman b. Affân, Hz. Ömerden sonra hilafet makamına getirilecek, Amr ve Hâlid, Hz. Peygamber tarafından âmil olarak tayin edileceklerdir[80].

3. Hâşim Oğullarının Hz. Muhammed'i Desteklemesi

Hz. Muhammed'in İslâm Dini'ni tebliğine şiddetle karşı çıkan Kureyş mensuplarına mukabil Hâşim oğulları onu desteklediler ve himaye ettiler. İstisna teşkil eden birkaç kişinin durumunu biraz sonra ele alacağız. Bu durum, yani Hâşim oğularının kendi kabilelerinin bir üyesi olan Hz. Muhammed'i desteklemeleri, çoğunluğu muhalefet arasında yer alan Ümeyye oğulları ile Hâşim oğullarını karşı karşıya getirdi. Bu dönemde ve hatta Hicretten sonra da Mekke'nin fethine kadar, Hz. Muhammed'in İslâm'ı tebliği, Emevî-Hâşimî mücadelesinin odak noktasını teşkil etti.

Hz. Muhammed'i himaye eden Hâşimîlerin başında, bu kabilenin reisi durumunda olan ve dedesi vefat ettikten sonra onu himayesi altına alan amcası Ebû Tâlib gelmektedir. Söylendiğine göre Abdülmuttalib, Ebû Tâlib'e, torununa bakmasını vasiyet etmişti[81]. Hz. Muhammed, evleninceye kadar Ebû Tâlib'in yanında kalmış ve bazı ticârî

(80) Mekke devrinde İslâmiyeti kabul eden Ümeyyeliler için bkz.: M.Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 183-84.

(81) İbn Hişâm, I, 179; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 85; İbn Sa'd, I, 118; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 47.

seyahatlerinde ona refakat etmişti. Evlendikten sonra hanımı Hz. Hatice'nin evine taşınan Hz. Muhammed, fakir ve ailesi kalabalık olan amcasının yükünü hafifletmek ve ona karşı vefa borcunu yerine getirmek maksadıyla oğlu Ali'yi yanına almıştı. Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verildikten sonra Hz. Hatice ve Hz. Ali İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Bir gün Ebû Tâlib bu üçünü namaz kılarken gördü ve Hz. Muhammed'den bu yeni din hakkında bilgi istemişti. Hz. Muhammed de bu dinin Allah'ın, meleklerinin, peygamberlerinin ve babaları İbrahim'in dini olduğunu ve Allah'ın kendisini kullara elçi olarak gönderdiğini belirterek amcasını İslâm'a davet etti. Ebû Tâlib dedelerinin dininden ve inandığı şeylerden ayrılamıyacağını belirtti; ancak hayatta olduğu sürece onu koruyacağına söz verdi[82].

Ebû Tâlib hayatı boyunca verdiği bu sözü tutarak yeğenini korudu; Hz. Muhammed de Allah'ın emri mücibince peygamberlik görevini yerine getirdi. Hz. Muhammed'in İslâm'ı tebliğe devam ettiğini ve amcasının da onu koruduğunu gören Kureyş kabilesinin ileri gelenleri Ebû Tâlib'e heyetler gönderip, bazen yumuşak sözlerle ve bazen de sert ve tehditvari sözler sarfederek Hz. Muhammed'i dâvâsından vazgeçirmesi veya himaye etmemesi için onu uyardılar. Ebû Tâlib de onlara bazen tatlı sözlerle[83] ve bazen de sert şekilde[84] gerekli cevabı verdi; yeğenini himayeden vazgeçmeyeceğini bildirdi. Müşriklerle Ebû Tâlib arasındaki bu çekişme, Hz. Muhammed'in İslâm dinini

(82) İbn Hişâm, I, 247.
(83) Bkz. : İbn İshâk, 129.
(84) Bkz.: et-Taberi, II, 337.

tebliğe başlamasından, Ebû Tâlib'in vefatına kadar devam etti[85].

Hz. Muhammed'e "yakın akrabanı uyar"[86] ayet-i kerimesi nâzil olunca Hâşim oğullarını toplayıp İslâm'a davet etti. Diğer Amcası Ebû Leheb'in karşı çıkmasına rağemen Ebû Tâlib yeğenine yardım edeceğini, tebliği için çıkacağı zaman haber verdiği takdirde kendisiyle beraber gerekirse silahlı olarak dahi çıkabileceklerini belirtti. O gün Hâşimîlerden Câfer b. Ebî Tâlib ile Muttalib oğullarından Ubeyde b. Hâris İslâmiyeti kabul etmişlerdir[87].

Bu arada Kureyş kabilesi, birbirlerini, kendi ailelerinden müslüman olanlara eziyet etmek için kışkırtmaya başladılar. Her boy, kendi aralarında bulunan müslümanlara eziyet etmeye ve dinlerinden dönmeleri için zorlamaya başladı. Kureyşin bu tutumunu gören Ebû Tâlib, kabilesinin başkanı sıfatıyla Hâşim ve Muttalib oğullarını toplayarak, onları, kendisinin yaptığı gibi, Hz. Muhammed'i korumaya çağırdı. Bu iki kabile mensupları Ebû Tâlib'in teklifine olumlu cevap verdiler. Ancak Hz. Muhemmed'in diğer amcası Ebû Leheb, yapılan teklifi kabul etmeyerek bu birliğe katılmadı[88].

Ebû Tâlib bu tutumlarından dolayı Hâşim oğullarını ve Muttalip oğullarını överek eski şan ve şereflerini; Hz. Muhammed'in aralarındaki değer ve itibarını bir şiirle dile getirdi. Bundan maksadı da Hâşim oğullarının azmini artırmak ve Hz. Muhammed'i korumalarını temin etmekti:

---

(85) İbn İshâk, 223.
(86) 26 Şuarâ 214.
(87) el-Ya'kûbî, II, 27-28.
(88) İbn İshâk, 129-130; İbn Hişâm, I, 268-69; et-Taberî, II, 327.

"Kureyş kabilesi bir gün övünmek için toplansa Abdümenâf kolu şeref bakımından bu kabilenin en üstünü, soyca en asîli sayılır.

Abdümenâf'ın eşrâfı sayılsa bunların çoğunun ve bu kolun eski şanının Hâşim boyunda olduğu görülür.

Kureyş kabilesi bir gün övünecek olsa, Muhammed şeref bakımından onlar arasında en seçkin ve asîl görülür.

Kureyş kabilesinin iyisi de aşalığı da bize karşı birleştiler; fakat bir şey yapamadılar, akılları başlarından gitti.

Biz eskiden beri aramızda bir zulüm işlenmesine meydan vermeyiz. Bir kimse kibirle baş kaldırırsa hemen başını bastırırdık. Her kötü günde kabilenin şerefini korur, mahremiyetine saldırmak isteyeni, başına vura vura geri çevirirdik..."[89]

Ebû Tâlib bir başka şiirinde yine Hâşim oğullarını övmekte ve Hz. Muhammed'i koruyacağını şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Biz felaketler karşısında Hâşim oğullarının ve Kusay boyunun soylarının en üstünüyüz.

...

Biz "Mutayyebûn"dan sayılan Hâşim soyundan gelen ve ustaların elinde beyaz kılıçlar gibi genç yiğitleriz.

...

Hayatım hakkı için Ahmed'in ve onun yakın akrabalarının sevgileri kalbimde yer etmiştir.

O, dünyada insanlar için bir güzellik numûnesi ve bir süs olarak yaşasın kalsın.

---

(89) İbn Hişâm, I, 268-69 (T. ter., *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 168).

...

Ahmed aramızda öyle yüksek bir derece sahibidir ki ona kötülük yapmak isteyen bir kimse kendisine ulaşamaz.

Ben bizzat kendim onu şefkatle koruyor ve her ne pahasına olursa olsun himaye ediyorum...."[90]

Kureyş müşrikleri zaman zaman Hz. Muhammed'i öldüreceklerini söylüyorlardı. Bu bakımdan Ebû Tâlib yeğeninin öldürülmesinden daima endişe ediyordu. Bunun için onu sürekli takip ediyor, Hâşim oğullarının kendisini desteklediğini göstermeye çalışıyordu; zaman zaman da muhaliflere gözdağı veriyordu. Bir gün Kureyş müşriklerinden bir grup Ebû Tâlib'e gelerek Hz. Muhammed'i davasından vazgeçirmesini teklif etmişlerdi. O da yeğenini çağırarak müşriklerin dileklerini kendisine iletti. Karşılıklı konuşmalardan sonra Kureyş heyeti kızgın bir şekilde ayrılıp gitti. Aynı günün akşamı Hz. Muhammed ortalıktan kayboldu. Ebû Tâlib ve diğer amcaları evine gittiler. Ancak, onu burada bulamayınca öldürülmüş olmasından endişe ettiler. Bunun üzerine Ebû Tâlib Benî Hâşim ve Benî Muttalib gençlerini toplayarak ellerine birer keskin kılıç almalarını ve kendisini takip etmelerini; Ka'be'ye vardıklarında herbirinin Kureyş büyüklerinden birisinin yanına oturmalarını tenbih etti. Muhammed şayet öldürüldüyse bunun nasıl olsa ortaya çıkacağını belirtti. Tam bu sırada, onlar yerlerinden ayrılmadan, Zeyd b. Hârise çıkageldi. Ebû Tâlib ona Muhammed'den haberi olup olmadığını sordu. Zeyd, biraz evvel beraber bulunduklarını, Safâ tepesi yakınında bir evde ashâbına İslâm'ı anlattığını söyledi.

(90) İbn Hişâm, I, 276-80 (T. ter. *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 174-75).

Ebû Tâlib derhal oraya gitti; yeğeninin hatırını sordu ve evine gitmesini tavsiye etti. Ertesi sabah da onu evinden alarak Hâşim ve Muttalib oğullarının gençleriyle birlikte Kureyş büyüklerinin bulunduğu yere götürdü. Ebû Tâlib gençlerin silahlarını çıkarmalarını isteyerek, Kureyş eşrafına hitaben, şayet yeğenini öldürürlerse kendilerinin onlarla sonuna kadar savaşacaklarına dair yemin etti[91].

Burada Hâşim ve Muttalib oğullarının Hz. Muhammed'e sağladığı desteğin ve onun için katlandıkları sıkıntıların en bariz örneğini teşkil eden, Şi'bi[92] Ebî Tâlib (Ebû Tâlib Mahallesi)'de muhasara edilmeleri, sosyal ve ekonomik baskı altına alınmaları konusuna değinmek istiyoruz. Şüphesiz Ebû Tâlib, diğer olaylarda olduğu gibi bu hususta da çok titiz davranmış, Hâşim oğullarını bir araya getirmiş; Hz. Muhammed'in ve diğer kabile üyelerinin canına bir zarar getirmeden bu sıkıntının atlatılması için büyük gayret sarfetmiştir.

Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Mekke döneminde meydana gelen en önemli olayların başında Hâşim oğullarına Şi'bi Ebî Talib'de uygulanan bu sosyal ve ekonomik boykot gelmektedir. Kaynaklarımız boykotun uygulanması ve sona erdirilmesinde fikir birliği etmekle birlikte olayın sebebi ve gelişmesi hakkında iki farklı haber vermektedir.

İbn İshak'ın bir rivayetine göre Kureyşliler Necâşî'ye bir heyet gönderip ülkesine hicret eden müslümanların geri gönderilmesini istemişlerdi. Necâşî'nin bunu kabul etme-

(91) İbn Sa'd, I, 202.

(92) Şi'b, dağ yolu manasına geldiği gibi, büyük mahalle ve semt anlamında da kullanılır. Burada mahalle ve semt manasındadır (el-Cevherî, I, 156).

mesi, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e olan öfkesini artırmıştı. Bu arada Hz. Peygamber'in amcası Hamza ile Ömer b. Hattâb İslâmiyeti kabul etmişler ve ayrıca müslümanlık Kureyş dışındaki kabileler arasında da yayılmaya başlamıştı. Bunun üzerine Kureyş'in ileri gelenleri toplanıp Hz. Muhammed'in mensubu bulunduğu Hâşim oğulları ve onların müttefikleri olan Muttalib oğulları ile ticârî ilişkileri kesmeyi, kız alıp vermemeyi, onlarla oturup kalkmamayı ve konuşmamayı kararlaştırmışlardır. Karşılıklı and içerek bu kararı bir kağıda yazıp Ka'be'nin duvarına asmışlardır. Kureyşliler böyle bir karar alınca, Hâşim ve Muttalib oğulları da Ebû Tâlib mahallesinde toplanmışlardır[93]

İbn İshâk'tan bir başka rivayete ve el-Belâzürî'nin bu konuda verdiği bilgiye göre Hâşim ve Muttalib oğullarının Ebû Tâlib mahallesinde toplanmasının sebebi, müşriklerin, Hz. Muhammed'i her hâlükârda öldürmeye karar vermiş olmaları ve o öldürülünceye kadar Benî Hâşim ve Benî Muttalib ile aralarında sulh, emniyet, akrabalık ve karşılıklı hukuka saygı bulunmadığını açıkça ifade etmeleridir. Onların niyetlerinin ciddî olduğunu gören Ebû Tâlib, Hâşim ve Muttalib oğullarını, muhtemelen güvenliklerini sağlamak için, kendi mahallesine taşımıştır[94]. İslâm'a yeni iltihaklar oluşu ve Necâşî'nin müslümanları ülkesinden geri göndermemesi Ebû Tâlib mahallesinde bulunan bu iki kabileye karşı müşriklerin kinini artırmıştır. Kureyşliler bunun üzerine toplanmışlar, bu iki kabile üyelerine karşı, kız alıp vermemek, onlarla alış-veriş yapmamak, oturup-

(93) İbn İshâk, 137; İbn Hişâm, I, 350 vd; et-Taberi, II, 335 vd. Ayrıca bkz.: M. Hamidullah, 26.

(94) İbn İshâk, 139-140; el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 230-232.

kalkmamak ve konuşmamak üzere andlaşmışlar ve bu kararlarını bir kağıda yazıp Ka'be'nin duvarına asmışlardır[95]. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik boykot, "Şi'bi Ebî Tâlib"e taşındıktan sonra gerçekleşmiştir. İbn Sa'd ve el-Yâkûbî de müşriklerin Hz. Muhammed'i her ne pahasına olursa olsun öldüreceklerine dair karar aldıklarını vurgulamaktadırlar[96].

Bu ikinci rivayet daha mantıklı görünmektedir. O halde olayın iki safhası vardır. Birinci safhası Hâşim ve Muttalib oğullarının Ebû Tâlib mahallesine taşınmalarıdır. Buna sebep da müşriklerin Hz. Muhammed'i öldürme kararı almaları ve o öldürülünceye kadar bu iki kabileyi düşman ilan etmeleridir. Yeğenini ve kabilesi mensuplarını emniyet altına almak için Ebû Tâlib onları kendi mahallesine taşımıştır. İkinci safha ise sosyal ve ekonomik boykot uygulanma safhasıdır. Müşriklerin bundan gayesi de Hâşim oğullarına baskı uygulayarak, Hz. Muhammed'i desteklemekten vazgeçmelerini ve öldürülmeleri için kendilerine teslim etmelerini sağlamaktır.

---

(95) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 234.
Bu Andlaşmayı kayda geçirenlerin "Ahlâf" tan Abdüddâr oğullarına mensup olmaları dikkat çekicidir. Bunlar Hâşim oğullarının eski rakipleri oluyordu. Diğer "Ahlâf" kabilelerinin yanısıra bu boykota "Mutayyebûn" ve "Hılfü'l-Fudûl" kabileleri de iştirak etmişti. Bir bakıma bu boykot "Hılfü'l Fudûl"un bozulmasına yol açıyordu. Ebû Tâlib'in, kasidesinde Hâşim oğullanna karşı gelmekle sitem ettiği kimseler arasında "Hılfü'l-Fudûl" içindeki kabilelerin mensupları çoğunluğu teşkil etmektedir. Bunlar eski "Ahlâf" kabileleriyle işbirliği yaptıkları için kınanmışlardır. İbn Hişam, I, 272 vd.; M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 128-129

(96) İbn Sa'd, I, 208 vd.; el-Ya'kûbî, II, 31: Muhasara esnasında Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'e sûikast yapılmasından daima endişe duymuştur. Onun için uykuda iken bile onu koruyor ve oğullarının arasına alıyordu. Bkz. İbn İshak, 141.

Hz. Muhammed'in diğer bir amcası Ebû Leheb dışında bütün Hâşim ve Muttalib oğulları -Gerek mü'min ve gerekse kâfir olsun mü'minler dinine bağlılığından, kâfirler ise akrabalık duygusundan ve kabilesine olan bağlılıklarından ötürü - "Şi'bi Ebî Talib"e taşınmışlardır; ancak Ebû Leheb bu birliğe katılmayarak müşrikler safında yer almıştır[97]. Onun durumunu biraz sonra ele alacağız.

Hâşim oğulları Ebû Tâlib mahallesinde kaldıkları üç yıl boyunca yiyecek sıkıntısı başta olmak üzere pekçok güçlükle karşılaştılar. Hz. Peygamber, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice bütün servetlerini harcadılar[98]. Tabî olarak kervan ticaretine de iştirak edemiyorlar; ancak hac mevsimlerinde dışarı çıkıp ihtiyaçlarını temin edebiliyorlardı. Kureyşliler burada da onları rahat bırakmıyorlar, yiyecek satın alacakları zaman malın fiyatını artırıyorlardı[99]. Hac mevsimi dışında mahalleye gizlice yiyecek sokulabiliyordu. O sıralarda henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan Hakîm b. Hızam, halası Hz. Hatice'ye buğday götürürken Ebû Cehil onu çevirmiş, insaflı müşriklerden Ebu'l-Bahterî'nin Ebû Cehil'e çatması üzerine aralarında kanlı bir kavga çıkmıştı[100].

Hz. Muhammed bir ağaç kurdunun Ka'be binası içine asılan boykot vesikasının, Allah lafzı müstesna geri kalan kısımlarını yiyip yok ettiğini bildirdi. Müşrikler Ma'bed'e girip vesikanın, Hz. Muhammed'in beyan ettiği şekle bürünmüş olduğunu gördüler. Bu durumu, Hz. Muhammed'in üzerinde durduğu ilâhî tebliğ vazifesinin hak oldu-

(97) İbn İshâk, 137-38; İbn Sa'd, I, 209; İbn Hişâm, I, 351; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 230; et-Taberî, II, 336; el-Âlûsî, I, 325.

(98) el-Ya'kûbî, II, 31.

(99) İbn İshâk, 140; İbn Sa'd, I, 209; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 234.

(100) İbn Hişâm, I, 353-54; et-Taberî, II, 336.

ğuna dair bir mucize kabul etmemekle beraber, bundan böyle boykot hareketine son verdiler[101].

Bu arada şehrin insaniyetperver bazı kimseleri uygulanan boykotun kaldırılması için bir araya gelmişlerdi. Bunlardan bir kısmının Hâşim oğullarıyla akraba olmaları dikkat çekicidir. Mesela Züheyr b. Ebî Ümeyye, Ebû Tâlib'in kız kardeşinin oğlu; Hişâm b. Amr da Ebû Tâlib'in amcası Nadle'nin ana bir erkek kadeşinin oğlu oluyordu. Bunlar kendilerini destekleyenlerle birlikte silahlanarak Ebû Tâlib mahallesi'ne gitmişler ve mahsur olanları buradan çıkarmışlardır. Bu boykotun sona ermesi Peygamberliğin 10. yılına tesadüf etmektedir[102].

Ebû Tâlib'in liderliğinde Hâşim oğullarının Hz. Peygamber'e destek verdiğini ve koruduğunu bu şekilde kaydettikten sonra bu kabile mensuplarından bazılarının verdiği husûsi desteğe ve İslâm karşısındaki tutumlarına kısaca değinmek istiyoruz.

---

(101) İbn Hişâm, I, 377; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 234; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 122-123.

(102) İbn İshâk, 145-46; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 235-36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 96-98.
Hâşim ve Muttalib oğullarına uygulanan bu boykotta kendilerini destekleyenlere karşı Hz. Peygamber daima minnet borcu duyduğunu, hicretten sonraki bazı kararlarında açıkça belirtmiştir. Nitekim Ebu'l-Bahterî, bu boykotun kaldırılmasında Hâşimîlerin lehine çalışmıştı; bu sebepten Hz. Peygamber, Bedir savaşına müşrikler safında katıldığı halde onun öldürülmesini yasaklamıştır. (el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 28, İbn Hişâm, I, 629). Hz. Peygamber Hayber ganimetlerini taksim ederken Muttalib oğullarını Beni Hâşim ile birlikte zevi'l-kurbâ'dan yani yakın akrabasından saymış; Abdşems oğullarıyla Nevfel oğullarını buna dahil etmemiştir. Sebebini soranlara da Muttalib oğullarının "Şi'bi Ebi Tâlib" de kendileriyle birlikte hareket ettiklerini belirtmiştir. (el-Belâzürî, Ensâb, I, 517-18).

Hz. Muhammed'in büyütmek maksadıyla yanına aldığı amcası Ebû Talib'in oğlu Hz. Ali'nin henüz 10 yaşlarında iken İslâmiyeti kabul ettiği ve İslâmî kabul eden ilk erkek olduğu kaydedilmektedir[103]. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Hâşim oğullarını İslâm dinini kabule ve kendisini desteklemeye çağırdığı toplantıda ona destek olacağını açıkladı[104]. Habeşistan'a hicret etmeyip Mekke'de kaldı. Şi'bi Ebî Tâlib'de boykot altında tutulan Hâşimîlerle beraber bulundu. Şüphesiz Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Muhammed için en büyük fedakarlık ve cesareti Hicret gecesinde göstermiştir. Müşriklerin öldürmek maksadıyla Hz. Muhammed'in evini kuşattığı sırada o, canını tehlikeye atma pahasına da olsa onun hırkasına sarılıp döşeğine yatmış ve Hz. Muhammed'in yokluğunu gizlemeye muvaffak olmuştur[105].

Kureyş'in toplanıp Hz. Muhammed'e süikast teşebbüsünde bulunacaklarına ve bu konuda karar aldıklarına dair haberleri birtakım komşularından duyup Hz. Peygamber'e haber veren de Hâşim oğullarından Rakîka (veya Rukayka) bt. Sayfiy'dir. Bu kadın Abdülmuttalib'in kardeşinin kızı oluyordu[106].

Ebû Tâlib'in diğer oğlu Câfer, kendisinden 10 yaş küçük olan[107] kardeşi Ali'den bir müddet sonra[108] Hz. Peygam-

(103) İbn İshâk, 118-119, 120; et-Taberî, II, 312.

(104) et-Taberî, II, 321.

(105) İbn Hişâm, I, 482-83. İbn Sa'd, I, 228; İbnü'l Esîr, Üsd, IV, 95 vd.; Cl. Huart, "Ali", İA, I, 307.

(106) İbn Sa'd, VIII, 51-52; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 173.

(107) İbn Abdilber, I, 242.

(108) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 341.

ber'in "Yakın akrabanı uyar"[109] ayet-i kerimesi mücibince Hâşim oğullarını davet edip İslâm'ı tebliğ ettiği toplantıda müslüman olmuştur[110]. Câfer, islamiyeti kabul etmesiyle amcasının oğlu Hz. Muhammed'e en büyük desteği vermiş oluyordu. İkinci seferde hanımıyla birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. Kendisi buraya hicret eden tek Hâşimî'dir[111]. Câfer Hayber'in fethine kadar burada kalmıştır[112].

Ebû Tâlib'in diğer oğulları Tâlib ve Akîl, Mekke devrinde İslâm'a girmemişlerdir[113].

Hz. Muhammed'in amcalarından dördü İslâm'ın tebliğ edildiği döneme yetişmişler; bunlardan Hamza ve Abbas İslâmiyeti kabul etmişler; Ebû Tâlib ve Ebû Leheb ise kabul etmemişlerdir[114].

Mekke'de yiğitliğiyle meşhur olan Hamza, Ebû Cehil'in, yeğenine ağır hakaretler yaptığını öğrenince Ku-

---

(109) 26 Şuara 214.

(110) el-Yâ'kûbî, II, 28.

(111) İbn Hişâm, I, 323.

(112) İbn Sa'd, IV, 34; İbn Abdilber, I, 242, İbn Kesîr, el *Bidaye*, III, 67.

(113) Tâlib ve Akîl Bedir saavaşına Mekkelilerle birlikte giderlerken yolda bazı müşrikler Hâşim oğullarına hitâben: "Ey Hâşim oğulları! her ne kadar bizimle çıkıyorsanız da sizin gönlünüzün Muhammed'in yanında olduğunu pekala biliyoruz.", demeleri üzerine Tâlib ordudan ayrılarak Mekke'ye geri dönmüştür. (İbn Hişâm, I, 619). Onun Mekke'ye dönmediği, esirler ve ölüler arasında bulunmadığı, bir daha ortalıkta görünmeyip izine ratlanmadığı da söylenir(et-Taberî, II, 439). Akîl ise savaşta esir alınmış kurtuluş fidyesini amcası Abbas ödemiştir (et-Taberî, II, 466).

Akîl daha sonra müslüman olarak Mekke'ye dönmüş ve 8. Hicri Yılın başında, Mekke'nin fethinden önce Medine'ye hicret etmiştir. (İbn Sa'd, IV, 43).

(114) İbn Abdilber, I, 370, 371.

reyş'in huzurunda ona sert tepki göstermiş ve İslâm'ı kabul ettiğini açıklamıştır. Hz. Hamza'nın bundan sonra Hz. Muhammed'i bütün gücüyle koruyacağından şüphe etmeyen Kureyş mensupları, ona yapmakta oldukları bazı kötülüklerden vazgeçmek zorunda kalmışlardır[115]. Hz. Hamza, Allah'ın kendisiyle İslâm dinini yücelttiği bir şahsiyettir[116]. Habeş hicretine iştirak etmeyen Hz. Hamza, Medine'ye hicret etmiş; Bedir gazvesinde Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte büyük kahramanlık göstermiş; Benî Ümeyye'den ve onların yakınlarından pekçok kimseyi öldürmesi yüzünden bu kabilenin ve işbirlikçilerinin husûmetini üzerine çekmiştir. Bu sebepten Uhud gazvesinde planlı bir şekilde şehîd edilmiştir.

Hz. Muhammed'in diğer amcası Abbas[117], Mekke döneminde henüz İslâmiyeti kabul etmemekle birlikte yeğenini koruyan ve destekleyen Hâşimîler arasında yer almıştır. Ebû Tâlib'in ölümünden sonra kabilenin reisi olan Ebû

(115) İbn Hişâm, I, 291-92; İbn Sa'd, III, 9; et-Taberî, II, 333-34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 33; H. Lammens, "Hamza", IA, V/I, 203-4.

(116) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 33.

(117) Kaynaklarımızda Abbas'ın İslâmiyeti kabul ettiği zamana dair çeşitli kayıtlar mevcuttur. Genel kanaat onun, Akabe bîatı esnasında henüz müslüman olmadığı yolundadır. (bkz.: İbn Hişâm, I, 441; et-Taberî, II, 362; İbn Abdilberr, II, 812; el-İktifâ, I, 421). Bunun yanında Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce (İbn Sa'd, IV, 31), Bedir Gazvesine müşrikler safında katılıp esir alındıktan sonra (İbn Sa'd, IV, 16; İbnü'l-Esîr, Üsd, III, 165.), Hayber'in fethinden önce müslüman olduğu ve Mekke'nin fethinden önce bunu açıkladığı (İbn Abdilberr, II, 812) da söylenmektedir. Kanaatimize göre o, Bedir gazvesi sonunda İslâmiyeti kabul etmiştir. Çünkü Abbas'ın Bedir Savaşına, müslüman olduğu halde, müşrikler safında katıldığına ve orduyu doyuran az sayıda kişi arasında yer aldığına ihtimal vermiyoruz. Bedir'den sonra Mekke'ye döndüğü halde Uhud ve Hendek savaşlarına katılmaması, onun Bedir'den sonra İslâmiyeti kabul ettiğine delalet etmektedir.

Leheb'in, Hz. Muhammed'i himayeyi reddetmesi üzerine, kabilenin ileri gelen bir üyesi sıfatıyla Abbas Mekke'deki son iki yılında yeğenini korumuştur[118]. F. Buhl, Abbas'ın, Ebû Tâlib vefat edince yeğeninin tabîî hâmisi olduğunu ifade etmektedir[119]. Abbas, Hz. Muhammed'in yakın akrabasını davet edip İslâm'ı tebliğ ettiği toplantıda susmakla yetinmişti[120].

Medineli 73 müslümanın iştirakiyle Akabe mevkiinde gerçekleştirilen bîatte Hz. Muhammed'in yanında amcası Abbas da bulunmuştur. O, şehirlerine yaptığı çok sayıdaki ticârî seyahatler sayesinde Medinelileri yakından tanıyordu; buralı ticaret erbâbından pekçok dostları vardı[121]. Bunun yanında rifâde ve sikâye görevlerini üzerinde bulunduran Abbas, Medine'li hacılar tarafından çok yakından tanınıyordu. Bu sebepten Hz. Muhammed, Medinelilerle yapacağı bu önemli toplantıya amcasıyla gitmek istemişti. Bu kritik anda yeğenini emniyet altında tutmayı arzu eden Abbas, "Anam babam sana feda olsun. Ben onlardan emân alırım"[122], diyerek Hz. Muhammed'e eşlik etmiştir. Burada ilk sözü alan Abbas, Medinelilere şöyle hitap etmiştir:

"Ey Hazrec topluluğu! Bildiğiniz gibi Muhammed bizdendir. Biz onu kavmimizden koruduk. O, millet ve memleketinde emniyet altındadır. Şimdi ise size katılmak üzere Mekke'yi terketmek istiyor. Şayet ona vefalı davranacağı-

(118) M. Watt, "Abbas b. Abd al-Muttalib", EI², I, 9.

(119) Fr. Buhl., "Abbas", İA, I, 12.

(120) İbn Kesîr, *el-Bidâye,* III, 40.

(121) İbn İshâk, 119; et-Taberî, II, 311, 313, 361-62; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 168.

(122) el-Ya'kûbî, II, 38.

nıza ve koruyacağınıza inanıyorsanız bu sorumluluğu üstlenininiz. Yok şayet onu yanınıza aldıktan sonra yardımsız bırakacaksanız, şimdiden davet etmeyiniz. Çünkü o, kabilesi ve memleketi içinde emniyet altındadır."[123] Abbas aynca Medinelilere, Kureyş casuslarını kendilerin takip ettiklerini, bu sebepten seslerini yükseltmemelerini ve toplantı sonunda derhal dağılmalarını tenbih etmiştir[124]. Abbas'tan sonra söz alan Hz. Peygamber Medinelilerden bîat almıştır.

M. Watt, Akabe'de Medineli müslümanlarla gerçekleştirilen bu bîatı genel hatlarıyla kabul etmekle birlikte, Abbas'ın burada yeğeniyle birlikte hareket etmesini "bu nazik zamanda Benû Hâşim'in Hz. Muhammed'e şerefsizce muamelesini gizlemek için daha sonraki bir icad olarak belki reddedilmelidir;..." diyerek reddetmeye meyyal görünmekte ve Abbas'ın bir müşrik olarak konuştuğundan dolayı, olayın doğru olduğu iddiasını tutarsız bulmaktadır: "... en doyurucu varsayım; Abbas'ın Akabe'yi ziyaretinin, Abbâsî propagandacılarının salt bir uydurması olduğudur." demek suretiyle Abbas'ın Akabe'de bulunmasının uydurma olduğu iddiasında bulunmaktadır[125].

Şayet M. Watt'ın, Benî Hâşim'in Hz. Muhammed'e yaptığı şerefsizce muameleden kasdı, Ebû Leheb'in şiddetli

---

(123) İbn Hişâm, I, 441-42; İbn Sa'd, I, 222; IV, 7-9; el-Ya'kûbî, II, 38; et-Taberî, II, 362; el-Kilâî, I, 421; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 98-99; es-Semhûdî, *Vefâü'l Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, yy., 1984, II, 165; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 168.

(124) İbn Sa'd, I, 222; IV, 8, 9.

(125) M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 155. Ancak Watt'ın, daha sonra yazmış olduğu makalede bu görüşlerini yumuşattığı görülmektedir. Bkz.: M. Watt "Abbâs b. Abd al-Muttalib", EI², I, 9.

muhalefeti ise, daha sonraki bir dönemde onun hareketinin Benî Hâşim tarafından böyle bir rivayetle örtbas edilmeye çalışılmasına ihtiyaç hissedildiği inancında değiliz. Yok şayet bu şerefsizce muameleden, Benî Haşim'in onu yalnız bırakmasını kasdediyorsa, bunun için böyle bir rivayetin uydurulması sözkonusu olamaz. Çünkü Hz. Peygamber Mekke'de bu bîatten daha kritik anlar yaşamıştı. Bunlardan birisi Tâif dönüşü Mekke'ye himaye altında girmek zorunda kalmasıdır. Şayet Hâşimîlerin himayesini iyice vurgulamak için böyle bir rivayet uydurulmuş olsaydı, Hz. Peygamber'in Taif dönüşü Mekke'ye Mut'im b. Adiy'in değil, Abbas'ın veya başka bir Hâşimî'nin himayesi altında girdiği yolunda bir haber uydurulabilirdi. Ayrıca Abbas'ın Akabe'de müşrik olarak bulunup yeğenini desteklemesi hiçbir şekilde imkansız değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in gerek Hâşim oğullarından ve gerekse Kureyş'in diğer kollarından, İslâm'ı henüz kabul etmeyen kimseler tarafından himaye ve destek gördüğüne dair misaller pek çoktur.

Abbas'ın Akabe'de bulunmasını, Abbâsi propagandacılarının uydurması olduğu iddiası ise M. Watt'ın bizzat kendi ifadesiyle bir "varsayım"dan ibarettir ve delilden yoksundur. Ayrıca böyle bir varsayım ihtimalini ortadan kaldıran bazı deliller de mevcuttur. İbn Sa'd, Akabe bîatında Abbas'ın bulunduğuna dair verdiği bilginin hemen ardından Emevî ailesinden birisinin, zulme uğrayan bir müslümana yardımından behsetmektedir. Buna göre Akabe bîatından sonra müşrik Kureyş casusları bu bîata iştirak eden Sa'd b. Ubâde'yi yakalayıp gür saçlarından çekerek Mekke'ye doğru sürükleyip dövmüşlerdi. Benî Ümeyye'den Hâris b. Harb yetişerek Sa'd'ı onların elinden almış

ve serbest bırakmıştır[126]. Şayet Abbâsî propagandacıları kendilerini yüceltmek maksadıyla Abbas'ın Akabe'de bulunuşuyla ilgili rivayeti uydurmuş olsalardı, bunun hemen ardından Emevî ailesine pay çıkaran yukarıdaki rivayeti kaydetmiş olmazlardı.

Hz. Peygamber'e muhalefet eden Ebû Leheb'in ve diğer amcası Hâris'in oğlu Ebû Süfyan'ın durumunu biraz sonra ele alacağız. Burada Hâris'in diğer oğulları Nevfel, Rabîa ve Abdullah'ın durumuna kısaca temas etmek istiyoruz.

Nevfel b. Hâris, Bedir harbine müşrikler safında katılmış, esir alınmış ve kurtuluş fidyesini amcası Abbas ödemiştir. Bedir sonunda İslâmiyeti kabul eden Nevfel, Mekke'ye dönmüş ve Abbas'la birlikte Hayber Savaşı esnasında Medine'ye hicret etmiştir[127].

Rabîa b. Hâris, Bedir savaşı esnasında Şam taraflarında bulunduğundan bu savaşta bulunmamış, ancak müslüman olarak amcası Abbas ve kardeşi Nevfel'le birlikte hicret etmiştir[128].

Abdullah (Abdüşems) b. Hâris de Mekke'nin fethinden önce müslüman olarak hicret etmiş ve Hz. Peygamber'in sağlığında vefat etmiştir[129].

Hâris'in oğullarından bu son üçünün, Mekke döneminde Hz. Peygamber'i destekleyen Hâşimîlerle birlikte hare-

(126) İbn Hişâm, I, 449-50; İbn Sa'd, I, 223.

(127) İbn Sa'd, IV, 45; İbn Abdilber, IV, 1512. Hz. Abbas'ın, Mekke'nin fethine gitmek üzere orduyla yola çıkan Hz. Peygamber'le Cuhfe'de iken karşılaştığı, bundan önce sikâye görevini yürütmek üzere Mekke'de kaldığı, Hz. Peygamber'in Abbas'ın burada kalışına rıza gösterdiği rivayet edilmektedir: Bkz. İbn Hişâm, II, 400.

(128) İbn Sa'd, IV, 49.

(129) İbn Sa'd, IV, 49.

ket etmediklerine dair kaynaklarımızda herhangi bir kayıt yoktur. Kanaatimizce bunlar, Mekke döneminde henüz İslâm'ı kabul etmedikleri halde sırf akrabalık ve kabile dayanışması duygusuyla, Hz. Peygamber'i koruyan kabile üyeleriyle birlikte hareket etmişlerdi. Hicretten sonra iman eden Hâşimîler, Benî Ümeyye mensupları gibi tam fetih esnasında değil, Fetih'ten önce müslüman olarak hicret etmişler, ve II. Tabaka muhacirler arasında yer almışlardır[130].

4. Hz. Muhammed'e Muhalefet Eden Hâşimîler

Burada, öncelikle Hz. Peygamber'in amcası olduğu halde ona düşmanlıkta aşırı giden Ebû Leheb'in durumunu ele almak istiyoruz.

Hz. Peygamber'in babası Abdullah ile Ebû Leheb'in annelerinin ayrı olduğunu, sadece babalarının bir olduğunu öncelikle belirtmemiz gerekir. Abdullah ile Ebû Tâlib'in anneleri birdi. Ebû Leheb'in annesi Huzâa kabilesinden Lübnâ bt. Hâcir idi[131]. Hâşimîlerin Hz. Muhammed'i desteklemesine mukabil Ebû Leheb'in muhalefet etmesi üzerine Ebû Tâlib onu annesine şikâyet etmişti[132].

Ebû Leheb, Hz. Peygamber'e düşmanlıkta Ebû Cehil'den aşağı kalmıyordu[133]; O, İslâm'ı ilk tebliğinden itibaren yeğeninin karşısında yer aldı. Onu destekleyen Hâşimîlerle birlikte hareket etmedi; muhalefet arasındaki ye-

(130) Bkz.: İbn Sa'd. IV, S. vd.
(131) İbn İshâk, 131, İbn Sa'd, I, 93; ez-Zübeyrî, 18.
(132) İbn İshâk, 131.
(133) el-Câhız, *el-Osmâniyye*, 102.

rini korudu[134]. "Ebû Tâlib mahallesi"nde toplanan Hâşimîlere katılmadı ve o bu hareketiyle "Lât" ve "Uzza" adlı putlara yardım ettiğini açıkladı[135].

Hz. Peygamber Mekke çarşılarında ve hac mevsiminde hacıları İslâm'a davet ederken Ebû Leheb onu takip ederek taş atıyor ve "Ey insanlar! Bu adama itaat etmeyin, o çok yalancıdır" diyordu[136].

Ebû Leheb aynı zamanda Hz. Peygamber'in komşusuydu ve zaman zaman onu taşlıyordu. et-Taberî, Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından satın alınıp mescid haline getirilen Hz. Peygamber'in oturduğu Hz. Hatice'nin evinin, hiçbir değişikliğe uğramadan kendi zamanına kadar geldiğini; bu evin girişinin sol tarafında bir kaya bulunduğunu ve Ebû leheb taş attığı zaman Hz. Peygamber'in bu kayanın arkasına sığındığını kaydetmektedir[137].

"Yakın akrabanı uyar"[138] ayeti nâzil olunca Hz. Peygamber Hâşim oğullarını toplayıp İslâm'a davet etmişti. Bu toplantıda İslâm'ı kabul edenler çıktığı gibi, iman etmediği halde Hz. Peygamber'i destekleyeceklerini ifade edenler de olmuştur. ancak Ebû Leheb şiddetle karşı çıkmış ve onunla karısı hakkında "Tebbet" sûresi nazil olmuştur:

"Ebû Leheb'in iki eli kurusun (yok olsun o); zaten yok oldu ya. Ne malı, ne kazandığı, onu kurtaramadı. O, alevli bir ateşe girecektir."[139]

---

(134) İbn İshâk, 125, 129; İbn Hişâm, I, 269; et-Taberî, II, 336.
(135) İbn İshâk, 137-38; İbn Hişâm, I, 351.
(136) İbn İshâk, 137-38; et-Taberî, II, 348-49; el-Kilâî, I, 400.
(137) et-Taberî, II, 282.
(138) 26. Şuarâ 214.
(139) 111. Mesed 1-3.

Ebû Leheb'in muhalefetini bu şekilde özetledikten sonra onu bu tutuma sevkeden âmiller üzerinde durmak istiyoruz.

Öncelikle Ebû Leheb'in kişiliğinin Hz. Peygamber'e ve İslâm'a muhâlefet etmeye müsait bulunduğunu burada belirtmemiz gerekir. Ebû Leheb, babası Abdülmuttalib vefat ettikten sonra kendini içki ve hazır yiyicilik hayatına kaptırmış, sefîh bir kimse olup çıkmıştı. Devamlı bir şekilde Kureyş gençleriyle beraber içki meclislerinde eğleniyordu. Bir defasında o, şarap satın almak ve şarkıcı kadınlara dağıtmak üzere para temin etmek için Ka'be'de bulunan mücevherleri çalmış; bu yüzden Kureyş kabilesi içinde büyük huzursuzlukların çıkmasına sebep olmuştu[140].

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in, gençliğinde amcaları arasında meydana gelen tartışma ve kavgalarda diğer amcalarını Ebû Leheb'e tercih ettiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu durum, Ebû Leheb'in, yeğenine husûmet beslemesine sebep olmuştur. Bir gün Ebû Tâlib ile kardeşi Ebû Leheb arasında bir kavga çıkmıştı. Ebû Leheb kardeşini yere yıkıp göğsü üzerine oturarak tokatlamaya başlamıştı. Hz. Muhammed derhal gelmiş, Ebû Leheb'i amcasının üzerinden iterek öbür tarafa atmıştı. Bunun üzerine Ebû Leheb "Ben de senin amcanım. Bu hareketi bana niçin yaptın? Seni asla sevmeyeceğim" dedi. Daha sonra amca ve yeğen arasındaki uçurumu derinleştiren pekçok olay cereyan etmiştir[141]. Muhtemelen bu uçurum o kadar derinleşmişti ki, Hz. Peygamber'in İslâm'a davetini Ebû Le-

(140) İbn Habîb, *el-Munammak*, 54-67; I, 1135; M.Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 49.

(141) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 130-31; es-Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 147; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 53.

heb'in kabul etmeyeceğini ve karşı çıkacağını halaları tahmin etmişler ve Hz. Peygamber'i bu konuda ikaz etmişlerdi. el-Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre "Yakın akrabanı uyar"[142] ayeti nazil olunca Hz. Peygamber kavmini İslâm'a davet etmekte çekingen davranmış ve birkaç ay evine kapanmıştı. Onun ortalıkta görünmemesi üzerine halaları ziyarete gitmişler ve hatırını sormuşlardı. Hz. Peygamber de kendisine verilen görevi anlattı. Halaları ona Hâşim oğullarını toplamasını, fakat Ebû Leheb'i bu toplantıya çağırmamasını öğütlemişlerdi. Ancak Ebû Leheb'in bu toplantıya davetsiz olarak iştirak ettiği söylenmektedir[143].

Ebû Leheb'in Araplardaki akrabalık duygusuyla bağdaşmayan bu muhalefeti, büyük ölçüde Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan'ın kız kardeşi Ümmü Cemîl ile evli oluşuyla izah edilebilir. Çünkü Ümmü Cemîl, Hz. Peygamber'e elinden gelen her türlü kötülüğü yapıyor ve bu yetmiyormuş gibi kocasının onun hakkındaki husûmetini körüklüyordu. Tebbet süresinde Ebû Leheb'le birlikte karısının da zikredilişi dikkat çekicidir[144].

Ebû Leheb, Hâşim oğullarının dahil bulunduğu Mutayyebûn'un muhalif grubu olan Ahlâf'a mensup kimselerle düşüp kalkıyordu[145]. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in azılı düşmanları Ahlâf grubundan çıkmıştır. Ayrıca Ebû Leheb'in çok yakın dostları, Mutayyebûn'dan kopup Ahlaf'la işbirliği içine giren Abdüşems ve Nevfel oğullarından idi. Benî Ümeyye'den Hakem b. Ebi'l-Âs ve Benî Nevfel'den Hâris b. Âmir onun dostları arasında yer

(142) 26. Şuarâ 214.
(143) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 118; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 96-97.
(144) J. Barth, "Ebû Leheb", IA, IV, 34.
(145) İbn Habîb, *el-Munammak*, 54-55.

almaktaydı[146]. Hakem'in durumunu daha önce, İslâm'a karşı çıkan Ümeyyelilerden bahsederken ele almıştık. Burada Ebû Leheb'in çok yakın dostu olan Hâris b. Âmir'in Dârunnedve'de toplanıp Hz. Peygamber'i öldürme karan alan meclis üyeleri arasında yer aldığını[147] ve daha sonra Bedir gazvesinde müşrik olarak öldürüldüğünü[148] kaydedelim.

Ebû Leheb, Hâşim oğullarından ziyade Abdüşems ve Ümeyye oğullarının etkisinde kalıyor ve onlann gözüne girmek için gayret sarfediyordu. Hâşim oğullan "Şi'bi Ebî Tâlib" de toplanınca, onlarla birlikte hareket etmeyen Ebû Leheb bir gün yolda Ebû Süfyan'ın kansı Hint bt. Utbe'ye rastlamış ve ona "Ey Utbe'nin kızı Lât ve Uzzâ'ya yardım ettim, onlardan aynlanları ve onlar aleyhine yardımlaşanları terkettim mi?" diyerek, Hind'den, kendi hareketini tasvip edecek şeyler söylemesini beklemiştir. Hind de: "Evet, Allah seni hayırla mükafatlandırsın, ey Ebû Utbe"[149], diyerek onu övmüştür[150]. Zaten Ebû Leheb Hâşim oğulla-

(146) İbn Habîb, el-Munammak, 54; Aynı müellif; *el-Muhabber;* 175.

(147) İbn Hişâm, I, 461.

(148) İbn Hişâm, I, 709.

(149) Ebû Leheb'in künyesidir. (İbn Sa'd, I, 93).

(150) İbn Hişâm,I, 351. İbn Hişâm'ın konuyla ilgili metni şöyledir:

أنّ أبا لهب لقي هند بنت عتبة بن ربيعة، حين فارق قومه وظاهر عليهم. فقال: يا بنت عتبة: هل نصرت اللات والعزى، وفارقت من فارقهما وظاهر عليهما؟ قالت نعم فجزاك الله خيراً أيا أبا عتبة.

İbn Hişâm'ın ibaresi metinde yanlış harekelenmiş, mütercimler de bu harekeye dayanarak yanlış tercüme etmişlerdir. N. Çağatay ve I. Hasan'ın tercümesi şöyledir:

"Ebû Leheb kendi boyundan ayrılıp onlara karşı Kureyşlilerle birlik olduğunda Rebîa oğlu Utbe'nin kızı Hind'e rastlamış ve ona demiş ki; "Ey Utbe'nin kızı! Sen Lât ve Uzzâ'nın tarafını tuttun mu? Onları tanımayanlardan ve onlara karşı cephe alanlardan ayrıldın mı?" Hind de ona: Evet, öyle yaptım, Tanrı sana iyilik versin ey Ebû Utbe" cevabını vermiş" (Neşet Çağatay, İzzet Hasan, *Hz. Muhammed'in Hayatı,* Ankara 1971, 229). Hasan Ege'nin tercümesi şu

nından ayrıldığı zaman "Lât" ve "Uzzâ"ya yardım ettim ey Kureyş topluluğu", demişti[151].

Ebû Leheb, kardeşi Ebû Tâlib'in vefatı üzerine kabilenin lideri olmuş ve akrabalık duygusundan Hz. Muhammed'i himaye etmeye karar vermişti. Bu tutumunun İslâm'a karşı fikrinin değiştiği anlamına gelmemesini, sadece kabile içindeki dayanışmayı sağlamak için himaye ettiğini açıklamıştı. Onun bu himaye kararını vermesinin, Hz. Peygamber'in halalarının ricası üzerine gerçekleştiğine dair kaynaklarımızda bilgiler mevcuttur. el-Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber'in halaları toplanıp Ebû Leheb'e gitmişler, her ne kadar ona karşı olsa da Muhammed'in kendisinin yeğeni olduğunu, onu himaye etmeye en münasip kişinin kendisi olduğunu söylemişlerdi. Ebû Leheb önce buna rıza göstermiş, ancak sonra vaz geçmiştir[152]. Vaz geçmesine de Ukbe b. Ebî Muayt ve Ebû Cehil'in tahrikleri sebep olmuştur. Bu sebepten Tâif seferi dönüşünde Hz. Peygamber, Mut'im b. Adiy'in himayesi altında Mekke'ye girebilmiştir[153].

şekildedir: "...Ebû Leheb, kavminden ayrılıp onlara karşı Kureyş'e yardımcı olduğu zaman Hind bt. Utbe b. Rabîa'ya rastladı ve dedi ki "Ey bint-i Utbe, Lât ve Uzzâ'ya yardım ettin mi ve onlardan ayrılan ve onlara karşı gelenlerden ayrıldın mı? demiş. Hind dedi ki "Evet, ey Ebû Utbe, Allah sana hayır mükâfat versin" (Hasan Ege, *İslâm Tarihi, Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*, İstanbul, 1985, I, 468).

(151) İbn İshâk, 138. İbn İshâk'ın metni şöyledir:
".. وقال: نصرت اللات والعزى يامعشر قريش .." Metnin tercümesi "...Ey Kureyş topluluğu! el-Lât ve el-Uzzâ'ya yardım ettim" şeklinde olması gerekirken Sezai Özel "el-Lât ve el-Uzzâ yardım etti, ey Kureyşliler" dedi şeklinde yanlış tercüme etmiştir (Sezai Özel, *Siyer*, İstanbul, 1988, 213).

(152) el-Belâzürî, Ensâb, I, 121.

(153) İbn Hişâm, I, 381; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 124-125, 127; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, I, 18.

Ebû Leheb'in oğulları Utbe ve Uteybe, Hz. Peygamber'in kızlarıyla nikahlanmışlar, ancak bir araya gelmemişlerdi. Ebû Leheb ve Ümmü Cemîl, oğullarına Hz. Peygamber'in kızlarından ayrılmaları için baskı yapmışlar; Utbe ve Uteybe de bu baskıya boyun eğmişlerdir[154].

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başladığı zamandan itibaren Ebû Leheb hanımının ailesi olan Benî Ümeyye'ye ve oğulları da aynı şekilde annelerinin ailesine daha fazla yakınlık duymaya başlamışlardı. Hatta bu kabile ile yeni akrabalıklar kurmaya teşebbüs ediyorlar ve Benî Ümeyye'yi Benî Hâşim'e tercih ediyorlardı. Kureyş kabilesinin ileri gelenleri, Hz. Peygamber'in kızıyla nikahlı bulunan, ancak henüz bir araya gelmemiş olan Utbe b. Ebî Leheb'e giderek "Muhammed'in kızını boşarsan sana Kureyş'ten istediğin kızı alırız", demişlerdi. Bu teklif karşısında Utbe "Şayet beni Benî Ümeyye'den Ebân b. Saîd'in veya Saîd b. As'ın kızıyla evlendirirseniz, o takdirde Muhammed'in kızından ayrılırım" diyerek bu teklife şartlı cevap vermişti. Nihayet onu Saîd b. Âs'ın kızıyla evlendirmişler ve Hz. Peygamber'in kızından ayrılmıştır[155].

Ebû Leheb, bizzat kendisi Hz. Peygamber'i rahatsız ettiği gibi oğullarını da onun aleyhine kışkırtıyordu. Bir gün oğlu Utbe'yi Hz. Peygamber'e eziyet için teşvik etti. Hz. Peygamber "Necm" süresini okurken Utbe yanına geldi ve "Ben "Necm" in rabbine inanmıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah sana bir köpeği musallat etsin, diye beddua etti. Utbe bir ticaret kervanıyla birlikte Şam

(154) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 125-126.
(155) İbn Hişâm, I, 652; et-Taberî, II, 367-68.

tarafına doğru yola çıkmış, kervan yolda Havrân'da[156] konaklamış ve herkes uykuya dalmıştı. Bu sırada bir arslan gelip Utbe'ye saldırmıştır. Utbe son nefesini verirken "Ben size Muhammed insanların en doğru sözlüsüdür dememiş miydim?" demiş ve ölmüştür[157]. Kaynaklarımızda arslan tarafından öldürülenin Utbe değil de Uteybe olduğuna dair bilgiler de mevcuttur[158]. Utbe ve Muattib'in Mekke'nin fethinde müslüman olduğuna dair kayıtlara bakılırsa bunun daha makul olduğu görülmektedir.

Ebû Leheb'in yanında Hz. Peygamber'e muhalif olan bir başka Haşimî de, İslâm'ın doğuşundan önce ölen (Abdülmuttalib'in oğlu) Hâris'in oğlu Ebû Süfyan'dır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Halîme'den süt kardeşi olan Ebû Süfyan, Mekke döneminde İslâm'a cephe almıştır. Kendisi aynı zamanda şair olan Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara hakaret eder, İslâmiyeti kabul edenleri rahatsız ederdi. Bedir savaşına katılmış ancak esir olmamıştır[159]. 20 yıl boyunca İslâm'a düşman olarak kalmış ve bu konuda Kureyş müşriklerinden geri kalmamıştır. Onun, Hâşim oğullarının Şi'bi Ebî Tâlib'de bulunduğu zaman zarfında kabilesiyle birlikte hareket etmediğine dair el-Vâkıdî'de bir kayıt vardır[160]. Mekke'nin fethinden önce İslâmiyeti kabul etmiş, oğlu Câfer de beraberinde olduğu halde, Mekke'ye müteveccihen yola çıkan Hz. Peygamber'i

(156) Dımeşk'a bağlı ve buranın kıble tarafında geniş bir bölge (Yâkût, II, 317).

(157) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 131; İbn Kuteybe, *El-Maârif*, 125-126. Tabakat kitapları, Utbe ve Muattib'in Mekke'nin fethinde müslüman olduklarını kaydediyorlar (İbn Sa'd, IV, 59-61; İbn Abdilber, III, 1030; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 569). el-Bekrî de arslan tarafından öldürülenin Uteybe olduğunu kaydetmektedir *(Mu'cem*, II, 696).

(158) Bkz. el-Bekrî *Mu'cem*, II, 696.

(159) et-Taberî, II, 462

(160) el-Vâkıdî, II, 806.

Evbâ'da karşılamışlardır. Ebû Süfyan b. Hâris'in, utancından başını kaldırıp Hz. Peygamber'in yüzüne bakamadığı rivayet edilir[161].

B- *Hicretten Mekke'nin Fethine Kadar Emevî-Hâşimî Mücadeleleri*

1. İlk Kanlı Çarpışma ve Öldürülen Ümeyyeliler

Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'i Medine'ye hicret ettikten sonra da rahat bırakmadılar ve onu himayeden vaz geçmeleri için Medinelilere baskı yapmaya başladılar. Bu konuda Mekkelilere öncülük edenlerin başında Benî Ümeyye gelmektedir Hicretten itibaren Mekke'nin fethine kadar Kureyş'le Hz. Peygamber arasında meydana gelen kanlı-kansız mücadelelerin tamamına yakınında, başta Ebû Süfyan olmak üzere Benî Ümeyye'nin rol aldığı görülmektedir. Hicretten hemen sonra Ebû Süfyan ve Übey b. Halef, Hz. Peygamber'i Medine'ye davet eden ve himayelerine alan Medinelilere gönderdikleri bir mektupta şunları yazdılar:

"Asıl meseleye gelince, Arap kabileleri arasında çıkabilecek hiçbir harp sizinle bizim aramızda ortaya çıkacak bir yanık yarasından, yani harpten daha elem verici olamaz. Gerçekten siz, bizim aramızdan çıkan pek asil ve aynı zamanda ulu bir kimseye yardım etmeye teşebbüs etmiş bulunuyorsunuz; ona emân hakkı tanıdınız ve himayeniz altına aldınız. Bu durum sizin için utanılacak bir şey ve bir lekedir. Onunla bizim aramıza girmeyin. Şayet o doğru

(161) İbn Sa'd, IV, 50 vd.; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 126; İbn Abdilberr, IV, 1674-75; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 90; el-Vâkıdî, II, 807.

yoldaysa ve iyi tutuma sahip biri ise, bundan çıkarılacak mutluluk payı bize aittir. Şayet kötü biriyse, onu ele geçirmede biz herkesten çok hak sahibiyiz." Daha sonra Ka'b b. Mâlik onların bu mektubuna bir şiirle cevap verdi[162]. Ensar'dan gelen bu red cevabı üzerine Medine münafıklarına ve yahudilerine de benzer içerikli mektuplar yazdılar; ancak olumlu bir sonuç alamadılar[163]. Bu yazışmalar, Mekkelilerin Hz. Muhammed aleyhine çevirdiği entrikaların hicretten sonra da devam ettiğini ve Ebû Süfyan'ın bunlara öncülük edenler arasında bulunduğunu göstermektedir.

Bu yazışmalardan müsbet bir sonuç alamayan Ebû Süfyan; küçük birliklerle Medine taraflarına akınlar tertiplemeye başladı. Hicretin sekizinci ayında onun başkanlığında ikiyüz kişilik bir birlik "Batn-ı Râbiğ"[164] denilen yere kadar yürüdü. Burada muhâcirlerden oluşan altmış kişilik, Ubeyde b. Hâris başkanlığındaki İslâm birliğiyle karşılaştı. Ancak bu karşılaşmada kılıç kullanılmadı; birkaç ok atıldı; ölen ya da yaralanan olmadı[165]. Bu iki birlikten müşriklerin başında Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan'ın, muhacir müslümanların başında ise Benî Hâşim'in dost ve kardeş kabilesi olan Muttalib oğulanndan Ubeyde b. Hâris'in bulunuşu dikkat çekicidir. Her iki birliği oluşturan şahıslar

(162) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 271-4; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 235-36.

(163) M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 48; Aynı müellif, *İslâm Peygamberi*, I, 236.

(164) el-Ebvâ ile Cuhfe arasında, Cuhfe'den 10 mil uzaklıkta bir yer (el-Vâkıdî, I, 10; İbn Sa'd, II, 7; Yâkût, III, 11).

(165) el-Vâkıdî, I, 10; İbn Hişâm, I, 591-95; İbn Sa'd, II, 7; et-Taberî, II, 402; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, III, 111; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 234; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, I-II/I, 333-36.

Kureyş'li idi; başlarında ise İslâm öncesi dönemden beri birbiriyle çekişme içindeki iki kabilenin önde gelen şahsiyetleri bulunuyordu.

Bu seferden sonra 2. Hicrî yılda (623-624 m.) Ebû Süfyan hazırlanan bir Kureyş kervanının başında Şam'a gitmiştir. Kervanın, dönüşte Medine yakınından geçmesi gerekiyordu. Ebû Süfyan, müslümanların Bedir'de önünü kesmelerinden korktuğu için Mekke'ye haber gönderdi[166]. Bunun üzerine kervanı korumak maksadıyla Mekke'de hazırlanan birliğe Benî Ümeyye mensupları bizzat iştirak ettikleri gibi, gönülsüz davrananları da teşvik ve tahrik ettiler. Benî Ümeyye'den Ukbe b. Ebî Muayt, orduyla birlikte çıkmak için hazırlık yaptığı sırada, Mekke'de kalmak isteyen Ümeyye b. Halef'le alay etti. Ümeyye, yanında bir grup insanla otururken Ukbe, içinde buhur bulunan bir buhurdanlık getirerek onun önüne koydu ve "Ey Ebû Ali buhur yak. Çünkü sen kadınsın", dedi. Bu söz Ümeyye'nin onuruna dokunmuş "Allah seni de, senin getirdiğini de çirkin kılsın", diyerek Mekke vadisindeki en kıymetli devenin kendisi için satın alınmasını istemiş; 300 dirheme satın alınan bir deveye binerek orduyla birlikte hareket etmiştir[167].

Mekkelileri orduyla birlikte çıkmaya teşvik ve tahrik edenler arasında Ebû Süfyan'ın oğullan Hanzala ve Amr da bulunuyordu. Bunlar sefere bizzat katılacaklarını ifade ediyorlar; ancak orduya binek teminine ve maddi yardıma yanaşmıyorlardı. Bu hususta kendilerini eleştirenlere, kendilerinin elinde servet bulunmadığını; ne kadar mal varsa

(166) el-Vâkıdî, I, 28.

(167) el-Vâkıdî, I, 36-37; İbn Hişâm, I, 610; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 291; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 19; es-Süheylî, II, 64; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 258.

hepsinin Ebû Süfyan'a ait olduğunu, onun malını harcama yetkisine sahip olmadıklarını belirterek kendilerini savunuyorlardı[168].

Benî Ümeyye'yi bu orduyla çıkmaya ve halkı teşvike sevkeden en önemli sebep, kervanın sermayesinin çoğunun bu aileye ait oluşu ve kervan reisi Ebû Süfyan'ın bu aileye mensup olmasıdır. Bu kervan, elli bin dinar sermayesi ile, Mekkeliler tarafından sevkedildiği bilinen en yüksek sermayeli kervandı; ve bu sermayeninin en büyük kısmı (otuzbin dinar), Ümeyyeli Ebû Uhayha ailesi tarafından verilmişti; diğer Ümeyye aileleri de onbin dinar eklemişlerdi[169]. Şu halde kervanın beşte dördünün Benî Ümeyye ailesine ait olduğu sonucuna vanlabilir[170]. Meseleye bu noktadan bakıldığında kafilenin başına Ebû Süfyan'ın getirilmesinin ve kervanla gitmeyip Mekke'de kalan Ümeyye oğullarının kervanı korumak için çıkan birliğe asker sağlamak için bütün güçleriyle çalışmalarının sebebi anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen Ebû Süfyan, çok önemli sonuçlar doğuracak olan Bedir harbine istemeyerek sebep olmuştur. Çünkü kervanın güvenliğini sağlamak için imdada gelen ve hiçbir iş görmeden geri dönmek istemeyen orduya, kervanı emniyet altına aldıktan sonra geri dönmesi için haber gönderdiyse de sözünü dinletememiştir[171].

---

(168) el-Vâkıdî, I, 32; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 292.

(169) Mahzûm'un dört veya beşbin, Abdümenâf oğullarının (muhtemelen Abbas vs.) onbin miskal altınla iştirak ettikleri söylenir (el-Vâkıdî, I, 27-28).

(170) el-Vâkıdî, I, 27; H. Lammens, "Mekke", İA, VII, 633-34; Asım Köksal, I-II/II, 73.

(171) el-Vâkıdî, I, 43; İbn Hişâm, I, 618; İbn Sa'd, II, 13; F. Buhl, "Ebû Süfyan", İA, IV, 50.

Burada diğer ayrıntılarına girmeden, Benî Hâşim ve Benî Ümeyye mücadelesini ilgilendirdiği yönüyle Bedir harbine değinmek, bu iki kabile mensuplarından harbe iştirak edenleri ve Ümeyyelilerin öldürülüşünü ele almak istiyoruz. Öncelikle Bedir'deki mücadelede Benî Abdişems'in "Rabîa" kolunun, Benî Ümeyye ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğine inandığımızı burada belirtmemiz yerinde olacaktır. Çünkü savaş başlamadan önce karşılıklı mübareze (teke tek mücadele) için ortaya atılan ve karşılarına çıkan Hâşimîler tarafından öldürülen Utbe ve Şeybe b. Rabîa ile Velid b. Utbe, Benî Ümeyye ile kardeş çocukları oluyorlardı. Aynı zamanda Utbe, Ebû Süfyan'ın kayınpederiydi ve onun yerine orduya kumanda ediyordu. Şeybe, Utbe'nin kardeşi, Velîd ise Ebû Süfyan'ın kayın biraderi oluyordu. O zamana kadar iki kabile arasında meydana gelmiş olan ve "çekişme" tabir ettiğimiz kansız mücadele, bu savaşta Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala da dahil pek çok kişinin öldürülmesiyle birlikte kanlı bir mücadeleye dönüşmüş ve asırlar boyunca sürüp gitmiştir.

Utbe ve Şeybe b. Rabia ile Velid b. Utbe kendileriyle teke tek dövüşecek askerlerin ortaya çıkmalarını istediklerinde bunlar, ileri atılan Ensar gençleri ile çarpışmayı kabul etmemişler; kendi amca oğullarıyla[172] ve özellikle Abdülmuttalib oğullarıyla[173] döğüşmek istediklerini açıklamışlardır. Bu durum, iki kabile arasındaki düşmanlığı ve rekabeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Benî Hâşim! Kalkın ve döğüşün!" diye emir verdi. Derhal Hamza, Ali ve Ubeyde b. Hâ-

(172) Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 71.

(173) İbn Hanbel, I, 117.

ris b. Muttalib öne atıldılar. Hamza, Utbe ile, Ali, onun oğlu Velid ile çarpıştılar ve rakiplerini öldürdüler: Şeybe ile başa baş mücadele eden Ubeyde'ye Hamza ve Ali yardım ettiler ve Şeybe'yi öldürdüler[174]. Ali b. Ebî Tâlib, Velid b. Utbe'nin zırhını, miğferini ve tolgasını aldı. Hamza b. Abdilmuttalib Utbe'nin silahını, Ubeyde b. Hâris de Şeybe'nin zırhını ganimet olarak aldı ve bu eşyalar vârislerine intikal etti[175].

Kureyş'in ve Benî Ümeyye'nin eşrafından Ebû Uhayha'nın oğlu Âs, Bedir harbinde öldürülenler arasındaydı. Onu Ali b. Ebî Tâlib öldürmüştür. el-Vâkıdi'nin verdiği bilgiye göre Âs halkı savaşa teşvik ettiği sırada Ali b. Ebî Tâlib onunla karşı karşıya gelmiş ve öldürmüştür[176]. Bunun yanında onu Hz. Hamza'nın ve hatta Zübeyr b. Avvâm'ın öldürdüğü de söylenmektedir[177].

Ebû Uhayha'nın bir diğer oğlu Ubeyde de öldürülenler arasında bulunuyordu. Onu Zübeyr b. Avvam öldürmüş-

---

(174) el-Vâkıdî, I, 68-70; İbn Hişâm, I, 709; İbn Sa'd, II, 17-18; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 297; et-Taberî, II, 445-46; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 25; N. Çağatay, "Utbe b. Rebîa", İA, XIII, 82-83.

(175) el-Vâkıdî, I, 100.

(176) el-Vâkıdî, I, 92, 148. Hilâfeti döneminde Hz. Ömer, Bedir'de öldürülen bu Âs'ın oğlu Saîd'in kendisine soğuk davrandığını görmüş ve ona şöyle demiştir: "Benden yüz çevirdiğini görüyorum. Herhalde babanı benim öldürdüğümü sanıyorsun. Ancak onu ben öldürmedim; Ali öldürdü. Mamafih öldürmüş olsaydım mazeret beyan etmezdim. Çünkü ben bir müşriki öldürmekten dolayı özür dilemem. Nitekim dayım Âs b. Hişâm'ı kendi elimle öldürdüm." Hz. Ömer'in bu sözleri üzerine Saîd "Ey mü'minlerin emiri! Şayet onu öldürseydin, sen hak üzerinde idin, o ise batıl üzerinde idi." demiş ve Hz. Ömer de bundan memnun olmuştur. (el-Vâkıdî, I, 92; İbn Sa'd, V, 31).

(177) el-Vâkıdî, I, 92, 148; İbn Sa'd, II, 18; V, 31; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 155; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 146, 297.

tür[178]. Zübeyr'in anlattığına göre Ubeyde savaş esnasında tam tekmil harp techizatı ile donanmıştı; sadece gözleri görünüyor ve at üzerinde savaşıyordu. Zübeyr elindeki mızrağı ile onu öldürmüştür. Sonra bu mızrağı Hz. Peygamber almış; ondan da sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a intikal etmiştir[179].

Ebû Süfyan'ın büyük oğlu Hanzala, Âs b. Saîd gibi, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür Onun öldürülmesine Zeyd b. Hârise ve Hz. Hamza 'nın iştirak ettikleri de söylenmektedir[180].

Mekke'de iken Hz. Peygamber'e eziyet edenlerin başında yer alan Ukbe b. Ebî Muayt, Bedir harbinde esir alınmış, Medine'ye doğru giderlerken yolda idam edilmiştir. Ukbe, Mekke'de iken Hz. Peygamber'e her türlü kötülüğü reva gördüğü gibi, Hicretten sonra da onun peşini bırakmayacağını ve sonuna kadar mücadele edeceğini bir şiirle şöyle dile getirmişti:

يا راكب الناقة القصواء هاجرنا عما قليل تراني راكب الفرس

أعل رمحي فيكم ثم انهله والسيف يأخذ منكم كل ملتبس

"Ey Kasvâ devesine binen! Hicret edip bizden uzaklaştın.

Az sonra sen beni ata binmiş olarak karşında bulacaksın.

Size mızrağımı saplayacağım; sonra onu kanınızla sulayacağım.

Kılıç da sizin her tarafınızı parçalayacak."[181]

---

(178) el-Vâkıdî, I, 148; İbn Kuteybe, el-Maârif, 157; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 297.

(179) el-Vâkıdî, I, 85-86.

(180) el-Vâkıdî, I, 147; İbn Hişâm, I, 708; İbnSa'd, II, 18; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 176; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 345; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 297.

(181) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 148.

Onun bu sözleri Hz. Peygamber'e ulaştığında "Allah'ım! Onu tepesinin üstüne devir ve belâsını ver" diye beddua etmişti. Ukbe, Bedir Gazvesinde Kureyş ordusunun hezimete uğradığı sırada kaçıp kurtulmak isterken atı şaha kalkarak onu üzerinden atmış ve Abdullah b. Seleme tarafından esir alınmıştır.

Hz. Peygamber gâzi ve esirlerle birlikte Medine'ye dönerken Safrâ bölgesindeki Irku'z-Zubye (veya Zabye)'ye[182] geldiğinde esirler arasında bulunan Ukbe b. Ebî Muayt'ın öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Ukbe "Ey Kureyş topluluğu! bütün bunların arasından özellikle ben niçin öldürülüyorum?" dedi. Hz. Peygamber ona: "Allah ve Rasûlüne olan düşmanlığından dolayı" diye cevap verdi ve devamla "O bana ne yapmıştı, biliyor musunuz?!! Ben secdede iken ayağıyla boynuma basmıştı. Başımı kaldırdığımda iki gözümün düştüğünü sanmıştım. Diğer bir defasında bir koyun eş'i getirip secdede iken başımın üstüne koymuştu. Fatıma gelip başımı temizlemişti."[183] Nihâyet Hz. Peygamber onun katledilmesini emretti ve boynu vurulmak suretiyle öldürüldü[184].

---

(182) "Irku'z-Zubye", es-Safrâ'da bir yerdir. es-Safrâ ise Medine hudutları dahilinde ve Bedir'e bir merhale uzaklıktadır. Bkz. el-Bekrî, III, 903; Yâkût, III, 412.

(183) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 125; el-Makrîzî, 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye;* III, 305-306.

(184) Kaynaklarımızda Ukbe'nin öldürülüşüyle ilgili olarak genellikle (sabran öldürüldü) ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. el-Vâkıdî, I, 148; İbn Sa'd, II, 18. Bir adam öldürülmek için tutulur, ortaya çıkarılır ve boynu vurulursa "sabran öldürüldü" denilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 438). Ukbe'nin asılmak suretiyle öldürüldüğüne dair haberler (bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 478-79; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 297), kılıçla boynu vurularak öldürüldüğüne dair rivayetler karşısında zayıftırlar. Ukbe'nin öldürülüşü için bkz. el-Vâkıdî, I, 148; İbn Sa'd, II, 18; el-Ya'kûbî, II, 45; et-Taberî, II, 459; el-Beyhakî, *Sünen*, IX, 64-65; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 130-31; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 305.

Ukbe'yi öldürenin kimliği hususunda kaynaklarımızda ihtilaf mevcuttur. Onu Ensar'dan Âsım b. Sâbit'in veya Ali b. Ebî Tâlib'in öldürdüğü rivayet edilir. Ali b. Ebî Tâlib hilafet makamına geçince huzuruna çıkan Benî Ümeyye mensupları arasında bulunan Velid b. Ukbe'nin, Ali'yi babasını öldürmekle suçladığına[185] bakılırsa, Ukbe'yi Ali b. Ebî Tâlib'in öldürdüğü ihtimalinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Benî Ümeyye'den Amr b. Ebî Süfyan ile Hâris b. Ebî Vecze[186] ve İbn Hişam'a göre Hâlid b. Esîd[187] esirler arasında bulunuyordu. Ebû Süfyan'ın oğlu Amr'ı, Ali b. Ebî Tâlib esir almış; ganimetlerin taksiminde Hz. Peygamber'in hissesine düşmüştü. Müşrikler Mekke'de esirlerin kurtarılması için fidye tedârikine başladıklarında, Ebû Süfyan'a da oğlu Amr'ın fidyesini vererek kurtarmasını teklif ettiler. Ancak Ebû Süfyan bunu kabul etmedi; "Oğlum Hanzala öldürüldü; Amr için de para vereceğim, öyle mi? Canımdan oldum, bir de malımdan mı olayım? Bunu asla yapmayacağım."[188] "Muhammed oğlumu gönderinceye kadar, elinde bir yıl kalsa bile fidye ödemem. Bunu ödemeyecek durumda değilim. Sizi ödemekte güçlüğe düşürecek bir şeyin bana da size de isabet etmesine ve Amr'ın da bu konuda örnek olmasına razı olamam"[189] diyerek fidye vermeyi reddetti. Bu arada Ebû Süfyan oğlunu kurtarmak için başka bir çare aramaya başladı. Tam bu sırada Medine'den umre yapmak maksadıyla Mekke'ye gelmiş olan

(185) el-Ya'kûbî, II, 188. Ukbe'nin kim tarafından öldürüldüğüne dair farklı rivayetler için bkz. el-Isfahânî, *el-Eğânî*, I, 9, 10.

(186) el-Vâkıdî, I, 139; ez-Zübeyrî, 126-27.

(187) İbn Hişâm, II, 7.

(188) ez-Zübeyrî, 126-27.

(189) el-Vâkıdî, I, 129-130.

Sa'd b. Nûman ile Münzir b. Amr'ı yakalayıp oğluna mukabil esir etmeyi planladı. Münzir kaçmaya muvaffak oldu. Sa'd'ı esir olarak hapsetti. Halbuki Mekkeliler umre için gelene dokunmazlardı. Sa'd b. Nûman'ın yakınları Hz. Peygamber'e geldiler ve Amr b. Ebî Süfyan'ı Sa'd'a mukabil serbest bırakmasını istediler. Hz. Peygamber onların bu isteğini yerine getirdi ve Amr'ı serbest bıraktı[190].

Ukbe b. Ebî Muayt'ın oğlu Velîd, dörtbin dirhem fidye ödeyerek, esir olan Ümeyyeli Hâris b. Ebî Vecze'yi serbest bıraktırdı[191].

Bedir Gazvesinde yakınlarının öldürülmesi Kureyş kabilesi ve Benî Ümeyye üzerinde şok tesiri yaptı. Kervanın başında Mekke'ye ulaşan Ebû Süfyan, hezimete uğrayan Kureyş ordusu Mekke'ye geri döndüğü zaman yakınlarının öldüğünü öğrenince, Hz. Muhammed'le savaşıncaya ve öldürülen yakınlarının intikamını alıncaya kadar yıkanmayacağına, hanımına yaklaşmayacağına ve koku sürünmeyeceğine dair "Lât" üzerine yemin etti[192]. Aynca Kureyş kabilesine, ölüleri için ağlamamalarını ve şairlere de ağıtlı şiirler söylememelerini tavsiye etti. Ağladıkları takdirde öfkelerinin dineceğini, Muhammed ve arkadaşlarına olan düşmanlıklarının azalacağını hatırlatarak sözlerine şöyle devam etti: "Muhammed ve arkadaşları sizin bu halinizi

(190) el-Vâkıdî, I, 139; ez-Zübeyrî, 126-7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 133; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 311. Amr b. Ebî Süfyân'ın annesi, Bedir sonunda boynu vurulan Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı veya kız kardeşi idi (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 311).

(191) el-Vâkıdî, I, 138-39.

(192) İbn İshâk, 292; el-Vâkıdî, I, 121, 124-25; İbn Hişâm, II, 44; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; et-Taberî, II, 483-84; el-Kilâî, I, 77-78; İbnü'l-Esîr; *el-Kâmil*, I, 139-140; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 247-48.

duyarlarsa sevinirler. Onların sevinmeleri ise sizin için ikinci büyük musibet olur. Yakında intikamınızı alacaksınız. Muhammed'den intikam alıncaya kadar kadına yaklaşmak ve koku sürünmek bana haramdır."[193] Ebû Süfyan Kureyş'e sabır tavsiye edip intikama teşvik eden Nevfel b. Muaviye ed-Dîlî'nin hareketini tasvip ederek, kendisinin, Benî Abdişems kadınlarının ağlamasını, Muhammed'den intikam alıncaya kadar, yasakladığını; oğlu Hanzala ve diğer yakınlarının intikamını mutlaka alacağını ifade etti[194].

Ebû Süfyan bu andını yerine getirmek ve intikam almak maksadıyla Bedir harbinden iki buçuk ay kadar sonra ikiyüz kişilik silahlı bir birlikle Medine'ye gitmek üzere Mekke'den ayrıldı. Medine üzerine saldırmaya cesaret edemediğinden adamlarıyla dış mahallelere saldırdılar. Bu arada bir hurma bahçesinde rastladıklan iki müslümanı öldürdüler. Tarlayı da ateşe vererek kaçtılar. Ebû Süfyan bu hareketiyle andını yerine getirdiğine kani oldu ve gücünü henüz yitirmediğini ispatlamak istedi[195].

Ebû Süfyan'ın hanımı Hind, babası, amcası ve kardeşi öldürüldüğünden dolayı son derece üzgündü. Bu üzüntüsünü dile getirdiği şiirinde Benî Hâşim'le Benî Muttalib'in birleşerek babasını öldürdüğünü dile getirmiş şunları söylemiştir:

"Ey gözlerim! Geri dönmeyen; yürüyenlerin hayırlısı üzerine gözyaşı dökünüz,

---

(193) el-Vâkıdî, I, 121.

(194) el-Vâkıdî, I, 124-25.

(195) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 310; el-Kilâî, II, 77-78; M. Watt, *Muhammad at Madina*, 19; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 248-49.

Onun yakın akrabası olan Benî Hâşim ve Benî Muttalib kendisine düşmanlık yapmak için birleştiler."[196]

Bu sırada Hind, babasını ve iki kardeşini kaybeden Hansâ'nın Ukâz panayırında ağladığını; devesinin üzerindeki hevdece bir bayrak astırdığını ve Arapların kendisine tazim ettiğini duyunca, "benim başıma gelen musibet Hansâ'nın başına gelenden daha büyük" diyerek hevdecine bir bayrak astırmış ve Ukâz panayırına katılmıştı. Devesini Hansâ'nın devesine yaklaştırdığında Hansâ ona kim olduğunu sordu. Hind, "Ben Hind bt. Utbe'yim. Araplar arasında benden daha ağır musibetli kimse yoktur. Uğradığın musibetten dolayı Arapların seni yücelttiklerini duydum. Başına ne geldi?" diye sorması üzerine Hansâ "babam Amr b. Şerîd ve kardeşlerim Sahr ve Muaviye öldü" dedi. Peki seni niçin yüceltiyorlar?", diye sorunca Hind: "Babam Utbe b. Rabîa, amcam Şeybe ve kardeşim Velîd öldürüldüğü için" cevabını verdi[197].

Hind bt. Utbe kocası Ebû Süfyan'ın tavsiyesi üzerine ağlamayı terketti. Kureyş kadınları Hind'e geldiler, babası, kardeşi, amcası ve oğlu için neden ağlamadığını sordular. Hind ise, ağladığı takdirde bunun Muhammed'in ve arkadaşlarının kulağına gideceğini ve Medine'deki Hazrec kadınlarının sevineceğini belirterek "Şayet ağlamakla üzüntümün azalacağını bilseydim ağlardım. Benim üzüntümü ancak onların en sevdiği kimselerin öldürüldüğünü görmek ve intikam almak giderir. Muhammed'den intikam alıncaya kadar koku sürünmek bana haramdır" dedi; Uhud harbine kadar koku sürünmedi ve kocası Ebû Süfyan'ın yatağına yatmadı[198].

---

(196) İbn Hişâm, II, 38.

(197) el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 34; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâm*, V, 242 vd.

(198) el-Vâkıdî, I,124.

2. Bazı Hâşimilerin Bedir'de Müşrikler Safında Bulunması Meselesi

Emevî-Hâşimî mücadelesinin önemli bir merhalesini teşkil eden Bedir Gazvesinde Haşimîleri Hz. Muhammed'in yanında, Ümeyye oğullarını da müşriklerin yanında değerlendirirken, bazı Hâşimîlerin müşrik ordusu içinde yer almasının üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz:

Kaynaklarımızın, Mekke'deki Kureyş mensuplarını Bedir'e çıkan orduya ya bizzat iştirak etmek veya çıkamıyacakların yerine asker göndermek zorunda bırakıldıklarına dair verdikleri bilgilere[199] bakılırsa o sırada Mekke'de kalmış olan Hâşimîlerin ve bilhassa Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın sefer hazırlığında bulunmuş olduğu düşünülebilir. Ancak bu hususta Ebû Leheb dışındaki Hâşimîlerin ilk faaliyetleri hakkında net bilgiye sahip değiliz. Ebû Leheb ise, kendisi çıkamadığı için yerine asker göndermiştir[200].

Bu savaşta Hâşim oğullarından Ali b. Ebî Tâlib ve Hamza b. Abdilmuttalib ile bu kabilenin azatlıları ve haliflerinden altı kişi Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır. Abbâs b. Abdilmuttalib, Akîl b. Ebî Tâlib, Nevfel b. Hâris ve Ebû Süfyan b. Hâris ile halifleri Utbe b. Cahdem müşrikler safında yer almışlardır. Tâlib b. Ebî Tâlib ise yolda geri dönmüştür. Onun ordudan ayrılışına müşriklerle aralarında geçen tartışma sebep olmuştur. Müşriklerden bazıları şöyle demişlerdi: "Ey Hâşim oğulları! Siz her ne kadar bizimle birlikte çıkıyorsanız da gönlünüz Muhammed'le birlikte-

(199) el-Vâkıdî, I, 31; et-Taberî, II, 430; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 32.
(200) et-Taberî, II, 430.

dir. Bunu çok iyi biliyoruz." Bu söz üzerine Tâlib, Mekke'ye geri dönmüştür[201].

Bedir Gazvesinde Hz. Peygamber ashabına Benî Hâşim'den ve diğer kabilelerden bazı kimselerin ve özellikle Abbas'ın zorla çıkarıldığını belirterek öldürülmemelerini emretti. İslâm ordusu içinde yer alan Ebû Süfyan'ın kayınbiraderi Ebû Huzeyfe b. Utbe bunu duyunca babalarımızı, oğullarımızı, kardeşlerimizi öldüreceğiz, fakat Abbas'ı öldürmeyeceğiz, öyle mi! Allah'a yemin ederim ki ona rastlarsam boynunu vuracağım" dedi[202]. Ebû Huzeyfe'nin bu sözü Hz. Peygamber'in kulağına gidince ona bu sözü söyleyip söylemediğini sordu. Ebû Huzeyfe babasının, amcasının ve kadeşinin öldürüldüğünü görünce dayanamayıp söylediğini ikrar etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber "senin baban, amcan ve kadeşin bizimle savaşmakta ciddi idiler. Kimsenin zorlaması olmadan gönüllü olarak savaşa çıktılar. Ancak Hâşim oğulları zorla çıkarıldılar" buyurdu[203].

İbn Sa'd'ın Nevfel b. Hâris'ten rivayet ettiği bir haber, Benî Hâşim'in Bedir Harbine zorla çıkarıldığı konusuna açıklık getirmektedir. Buna göre Kureyş ordusu Mekke'den çıktığında Benî Hâşim orduya iştirak etmeyip burada kalmış ve bu durum kimsenin dikkatini çekmemişti. Ordu Merru'z-Zahran'da[204] istirahate çekildiği sırada Ebû Cehil uykudan uyanmış ve şöyle seslenmiştir: " Ey Kureyş! Ne yaptığınızın farkında mısınız? Benî Hâşim'i Mekke'de bıraktınız. Şayet Muhammed zafer kazanırsa onlar da kazanmış olur. Eğer siz gâlip gelirseniz onlar Mekke'de çoluk ço-

(201) İbn Hişâm, I, 619.

(202) et-Taberî, II, 450; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 27,28.

(203) İbn Sa'd, IV, 10-11.

(204) Mekke'ye bir merhale uzaklıkta bir yer. Bkz. Yâkût, V, 104.

cuğunuzdan intikam alırlar. Onlan yurdunuzda bırakmayınız; her ne kadar kifayetli değillerse de onlan beraberinizde götürünüz." demiş ve bunun üzerine Abbas, Nevfel, Tâlib ve Akîl'i gidip almışlar ve zorla götürmüşlerdir[205].

Yine İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Kureyş, kendileriyle birlikte çıkan Hâşim oğullarının Hz. Muhammed'in safına geçmelerinden korktukları için onlardan emin olmak maksadıyla Hâşim oğullarını ve haliflerini bir çadırda toplamışlar ve Hakîm b. Hızâm başta olmak üzere bazı kimseleri başlarına nöbetçi tayin etmişlerdir[206]. Bu savaşta müşrikler safında yer alan Hâşim oğullarının ölenler ve öldürülenler arasında yer almayışına bakılırsa, onların Mekke'de bırakılmayıp zorla çıkarıldıklarına ve savaş esnasında kontrol altında bulundurulduklarına dair rivayetlerin doğruluğunu kabul etmemiz gerektiği kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber'in Benî Hâşim'in öldürülmesini yasaklayışından, onun kabilecilik yaptığı ve kendi kabilesini koruduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim o, diğer kabilelerden minnettâr olduğu bazı kimselerin öldürülmesini de yasaklamıştı. Bunlar arasında Şi'bi Ebî Tâlib'de Benî Hâşim'e uygulanan boykotu kırma konusunda yardımı dokunan Ebu'l-Bahterî b. Hişâm vardır[207]. Ancak bu zat, yasaklama emrine rağmen öldürülmüştür. Aynı şekilde Zem'a b. Esved ve Hâris b. Âmir'in öldürülmesini de yasaklamıştı. Bu ikisi de bilmeden öldürülmüşlerdir[208].

---

(205) İbn Sa'd, IV, 9-10.

(206) İbn Sa'd, IV, 11.

(207) el-Vâkıdî, I, 80; el-Fesevî, I, 515; et-Taberî, II, 450; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 27-28. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 128.

(208) el-Vâkıdî, I, 81.

Bedir'e doğru yol alan Kureyş ordusundan Hz. Peygamber'in annesinin kabilesi olan Benî Zühre ile Hz. Ömer'in kabilesi Adî b. Ka'b oğullan aynlıp geri dönmüşlerdi[209]. Tâlib b. Ebî Tâlib'in de geri döndüğünü biraz evvel kaydetmiştik. Bütün bu geri dönme olaylanna rağmen Abbas ve diğer Hâşimîlerin ayrılamaması, sıkı kontrol altında bulundurulmalarıyla izah edilebilir.

Bedir Gazvesinde Hâşim oğullarından Ebû Süfyan b. Hâris, mağlup Kureyş ordusuyla Mekke'ye dönmüş[210], Abbas, Akîl ve Nevfel b. Hâris ile halifleri Utbe b. Amr b. Cahdem esir alınmışlardır[211]. Esirler Medine'ye getirildiğinde Hz. Peygamber Abbas'a, kendisinin, yeğenlerinin ve halifenin fidyesini vermesini teklif etmiş; sonunda Abbas kendisinin ve bunların fidyesini vererek[212], hep birlikte Mekke'ye dönmüşlerdir[213].

3. Benî Ümeyye'nin İntikamı: Hz. Hamza'nın Öldürülmesi

Bedir harbinde dökülen kanlann intikamını alma duygusu Mekkelilerin pek çoğunun şuur altına yerleşmişti[214]. Başta Benî Ümeyye olmak üzere Kureyş kabilesi, yakınlarını intikamını almanın yollarını araştırıyorlardı. Kureyş eş-

(209) İbn Hişâm, I, 619.
(210) et-Taberî, II, 426.
(211) et-Taberî, II, 462.
(212) İbn Sa'd, IV, 16; el-Fesevî, I, 506-7; et-Taberî, II, 466; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 132-133; F. Buhl, "Akîl" IA, I, 248.
(213) İbn Sa'd, IV, 16; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 156.
(214) M. Watt, *Muhammad at Medina*, 28.

rafı Bedir Harbinden sonra Ebû Süfyan'a gelerek kervandan elde edilen kârın, Bedir'de dökülen kanların intikamını almak için hazırlanacak orduya asker teminine sarfedilmesini teklif ettiler[215]. Ebû Süfyan asıl öc almak isteyenin kendisi olduğunu; oğlu Hanzala ve kabilesinin ileri gelenlerinin Bedir'de öldürüldüğünü beyan ederek bu teklifi kabule hazır olduğunu bildirdi[216]. Ehâbîş kabileleri, Kinane oğulları ve Tihame halkından temin edilen askerlerle birlikte Mekke müşrikleri Ebû Süfyan'ın kumandası altında toplanıp yola çıktılar.

Öteden beri Benî Hâşim'e karşı Benî Ümeyye'nin yanında yer almakla tanınan Nevfel oğullarından Cübeyr b. Mut'im, kölesi Vahşi b. Harb'e[217] orduyla birlikte çıkmasını; Bedir'de öldürülen amcası Tuayme b. Adiy'e mukabil Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde hürriyetine kavuşacağını söyledi. Tabîî olarak bir köle için hürriyetini eline almaktan daha güzel bir mükâfat olamazdı. Vahşî bu teklifi

(215) Bu teklifi Kureyş eşrafına bizzat Ebû Süfyan'ın yaptığı da söylenmektedir (el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 312).

(216) el-Vâkıdî, I, 199-200; İbn Hişâm, II, 60; İbn Sa'd, II, 37; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 312; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 11.

(217) Vahşi'nin, aynı kabileden Hâris b. Amr'ın kızının kölesi olduğu da söylenmektedir. Buna göre Bedir'de öldürülen Hâris b. Amr'ın kızı, Vahşî'ye, babasına mukabil Hz. Muhammed, Hz. Hamza ve Ali b. Ebî Tâllb'den birisini öldürdüğü takdirde onu hürriyetine kavuşturacağına dair söz vermiştir. Bu üçünün dışında hiçbir kimseyi babasına denk kabul etmediğini de ilave etmiştir. Bu teklif üzerine Vahşî, Rasûlüllah'ın, ashabı tarafından korunduğunu; Hamza'dan çekindiğini ve onu uykudan uyandırmaya bile cesaret edemeyeceğini, ancak Alî b. Ebî Tâllb'i öldürmeyi deneyeceğini belirtmiştir. Fakat savaş esnasında Hz. Ali'yi çevikliğinden dolayı öldürememiş; yakaladığı bir fırsatı değerlendirerek Hz. Hamza'yı öldürmeye muvaffak olabilmiştir (el-Vâkıdî, I, 285).

derhal kabul etti ve sadece Hz. Hamza'yı öldürmek için orduyla birlikte hareket etti[218].

Her ne kadar Hz. Hamza'yı öldürmekle Vahşî'yi görevlendiren Benî Nevfel'den Cübeyr b. Mut'im idiyse de, Benî Ümeyye'nin reisi Ebû Süfyan'ın Uhud Harbinde müşrik ordusunun komutanı olmasından Benî Hâşim, Hz. Hamza'nın öldürülmesinden Benî Ümeyye'yi sorumlu tutmuştur. Nitekim Beni Hâşim'in azatlısı Şibl b. Abdillah, Hz. Hamza'nın öldürülmesini açıkça Benî Ümeyye'ye nisbet etmiştir[219].

Aynı zamanda Benî Ümeyye'nin Vahşî'yi teşviki ve Hz. Hamza'nın cesedine yaptıkları işkenceler konusunda kaynaklarımızın verdiği bilgiler, Cübeyr b. Mut'im'in yaptığını gölgede bırakacak kadar dehşet vericidir.

Hz. Hamza'nın öldürüldüğü Uhud harbine halkı teşvikte, tahrikte ve ordu hazırlanmasında Benî Ümeyye'nin rolü büyüktür. Her şeyden evvel ordu komutanı Ebû Süfyan idi ve bütün gücüyle halkı Bedir yenilgisinin intikamını almaya teşvik ediyordu. Kansı Hind bt. Utbe de Bedir'de öldürülen babası, amcası ve kardeşinin intikamını alabilmek için bütün gayretini sarfediyordu; Vahşî'yi her gördüğünde Hz. Hamza'yı öldürmesi için teşvik ediyor ve ona çeşitli vaatlerde bulunuyordu[220]. Orduyu, beraberce çıktığı kadın arkadaşlarıyla birlikte tef çalarak savaşa teşvik ediyor ve Bedir'de öldürülen yakınlarını şiirler söyleyerek anı-

(218) el-Vâkıdî, I, 285-87; İbn Hişâm, II, 61, 71; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 501; el-Buhârî, *Sahîh*, V, 36; et-Taberî, II, 501; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, IV, 76; XIV, 12; el-Kilâî, II, 87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 149.

(219) el-Müberred, *el-Kâmil*, III, 1182; el-Bekrî, III, 1274-75.

(220) el-Vâkıdî, I, 287; İbn Hişâm, II, 62; et-Taberî, II, 502; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 12.

yordu[221]. Hamza'nın cesedini eline geçirebilirse ciğerini ağzında çiğneyeceğine yemin etmişti[222].

Ordu, Medine'ye doğru yol alırken Hz. Peygamber'in annesinin medfun bulunduğu Ebvâ'da konakladı. Burada Hind, şayet savaşta esir düşerlerse kurtulabilmeleri için ilginç bir teklifte bulundu; Âmine'nin kabrini açarak kemiklerini yanlarında götürmelerini, esir alındıkları takdirde cesedin herbir parçasının bir esire mukabil fidye olarak verilmesini kocası Ebû Süfyan'a teklif etti. Bu teklif Ebû Süfyan tarafından Kureyş eşrafına iletildi; ancak onlar bu kapının açıldığı takdirde Benî Bekr'in Kureyş mezarlarını eşebileceğini hatırlatarak böyle bir şeye tevessül edilmemesini tavsiye ettiler[223].

Uhud'a gelindiğinde Ebû Süfyan muhtemelen, Medinelilerle Mekke'nin arasını daha fazla açmamak, Hz. Muhammed'in Medineliler tarafından desteklenmemesini sağlamak ve bu suretle kolayca hakkından gelebileceği bir rakip haline getirmek maksadıyla Evs ve Hazrec'e bir elçi gönderdi ve şöyle bir teklifte bulundu: "Bizim sizinle işimiz yok. Amcamızın oğluyla aramızdan çekilin." Ensâr bunu sert ve ağır bir cevapla reddetmiştir[224].

Savaş esnasında Hz. Hamza müşriklerin sancaktarının da aralarında bulunduğu pekçok kişiyi öldürdü[225]. Bu arada Vahşi, onu öldürmek için fırsat kollamaktaydı. Savaşın iyice kızıştığı bir sırada Hamza bir müşriki öldürdü, geri

(221) el-Vâkıdî, I, 225, 272; et-Taberî, II, 512; Ö. Rızâ Kehhâle, *A'lâm*, V, 244.
(222) İbn Sa'd, IV, 12.
(223) el-Ezrakî, II, 220.
(224) et-Taberî, II, 511; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 151.
(225) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 52.

dönerken ayağı sürçerek yer düştü. Fırsatı ganimet bilen Vahşi, çok iyi kullandığı mızrağını atarak onu şehid etti. Hz. Hamza'nın vurulduğunu gören arkadaşları derhal yanına koştular; ancak öldüğünü görünce kim tarafından öldürüldüğünün farkına varamadan yanından ayrıldılar. Sonra Vahşi cesedi yardı ve ciğerini çıkararak Hind bt. Utbe'ye götürdü. Hind, Hz. Hamza'nın ciğerinden[226] bir parçayı ağzına alarak çiğnedi, sonra geri çıkardı. Vahşi'ye mükâfat olarak halhal, bilezik, gerdanlık ve küpelerinden ibaret olan zinetlerini ve bunlara ilave olarak da elbisesini verdi. Mekke'ye döndüğünde on dinar daha vereceğini söyledi. Daha sonra cesedin yanına gelerek kulaklarını ve burnunu keserek bunları bir ipe bağlayıp koluna ve boynuna taktığı ve ciğerini de Mekke'ye götürdüğü söylenmektedir[227]. Hind ayrıca Kureyş kadınlarına, müslümanlann cesetlerine işkence yapmalarını söyledi; onlar da cesetlerin kulak ve burunlarını kestiler. Hanzala b. Ebî Âmir'in cesedi dışında müslüman cesetlerinin hepsine işkence yapıldı. Müşrik ordusunda bulunan Ebu Âmir, oğlu Hanzala'ya işkence yapılmasına engel oldu[228]. Hind daha

(226) Hind'in Hz. Hamza'nın başka bir organını, mesela kalbini değil de ciğerini çiğnemesi, araplarda ciğerin husûsî bir yeri olmasından kaynaklanmaktadır. Onların nazarında ciğer düşmanlığın ve kinin merkezidir. Bu sebepten düşmana "ciğer karası" denilir. Onlara göre kin, ciğeri kararıncaya kadar yakmaktadır. Bkz. İbn Manzûr, III, 375; Cevad Ali, V, 324. H. Lammens, Vahşi'nin, Hz. Hamza'nın çarpmakta olan kalbini Hind'e götürdüğünü ve onun da bu kalbi ısırdığını söylüyor. Bkz. "Hamza", İA, V-I, 204. Ancak bu doğru değildir.

(227) İbn İshâk, 312; el-Vâkıdî, I, 274; İbn Hişâm, II, 69-72, 91; İbn Sa'd, IV, 10,12; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 322; et-Taberî, II, 524-25, 517; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 18-20; el-Makrîzî, 4-5; M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 255; Fr. Buhl, "Hind", İA, V-I, 490.

(228) el-Vâkıdî, I, 274.

sonra bir kayanın üzerine çıkıp avazı çıktığı kadar bağırarak zaferi kazandıklarını haykırdı; Hz. Hamza'nın ve diğer müslümanların cesetlerine yaptıkları işkenceleri bir şiirle dile getirdi[229].

Hind ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği işkence olayına bizzat Ebû Süfyan da iştirak etti. Hz. Hamza'nın cesedinin yüzüne mızrağının dipçiği ile vurarak: "Ey azgın! Yaptığının cezasını çek", dedi. Bu sırada müşrik ordusunda yer alan Ehâbîş kabilelerinin lideri Huleys b. Zebban Ebû Süfyan'ı gördü ve "Ey Kinâne oğulları! geliniz de şu Kureyş liderinin, amcasının oğlunun karşı koymaya kadir olamayan cesedine yaptığını görünüz!" diye seslendi. Ebû Süfyan yaptığı hareketten utanarak: "Eyvah! Benden gördüğün bu hareketi gizli tut. Bu, kendime hakim olamayıp yaptığım bir hatadır. Oldu bir kerre" dedi[230].

Bu işkence hareketinin ezikliğini hisseden Ebû Süfyan, bazı arkadaşlarıyla birlikte dağa sığınan Hz. Peygamber ve yanındakilerle yaptığı konuşmada, müslüman ölülere yapılan işkencenin kendisinden kaynaklanmadığını, böyle bir hareketi emretmediğini, razı olmamakla birlikte yasaklamadığını söyledi ve Hübel'i övdü[231]. Sonra Cahiliye duygusuna kapılarak, bunu çirkin bulmadığını ve yadırgamadağını ilave etti[232].

---

(229) İbn İshâk, 312; et-Taberî, II, 525.

(230) İbn Hişâm, II, 93; et-Taberî, II, 527; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 38; M. Hamidullah, *İslâm peygamberi*, I, 308.

(231) el-Vâkıdî, I, 297; İbn Hişâm, II, 94; el-Buhârî, *Sahîh*, IV, 27; et-Taberî, II, 527; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 38, 40.

(232) el-Vâkıdî, I, 297; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 25.

Ebû Süfyan Mekke'ye döndüğünde evine gitmeden önce Hübel'i ziyaret ederek "Sen bana ihsan ve yardımda bulundun. Muhammed ve arkadaşlarından öcümü aldırıp içimi ferahlattın." dedi ve saçını tıraş ettirdi[233].

Vahşi de Hz. Hamza'nın ciğerinden bir parçayı Mekke'de bulunan efendisi Cübeyr b. Mut'im'e götürerek takdim etti ve yaptıklarını anlattı. Cübeyr buna çok sevindi; kadınlarının üzüntüsünü giderdiğini, kalplerinin hararetini dindirdiğini ifade etti ve Vahşi'yi azat etti[234].

Hz. Peygamber Hz. Hamza'nın cesedinin yarılıp ciğerinin çıkarıldığını, işkence yapıldığını, burnunun ve kulaklarının kesildiğini görünce, şayet müşriklere karşı zafer kazanırsa, onlardan 30 kişiye aynı şekilde misilleme yapacağını söylemiş; ancak nâzil olan bir ayetle[235] böyle bir intikam yasaklanmıştır[236].

Bu arada Hz. Peygamber, Hz. Hamza'ya işkence yapan Ümeyyeliler arasında bulunan ve Hz. Osman'ın amcasının oğlu olan Muaviye b. Muğire'yi öldürttü. Muaviye savaştan sonra Medine'de gecelemiş ve sabahleyin Hz. Osman'ın evine gelmişti. Hanımı Ümmü Gülsüm, Hz. Osman'ın evde bulunmadığını, Hz. Peygamber'in yanında bulunabileceğini söyledi. Muaviye Hz. Peygamber'in yanına gitmekten çekindi; Hz. Osman'a borcu olduğunu ve ödemek istediğini belirtti. Ümmü Gülsüm'ün haber göndermesi üzerine eve gelen Hz. Osman Muaviye'ye "sana yazıklar olsun! Kendini de beni de mahvettin, niçin geldin?" dedi. Muaviye Medine'de Hz. Osman'dan başka ken-

(233) el-Vâkıdî, I, 297.
(234) el-Vâkıdî, I, 332.
(235) 16. Nahl 126;
(236) et-Taberî, I, 528-29.

disini himaye altına alabilecek yakın akrabası bulunmadığını belirtti ve kendisini himayesi altına almasını istedi Hz. Osman, Hz. Peygamber'e Muaviye için emân istemeye gitti. Bu arada Hz. Peygamber Muaviye'yi yakalamak için adam göndermiş ve onu getirmişlerdi. Hz. Osman Muaviye'yi emânı altına almak için müsade istemeye geldiğini belirtti. Hz. Peygamber ona üç gün mühlet verdi ve bundan sonra Medine'de yakalanırsa öldürüleceğini açıkladı. Hz. Osman ona binek ve yol azığı tedarik etti. Fakat Muaviye Medine'de üç günden fazla oyalandı. el-Belâzürî, Muaviye'nin Hz. Peygamber'in faaliyetleriyle ilgili bilgileri öğrenip Mekke'ye götürmek için burada beklediğini kaydetmektedir[237]. Belki de ona böyle bir casusluk görevini Ebû Süfyan vermişti. Dördüncü gün Hz. Peygamber Ammâr b. Yâsir ile Zeyd b. Hârise'yi onu öldürmekle görevlendirmiş; bunlar da Medine'ye 3 mil mesafedeki "Seriyyetü'ş-Şerîd"de Muaviye'yi yakalayarak öldürmüşlerdir. Onu Ali b. Ebî Tâlib'in öldürdüğü de söylenmektedir[238].

4. Ebû Süfyan'ın, Hz. Muhammed'e Süikast Planı ve Gelişen Olaylar

Uhud'da hırsını dindiremeyen Ebu Süfyan, Mekke'ye döndükten sonra Hz. Peygamber'i ve ashabını imha etmek için Medine üzerine tekrar saldırmaya karar verdi. Bu sırada gıda maddeleri almak için Medine'ye giden bir kafile vasıtasıyla, Medine üzerine saldıracağına dair Hz. Peygamber'e haber gönderdi[239]. Ancak Safvân b. Ümeyye, kendi-

(237) el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 337; Aynca bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 165.

(238) el-Vâkıdî, I, 332-34; İbn Hişâm, II, 104-105; el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 32; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 165; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IV, 51.

(239) es-Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ,* Beyrut 1985, I, 364-65.

lerinin mağlup olabilecekleri ihtimalini hatırlatarak, Ebû Süfyan'ı bu düşünceden vazgeçirdi.

Bundan bir müddet sonra Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e süikast yapmak için Medine'ye bir adam gönderdi. Kaynaklarımızın kesin olarak tarihini belirtmedikleri bu olay, büyük ihtimalle 3.Hicri yılın sonlarında, veya 4. yılın başlarında meydana gelmiştir.

Bir gün Ebû Süfyan, Kureyş'ten bir topluluğa Hz. Muhammed'i öldürebilecek bir kiralık katil aradığını söyledi; Onu öldürmenin kolayı olacağını, çünkü çarşı ve pazarlarda dolaştığını belirtti. Bu sırada, kaynaklarımızın ismini açıklamadıkları bir şahıs Ebû Süfyan'ın yanına gelerek kendisinin katı kalpli, cesaretli ve çevik bir kimse olduğunu, gayet iyi hançer kullandığını, tenha ve kestirme yolları iyi bildiğini ifade etti. Ebû Süfyan'a, kendisini desteklediği takdirde bu işi başarabileceğini söyledi. Ebû Süfyan ona binek ve yol azığı temin etti; olayı gizli tutmasını tenbih etti. Bedevî gece vakti gizlice yola çıktı. Beş günde Medine'ye vardı. Altıncı günün sabahı Hz. Peygamber'in nerede bulunduğunu soruşturmaya başladı. Hz. Peygamber'in Abdü'l-Eşhel oğulları mescidinde bulunduğunu öğrendi. Hz. Peygamber bir grup ashabıyla birlikte oturuyordu. Uzaktan görür görmez bedevi'nin kötü niyetini sezdi. Bedevî içeri girdi ve "Abdülmuttalib'in oğlu hanginizdir?" diye sordu. Hz. Peygamber kendisini tanıtınca bedevî ona doğru giderken Üseyd b. Hudayr elbisesini hızla aşağıya çekince hançeri göründü. Üseyd kalkarak bedevînin boğazına sarılmak suretiyle etkisiz hale getirince mütecâviz, Hz. Peygamber'den imdat istemeye başladı; kendisine emân verildiği takdirde herşeyi anlatacağını söyledi. Emân verilince Medine'ye geliş sebebini, kendisini süikast

için Ebû Süfyan'ın görevlendirdiğini açıkça anlattı ve İslâmiyeti kabul etti. Ebû Süfyan ve etrafındakilerin şeytan tabiatlı kimseler olduklarını ifade etti. Medine'de bir müddet oturduktan sonra ayrıldı[240].

Ebû Süfyan bu süikast hareketiyle sadece Bedir savaşında öldürülen akrabalarının değil, aynı zamanda müslümanlar tarafından Mekke'nin Suriye'ye giden ticaret kervanlarına karşı yürütülen sürekli iktisadî baskının da intikamını almak istemişti[241]. Ancak süikast teşebbüsünün başarısız bir şekilde sonuçlanmasıyla Ebû Süfyan bu emeline ulaşamamıştır.

Bu sırada Hicri 4. yılın başlarında (625 m.) Reci' olayı vuku buldu. Bu olayda davetli müslümanlar haince kılıçtan geçirildiler; kurtulan Hubeyb b. Adiy ve Arkadaşı Zeyd b. Desinne esir edilip Mekke müşriklerine satıldı. Onların bazı şahıslar tarafından[242] veya Mekke toplumu adına[243] Bedir Harbinde öldürülenlere mukabil öldürülmek üzere satın alındığı söylenir. Bu iki müslüman çarmıha gerilerek idam edildiler. şüphesiz onların idamından Mekke toplumunun lideri sıfatıyla Ebû Süfyan da sorumlu idi. Üstelik onlar çarmıha gerilirken oğlu Muaviye ile birlikte o da hazır bulunmuştu[244].

Hz. Peygamber hem Ebû Süfyan'ın kendisine karşı suikast teşebbüsüne karşılık vermek, hem de Hubeyb ve arkadaşının idam edilmesinde oynadığı rolden dolayı onu

(240) İbn Sa'd, II, 93-94; İbn Seyyidinnâs, II, 112-113; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 69-70; es-Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 369.

(241) M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 479.

(242) İbn Hişâm, I, 171-72.

(243) Diyarbekrî, *Hamîs*, I, 513.

(244) el-Vâkıdî, I, 359; İbn Hişâm, II, 172-73.

cezalandırmak istedi. Amr Ümeyye ed-Damrî'yi bir Medineli ile birlikte Ebû Süfyan'ı öldürmeleri için Mekke'ye gönderdi. Amr ve arkadaşı Mekke'ye gelip Ka'be'yi tavaf ettikten sonra Ebû Süfyan'ı öldürmek için onun evine doğru giderlerken bir topluluğun yanından geçiyorlardı. Bu sırada Muaviye b. Ebî Süfyan Amr'ı tanıdı ve ortalığı velveleye verdi. Ebû Süfyan, Amr'ın Mekke'ye geliş sebebini derhal anladı; kendini emniyet altına aldığı gibi Amr'ı da takip etmeye başladı. Amr ise Ebû Süfyan'ı öldürmeye muvaffak olamadan maceralı bir yolculuktan sonra Medine'ye geri döndü[245].

Hz. Peygamber'in Ebû Süfyan'ı öldürtmek istemesi, onun İslâm'a aşırı derecede düşman olan kimseleri ortadan kaldırmaya yönelik siyaseti çercevesinde değerlendirilmelidir. Yoksa Ebû Süfyan'ı sadece Ümeyyeli olduğu için öldürtmek istediği elbetteki düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber, Ka'b b. el-Eşref ve Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ı İslâm'a aşın derecede saldırdıklarından dolayı öldürtmüştür[246].

Ancak Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'i yok etmek için her çareye başvurmasının sebebi, intikam hırsı, dinine olan bağlılığı ve ekonomik sebeplerin yanısıra, onun Benî Hâşim'e olan hasedinden kaynaklanıyordu[247]. Ebû Süfyan, Hicretten sonra Hz. Peygamber'in Medine'de, onun Mekke'deki hakimiyetini her zaman tehlikeye düşürebilecek, rakip bir güç oluşturmasından daima rahatsız oluyordu.

---

(245) İbn Hişâm, II, 663-65; İbn Sa'd, II, 93-94; et-Taberî, II, 542-545; el-Kilâî, II, 429-31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 169-70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 70-71; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 479-80.

(246) İbn Hişâm, II, 273-74.

(247) İbn Abdilber, II, 671.

Onun huzursuzluğunu Hicretten Hendek savaşına (5/627) kadar Medinelileri ve Hz. Muhammed'i mektupla ve elçiler göndererek tehdit etmesinden ve irili ufaklı birliklerle Medine üzerine yaptığı saldırılardan anlıyoruz. Ebû Süfyan, Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşen Benî Nadir yahudilerinin Mekke'ye gelip Hz. Muhammed'le çarpışmak ve işini bitirmek için yaptıkları çağrıya[248] olumlu cevap verdi; Hz. Muhammed'e düşmanlıkta kendileriyle işbirliği yapanların, kendileri nazarında insanların en sevimlisi olduğunu belirtti[249]. Medine'ye saldırmak için Kureyş, Ehâbiş kabileleri ve Mekke çevresindeki Arap kabilelerinden oluşan 4 bin kişilik Mekke ordusunun; Medine'ye ulaşıldığında çevreden gelen birliklerle sayısı 10 bine ulaşan "Ahzâb" ordusunun genel komutanı Ebû Süfyan idi[250]. Medine'ye ulaştığında Hz. Peygamber'e yazdığı tehdit dolu mektubunda şöyle diyordu: "Sen yiğitlerimizi öldürdün. Çocuklarımızı yetim ve kadınlarımızı dul bıraktın. Şu anda kabileler seninle savaşmak ve senin adını taşıyan ne varsa söküp atmak için toplandı. Medine hurmasının yarısını bize vermeni istiyoruz. Şayet buna olumlu cevap verirsen ne âlâ. Yoksa bu diyarın yerle bir edileceğini sana bildiriyorum.

Nizâr kabileleri Beytü'l-Harâm'da el-Lât'a yardım için birleşti.

Kureyş yiğitleri ateş alevi gibi "nişan'lı atlar üzerinde geldi."

Bu mektubu alan Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Tâlib'e bir cevap yazdırmıştır:

---

(248) İbn Sa'd, II, 65-66.
(249) el-Vâkıdî, II, 441-42.
(250) İbn Sa'd, I, 66.

"Şirk, nifak, küfür ve düşmanlık ehlinin yazısı bana ulaştı. Ne demek istediğinizi anladım. Oklann ucundan ve kılıçlann yüzünden başka size verilecek cevabım yoktur. Geri dönünüz. Putlara taptığınız için size yazıklar olsun. Kılıçlann darbesini, beldenin harâbını ve izlerin sökülece-ğini ben size haber veriyorum. Selam hidayete tabi olana.

Benden Kureyş'e keskin kılıç gibi bir lisanla bildir.

Korkak bedende bükülmez kılıçlarla göreceğiniz şeyi karşılamaya gelin."[251]

Şehri korumak için kazılan ve müslüman birlikler tarafından sürekli kontrol altında tutulan hendeğin bir aya yakın süre geçtiği halde aşıp meydan savaşı yapamadığına sinirlenen Ebû Süfyan Hz. Peygamber'e bir mektup daha yazdı:

"Lât ve Uzzâ'ya yemin ederim ki bir daha seninle uğraşmamak için, kökünü kazımak maksadıyla bütün birliklerin başında üzerine yürüyüp gelmiştim. Ancak bizimle karşılaşmak istemediğinizi gördüm. Kalelere ve hendeklere sığındın. Bunu sana kimin öğrettiğini bir bilseydim! Eğer sizin üzerinize tekrar gelecek olursak kadınların karnının yarılacağı, Uhud gibi bir gün yaşatacağız." Aynca Ebû Süfyan mektubunda Hz. Muhammed'e karşı Hicretten sonra giriştiği hareketlerin bir özetini de yapmıştı: "Bildiğin gibi ben Kureyş'e ait bir kervan'ın başında olduğum halde Râbiğ'de bulunan Ahyâ'da senin ashabınla karşılaşmıştım. Arkadaşların bizi kuşatmışlardı. Yaptığımız savunma karşısında yolumuza devam etmemize razı olmuşlardı. Kavmimi yenilgiye uğrattığın Bedir harbinde ben bulunamamıştım. Sonra yurdunuzun ortasında (Sevik) sizinle

(251) M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 54.

cenk ettim. Adamlarınızı öldürdüm ve tarlaları yaktım. Ondan sonra sizin bize Bedir'de yaptığınızı biz size Uhud'da yaptık. Sonra bütün gücümüzle üzerinize yürüdük. Karşımıza çıkmadınız; kalelere ve hendeklere sığındınız."

Ebû Süfyan'ın bu mektubuna Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir.:

"Rasûlüllah Muhammed'den Ebû Süfyan b. Harb'e! Mektubun bana ulaştı. Eskiden beri nefsin seni Allah'a karşı aldatıyor. Ey Benî Gâlib'in[252] ahmağı ve alçağı! Sen bütün gücünüzle bize geldiğinizi ve bizi imha etmedikçe dönmek istemediğini hatırlatıyorsun. Allah, seninle yapmak istediğin şey arasına engel koyuyor. Bize, senin Lât ve Uzzâ'yı zikredemiyeceğin kadar güzel bir âkıbet vadediyor. Kazmış olduğumuz hendeği bize kimin öğrettiğini soruyorsun. Şüphesiz seni ve arkadaşlarını öfkelendirmek için onu bana Allah ilham etti. Öyle bir gün gelecek ki savunma fırsatı bulamayacaksın. Yine öyle bir gün gelecek ki ben Lât ve Uzzâ ile İsâf'ı Nâile'yi ve Hübel'i kıracağım. O gün ben bunu sana hatırlatacağım."[253]

Ebû Süfyan Hendek savaşından başarısız bir şekilde geri döndü. Bundan sonra Mekke müşrikleriyle harp haline bir son veren Hudeybiye andlaşmasına (6/628) kadar sıcak bir çatışmanın meydana geldiği görülmemektedir. Ancak Hayber'in fethinde Hz. Peygamber'in Benî Ümeyye'yi "Zilkurbâ"ya dahil etmemesi, Emevî-Hâşimî mücadelesi açısından dikkat çekici bir hadisedir.

---

(252) Gâlib: Fihr (Kureyş) in oğludur. Bkz. İbn Hişâm, I, 110.

(253) Bu mektuplaşmalar için bkz. el-Vâkıdî, I, 492-93; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 344; el-Makrizî, 15-16; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 54-55; Aynı müellif, *Hz. Peygamber'in savaşları*, 131-32.

5. Hz. Muhammed'in Benî Ümeyye'yi Zilkurbâ'ya Dahil Etmemesi

Zilkurbâ, Kur'an-ı Kerim'de ganimetin beşte birinin (Humus) dağıtılacağı kimseler arasında zikredilmektedir. Bununla ilgili ayet-i kerimenin meâli şöyledir:

"Biliniz ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, Rasûle, Zilkurbâ'ya, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir."[254]

Hz. Peygamber'in akrabaları olan Zilkurbâ, Benî Hâşim ve Beni'l-Muttalib mensuplarıdır. Hz. Peygamber'in, humustan bu iki kabile mensuplarına hisse ayırması, Zilkurbâ'nın Benî Hâşim ve Beni'l-Muttalib'e mensup kimselerden oluştuğuna delalet etmektedir[255]. Hz. Peygamber Beni'l- Muttalib'i Zilkurbâ'ya dahil etmesine karşılık, neseb bakımından kendisine aynı yakınlıkta olan Benî Abdişems ve Benî Nevfel mensuplarını bu gruptan saymamıştır. Dolayısıyla Benî Abdişems'in önemli bir kolu olan Benî Ümeyye de Zilkurbâ dışında bırakılmıştır.

I. Bölüm'de ele aldığımız gibi Hâşim, Muttalib, Abdüşems ve Nevfel kardeş idiler. Hâşim'in soyundan olan Hz. Peygamber'e diğer üç kabile mensupları neseb bakımından aynı yakınlığa sahip bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in Zilkurbâ'nın hissesi ile ilgili uygulaması 7/629 yılında Hayber'in fethinde elde edilen ganimetlerin taksimi sırasında gerçekleşmiştir. Beni Nevfel'den Cübeyr b. Mut'im, bu hususta şu hadisi rivayet etmektedir:

"Rasûlüllah Zilkurbâ'nın humus hissesini Benî Hâşim ve Benî Muttalib arasında taksim ettiğinde, Osman b. Affân'la birlikte O'na geldik ve kendisine şunları söyledim:

---

(254) 9. Enfâl 41.

(255) eş-Şâfiî, 68.

" Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın seni onlara yakın kılması sebebiyle Hâşim oğullarının faziletleri inkâr edilemez; ancak Beni'l- Muttalib'i nasıl değerlendiriyorsun? Onlara verdiğin halde bize vermedin. Halbuki onlarla biz, sana yakınlık bakımından aynıyız?" Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Onlar (yani Beni'l- Muttalib), Cahiliye devrinde ve İslâm döneminde beni (veya bizi) yalnız bırakmadılar." buyurdu ve parmaklarını bitiştirerek "Benî Hâşim ile Beni'l-Muttalib aynı şeydir,dedi."[256]

Cübeyr b. Mut'im, Rasûlüllah'ın, Benî Hâşim ile Beni'l-Muttalib'e verdiği gibi Beni Abdişems ve Benî Nevfel'e humustan hisse ayırmadığını söylemiştir[257].

Hz. Peygamber'in Benil-Muttalib'i Zilkurbâ'ya dahil etmesinin sebebi, Cübeyr b. Mut'im'in rivayet ettiği hadiste de belirtildiği gibi bu kabile mensuplarının hem Cahiliye devrinde ve hem de İslâm döneminde Benî Hâşim'i desteklemiş olmalarıdır. İki kabilenin beraberliği ve kaynaşması Hâşim ile Muttalib dönemine kadar uzanmaktadır. Hâşim ölünce kardeşi Muttalib ona vâris olmuş; rifâde ve sikâye'yi yürütmüştü. Muttalib'in ölümünden sonra bu

(256) Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc,* 21; el-Vâkıdî, II, 696; Ebû Ubeyd, 415; İbn Hanbel, IV, 81; el-Buhârî, *Sahîh,* IV, 56-57, 155; V, 79; İbn Şebbe, II, 644; İbn Mâce, II, 961; Ebû Dâvud, *Sünen,* III, 200-202; en-Nesâî, *Sünen,* VII, 130-31; el-Belâzürî, *Ensâb,* I, 517-18; İbn Zenceveyh, II, 726-27; et-Taberî, Tefsir, X, 6; el-Beyhakî, *Sünen,* IV, 340 vd.; es-Serahsî, *el-Mebsût,* X, 11, 12; Aynı müellif; *Şerhu Siyeri'l-Kebîr,* III, 1015-16; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 158; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* IV, 200-201; Aynı müellif, *Tefsîr,* II, 312; el-Makrizî, 21-23; Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı," *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* II, 117-118.

(257) İbn Hanbel, IV, 85; el-Buhârî, *Sahîh,* IV, 57; İbn Şebbe, II; 645; en-Nesâî, *Sünen,* VII, 130; İbn Zenceveyh, II, 727; el-Makrîzî, 22.

görevler, Hâşim'in oğlu Abdülmuttalib'e intikal etmişti. Abdülmuttalib'in, babasından devraldığı mirasa amcası Nevfel el koymak istediğinde Muttalib, Abdülmuttalib'i desteklemişti. Hılfü'l-Fudûl'da Benî Hâşim'le birlikte Beni'l-Muttalib de yer almış; fakat Benî Abdişems ve Beni Nevfel bulunmamıştı. Keza Abdülmuttalib'in Huzâa ile yaptığı andlaşmada Beni'l-Muttalib kendisini desteklemiş; ancak diğer iki kabile bu andlaşmanın akdinde yer almamıştı. Birbirini sürekli destekleyen Benî Hâşim ile Beni'l-Muttalib arasında ihtilaf meydana gelmemişti.

İslâm döneminde Beni'l-Muttalib'in Benî Hâşim'e en büyük yardımı, Şi'bi Ebî Talib'e onlarla birlikte taşınmaları, üç yıl boyunca Benî Hâşim'i yalnız bırakmamaları, Hz. Peygamber'i korumaları ve uygulanan boykotun sıkıntısına Benî Hâşim ile birlikte katlanmış olmalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Cübeyr b. Mut'im'le Osman b. Affan'a, Beni'l-Muttalib'i Zilkurbâ'dan saymasının sebebini izah ederken, bu kabilenin, kendilerini Şi'bi Ebî Tâlib'de yalnız bırakmadıklarını ve kendileriyle birlikte buraya dahil olduklarını açıkça söylemiştir[258].

Hz. Peygamber'in Beni'l-Muttalib'i Zilkurbâ'ya dahil etmesinin sebebinin akrabalığın yanında bu kabileden görmüş olduğu yardım olduğunu belirten es-Serahsî, müfessir Mücahid'in, Zilkurbâ'nın zekat almaktan mahrum edildikleri için kendilerine humusun beşte birinin tahsis edildiği yolundaki görüşüne itiraz etmekte; Benî Hâşim'in, kendilerine saygıdan dolayı hürmet için zekattan mahrum edildiklerini ve Zilkurbâ'nın sehminin, zekatın yerine ge-

(258) el-Vâkıdî, II, 696; İbn Kayyım, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1968-69, VI-II, 200; el-Makrîzî, 23.

çen bir hisse olmadığını savunmaktadır. es-Serahsî devamla, zekat almaları yasaklananların Benî Hâşim mensupları olduğunu belirterek Zilkurbâ'ya Beni'l-Muttalib'in de dahil edilmesinin, kendilerinden görülen yardım dolayısıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır[259].

Beni'l-Muttalib'in Benî Hâşim'e yardım ettiği süre zarfında Benî Abdişems ile Benî Nevfel, Benî Hâşim'in muhalifleri ile işbirliği içine girmişler; Benî Haşim ve Beni'l-Muttalib Hz. Peygamber'i destekleyip korurken, onların ekseriyeti Kureyş müşriklerinin güdümünde hareket etmişlerdi. İçlerinde müslüman olanlar bulunduğu halde, Hz. Peygamber bu iki kabilenin toplu muhalefetini esas olarak Zilkurbâ'ya dahil etmemiş; Benî Nevfel'den Cübeyr b. Mut'im ile Benî Ümeyye'den Osman b. Affân'ın ricada bulunmaları da sonucu değiştirmemiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber Beni'l-Muttalib'i Zilkurbâ'ya alırken, ferdî yardımı değil, Kureyş'in ona cephe aldığı bir zamanda, kendisine ve müslümanlara yapılan toplu yardımı dikkate almıştır[260].

Beni Abdişems'le Benî Nevfel'in Zilkurbâ'ya dahil edilmemesinin sebebi, bu iki kabilenin Hz. Peygamber'e yardım etmemiş olmalarıdır. Buna göre "Hz. Peygamber'in Zilkurbâ'yı tesbitindeki illet, yardımla birlikte akrabalıktır. Bu sebepten Beni'l-Muttalib, Benî Hâşim'le birlikte Zilkurbâ'ya dahil edilmiştir; ancak Benî Abdişems ve Benî Nevfel, illetin (veya şartın) birisini, yani akrabalığı taşıdıkları için dahil edilmemişlerdir." denilmektedir. Bunun yanında "Zilkurbâ'ya dahil olmaya sebep akrabalıktır. Benî Abdi-

(259) es-Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, III, 1015-16.

(260) es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 11-12.

şems ve Benî Nevfel'de buna engel olan bir durum vardır ki o da, bu iki kabilenin, Benî Hâşim'le birlikte hareket etmemeleri ve hatta onlarla savaşmalarıdır; bu sebepten Zilkurbâ'ya dahil edilmemişlerdir." şeklinde konuyu izah edenler de mevcuttur[261].

Zilkurbâ, humustan kendilerine hisse verilmesi dolayısıyla maddî gelir sağlayan bir sınıf olmakla birlikte manevî yönü ağırlıklı olan, mensuplarına Hz. Peygamber'in akrabası olma vasfı bahşeden bir zümredir. Nitekim Hz. Peygamber, Zilkurbâ'ya dahil etmediği Benî Ümeyye mensuplarını Müellefe-i Kulûb'a dâhil etmiş ve 8/630 yılında Huneyn savaşında elde edilen ganimetlerden, belki Zilkurbâ hissesiyle mukayese edilemiyecek miktarda bunlara mal vermiştir. Ancak Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb'a humustan hisse ayırmamıştır[262].

Bu olayda Hz. Peygamber Benî Ümeyye'yi Zilkurbâ dışında bırakmasıyla kabilecilik yapmaktan ziyade, kendisine düşmanlık yapan akrabasını, yardımda bulunanlardan ayırmıştır. Kendisini destekleyen akrabasını hem maddî ve hem de manevî olarak mükafatlandırırken, diğerlerini bundan mahrum etmiştir. Şu halde Hz. Peygamber'in nazarında asıl olan kan bağından ziyade dînî yakınlıktır[263].

Benî Ümeyye'nin Zilkurbâ'ya dahil edilmeyişini daha sonra hilafet makamına geçen bu aile için eksiklik kabul eden el-Makrîzî, Hz. Peygamber'in Zilkurbâ'ya dahil etmediği Benî Ümeyye'nin, Rasûlüllah'ın halifesi olmaya ve

(261) İbn Kayyım, *Avnü'l-Ma'bûd*, VIII, 201.

(262) el-Buhârî, *Sahîh*, IV, 58; Müellefe-i Kulûb, aynı zamanda kendilerine zekattan hisse ayrılan bir zümredir. Bkz. 9. Tevbe 60.

(263) el-Makrîzî, 28.

onun ümmetinin başına geçmeye hakkı olmadığını ifade etmekte; Hz. Peygamber'le savaşan ve onu öldürmek için elindeki bütün imkanları seferber eden bu kabilenin, Allah'ın dinini ayakta tutamıyacağını belirtmektedir[264].

(264) Aynı yer.



III. BÖLÜM

EMEVÎ-HÂŞİMÎ İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA DÖNEMİ



A- *6/628 Yılından Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*

1. Yumuşamayı Gösteren İlk İşaretler

6/628 yılından itibaren Benî Ümeyye-Benî Hâşim ilişkilerindeki sertliğin yumuşamaya başladığı görülmektedir. Zaten 6/628 yılının Zilka'de ayında gerçekleşen Hudeybiye barış andlaşması Mekke'lilerle harp haline son vermişti. Bunu Hz. Peygamber'in uzlaşmaya vesile olan ekonomik ve sosyal faaliyetleri takip etmiştir.

Bu sıralarda Mekke'de bir kıtlık meydana gelmişti. Hz. Peygamber Ebû Süfyan'a Medine mahsûlünden bol miktarda hurma göndermiş ve bunlan Mekkelilerin ticaret mallarından olan deri ile değiştirmeyi teklif etmiştir. Buna ilaveten Hz. Peygamber Mekke fakirlerine dağıtılmak üzere beşyüz dinar göndermiştir[1]. Yine aynı sıralarda Ebû Süfyan'ın bir ticaret kervanının başında Suriye-Filistin tarafına gidebilmesi için İslâm topraklanndan geçmesine Hz. Peygamber'in izin vermiş olması ihtimal dahilindedir[2].

Hz. Peygamber Ebû Süfyan'a gösterdiği bu ekonomik kolaylıklara ilaveten onun kızı Ümmü Habîbe ile evlenmek suretiyle uzlaşma yolunda bir adım daha ileriye gitmiştir. Ümmü Habîbe Mekke devrinde İslâmiyeti kabul ederek kocası Ubeydullah b.Cahş ile birlikte Habeşistan'a hicret etmişti. Ubeydullah burada önce Hristiyan olmuş ve daha sonra da ölmüştü[3]. Ümmü Habîbe, şayet Benî

(1) es-Serahsî, *el-Mebsût*, X, 92; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 274; Aynı yazar, *el-Vesâik*, 57.

(2) M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 274-75.

(3) İbn Sa'd, VIII, 97.

Ümeyye'nin kendilerine denk kabul edemiyeceği bir kabileden bir müslümanla evlenseydi, onların Hz. Muhammed'e olan mevcut kinlerini daha da artırabilirdi. Çünkü Benî Ümeyye o zamanlar İslâm'ın insanları eşit kabul ettiğinin bilincinde henüz değildi. Bunun yanında evlilik, kabileler arasında yakınlık ve sevgi doğuruyor ve birbirine yaklaştırıyordu. Hükümdarlar ve kabile başkanları kendilerine destek ve siyasî yapılanmada dayanabilecekleri önemli bir unsur olması için hanımlarını nüfuzlu veya büyük kabilelerden seçmeye özen göstermişlerdir. Hz. Peygamber'i bir melik veya kabile reisi gibi mütalaa etmemiz söz konusu olmamakla birlikte, müslümanların lideri olması dolayısıyla diğer bazı hanımlarını seçerken siyasî sebepleri göz önüne aldığı gibi[4], Ebû Süfyan'ın kızıyla evlenirken de Benî Ümeyye ile uzlaşma düşüncesiyle hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile nikahlanması 6. Hicri yılda[5] ve muhtemelen bu yılın sonuna doğru gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber Habeşistan'a özel bir elçi göndererek Ümmü Habîbe'nin de razı olması halinde kendisi ile nikahının gıyabında kıyılmasını emretmiş ve bu emir yerine getirilmişti. Ümmü Habîbe 7/628 yılında, Muharrem ayında gerçekleşen Hayber'in fethi esnasında Hz. Pey-

(4) Hz. Peygamber'in Beni'l-Mustalik'ten Cüveyriye bt. Hâris'le evlenmesini buna örnek gösterebiliriz. Bkz. İbn Sa'd, VIII, 116-120.

(5) et-Taberî, II, 653-4; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 296; İbn Abdilber, IV, 1845; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 116; ez-Zehebî, *Nübelâ*, II, 220; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 739.

gamber'in amcasının oğlu Cafer b. Ebî Tâlib ve beraberindekilerle birlikte Medine'ye gelmiştir[6].

Hz. Peygamber'in (hanımlarının içinde kendisine neseb bakımından en yakın olan)[7] Ümmü Habîbe ile evlenmesi, birbiriyle akraba olduğu halde araları iyi olmayan bu iki kabile arasındaki ilişkilerin yumuşamasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İbn Habîb bu evliliğin yumuşamaya vesile olduğu hususunda şunları söyler: "Bu olaydan önce Allah şu ayet-i kerîmeyi indirmişti:

'Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar. Allah (buna) kâdirdir, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.'[8]

---

(6) İbn Sa'd, VIII, 99; Halife, Tarih, 86; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 222-223. Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evlenmesinin Mekke'nin fethinden sonra ve Ebû Süfyan'ın teklifi üzerine gerçekleştiğine dair el-Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayet "münker", hatta "Uydurma" kabul edilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 144-145. Bu rivayet şöyledir: "Müslümanlar Ebû Süfyan'a iyi gözle bakmıyorlar ve onunla oturup kalkmıyorlardı. Ebû Süfyan Rasûlüllah'a şu teklifte bulundu: 'Yâ Rasûlallah! senden üç şey isityorum. Kızım Ümmü Habîbe ile evlenmen, Muâviye'yi yanına kâtip olarak alman ve bana müslümanlarla harbettiğim gibi, kâfirlerle savaşmam için imkan tanıman. Rasûlüllah Ebû Süfyan'ın bu üç teklifini kabul etti. Bkz. el-Müslim, *Sahîh*, IV, 1945. Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evlenmesi bu rivayetteki gibi Mekke'nin fethinden sonra değildir. Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe'yi Habeşistan'da iken nikahladığı konusunda siyer müellifleri arasında ihtilaf yoktur. Bkz. İbnü'l Esîr, *Üsd*, VII, 116. en-Nevevî, Müslim'in bu rivayetinin doğru olmadığını belirterek bu konuda şunları söylemektedir: "Ebû Süfyan'ın 8. Hicrî yılda müslüman olduğunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber bundan çok önce Ümmü Habîbe ile evlenmişti. Ebû Süfyan'ın andlaşmayı yenilemek için Medine'ye gelmesi ise meşhurdur. Bu sebepten Ebû Süfyan'ın kızını Mekke'nin fethinden sonra Peygamber'le evlendirmiş olması mümkün değildir." Bkz. En-Nevevî, *Şerhu Müslim*, Beyrut 1978, XVI, 63.

(7) ez-Zehebî, *Nübelâ*, II, 219.

(8) 60 Mümtehine 7.

Rasûlüllah'ın Ümmü Habîbe ile nikahlanması bu dostluğun başlangıcı olmuş ve Ebû Süfyan bundan sonra Rasûlüllah'a karşı yumuşamaya başlamıştır. İşte âyette geçen dostluk budur."[9]

es-Suyûtî de âyet-i kerimede geçen "Allah'ın aralarında yaratmış olduğu dostluk"tan maksadın Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evlenmesi olduğunu belirtmektedir[10].

Yukarıdaki âyetin Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evlendiği zaman nâzil olduğu da kaynaklarımızda yer almaktadır[11].

Ebû Süfyan o zamana kadar savaştığı Hz. Muhammed'in, kızı Ümmü Habîbe ile evlendiğini duyunca "O soy bir puğurdur, burnuna vurulmaz." atasözünü söylemiş[12]; bu evlilikten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ebû Süfyan, övgü ifadesi olan bu sözle kızı için Hz. Muhammed'in "iyi bir denk"[13] olduğunu; onun soyluluğunu ve başının eğilmezliğini ifade etmek istemiştir. Bununla beraber Hz. Muhammed'in Peygamberliğini tasdik ve kabule, henüz bu dönemde yanaşmamıştır.

Bu evliliğin aradaki düşmanlığın hafiflemesine vesile olduğunun bir delili de, Ebû Süfyan'ın bundan önce ancak askerî birliklerle yalnız Medine yakınlarına kadar yaklaşabildiği halde bu defa Hudeybiye barış andlaşmasını yeni-

---

(9) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 88-89; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 274-75, 739-40.

(10) es-Suyûtî, *el-Hasâis*, I, 383.

(11) Bkz. İbn Sa'd, VIII, 99; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 439.

(12) İbn Sa'd, VIII, 99; ez-Zübeyrî, 122; el-Câhız, *el-Beyân*, III, 44; et-Taberî, II, 654; el-Isfahanî, *el-Eğânî*, VI, 90; İbn Abdilber, IV, 1845; İbn Seyyidi'n-Nâs, II, 306; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 116; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, I-VII, Beyrut 1979, II/II, 37; Ö. Rızâ Kehhâle, *A'lâm*, I, 464.

(13) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 116.

lemek maksadıyla Medine'ye kadar gelebilmiş olmasıdır. Nitekim Ebû Süfyan, kızı Ümmü Habîbe'nin evine girmiş; Hz. Peygamber'le ve ashabın ileri gelenleriyle görüşebilmiştir[14]. Şu kadar var ki, Ümmü Habîbe, evine gelen babasına yüz vermemiş ve onu Hz. Peygamber'in minderine oturtmamıştır. Ümmü Habîbe'nin babasına yüz vermemesine dayanarak bu evlilik sonucu gözle görülür bir yumuşama olmadığını[15] söylemek kanaatimizce rivayetlere ve hadiselerin seyrine uygun düşmemektedir.

2. Benî Ümeyye'nin İslâmiyeti Kabulü

Mekke devrinde Hz. Peygamber'in İslâm'a davetine karşı çıkan ve Hicretten sonra da Mekkelilerin ona karşı yürüttüğü mücadelede öncülük yapmış olan Benî Ümeyye'nin İslâmiyeti kabul edişi, Emevî-Hâşimî ilişkilerinin önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Çünkü bu ailenin İslâm'ı kabul etmesiyle, kökü Câhiliye devrine dayanan ve İslâm döneminde de yaklaşık 20 yıl süren düşmanlığa geçici bir süre içinde olsa son verilmiş oluyordu.

Bazı Ümeyyelilerin, bilhassa Ebû Süfyan ve oğullarının İslâmiyeti kabulünün üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz. Bu konuyu ele almadan evvel Benî Ümeyye'nin Mekke'nin fethine yetişen önemli şahsiyetlerini mensubu bulundukları Ümeyye kolu ile birlikte sunmak istiyoruz. Mekke'nin fethinde müslüman olanlar (M) harfiyle gösterilmişlerdir. İşaretsiz olanlar daha önce İslâm'ı kabul etmişlerdir:

---

(14) el-Vâkıdî, II, 785-86; 792-95; İbn Sa'd, VIII, 99-100; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, VII, 116; Ö. Rızâ Kehhâle, *A'lâm*, I, 464.

(15) Bkz. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, 42.

A- Harb b. Ümeyye kolundan:
1. Ebû Süfyan b. Harb (M)[16]
2. Muaviye b. Ebû Süfyan (M)
3. Yezid b. Ebî Süfyan (M)

B- Ebü'l-Âsî b. Ümeyye kolundan:
1. Osman b. Affân
2. Hakem b. Ebi'l-Âsî(M)

C- Ebü'l-Îs b. Ümeyye kolundan:
1. Attâb b. Esîd (M)
2. Hâlid b. Esîd (M)

D- Ebü'l-Âsî b. Ümeyye kolundan:
1. Velid b. Ukbe (M)
2. Hâlid b. Ukbe (M)
3. Umâre b. Ukbe (M)

E- Âsî b. Ümeyye kolundan:
1. Hâlid b. Saîd
2. Amr b. Saîd
3. Ebân b. Saîd
4. Saîd b. Saîd
5. Hakem (Abdullah) b. Saîd[17]

---

(16) Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala Bedir'de müşrik ordusu içinde yer almış ve öldürülmüştü. Diğer oğulları Utbe ve Anbese'nin Mekke'nin fethi esnasında çocukluk çağında oldukları, Muhammed'in ise daha sonra dünyaya geldiği anlaşılıyor.

(17) Saîd (Ebû Uhayha) b. Âsî'nin 8 oğlu vardı. Bunlardan yukarıda saydıklarımız Mekke'nin fethinden önce müslüman olmuşlardır. Diğer üç oğlu müşrik olarak ölmüşlerdi; Hanzala Fîcâr savaşlarında, Ubeyde ile Âsî de Bedir Gazvesinde müşrik olarak öldürülmüşlerdi.

Görüldüğü gibi Osman b. Affan ile Ebû Uhayha'nın oğullan dışında kalan Benî Ümeyye mensupları Mekke'nin fethinde müslüman olmuşlardır. İlk müslümanlar arasında yer alan Osman b. Affân, Hâlid b. Saîd ve Amr b. Saîd'in durumlarına daha önce değinmiştik. Şimdi burada Mekke'nin fethinde müslüman olan Ümeyyelilerden ileri gelenlerin İslâmiyeti kabul edişlerini ele almak istiyoruz.

Ebû Süfyan'ın Hudeybiye barış andlaşmasını yenilemek üzere geldiği Medine'den eli boş dönmesinden sonra Hz. Peygamber, 8. Hicrî yılın ramazan ayında Mekke üzerine yürümeye karar verdi. Medine ve çevresindeki kabilelerden toplanan on bin kişilik ordu Kureyş'e haber sızmasına imkan bırakmadan Mekke'nin yakınına kadar ilerleyip Merru'z-Zahrân'da[18] konakladı. Hz. Peygamber bir askerî taktik olarak herkesin ateş yakmasını emretti.

Durumu gören Kureyşliler toplanarak Ebû Süfyan'ı, gelen ordu hakkında bilgi toplamak üzere gönderdiler. Ebû Süfyan, Hakîm b. Hızâm ve Büdeyl b. Verkâ, "Erâk"[19] mevkiine kadar geldiler.

Ebû Süfyan ve arkadaşlarının İslâm karargahına götürülüp İslâmiyeti kabul edişi konusunda İbn Abbas'tan gelen rivayetlerle el-Buhârî'nin başka bir senedle vermiş olduğu rivayet arasında bir farklılık göze çarpmaktadır. İbn Abbas yoluyla gelen rivayetler, bu olayda Abbas'ın rolünü büyütmekte; Ebû Süfyan'ın ise zor anlar yaşadığını ifade etmektedir. Bu rivayetlerde hadisenin cereyan tarzı özet olarak şöyledir:

(18) Mekke yakınında bir vâdî. Bkz. Yâkût, IV, 63.

(19) Mekke yakınında bir vâdî. Bkz. Yâkût, I, 144.

İslâm ordusu içinde bulunan Abbas b. Abdilmuttalib Rasûlüllah'ın Mekke'ye ansızın girmesinin Kureyş'in helâkına yol açacağını düşündü. Bunu önlemek ve Rasûlüllah'tan emân almalarını temin etmek maksadıyla Kureyş'e haber göndermeyi tasarladı. Hava karardığında Rasûlüllah'ın beyaz katırına binerek, "bir adama rastlanm ve şehre haber gönderirim" düşüncesiyle Mekke'ye doğru yola çıktı. "Erâk" mevkiine geldiğinde Ebû Süfyan ve arkadaşlarına rastladı. Onlar aralarında konuşurken Ebû Süfyan'ı sesinden tanıdı. Abbas Ebû Süfyan'ı katırına binmeye ve emân almak için Rasûlüllah'a götürmeye ikna etti. Hakîm b. Hızam ile Büdeyl b. Verka geri döndüler. Yolda Ebû Süfyan'ı gören Ömer b. Hattab, derhal Rasûlüllah'a koşarak onu öldürmek için emir vermesini istediyse de Rasûlüllah buna müsade etmedi. Abbas Ebû Süfyan'ı himayesine aldığını açıkladı. Rasûlüllah da bu emânı tanıdı ve Abbas'a, onu ertesi sabaha kadar yanında alıkoymasını söyledi. Ertesi gün Abbas Ebû Süfyan'ı Rasûlüllah'ın huzuruna getirdi. Rasûlüllah onu islam'a davet etti. Ebû Süfyan başlangıçta kabul etmek istemedi. Daha sonra Allah'ın birliğini kabul ettiğini; ancak Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna gönlünün yatmadığını ifade etti. Nihayet Abbas'ın "Boynun vurulmadan önce müslüman ol" şeklindeki ikazı üzerine kelime-i şehâdet getirdi. Abbas Ebû Süfyan'a iftihar edeceği bir şey bağışlaması için Rasûlüllah'a talepte bulundu. Rasûlüllah "kim Ebû Süfyan'ın evine girerse emniyettedir." buyurdu. Evine kapananların ve Ka'be'ye girenlerin emniyet içinde bulunduklarını ilave etti. Daha sonra Rasûlüllah, Abbas'a Ebû Süfyan'ı İslâm ordusunun geçişini seyretmesi için yol kenarında tutmasını emretti. Abbas onu vâdinin dar bir yerinde tuttu ve kabileler halinde geçen İslâm ordusunu seyrettirdikten sonra şehre gön-

derdi[20]. el-Vâkıdî'nin rivayetinde Ebû Süfyan, Vâdi'de kendisini tutan Abbas'a: "Bu bir vefasızlık değil mi ey Benî Hâşim?!" dedi. Abbas: "Peygamber ailesi vefasızlık yapmaz" diye cevap verdi[21].

Bedir harbinde Abbas'ın müşrikler safında yer almasından hiç söz etmeyen el-Vâkıdî, Mekke'nin fethinde Ebû Süfyan'ın müslüman oluşu ve Abbas'ın bu konuda oynadığı role geniş yer vermektedir. Bu da el-Vâkıdî'nin Abbas'ı ve dolayısıyla Abbâsîleri yüceltme konusunda gösterdiği gayreti açıkça ortaya koymaktadır. Peygamber ailesinin vefasızlık yapmayacağını Abbas'a söyletmesi bunun açık bir delilidir. İbn Hişam'ın ve el-Vakıdî'nin senedsiz olarak verdiği bilgiler de İbn Abbas'ın rivayetiyle aynı muhteviyatı taşımaktadır[22].

Olayın bu şekilde cereyan tarzı doğru olabilir. Ancak Abbas'ı Kureyş'e haber göndermek için Rasûlüllah'ın gönderdiğine dair kaynaklarımızda herhangi bir kayıt mevcut olmadığına bakılırsa Abbas'ın burada kendi fikriyle hareket etmiş olduğu anlaşılır. Ancak biz buna ihtimal vermiyoruz. Aynı zamanda Abbas'ın Rasûlüllah'ın bineğine binerek gece karanlığında tesadüfen Ebû Süfyan'la buluşması pek makul görülmemektedir. Nitekim el-Buhârî'nin (ravîleri arasında İbn Abbas'ın bulunmadığı) rivayetine göre, Ebû Süfyan ve arkadaşlarını Rasûlüllah'ın gözcü tayin ettiği kimseler yakalayıp onun huzuruna getirmişlerdir. el-Buhârî'nin rivayetinin devamında Ebû Süfyan'ın, Rasûlüllah'ın huzurunda hemen müslüman olduğu kısaca kaydediliyor. Abbas ise bundan sonra sahneye çıkıyor. el-Buhâ-

(20) el-Vâkıdî, I, 816, vd; et-Taberî, III, 52-54; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, VI, 93-94; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 290 vd.

(21) el-Vâkıdî, II, 8.

(22) el-Vâkıdî, II, 815-17; İbn Hişâm, II, 402-404.

rî'nin rivayeti şöyledir: "Rasûlüllah Merru'z-Zahrân'dan hareket ederken Abbas'a: 'Sen Ebû Süfyan'ı al, ordunun geçeceği yolun dar bir yerine götür de İslâm ordusunu görsün!' buyurdu. Abbas da onu dar bir geçit yerine oturttu. Kabileler Rasûlüllah'la beraber Ebû Süfyan'ın önünden geçmeye başladılar..."[23]

İslâmiyetin doğuşundan itibaren yirmi yılını Hz. Muhammed'le mücadele etmekle geçiren ve bu mücadelede Kureyş'in başkanı olan Ebû Süfyan'ın, İslâm'a girmesi yolunda kendisine yapılan teklifler karşısında tereddüd göstermiş olması ve kalbinin kolayca yatmış olmaması mümkündür.

Hz. Peygamber Ebû Süfyan'la oğullan Muaviye ve Yezid'i "Müellefe-i Kulûb=Kalpleri İslâm'a ısındırılanlar" arasına dahil etmiş ve Huneyn ganimetlerinden kendilerine hisse ayırmıştır. Bundan sonra Ebû Süfyan'ın tereddüt ve şüphelerinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Hz. Peygamber Müslüman olan ve ordugahta alıkonan Ebû Süfyan'a: "Avın tamamı vahşî eşeğin içindedir"[24] darb-ı meselini söylemiştir. Hz. Peygamber bu sözüyle Ebû Süfyan'ın kalbini İslâm'a ısındırmak istemiştir. Bu mesel, akranına üstün tutulan kimse için kullanılmaktadır. En kıymetli av vahşi eşek olduğundan, avcı onu yakaladığı zaman bütün av hayvanlarını elde etmiş gibi olur. Hz. Peygamber bu sözle Kureyş'in reisi olan Ebû Süfyan'ın elde edilmesiyle birlikte bu kabilenin tamamının boyun eğdiğini ifade etmek istemiştir.

Ordunun geçişi sona erdikten sonra Ebû Süfyan Mekke'ye giderek evlerine çekilenlerin, Ka'be'nin etrafına top-

(23) el-Buhârî, *Sahîh*, V, 91.

(24) el-Müberred, *el-Kâmil*, I, 275; el-Meydânî, III, 11-12.

lananların ve kendi evine sığınanların emniyet içinde olduklarını ilan etti[25]. Mukavemet göstermek isteyen kimselere, direnmenin faydasız olduğunu söyledi[26]. Ebû Süfyan daha çok bir devlet adamı olarak gerçekleri diğer muhaliflerden daha iyi anlamıştı. Mekke'nin büyük çoğunluğu Ebû Süfyan'ın temin etmiş olduğu bu avantajlardan istifade etti[27].

İslâm ordusu şehre hakim olunca Hz. Peygamber Ka'be'deki putlan kırdırdı. Ebû Süfyan putlara tapmanın bir fayda sağlamadığını ve onları kırmanın da her hangibir felakete yol açmadığını anladı. "Hübel" putu kırılınca Zübeyr b. Avvâm Ebû Süfyan'a: "Ey Ebû Süfyan! Hübel kırıldı. Halbuki Uhud muharebesinde onun sana yardımda bulunduğuna inanmıştın; ve ondan dolayı gurur içindeydin" dedi. Ebû Süfyan "Ey İbn Avvâm! Sen artık onu bırak. Eğer Muhammed'in ilâhına ortak bulunmuş olsaydı durum başka türlü olurdu" şeklinde cevap verdi[28].

Kaynaklarımız Hz. Bilal'in Ka'be damına çıkıp öğle ezanı okuduğu sırada Ka'be'nin avlusunda oturup konuşanlar arasında bulunan bazı Ümeyyelilerin sözlerini kaydetmektedirler. Bunlardan Hâlid b. Esîd'in şöyle dediği rivayet edilir:

"Allah'a hamdolsun, ki babama iyilik etti de bu günü görmedi ve bu sözü işitmedi."[29]

---

(25) el-Vâkıdî, II, 822-23.

(26) el-Vâkıdî, II, 825-26.

(27) M. Watt, *Muhammad at Medina*, 64.

(28) el-Vâkıdî, II, 832; el-Ezrakî, I, 71.

(29) el-Vâkıdî, II, 846; el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 356; el-Vâkıdî, Halid'in, bu sözü H.7.yıldaki Umretü'l Kazâ'da da söylediğini kaydediyor. Bkz. el-Vâkıdî, II, 738.

Attâb b. Esîd de şöyle demiştir:

"Allah, Esîd'e iyilik yaptı da bu sesi işitmedi, yoksa öfkelenirdi".

Hakem b. Ebi'l-Âs da,

"Vallahi bu büyük bir olay. Benî Cumah'ın kölesi, Ebû Talha'nın binasına çıkmış nidâ ediyor."

Ebû Süfyân b. Harb ise, "Ben birşey söylemiyeceğim. Şayet söylersem şu taşlar benden ona haber götürürler" demiştir[30].

Rivayete göre Cebrâil'in Rasûlüllah'a gelip onların bu söylediklerini haber vermesi üzerine[31] Hz. Peygamber onların yanına gelerek konuştuklarını tek tek bildirmiştir. Bunun üzerine Attâb b. Esîd'in "Senin Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet ederiz. Yanımızda kimse yoktu ki o gidip sana haber verdi diyelim" dediği ve İslâmiyeti kabul ettiği rivayet edilir[32].

Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden 20 gün kadar sonra Huneyn Vâdisi'nde İslâm ordusuyla savaşmak için toplanan Hevâzin kabilesi üzerine yürüdü. Ebû Süfyan, yanında Hz. Peygamber'in müslüman olması için mühlet tanıdığı Safvân b. Ümeyye ile, Hakîm b. Hızâm, Huveytıb b. Abdiluzzâ, Süheyl b. Amr, Hâris b. Hişâm ve Abdullah b. Ebî Rabîa bulunduğu halde ordunun arkasından gidiyor ve bunlar hangi tarafın galip ve muzaffer olacağını merakla gözlüyorlardı. Ebû Süfyan'ın yolda giderken yere düşen kalkan, mızrak ve eşyaları toplayıp devesine yüklediği söy-

(30) İbn Hişâm, II, 413; el-Vâkıdî, II, 846; el-Ezrakî, I, 185-86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 254; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 303-4.

(31) el-Vâkıdî, II, 846.

(32) İbn Hişâm, II, 413.

lenmektedir[33]. Kaynaklarımızda İslâm Ordusunun bozguna uğradığını gören bazı kimselerin kalplerindeki düşmanlığı dile getirdikleri; bu arada Ebû Süfyan'ın "Artık onların bu bozgunlukları denize varıncaya kadar sürer ve sona ermez" diyerek sevincini belirttiği kaydedilmektedir[34].

Hz. Peygamber bazı kimselere, imanlarını kuvvetlendirmek, İslâm'da sebatlarını sağlamak ve İslâm'a kalplerini ısındırmak gayesiyle[35] Huneyn ganimetlerinden ihsanda bulunmuştur. "Müellefe-i Kulûb" adı verilen ve bu sıfatla Kur'an-ı Kerim'de[36] zekâtın sarfedildiği yerlerden birisi olarak belirtilen bu zümreye Hz. Peygamber, Ebû Süfyan'ı da oğulları Muaviye ve Yezid'le birlikte dahil etmiş; yüzer deve ve kırkar Ûkıyye de gümüş vermiştir[37]. Müellefe-i kulûb'a dahil edilmeleri maddi açıdan lehlerine ve manevi açıdan aleyhlerine bir durum olmakla birlikte kendisine ve oğullarına yapılan bu ihsandan son derece memnun olan Ebû Süfyan: "Anam babam sana feda olsun! Seninle harbettim, ne güzel savaşçıydın! Barış yaptım, ne güzel barışçısın! Allah seni hayırla mükâfatlandırsın!"[38] diyerek Hz. Peygamber'i övmüş ve memnuniyetini dile getirmiştir. Bu suretle Ümeyye ailesinin Hz. Muhammed'e karşı yürüttüğü sert tutum, ileride onun ailesine karşı yeniden başlamak üzere, sona ermiştir. Kaynaklarımız Ebû Süf-

(33) el-Vâkıdî, III, 895.

(34) el-Vâkıdî, III, 910; İbn Hişam, II, 443; el-Ya'kûbî, II, 62, et-Taberî, III, 74; Caetani, VI, 25.

(35) el-Buhârî, *Sahîh*, IV, 59; et-Taberî, III, 91.

(36) 9 Tevbe 60.

(37) el-Vâkıdî, III, 944, İbn Sa'd, II, 152; İbnü'l-Esîr, Üsd, III, 10; ez-Zehebi, *Nübelâ*, II, 106; M. Watt, *Muhammad at Medina*, 73.

(38) el-Vâkıdî, III, 945.

yan'ın bundan sonraki hayatı için "iyi bir müslüman oldu" (حسن اسلامه) tabirini kullanmaktadırlar[39].

Kaynaklarımızda "Müellefe-i Kulûb" arasında Ebû Süfyan, onun oğulları Yezid ve Muaviye ile birlikte Benî Ümeyye'den Hâlid b. Esîd ile Hakîm b. Talîk b. Süfyan b. Ümeyye'nin adı da geçmektedir[40].

Bundan sonra Hz. Peygamber İslâm'ı kabul eden herkese olduğu gibi Benî Ümeyye'ye de hoş davranmış; kırıcı bir tavır takınmamıştır. Taif seferinde Ebû Uhayha'nın ihtişamlı kabrinin yanından geçerlerken Hz. Ebubekir'in "Allah bu kabrin sahibine lanet etsin! O, Allah'a ve Rasûlüne düşmanlık ederdi." sözüne Ebû Uhayha'nın oğulları Amr ve Ebân gücendiler, "Allah Ebû Kuhâfe'ye[41] lânet etsin! Çünkü o, misafire ikram etmez ve zulme engel olmaz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "ölülere hakaret hayatta olanlara eziyet verir..." buyurdu[42].

3. Hz. Muhammed'in Ümeyyeli Âmilleri

Hz. Peygamber fethedilen şehirlere ve İslâmiyeti kabul eden kabilelere âmil tayin etmekteydi. Hicaz'ın ve Yemen'in büyük şehirlerinde ve aynı zamanda her büyük kabilede Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiş âmiller görev yapıyordu. Bunların görevi, bulundukları yerde Hz. Peygamber'i temsil etmek, namazlarda imamlık yapmak, zekât ve cizye toplamaktı. Aynı zamanda Hz. Peygamber

(39) ez-Zehebî, *Nübelâ*, II, 106.

(40) İbn Hişâm, II, 494; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 473; İbn Abdilber, I, 363; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 46.

(41) Hz. Ebûbekir'in babasıdır.

(42) el-Vâkıdî, III, 925.

kendisi gazveye çıkacağı zaman Medine'de yerine vekil bırakırdı. Aynı şekilde etrafa gönderdiği seriyyelere komutan tayin ederdi. Hz. Peygamber, âmillerini muayyen bir kabileden değil ehil kimselerden seçmeye özen gösterirdi[43]. Hz. Peygamber'in âmillerinin İbn Habîb tarafından verilen bir listesinde bunların çeşitli kabilelere mensup oldukları görülmektedir[44].

Hz. Peygamber Benî Ümeyye mensuplarından pek çok kimseyi âmil tayin etmiştir. Hatta bu konuda ilk müslümanlar arasından yer alanlarla, Mekke'nin fethi esnasında müslüman olan Ümeyyeliler arasında her hangi bir ayırım yapmamıştır. İbn Habîb Ümeyyeli âmillerden sekiz kişinin adını vermektedir. Bunlar Ebû Uhayha'nın dört oğlu Hâlid, Amr, Hakem (Abdullah) ve Ebân ile, Attâb b. Esîd, Velîd b. Ukbe, Ebû Süfyan b. Harb ve Yezîd b. Ebî Süfyan'dır[45]. Bu şahısların Hz. Peygamber'in âmil tayin etmesi, Benî Ümeyye'nin Mekke toplumunda tevârüs yoluyla komutanlık görevini üstlenmiş olmasından ve yazı bilen kültürlü bir aile oluşundan, özet olarak bu ailenin askerî ve idârî tecrübesinin bulunmasından kaynaklanıyordu. Kaynaklarımız Hz. peygamber vefat ettiği sırada Benî Ümeyye'den dört âmilin görev başında bulunduğunu belirtmektedirler. Bunlar Attâb b. Esîd, Ebân b. Saîd, Hâlid b. Saîd ve Ebû Süfyan b. Harb'dir[46]. Halîfe b. Hayyât, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Amr b. Saîd'ın de âmil olarak görevde bulunduğunu kaydetmektedir[47].

(43) H. İbrahim Hasan, *Nuzum*, 195.

(44) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 125 vd.

(45) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126.

(46) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 529; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât*; tah. Mekkî el-Ânî, Bağdat 1972, 333; el-Makrîzî, 32-33.

(47) Halîfe, *Tarih*, 97.

Hz. Peygamber'in Ümeyyeli âmillerinin başında, hiç şüphesiz Mekke'nin fethinde müslüman olan ve bu şehre âmil (veya vâli) tayin edilen Attâb b. Esîd gelmektedir. Attâb'ın Hz. Peygamber tarafından tayin edildiği ve aynı zamanda onun 8. hicrî yılda hac emiri olduğu hususunda kaynaklarımızda ittifak mevcuttur[48]. Hz. Peygamber Hevâzin üzerine yürürken Attâb'ı Mekke'ye âmil tayin etmiş; bilahare, yani Huneyn gazvesinden ve sonuç alınamayan Tâif kuşatmasından dönüp Umre yaptıktan sonra Medine'ye giderken onu Mekke'de bırakmıştır[49]. Muaz b. Cebel'i de Kur'an, sünnet ve fıkıh öğretmek üzere Attâb'ın yanında bırakmıştır[50].

İbn Sa'd ve İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'in Tâif'e çıkarken Mekke'ye Sakîf'li Hübeyre b. Şibl'i vekil bıraktığını; Tâif'ten Mekke'ye gelip Medine'ye dönerken Attâb'ı buraya vâli ve 8/630 yılında icrâ edilecek hac için emir tayin ettiğini kaydediyorlar[51]. Ancak gerek Hz. Peygamber'in Hevâzin'e çıkarken Attâb'ı Mekke'ye âmil tayin ettiğine dair mevcut rivâyetlerin kuvvetli oluşu ve gerekse Huneyn gazvesinde ve sonrasında Attâb'ın Hz. Peygamber'le beraber bulunduğuna dair kaynaklarımızda her hangi bir kayıt bu-

(48) Bkz: el-Vâkıdî, III, 889, 959-60; İbn Hişâm, II, 440, 500-501; İbn Sa'd, II, 145; V, 446; Halîfe, *Tarîh*, 87. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 11-12; el-Ya'kûbî, II, 76; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 283; et-Taberî, III, 73, 94-95; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1023; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 451; el-Makrîzî, 31; el-Kilâî, II, 325; el-Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, Beyrut trz, I, 240; Ahmet Zeyni Dahlân, Hulâsatu'l-Kelâm, *fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm*, Mısır 1305, 3; M. Watt, *Muhammad at Medina*, 75.

(49) İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 451.

(50) el-Vâkıdî, III, 889; İbn Hişam, II, 500; İbn Sa'd, II, 137; et-Taberî, III, 94; Dahlan, *Hülâsatü'l-Kelâm*, 3.

(51) İbn Sa'd, II, 145; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 387.

lunmaması ve hatta Mekke'de bulunduğuna dair bazı işâretlerin bulunuşu, Hz. Peygamber'in, Attâb'ı Hevâzîn'e çıkarken âmil tayin etmiş olduğunu göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber Hübeyre b. Şibl'i Muâz b. Cebel ile birlikte Mekke'de bırakmış olabilir. Nitekim Dahlân, bu husûsa işaret ederek, adı geçen iki şahsiyetin Hz. Peygamber tarafından Kur'an ve fıkıh öğretmek üzere Mekke'de bırakıldıklarını, fetihten sonra Mekke'de ilk imamlık yapanın Hübeyre b. Şibl olduğunu, Muaz ile Hübeyre'nin münâvebeyle imamlık yaptıklarını kaydetmektedir[52]. Şüphesiz fetihden sonra Mekke'de ilk namaz kıldıran Hz. Peygamber'dir[53] ve Mekke'de kaldığı sürece imamlık görevini bizzat kendisi ifâ etmiştir. Ancak Hz. Peygamber Mekke'den ayrıldıktan sonra ilk namaz kıldıran kimse Hübeyre b. Şibl olabilir. Çünkü yeni müslüman olmuş bir kimse sıfatıyla Attâb'ın, görevinin ilk günlerinde imamlık yapmış olması uzak bir ihtimaldir. Fethi takip eden günlerde ve hatta ilk aylarda Muaz ve Hübeyre'nin imamlık yaptıklarını söyleyebiliriz. Ancak Attâb'ın, valiliğinin müteakip döneminde imamlık yaptığı ve hatta Hz. Peygamber tarafından bununla görevlendirildiği şüphesizdir[54].

Hz. Peygamber Attâb'a günlük bir dirhem ücret tahsis etmiş[55] ve kendisini "Ehlüllah" üzerine âmil tayin ettiğini belirterek "Benim tarafımdan dört şeyi tebliğ et! Bir alışverişte iki şart, alışveriş ve selef akdi bir arada ve karşılığı ödenmemiş satış caiz olmaz. Senin olmayan bir şeyin ka-

(52) Dahlân, *Hulâsatü'l-Kelâm*, 3.
(53) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 387.
(54) el-Vâkıdî, III, 889; İbn Sa'd, II, 137; V, 446.
(55) İbn Hişâm, II, 500.

zancını yeme"[56] buyurmuştur. Bu husus, Attâb'ın görevinin ekonomik meseleleri de içine aldığını göstermektedir.

8/630 yılında müslümanlara hac görevini Attâb b. Esîd îfâ ettirmiştir. Bu konuda kaynaklarımızda fikir birliği mevcut olmakla birlikte, Attâb'ın hac emiri olarak Hz. Peygamber tarafından görevlendirilip görevlendirilmediği konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Bu da hacın 8. yılda henüz farz kılınmayışıyla yakından alakalıdır. Çünkü hac 9. yılda farz kılınmış ve bu yılda Hz. peygamber, Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak görevlendirmiştir[57]. el-Vâkidî 8. yılda Attâb'ın Hz. Peygamber'in görevlendirmesi olmaksızın hac görevini îfâ ettirdiğini; çünkü onun Mekke emîri bulunduğunu açıkladıkdan sonra Attâb'ın Hz. Peygamber tarafından görevlendirildiğinin de söylendiğini zikretmektedir[58]. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in Attâb'ı hac için görevlendirdiğini belirtmektedir[59]. Hz. Peygamber'in 8. yılda icra edilecek hac ibadetine kayıtsız kalmış olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Bu hususu Attâb'la konuşmuş ve ona haccı îfâ ettirmesini tembih etmiş olması mümkündür[60].

Attâb b. Esîd Mekke vâlisi olarak tayin edildiğinde yirmi yaşlarında yer almıştır. Gençliğine rağmen Hz. Peygamber onu bu göreve getirmiş; Attâb'ın Hz. Peygamber'in vefatına kadar Mekke valiliğinde kalmış olması, Hz. Ebu Bekir tarafından yerinde bırakılışı ve vefatına kadar bu görevi muhafaza etmiş olması, onun, görevlerini etkili bir şekilde yerine getirdiğini göstermektedir. M. Watt, Attâb'ın

(56) el-Vâkıdî, III, 959.
(57) Aynı eser III, 1076 vd.
(58) Aynı eser, 959-60.
(59) İbn Sa'd, II, 145.
(60) Attâb'ın hac emirliği için bkz: İbn Habîb, *el-Muhabber*, 11.

genç olması noktasından hareketle "yerine getireceği görevlerin önemsiz işler olduğu"[61] şeklinde bir yorumda bulunmaktadır ki bu yorum, gereksiz ve hatta yanlıştır. Attâb'ın yerine getirdiği görevler siyâsî, ekonomik ve ibadetlerle ilgili hususları içermekteydi ki, M. Watt'ın iddia ettiği gibi bunlar hiç de önemsiz işler değildi. Attâb b. Esîd, Hz. Peygamber vefat ettiği esnada görevi başındaydı. Hz Ebû Bekir de onu yerinde bırakmıştır. Hz. Ebû Bekir ile Attâb'm aynı günlerde vefat ettikleri söylenmektedir[62].

Hz. Peygamber'in zekat âmili olarak görevlendirdiği Ümeyyelilerden birisi de ilk müslümanlardan Hâlid b. Saîd'dir. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber, şehre girince etrafta bulunan ve henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan kabilelere karşı seriyyeler sevketmiş; Hâlid b. Saîd'i de 300 kişilik bir birliğin başında Urane[63] tarafına göndermiştir[64] Bu haberin kaynağı el-Vâkidî, Hâlid b. Saîd komutasındaki bu seriyyenin faaliyeti ve karşılaştığı durumlar hakkında bilgi vermemektedir. Hz. Peygamber Hicretin 10. yılında Murâd kabilesinden bir hey'etle kendisine tâbî olmak üzere Medine'ye gelen ve İslâmiyeti kabul edip kendi kabilesi Murâd, Zübeyd ve Mezhic Üzerine vali olarak tayin ettiği Ferve b. Müseyk'le birlikte Hâlid b. Saîd'i de aynı kabileler üzerine zekat âmili olarak göndermiş ve ona, zekat hükümlerini ihtiva eden bir de mektup vermiştir[65]. Kaynaklarımızda zikredilmemekle birlikte, Hâlid b. Saîd'in ze-

(61) M. Watt, *Muhammad at Medina*, 75.

(62) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 283; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1023; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 451; el-Makrîzî, 31; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 556; Dahlân, *Hulâsatü'l-Kelâm*, 3.

(63) Arafat dağı karşısında bir vadi. Yâkût, IV, 111.

(64) el-Vâkıdî, III, 873.

(65) İbn Sa'd, I, 327.

kat âmilliğinin yanısıra namazda imamlık vazifesi ve halka İslâmiyeti öğretmekle de mükellef kılındığı anlaşılmaktadır[66]. Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Hâlid b. Saîd bu kabileler nezdinde âmil olarak görevli bulunuyordu[67].

Hz. Peygamber'in âmil olarak tayin ettiği diğer bir Ümeyyeli, yukarıda adı geçen Hâlid'in kardeşi Ebân b. Saîd'dir. Hz. Peygamber onu daha önce bazı seriyyelere komutan tayin etmişti. Necd tarafına gönderdiği seriyye bunlardan birisidir[68]. Hz. Peygamber, Hicretin 9. yılında[69] Bahreyn'e âmil olarak tayin ettiği Alâ b. el-Hadramî'yi[70], kaynakların açıklamadığı bir sebepten dolayı azledip yerine aynı yılda[71] Ebân b. Saîd'i tayin etmiş-

(66) Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, 59-60.

(67) İbn Hişam, II, 583; İbn Sa'd, IV, 96; V, 524; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 296; et-Taberî, III, 136; İbn Abdilber, II, 421; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, II, 296-7; aynı müellif, Üsd, II, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 71; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 406; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 59.

Bazı kaynaklarımızda Halid b. Saîd'in zekat amili olarak Yemen'e gönderildiği kayıtlıdır. Bkz.: İbn Sa'd, IV, 96; İbn Abdilber, II, 421; el-Bekrî, II, 702; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 68; el-Makrîzî, 32. Bu müelliflerin Yemen'den kasıtlarının yukarıda zikrettiğimiz Murâd, Zübeyd ve Mezhic kabileleri olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu kabilelerin yerleştiği topraklar, Yemen hudutları dahilinde değil, Necran bölgesinde yer almaktadır. Bkz.: Mustafa Fayda, aynı eser, 23 vd. Kaynaklarımızda Hâlid'in Yemen'in merkezi olan San'a'ya zekat âmili olarak tayin edildiği ve Hz. Peygamber'in vefatı sırasında onun bu şehirde bulunduğuna dair mevcut bilgiler doğru değildir. Bkz. Mustafa Fayda, aynı eser, 59.

(68) İbn Abdilber, I, 62; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 14.

(69) Yâkût, I, 348.

(70) el-Alâ b. el-Hadramî, Harb b. Ümeyye'nin halîfi idi. Kendisi Hadramevt'lidir. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer zamanında Bahreyn valiliği yapmıştır. Hicretin 21. yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 74.

(71) ez-Zehebî, *Nilbelâ*, I, 261.

tir[72]. Ebân'ın görev sahasına Bahreyn adaları da dahildi[73]. Hz. Peygamber Ebân'ı âmil olarak gönderirken ona şu tavsiyede bulunmuştur. "Abdü'l Kays'a iyi davran! İleri gelenlerine ikramda bulun!"[74] Ebân'ın Bahreyn'deki görevinin sürekli bir görev olduğu ve Alâ b. El-Hadramî'nin "Bahreyn'in müslümanlarından öşür, kâfirlerinden ise harac alırım"[75] dediğine bakılırsa, Ebân'ın görevinin de Alâ 'nınki ile aynı olduğu anlaşılıyor. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Ebân b. Saîd Bahreyn'de bulunuyordu[76].

Hâlid ve Ebân'ın kardeşleri Amr b. Saîd de Hz. Peygamber'in âmilleri arasında bulunuyordu. Hz. Peygamber onu Hayber, Tebuk, Fedek, Teymâ[77] ve Vâdi'l-Kurâ'ya[78] âmil tayin etmiştir. İbnü'l-Esîr onun Hayber mahsülleri üzerine amil tayin edildiğini kaydetmektedir[79]. Hz. Peygamber vefat ettiği sırada Amr, âmil olarak görevli bulunuyordu[80]. Ebû Uhayha'nın bu üç oğlu Hâlid, Amr ve Ebân'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonraki faaliyetlerini biraz sonra ele alacağız.

Ebû Uhayha'nın diğer bir oğlu Hakem'in ismini Hz. Peygamber "Abdullah" olarak değiştirmişti. Kaynaklarımız

---

(72) İbn Sa'd, IV, 360; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126. İbn Abdilber, I, 62; Yâkût, I, 348; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 14; el-Makrîzî, 32.

(73) ez-Zehebî, *Nübelâ*, I, 261; Halife, *Tarih*, 97.

(74) İbn Sa'd, IV, 360-61.

(75) Yâkût, I, 348.

(76) el-Belâzurî, *Ensab*, I; 529; e -Zübeyr b. Bekkâr, 333; Halife, Târih, 97; İbn Abdilber, I, 62; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 47; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 14.

(77) el-Makrîzî, 32.

(78) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126; Halife, *Tarih*, 97; İbn Hazm, 80; el-Kettânî, I, 243.

(79) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 231.

(80) el-Kettânî, I, 243.

Hz. Peygamber'in onu Kurâ Arabiyye (Fedek)'ye[81] âmil ve çarşı müfettişi olarak[82] görevlendirdiğini kaydetmektedirler.

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettiğinde Ebû Uhayha'nın diğer bir oğlu Saîd'i Mekke çarşısına (sûk) âmil tayin etmiştir[83]. Bunun teftiş görevi olduğu anlaşılıyor. Saîd Mekke'nin fethinden az önce iman etmişti[84]. Ancak Saîd'in bu görevi kısa sürmüştür. Çünkü o, Mekke fethinden iki ay sonra gerçekleşen ve sonuç alınamayan Tâif kuşatmasına katılmış ve burada şehit düşmüştür[85].

Ebû Süfyan'ın âmilliğine gelince, onun Hz. Peygamber tarafından âmil tayin edildiği konusunda ittifak eden kaynaklarımız, Necran Hristiyanlarından cizye toplamak için mi, yoksa İslâm'ı benimseyen kabilelerden zekât toplamak için mi tayin edildiği hususunda ve tayin tarihi konusunda tafsilatlı bilgi vermeksizin sadece Necran'a âmil veya vâlî tayin edildiğini kaydetmekle yetinmektedirler[86]. Ancak bu kaynaklarımızdan el-Belâzürî, verdiği bilgiye ilave

(81) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126.

(82) Halîfe, *Tarih*, 97.

(83) İbn Sa'd, II, 145; İbn Abdilber, II, 621; İbnü'l-Esîr, *Üsd* II, 360; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 47; Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975, 41.

(84) İbn Abdilber, II, 621.

(85) el-Vâkıdî, III, 938; İbn Sa'd, III, 145, 158; İbn Abdilber, II, 621. M. Hamidullah, Mekke'nin fethinde Rasûlullah'ın Saîd b. Ebî Uhayha'yı Mekke pazarına tayin etmesini son derece dikkatli çeken bir olay olarak görmekte ve bunun hisbe teşkilatının başlangıcı mahiyetinde olduğunu kabul etmektedir. Bkz. *İslâm Peygamberi*, II, 1016.

(86) Halîfe, *Tarih*, 97; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126; ez-Zübeyr b. Bekkâr, 333; el-Belâzurî, *Ensâb*, I, 529; IV/I, 7; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, III, 10; el-Makrizi, 32, el-Kettânî, I, 245.

olarak Hz. Peygamber'in Ebû Süfyan'ı Yemen'de bulunan Havlân ve Necran bölgesinde bulunan Becîle kabilesi zekatları üzerine[87] ve el-Makrîzi de aynı şekilde Ebû Süfyan'ın Becîle kabilesi ile Hicaz'da bulunan Nahle'ye tayin edildiğini söyleyenlerin bulunduğunu[88] kaydetmektedirler. Ancak bu kayıtlar, Ebû Süfyan'ın âmil tayin edildiği yeri müşahhas hale getirmekle birlikte konuya açıklık getirmemektedirler. Mamafih Hz. Peygamber Ebû Süfyan'ı bu kabilelerin zekatlarını toplamak için görevlendirmiş olabilir.

et-Taberî'de yer alan Seyf'in bir rivayetinde, Necran'a Ebû Süfyan'ın zekatları toplamak ve Amr b. Hazm'ın da namaz kıldırmak üzere tayin edildiği zikredilmekte[89], ancak gönderildikleri kabileden bahsedilmemektedir. Amr b. Hazm, Necran'daki Benü'l-Hâris b. Ka'b'a tayin edilmiştir[90]. Onun bir taraftan din naşirliği vazifesi yaptığı ve diğer taraftan da zekat tahsildarlığı vazifesiyle mükellef kılındığı anlaşılmaktadır[91]. Bu durumda Ebû Süfyan'ın hangi kabileye tayin edildiği hususunda kesin bir sonuca ulaşmak oldukça zordur. Bununla beraber Amr b. Hazm'la birlikte Benü'l-Hâris'e veya Becîle'ye zekat amili olarak geçici görevle gönderilmiş olmasının yanında, Necran'a umûmî vali olarak görevlendirilmiş olması da mümkündür[92].

---

(87) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 530.

(88) el-Makrîzî, 33.

(89) et-Taberî, III, 318; Caetani, X, 199. Caetani, Seyf'in rivayetini itimada şayan bulmamaktadır. Bkz. Caetani, X, 199.

(90) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 214.

(91) Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, 50.

(92) M. Watt, "Abû Süfyan", EI², I, 151.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde Ebû Süfyan âmil olarak görevi başında bulunuyordu[93]. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine onun Medine'ye gelişini ve Hz. Ebûbekir'in halifeliğine karşı Benî Hâşim'i destekleyişini biraz sonra ele alacağız.

Ebû Süfyan'ın oğlu Yezîd'in de Hz. Peygamber tarafından Necran'a âmil tayin edildiği zikredilmekle birlikte[94] hangi kabileye gönderildiği hususunda açık bilgi yoktur. Belki de o babasıyla birlikte gitmişti. Ayrıca İbn Habîb, onun Teymâ'ya âmil olarak tayin edildiğini zikretmektedir[95].

Hz. Peygamber'in Ümeyyeli âmillerinden son olarak Velîd b. Ukbe'den bahsetmek istiyoruz. Mekke'nin fethinde İslâmiyeti kabul etmiş olan Velid b. Ukbe, Hicretin 9. yılında Beni'l-Mustalik kabilesinin zekatlarını toplamak üzere gönderildi. Ancak o, kendisini karşılamaya gelen Beni'l-Mustalik kabilesi temsilcilerinden, kendisine kötülük yapacakları zannıyla, kaçtı ve Medine'ye geldi. Beni'l-Mustalik'in zekat vermek istemediklerini ve hatta kendisini öldürmek istediklerini Hz. Peygamber'e söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Beni'l-Mustalik üzerine sefer hazırlığına girişti. Tam bu esnada Beni'l-Mustalik temsilcileri Medine'ye gelerek İslâm üzerinde sebat ettiklerini, zekatların

(93) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV-I, 7, 12; ez-Zübeyr b. Bekkâr, 333; İbn Abdirabbih, V, 11; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 10; el-Makrîzî, 32. Rasûlüllah'ın vefatı esnasında Necran'da âmil olarak Amr b. Hazm bulunduğuna istinat edilerek, Ebû Süfyan'ın Necran'a zekat âmili olarak tayin edildiğinin sabit olmadığına dair el-Vakıdî'den nakledilen bir haber (bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 10; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 179; el-Makrîzî, 33), kanaatimizce gerçeği yansıtmamaktadır.

(94) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 530; el-Makrîzî, 33.

(95) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 12.

vermek istediklerini ve Velîd'in söylediklerinin doğru olmadığını ifade ettiler. Bunun üzerine şu ayet-i kerimenin nazil olduğu rivayet edilir:

"Ey inananlar, size fâsık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."[96]

Hz. Peygamber Beni'l-Mustalik temsilcileriyle birlikte, zekatlarını tahsil etmek, onlara İslâm'ı ve Kur'an'ı öğretmek üzere Abbâd b. Bişr'i gönderdi[97].

Velîd b. Ukbe'nin bunun dışında Hz. Peygamber tarafından her hangibir yere âmil olarak görevlendirildiği zikredilmemektedir.

Hz. Peygamber, diğer görevlileri tayin ederken ehil olmalarını dikkate aldığı gibi Ümeyyelileri âmil olarak görevlendirirken de şüphesiz ehil olmalarını dikkate almıştır. Gerçekten Velîd b. Ukbe dışındaki Ümeyyeli âmiller görevlerini başarıyla îfâ etmişlerdir. Bu başarılan da tevârüs yoluyla elde ettikleri yönetim tecrübesine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in kendilerine yönetimde görev vermesi Ümeyyeliler için gurur vesilesi olmuş ve aynı zamanda ilk iki halife döneminde kendilerine idârî ve askerî görevler verilmesinde etkili olmuştur. el-Makrîzî, Hz. Peygamber'in, Ümeyyelilere âmillik vermesinin, onların idârî mekanizmaya yükselme ümitlerini artırdığını ifade ederek şöyle demektedir:

---

(96) 49. Hucurât, 6.

(97) el-Vâkıdî, III, 980-81; İbn Hişâm, II, 296; İbn Sa'd, II, 161-62; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 279; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 319; el-Yâkûbî, II, 53; İbn Abdilber, III, 221-22; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 637-38; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 208 vd.

"Hz. Peygamber bu esası koyunca ve fethedilen bölgelere âmil olarak tayin etmek suretiyle halkın nezdinde Benî Ümeyye'nin kadrini yükseltince, nasıl olur da onların zannı kuvvetlenmez, umutları artmaz ve idare mevkiine gelmek için azuları kuvvetlenmez?.. Aynı zamanda nasıl olur da Benî Hâşim'in arzusu zayıflamaz, umutları kırılmaz ve istekleri azalmaz?..."[98]

4. Hz. Muhammed'in Ümeyyeli Kâtipleri

Hz. Peygamber ümmî olduğundan, nâzil olan Kur'an ayetlerini kayda geçirmek, özellikle Medine döneminde komşu devlet başkanları ile kabile reislerine mektup yazmak ve Arap kabileleri ile yapılan andlaşmaları kaleme almak için ashâbdan yazı bilenleri istihdam ediyordu.

Genellikle kaynaklarımız, Hz. Peygamber'in vahiy, mektup ve andlaşma yazan kâtiplerinin isimlerini her hangi bir tasnife tabi tutmadan karma olarak vermektedirler[99]. Bu kâtiplerin sayısını 10 ile sınırlandıranlar olduğu gibi[100], 30 dan fazla[101] olduğunu ve Hatta 43 e ulaştığını[102] ifade eden kaynaklarımız da mevcuttur.

Benî Ümeyye, yazı yazmayı bilen bir aileydi. Kaynaklarımızda Mekke'ye yazının ilk defa Ebû Süfyan'ın babası

(98) el-Makrîzî, 33-34.

(99) Bkz.: el-Belâzürî, *Ansâb*, I, 532; el-Yakûbî, II, 80; et-Taberî, III, 173; İbn Abdirabbih, IV, 250; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 245 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 313; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 126; Caetani, VI, 143-4.

(100) İbn Abdirabbih, IV., 250.

(101) el-Kalkaşendî, Aynı eser, I, 126.

(102) ez-Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân*, Beyrut 1969, 42.

Harb b. Ümeyye vasıtasıyla girdiği kaydedilmektedir[103]. Bu aileden Osman b. Affân; Hâlid b. Saîd, Ebân b. Saîd, Ebû Süfyan b. Harb, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Yezîd b. Ebî Süfyan, Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yer almışlardır[104]. Ayrıca Hz. Peygamber, Benî Ümeyye'den Abdullah (Hakem) b. Saîd'i Medine'de yazı öğretmekle görevlendirmiştir[105].

Benî Ümeyye'nin îfâ ettiği kâtipliğin türüne gelince, Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan Ümeyyelilerin vahiy dışındaki şeyleri yazdıklarında ihtilaf yoktur. Ancak vahiy yazan kâtipler arasında Osmân b. Affân ile Muâviye'nin adı geçmektedir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla yaptıkları görevler açısından kâtiplerin ilk tasnifini yapan el-Cehşiyârî, Osmân b. Affân ile Ali b. Ebî Tâlib'in vahiy yazdıklarını, bu ikisi bulunmadığı zaman Übey b. Ka'b ile Zeyd b. Sâbit'in vahiy yazdıklarını belirtmektedir. el-Cehşiyârî devamla Muâviye b. Ebî Süfyân ile Hâlid b. Said'in, Hz. Peygamber'in sair işlerde kâtipliğini yaptıklarını kaydetmektedir[106].

el-Cehşiyârî'nin verdiği bu bilgilere dayanarak, onun vahiy katibi olarak tavsif ettiği Osmân b. Affân, Ali b. Ebî

(103) Ebû Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 4-5; el-Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, Mısır 1980, 2; ez-Zencânî, 25. Harb b. Ümeyye'nin, yazıyı seyahatleri esnasında çeşitli sahıslardan öğrendiği söylenir. Dûmetü'l-Cendel reisi Ukeydir'in kardeşi Bişr b. Abdülmelik bunlardan birisidir. Bişr, Harb. b. Ümeyye ile birlikte Mekke'ye gelmiş, onun kızkardeşiyle evlenmiş, Mekke'de pekçok kişiye yazı öğrettikten sonra burada vefat etmiştir. Ebû Dâvud, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 4-5.

(104) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 532; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 126; Caetani, VI, 143-44; A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, IV, 381 vd.

(105) İbn Hazm, 80.

(106) el-Cehşiyârî, 12. Ayrıca bkz.: İbn Abdirabbih, IV, 244; Muaviye ve Halid'in kaleme aldığı mektuplar için bkz. İbn Sa'd, I, 265 vd.

Tâlib, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'in vahiy dışında birşey yazmadıklarını söyleyemediğimiz ve vahiy katiplerini de bu dördüyle sınırlandıramayacağımız gibi[107] sair işlerde ihtiyaç duyulduğu zaman kâtiplik yaptıklarını belirttiği Muâviye b. Ebî Süfyân[108] ile Hâlid b. Saîd'in vahiy yazmadıklarını da söyleyemeyiz. Çünkü Ebû Süfyan, Hâlid b. Saîd, Ebân b. Said ve Yezîd b. Ebî Süfyan, eyaletlerde âmil olarak bulundukları halde muhtemelen Medine'de bulundukları kısa dönemler zarfında vahiy yazdıkları zikredilmektedir[109]. Hz. Peygamber devrinde taşrada görev almayıp Medine'de oturan Muaviye b. Ebî Süfyan'ın vahiy kâtibi olduğu kaydedilmektedir[110]. Ki, bu son derece makul bir durumdur. Aynca reddetmek için yeterli delil ve sebep bulunmamaktadır. Çağdaş yazarlardan Abdullah Draz, vahiy kâtipliğine en çok bağlananların Muaviye b. Ebî Süfyân ile Zeyd b. Sâbit olduğunu belirtmektedir[111].

Muaviye'nin Kur'an'dan ne yazdığı araştırılıp, onun, Ayetü'l-Kürsî'yi yazdığı iddiasının sâbit olmadığı hareketle vahiy kâtibi olmadığını[112] söyleyemeyiz. Üstelik Muâviye'nin Âyetü'l-Kürsî'yi yazdığına dâir rivayetin yegane kaynağı ez-Zehebî, bu rivâyeti mevzû kabul etmekte-

(107) Hz. Peygamber, Bâhile kabilesinden Nehşel b. Mâlik el-Vâilî'ye göndermiş olduğu mektubu Osman bin Affan'a yazdırmıştır. Bkz. İbn Sa'd, I, 284. Bunun gibi Ali b. Ebî Tâlib ve Übey b. Ka'b da Hz. Peygamber için pekçok mektup yazmışlardır. Bkz. İbn Sa'd, I, 267 vd.

(108) İrfan Aycan, 62 vd.

(109) ez-Zencânî, 42.

(110) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV-I, 111; el-Yâkûbî, II, 80; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 123; ez-Zencânî, 42.

(111) Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Ankara 1983, 28.

(112) İrfan Aycan, S7.

dir[113]. Ayrıca Kur'an ayetlerinden hangisinin hangi kâtip tarafından yazıldığı noktasından -yani şu ayeti şu kâtip yazmıştır, bu ayeti öteki kâtip yazmıştır noktasından- hareketle filan şahıs vahiy kâtibi idi, filanca şahıs ise değildi, gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Sonuç olarak, Zencânî'nin de belirttiği gibi[114], Osman b. Affân ve Muaviye kesin olmak üzere, Hz Peygamber'in kâtipleri arasında zikredilen Ümeyyelilerin vahiy yazmış olabilecekleri kanaatinde olduğumuzu burada belirtmek istiyoruz.

B- *İlk İki Halife Döneminde Emevî-Hâşimî İlişkileri*

1. Benî Ümeyye'nin, Hz. Ebubekir'in Hilafetine Karşı Benî Hâşim'e İşbirliği Teklifi

Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasında Mekke'nin fethinden önce başlayan ve fetihle birlikte tamamlanan yumuşama ve dostluk, Hz. Peygamber'in vefatına kadar devam ettiği gibi, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de sürmüştür. İlk iki halife döneminde bu dostluğun devam etmesi, büyük ölçüde bu iki halifenin, Kureyş'in Benî Hâşim ve Benî Ümeyye dışındaki kollarına (Teym ve Adî'ye) mensup oluşlarıyla izah edilebilir. Dolayısıyla bu dönemde Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasında özellikle hilafet yüzünden her hangi bir çekişme meydana gelmemiştir.

Şu kadar var ki bu dönemde Ümeyye oğullarının Hâşim oğullarına karşı kin ve husumetinin tamamen ortadan

(113) ez-Zehebî, *Nilbelâ*, III, 128-129.

(114) ez-Zencânî, 42.

kalktığı da söylenemez. İbn'ül-Esîr, Ebû Süfyan'ın, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Necran'dan Medine'ye hareket ettiğini ve önce Mekke'ye uğradığını bildirmektedir[115]. İbn Abdilber, Ebû Süfyan'ın Mekke'de bulunduğu bu kısa zaman zarfında Mekke halkını ayaklanmaya teşvik ettiğini kaydetmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Arap kabileleri arasında irtidat hareketleri başgöstermişti. Mekke halkı arasında irtidat husule gelmemekle birlikte bir iç karışıklık zuhur etmişti. Hatta Mekke valisi Attâb b. Esîd, korkup saklanmıştı. Bu sırada, kuvvetli bir hitabet gücüne sahip olan Süheyl b. Amr, bir hutbe okuyarak halkı yatıştırmıştır[116]. Süheyl halka şöyle hitap etmiştir:

"Ben biliyorum ki bu din, güneşin doğması ve batması devam ettiği sürece payidâr olacaktır. Aranızdan çıkan bu kişi -Yani Ebû Süfyan- sizi aldatmasın. Benim bildiğim bu meseleyi o da bilir. Ancak Benî Hâşim'e olan kıskançlığı onun kalbini mühürlemiştir."[117]

Süheyl b. Amr'ın bu sözlerinden, Ebû Süfyan'ın bu esnada Mekke'deki eski mevkiini ele geçirmek için çalıştığı anlaşılıyor. Ayrıca Süheyl, Ebû Süfyan'ın bu tutumunun, Benî Hâşim'e olan hasedinden kaynaklandığını belirtmektedir. Gerçekten Ebû Süfyan'ın geçmişteki mücadelesi dikkate alındığında Süheyl'in bu değerlendirmesi doğru olabilir. Ancak Ebû Süfyan, Mekke'de arzusunu gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Medine'ye hareket etmiş ve Hz. Ebûbekir'e karşı Benî Hâşim'i desteklemiştir.

(115) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 10.
(116) İbn Hişam, II, 666.
(117) İbn Abdilber, II, 671.

Hz. Osman[118] ve belki de Muaviye dışındaki Ümeyyelilerle Benî Hâşim'in ileri gelenlerinin Hz. Ebûbekir'in halife olmasını hoş karşılamadıkları görülmektedir. Hatta Benî Hâşim, Hz. Ebûbekir'e karşı ciddi bir muhalefet teşkil etmişti[119]. Hâşim oğulları Hz. Fatıma'nın vefatına kadar Hz. Ebûbekir'e biat etmemişlerdir[120].

Hz. Ebûbekir'in halife seçildiği "Sakîfetu Benî Saîde"deki toplantıya Benî Ümeyye ile Benî Hâşim katılmamıştı. Çünkü Benî Ümeyye'nin ileri gelenleri vilayetlerde âmil olarak görevli bulunuyordu. Bu sırada Medine'de bulunan Osman b. Affân ile Muaviye b. Ebû Süfyan'ın bu toplantıya katıldıklarına dair kaynaklarımızda herhangi bir işaret mevcut değildir. Benî Hâşim ise, Hz. Peygamber'in techiz ve tekfini ile meşgul bulunduğundan bu toplantıya katılamamıştır.

Öte yandan "Sakîfetu Benî Sâide"deki toplantı, gerçekleşeceği önceden herkese ilan edilmemişti ve organize bir toplantı değildi. Bu bakımdan Benî Hâşim, Benî Ümeyye ve diğer kabilelerin katılmamış olması tabiî bir durumdur.

---

(118) Hz. Ebubekir'e karşı Benî Ümeyye'nin yürüttüğü muhalefete, diğer Ümeyyelilerin aksine Hz. Osman'ın katılmadığını, hatta onun Benî Hâşim'i Hz. Ebûbekir'e biat etmeye teşvik ettiğini görmekteyiz. Medâinî'nin rivayetine göre, araplar arasında irtidat hareketleri yoğunluk kazanınca Hz. Osman, Hz. Ali'ye gelerek "Yeğenim! Bu konuda bana kimse karşı çıkmadı! Düşman ortada! Halbuki sen daha biat etmedin.", dedi. Bunun üzerine beraberce Hz. Ebubekir'e gittiler ve Hz. Ali ona biat etti. Müslümanlar sevindi; irtidat edenlerle savaşmak için şevkleri arttı, üzüntüleri sona erdi (el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 587). Bu sırada genç yaşta bulunan Muaviye'nin bu olaylarda adı geçmemektedir.

(119) Bkz. Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, İstanbul 1928, 60 vd.

(120) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 586; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 308; Hâşim oğullarının Hz. Ebubekir'e muhalefeti için bkz: Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, 60-67.

Ancak Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'nin Hz. Ebûbekir'e bîat etmekte geciktikleri bir gerçektir. Benî Ümeyye'nin Benî Hâşim'e işbirliği teklifi şu şekilde gerçekleşmiştir:

Vilayetlerde görevli bulunan Ebû Süfyan b. Harb ile Ebû Uhayha'nın oğulları Hâlid, Amr ve Ebân, Hz. Ebûbekir'in halife seçildiğini duyunca derhal Medine'ye hareket ettiler. Ebû Süfyan bu haberi ilk duyduğunda "kanaatime göre bu hadiseyi ancak kan düzeltir" diyerek derhal Medine'ye hareket etti. Yolda karşılaştığı bir şahıs Hz. Muhammed'in vefat ettiğini ve Hz. Ebûbekir'in halife seçildiğini söyleyince Ebû Süfyan, Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın ne yaptıklarını sordu; onların her hangi bir faaliyette bulunmadıklarını öğrenince Medine'ye ulaştığında bu ikisini Hz. Ebûbekir aleyhine harekete geçireceğini açıkladı. Hatta bu işin kanla sonuçlanacağını belirtti. Şehre geldiğinde sokaklarda şu şiiri söyleyerek dolaştı:

بني هاشم لا تطمع الناس فيكم ولاسيما تيم بن مرة أوعدى

فما الأمر إلا فيكم وإليكم وليس لها إلا أبو حسن عليّ

"Benî Hâşim! İnsanlar sizin hakkınızda umut taşımasın

Özellikle Teym b. Mürre veya Adiy.

Bu iş ancak sizdedir ve sizedir.

Onun için Ebû Hasan Ali'den başka kimse yoktur"[121]

Ebû Süfyan, Ali b. Ebî Tâlib'in evinin kapısında durup yukarıdaki şiiri okuyunca Hz. Ali dışarı çıkarak Ebû Süfyan'ı bu davranışından dolayı kınadı. Hz. Ali'den umduğunu bulamayan Ebû Süfyan, Hz. Abbas'ın evine giderek ona şöyle bir teklifte bulundu:

(121) İbn Abdirabbih, V, 11.

"Yâ Eba'l-Fazl! Sen kardeşinin mirasına daha fazla hak sahibisin. Elini uzat sana bîat edeyim! Ben bîat ettikten sonra insanlar senin üzerinde ihtilaf etmez." Ebû Süfyan'ın bu sözüne Abbas güldü ve "Ali'nin reddettiği şeyi Abbas kabul eder mi?!!" diyerek reddetti. Bunun üzerine Ebû Süfyan ümitsiz olarak Abbas'ın yanından ayrıldı[122].

Kaynaklarımızda Ebû Süfyan'ın Hz. Ebûbekir'in hilafetine karşı çıkışı ve onun yerine Benî Hâşim'den birinin, özellikle Hz. Ali'nin seçilmesini istemesiyle ilgili pek çok rivayet mevcuttur. İbn Sa'd'ın el-Vâkıdî'den rivayetine göre Ebû Süfyan bir gün Hz. Ali'ye gelerek "Ebû Kuhâfe'nin oğlunu başınıza geçirmeye razı mı oldunuz?! Şayet isterseniz buraları atlı ve piyade ile doldururum." dedi. Ancak Hz. Ali onun bu teklifini kabul etmedi ve yaptığı hareketin müslümanlara yakışmadığını belirterek Ebûbekir'i bu işe ehil gördüklerini açıkladı[123]. el-Medâinî'nin bir rivayetine göre Ebû Süfyan Hz. Ali'ye geldi ve ona "Ya Ali! Kureyş'in en düşük kabilesinden bir adama bîat ettiniz. Şayet arzu edersen piyade ve atlılarla burayı doldururum" dedi. Hz. Ali ise Ebû Süfyan'ı müslümanlara arasına nifak sokmakla suçladı ve Ebûbekir'i ehil gördükleri için ona biat ettiklerini belirtti[124]. Bu ikinci rivâyet, el-Vâkıdî'nin yukarıdaki rivayetini desteklemektedir.

Ebû Süfyan'ın Hz. Ebûbekir'in kabilesi Teym'i küçük gördüğü ve Benî Abdimenâf dururken Teym'den birisinin halife seçilmesini aklına sığdıramadığı görülmektedir. Onun bu hareketinden hâlâ kabilecilik anlayışından kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Ebû Süfyan bu noktada Eme-

(122) ez-Zübeyr b. Bekkâr, 577-78.
(123) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 588.
(124) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 588.

vî-Hâşimî rekabetini unutmuş görünmekte ve bir nesil yukarıya giderek bir zamanlar (yani cahiliye döneminde) ünlü oldukları "Abdümenâf oğulları" ismi altında hareket etmelerini ısrarla vurgulamaktadır; Benî Abdimenâf'ın temsilciliğini de Benî Hâşim'e yaptırtmak istemektedir. Daha önce de belirttiğimiiz gibi Abdümenâf oğulları, Hâşim, Ümeyye, Nevfel ve Muttalib olmak üzere dört koldan ibaretti. Hâşim ve Ümeyye dururken Muttalib ve Nevfel'e mensup bir şahsın halife olarak teklif edilmesi kolay kolay düşünülemezdi. Çünkü Nevfel, Ümeyye ile, Muttalib de Hâşim'le öteden beri işbirliği içinde hareket ediyordu. Abdümenâf oğullarının halife adayı ancak Hâşim ve Ümeyye'den çıkabilir ve ancak bu iki kabileden birisinin halife olması teklif edilebilirdi. Fakat Ebû Süfyan kendisinin ve Benî Ümeyye'den bir başkasının kolay kolay halife seçilemiyeceğini, şayet seçilse bile bunun çoğunluğun kabulüne mazhar olmayacağını çok iyi biliyordu. Mekke'nin fethinde İslâmiyeti kabul etmiş; her ne kadar iyi bir müslüman olmuşsa da, onun daha önce İslâm'a yapmış olduğu düşmanlığın ve vermiş olduğu mücadelenin hâtıraları hafızalarda hâlâ tazeliğini muhafaza ediyordu. Gerek ensar ve gerekse muhâcirler onun hükmü altına girmeyi kolay kolay kabul edemezdi. Ebû Süfyan bu durumu çok iyi bildiği için Hâşim oğullarını ileri sürmüştür. Bir defasında yine o "Abdümenâf oğulları dururken Ebûbekir nasıl halife olur?!" demişti. Ancak Ebûbekir, oğlu Yezid'i komutan tayin edince memnun olacaktır.

Ebû Süfyan'ın halifeye karşı muhalefetini gören Hz. Ömer, Hz Ebûbekir'e gelerek, Ebû Süfyan'ın tehlikeli hareketlerde bulunduğunu, Hz. Peygamber'in onun kalbini İslâm'a ısındırmak maksadıyla "Müellefe-i Kulûb"a dahil et-

tiğini hatırlattı; Ebû Süfyan'ın elinde bulunan zekat malını kendisine bağışlamasını tavsiye etti. Hz. Ebûbekir, getirdiği zekattan Ebû Süfyan'a bağışta bulundu ve Ebû Süfyan daha sonra gönlü hoş oldu ve bîat etti[125]. Bîat etmesiyle birlikte muhalefeti son buldu. Yezid'in komutan tayin edilmesi ve Hâşim oğullarının da biat etmesi üzerine Ebû Süfyan, Hz. Ebûbekir aleyhine bundan böyle her hangi bir faaliyette bulunmadı.

Hz. Ebûbekir'in aleyhine faaliyette bulunan bir başka Ümeyyeli grubu da Ebû Uhayha oğullarıdır. Hz. Ebûbekir'in halife seçilmesi üzerine Amr, Hâlid ve Ebân b. Said, Hz. Peygamber tarafından tayin edildikleri bölgelerden Medine'ye geldiler. Hz. Ebûbekir onlara eski görevlerine dönmelerini; Hz. Peygamber'in tayin ettiği kişiler olarak bu görevlere kendilerinin daha lâyık olduklarını söyledi. Ancak onlar "Biz Ebû Uhayha oğullarıyız. Peygamber'den sonra kimseye âmillik yapmayız" diyerek geri dönmeyi kabul etmediler[126].

Bunlardan Hâlid b. Said, Hz. Ebûbekir'in hilafetine açık bir şekilde karşı çıktı. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Medine'ye gelince Hz. Ali ve Hz. Osman'a: "Ey Abdümenâf oğulları! Sizden başkasını başınıza geçirmeye nasıl razı oldunuz?!" diyerek tepkisini gösterdi ve hatta Hz. Ali'ye bîat teklifinde bulundu[127]. Ancak Hz. Ali ona yüz vermedi. el-

(125) İbn Abdirabbih, V, 11.

(126) İbn Sa'd, IV, 361; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 539; ez-Zehebî; *Nübelâ*, I, 262; el-Makrîzî, 32; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 47. Ancak onlar daha sonra Şam'a giderek buralardaki fetih hareketlerine katıldılar ve şehid düştüler. Bkz. ez-Zehebî, *Nübelâ*, I, 262; el-Makrîzî, 32.

(127) el-Ya'kübî, II, 126.

Medâinî'ye göre Hâlid b. Saîd, Hz. Ebûbekir'e 6 ay, diğer kaynaklara göre ise 2 ay sonra biat etmiştir[128].

Daha sonra Hz. Ebûbekir Hâlid b. Saîd'i Şam'a göndereceği orduya komutan tayin etti. Hz. Ömer Hz. Ebûbekir'e, Hâlid'in Medine'ye geldikten sonra Hz. Ali ve Hz. Osman'a Abdümenâf oğulları adına harekete geçmelerine dair yapmış olduğu teklifini ve muhalif tavrını hatırlattı. Bunun üzerine Hz. Ebûbekir Hâlid'i azlederek Şam'a gidecek orduya bir başka Ümeyyeli'yi, Ebû Süfyan'ın oğlu Yezid'i tayin etti[129].

el-Belâzürî, Hâlid b. Saîd'in azledilmesi olayı için bir başka sebep göstermektedir. Buna göre Hz. Ömer Hz. Ebûbekir'e "Hâlid övünmeyi seven bir adamdır; onun bu huyu kendisini üstünlük yarışına ve taassuba sürükler" demiş ve bunun üzerine Hz. Ebûbekir Hâlid'i azletmiştir[130]. Kanaatimizce el-Belâzürî'nin verdiği bu bilgi yukarıdaki bilgiyle çelişmemekte; hatta onu desteklemektedir. Hz. Ömer, Hâlid'in Hz. Ebûbekir'in hilafetine muhalif tavrına ilave olarak onun karakteriyle ilgili bu bilgiyi halifeye aktarmış olabilir.

Hâlid'in kardeşi Ebân da Benî Hâşim'in Hz. Ebûbekir'in halifeliğine karşı tutumunu yakından izledi ve bîat etmekte gecikti. Ancak Benî Hâşim bîat edince o da bîat etti[131].

---

(128) el-Belâzürî, *Ensâb*, I, 588.

(129) el-Ya'kûbî, II, 133; et-Taberî, III, 388; et-Taberî'de yer alan Seyf'in rivayetinde Hâlid'in Şam'a giden orduda komutan olduğu söyleniyorsa da bu doğru değildir. Bkz. et-Taberî, III, 408.

(130) el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 157.

(131) İbnu'l-Esîr, *Üsd*, I, 47.

2. İlk İki Halife Döneminde Benî Hâşim ve Benî Ümeyye

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer iktidarda bulundukları sürede kabilelere karşı eşit davranma esasına riayet ettiler; bir kabilenin diğer bir kabileye üstünlük göstermesine ve hiçbir şahsın kendisine mümtaz bir mevki tanımasına fırsat vermediler[132]. Valiliklere ve ordu komutanlıklarına kendi kabilelerine veya başka belli bir kabileye mensup kimseleri değil, hangi kabileye mensup olursa olsun bu görevlere ehil gördükleri kimseleri tayin ettiler.

Hz. Ebûbekir hilâfet makamına geçince Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiş olan ve onun vefatı esnasında görevde bulunan âmil ve valileri yerlerinde bırakmayı uygun buldu[133]. Bu meyanda Mekke valisi Attâb b. Esîd'i görevinde bıraktı[134]. Aynı zamanda vilayetlerde görevli olan ve o sırada Medine'ye gelmiş bulunan Ümeyyelilerden Ebû Uhayha'nın oğulları Amr, Ebân ve Hâlid'i de tekrar eski görevlerine göndermek istedi. Fakat onlar bu teklifi kabul etmediler; bununla birlikte Suriye tarafına gönderilen orduda asker olarak görev aldılar ve bu bölgede meydana gelen savaşlarda şehid düştüler.

Benî Ümeyye'nin ileri gelenlerinden Osman b. Affan baştan beri Hz. Ebûbekir'in hilafetini benimsemiş ve hatta onun kâtipliğini yapmıştır[135]. 12/634 yılında hac vazifesini ifa etmek için Medine'den ayrılmak zorunda kalan Hz.

(132) Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Osman*, İstanbul 1928, 27.

(133) H. İbrahim Hasan, *Nuzum*, 196.

(134) Halîfe, *Tarih*, 123; el-Ya'kûbî, II, 138; et-Taberî, III, 426.

(135) Halîfe, *Tarih*, 123; et-Cehşiyârî, 15; et-Taberî, III, 426; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 249; Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, 231.

Ebûbekir yerine Hz. Osman'ı vekil bırakmıştır[136]. Hz. Ebûbekir döneminde fetva vermekle meşgul olanlar arasında Benî Ümeyye'den Osman b. Affân ile Benî Hâşim'den Ali b. Ebî Tâlib de yer almıştır[137]. Aynı şekilde Hz. Ebûbekir Suriye tarafına ordu göndermeyi düşündüğü zaman bu ikisi ile istişâre etmiştir[138].

Hz. Ebûbekir Benî Ümeyye'den Velid b. Ukbe'yi Kudâa zekâtlarını toplamak üzere göndermiştir[139].

Hz. Ebûbekir 12/634 yılında hac görevini ifâ edip Medine'ye döndükten sonra Şam tarafına gönderdiği orduyu, Ebû Süfyan'ın oğlu Yezid'in komutası altında sevketmiştir[140]. Hz. Ebûbekir yaya olarak uğurladığı Yezid b. Ebû Süfyan'a bazı tevsiyelerde bulunmuş ve ikaz mahiyetinde şu sözleri söylemiştir:

"Ey Yezid! Senin akrabaların vardır. Bil ki başkalarına tercih ederek onlara görev vermek isteyeceksin. Senin adına en çok endişeye düştüğüm nokta da budur."[141]

Hz. Ebûbekir vefat ettiğinde Yezid Şam'da görevli bulunuyordu. Hz. Ömer de onu Şam valiliğine tayin etti. Yezid 18/639 yılında Amvâs (veya Amevâs) tâûnunda vefat edinceye kadar burada görev yaptı[142].

---

(136) Halîfe, *Tarih*, 119.

(137) Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, 234.

(138) el-Ezdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, tah. Abdülmün'im Abdullah Âmir, Kahire 1970, 1 vd.

(139) et-Taberî, III, 390.

(140) el-Ezdî, *Futûhu'ş-Şâm*, 7, 11; el-Fesevî, III, 290, 92, 96; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 248; Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, 169 vd.

(141) İbn Hanbel, *Müsned*, I, 6; Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ebubekir*, 233.

(142) İbn Sa'd, VII, 406.

Muaviye b. Ebû Süfyan da kardeşi Yezid komutasında Şam'a gönderilen ordu ile birlikte gitmişti. Yezid vefat edince Hz. Ömer Muaviye'yi Yezid'in yerine Şam vâlisi tayin etti. Yezid'in vefatı üzerine Hz. Ömer Ebû Süfyan'a başsağlığı dilemiş; Ebu Süfyan, Hz. Ömer'e yerine kimi tayin ettiğini sormuştu. Hz. Ömer Muaviye'yi tayin ettiğini bildirince Ebû Süfyan:

"Akrabalık hakkını korudun ey mü'minlerin emiri!" diyerek memnuniyetini bildirdi[143]. Hz. Ömer 23/644 yılında vefat ettiğinde Muaviye b. Ebî Süfyan Şam valisiydi. Hz. Ömer dirayeti ve otoritesi ile kudretli ve kabiliyetli Emevî ailesinden istifade etmeyi bilmiştir[144]. Gerçekten, bilhassa Yezid ve kardeşi Muaviye başta olmak üzere Ümeyye oğulları Suriye ve çevresinde gerçekleşen fetihlerde büyük başarılar elde ettiler. Bu da Benî Ümeyye mensuplarının çoğunun sahip olduğu kabiliyet sayesinde mümkün olmuştur[145].

et-Taberi, Hz. Ömer'in, Ebû Süfyan'ın diğer oğlu Utbe'yi Kinâne kabilesine âmil tayin ettiğini[146], İbnü'l-Esîr de Tâif'e vali tayin ettiğini kaydetmektedir[147]. Taif şehri ile Kinâne yurdu birbirine yakın bulunduğundan, Hz. Ömer'in Taif valiliği ile Kinâne amilliğini Utbe'nin üzerinde birleştirmiş olması ihtimali dahilindedir.

Hz. Ömer, Ümeyyeli Velîd b. Utbe'yi el-Cezîre (Arabü'l-Cezîre)[148] öşürleri üzerine âmil tayin ettiyse de[149] büyük

(143) et-Taberî, IV, 289; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 209; İbn Şebbe, III, 83.
(144) G. Levi Della Vida, "Ömer", İA, IX, 470.
(145) G. Levi Della Vida, "Osman", İA, IX, 428.
(146) et-Taberî, IV, 220.
(147) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 560.
(148) Yâkût, II, 136.
(149) et-Taberî, IV, 51.

memuriyetlerde istihdam etmemiştir[150]. Seyf b. Ömer'in rivayetine göre Velîd, "Arabü'l-Cezîre" ile birlikte Benî Tağlib üzerine de âmil tayin edilmiş[151]; ancak bu sonuncu kabile ile aralarında tartışma çıkması sonucu azledilmiştir[152].

Hz. Ömer devrinde Hâşim oğullarının durumuna gelince, Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde önemli rol oynayan Hz. Ömer, Hâşim oğullarının Hz. Ebubekir'in hilafetine muhalefet etmelerine sert tepki göstermişti. Bu tepkisinin sebebi de şüphesiz Hâşim oğullarına kininden ve onlara kuru bir muhalefet göstermesinden dolayı değil; ümmetin birliğini sağlamak maksadına yönelikti. Yoksa Hz. Ömer, Peygamber ailesi olmasından dolayı Hâşim oğullarına daima hoş davranmıştır. Bununla birlikte ümmetin birliğini tehlikeye düşürecek davranışlara karşı sert tepki göstermekten de hiçbir zaman çekinmemiştir.

Hz. Ömer Peygamber ailesi olması hasebiyle Hâşim oğullarıyla akrabalık kurmak istemiş; bu arzusunu gerçekleştirmek için Hz. Fâtıma'nın kızı Ümmü Gülsüm'ü babası Hz. Ali'den istemiştir[153].

Bu akrabalık tesis edildikten sonra Hz. Ömer'in, kayınpederi Hz. Ali'ye kayınbiraderleri Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e ve diğer Hâşimîlere karşı şefkatli davranması ve aynı zamanda Hâşim oğullarının Hz. Ömer'in politikasına iyi gözle bakmaları tabiî bir durumdur.

---

(150) A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya;* V-VI, 630.

(151) Aynca bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 31.

(152) et-Taberî, IV, 54-56.

(153) İbn İshak, 233; İbn Sa'd, VIII, 463 vd.; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 53; el-Yakûbî, II, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 537; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâm*, IV, 255 vd.

Aynı zamanda Hz. Ömer, Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları mensuplarına eşit şekilde saygı gösterme konusunda dikkatli davranıyordu. Hilafeti döneminde o, evine serdiği bir döşeğe Abbas b. Abdilmuttalib ile Ebû Süfyan b. Harb'den başkasını oturtmuyordu. Hz. Ömer'e bu tutumunun sebebi sorulduğunda şöyle izah ediyordu:

"Abbas Rasûlüllah'ın amcasıdır, Ebû Süfyan da Kureyş'in şeyhidir."[154]

Bu suretle Hz. Ömer her iki kabilenin de gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu. Bu tutumu sayesinde onun hilafeti döneminde Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları arasında halifenin sevgisini kıskanma ve diğer sebepler yüzünden herhangi bir çekişme meydana gelmemiştir.

Hz. Ömer ashabın ileri gelenlerinden bazılarını eyaletlere göndermeyip Medine'de bırakmıştı. Gerek duyduğu zamanlarda istişâre ettiği bu kişilerin başında Benî Hâşim'den Hz. Ali ile Benî Ümeyye'den Hz. Osman yer alıyordu[155]. Nitekim Hz. Ömer tarih başlangıcı olarak esas alınması gereken hususu ashab ile istişâre etmiş; Hicret yılının tarih başlangıcı olarak kabul edilmesini teklif eden Hz. Ali'nin görüşünü kabul etmiştir[156]. Hz. Ömer Kudüs'e giderken Medine'de yerine Hz. Ali'yi bırakmıştır[157]. İbnü'l Esîr, Hz. Ömer'in Amvâs (veya Amevâs) tâunundan sonra Eyle'ye yaptığı ziyaret esnasında da yerine Hz. Ali'yi vekil

(154) el-Müberred, *el-Kâmil*, I, 275; İbn Abdirabbih, II, 147.

(155) el-Ezdî, *Futûhu'ş-Şâm*, 249 vd.

(156) İbn Şebbe, II, 758 el-Yakûbî, II, 145.

(157) et-Taberî, IV, 63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 500; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 55; el-Ya'kûbî'ye göre Hz. Ömer bu seyahate çıkarken Hz. Osman'ı vekil bırakmıştır. Bkz. el-Ya'kûbî, II, 147. Ancak kanaatimizce bu doğru değildir.

bıraktığını kaydetmektedir[158]. Hz. Ömer Kudüs'e giderken Abbas b. Abdilmuttalib'i de beraberinde götürmüştür[159].

Vefatından önce Hz. Ömer, aralarından birini halife seçmeleri şartıyla 6 kişi tayin etti. Bunlar arasında Benî Hâşim'den Hz. Ali ile Benî Ümeyye'den Hz. Osman da bulunuyordu[160]. Hz. Ömer'in bu tutumu, her iki kabileye karşı hilafeti boyunca gösterdiği tarafsızlığın en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Hz. Ömer bu ikisine, halife seçildikleri takdirde kendi kabilelerini insanlara yük etmemelerini tavsiye etmiştir[161]. Son olarak aday sayısının ikiye düşmesiyle Hz. Ali ile Hz. Osman'dan birinin seçilme durumu ortaya çıktı Abdurrahman b. Avf'ın tercihinin lehine tecelli ettiği Hz. Osman, III. halife olarak işbaşına geldi. Hz. Ali de gecikmeksizin Hz. Osman'a biat etti[162].

Bununla beraber aday sayısı ikiye düştükten ve dolayısıyla Hz. Ali ile Hz. Osman'dan birisinin seçilmesi durumu ortaya çıktıktan sonra hayli tartışmalar meydana gelmiş ve hatta Benî Hâşim ile Benî Ümeyye adına konuşmalar yapılmıştır. Ammâr b. Yâsir Benî Hâşim'i desteklemiş ve Hz. Ali'ye biat edilmesini istemiş, diğer taraftan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de Benî Ümeyye'yi destekleyerek Hz. Osman'a bîat edilmesini talep etmiştir. Bu tartışmaların meydana gelmesi gayet tabiîdir. Çünkü hem Hz. Ali ve hem de Hz. Osman sonuna dek, yani Abdurrahman b. Avf'ın Hz.

(158) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 561.
(159) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 55.
(160) İbn Sa'd, III, 338 vd; el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 18.
(161) İbn Sa'd, III, 339; et-Taberî, IV, 192.
(162) İbn Sa'd, III, 62, 339; el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 22-23; İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd ve'l-Beyân*, tah. Mahmud Yusuf Zâyid, Cezayir, 1964, 10.

Osman'ı seçmesine kadar adaylıktan çekilmemişlerdir. Ancak Hz. Ali'nin yeni halifeye bîat etmesiyle birlikte tartışma sona ermiştir[163].

3. Hz. Osman Devrinde Emevî-Hâşimî İlişkileri

Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle Benî Ümeyye iktidara gelmiş oluyordu[164]. Onun hilafete geçmesine bilhassa Benî Ümeyye'nin Süfyânî kolunun lideri durumunda bulunan Ebû Süfyan son derece sevindi. Hz. Osman'ın halife seçildiğinin ilk günlerinde, huzurunda Benî Ümeyye'nin de bulunduğu bir sırada Ebû Süfyan halifenin yanına girdi. İki gözü de görmediğinden, içeride yabancı bulunup bulunmadığını sordu. Kendisine Benî Ümeyyeden başka kimse bulunmadığını söylediler. Bunun üzerine Ebû Süfyan şuriları söyledi:

"Ey Ümeyye oğulları! Hilâfeti top oynarcasına birbirinize devrediniz. Andolsun ki ben onu sizin için daima arzu ediyor ve çocuklarınıza miras olarak bırakmanızı istiyordum."[165]

Ebû Süfyan'ın bu sözlerinden hoşlanmayan Hz. Osman, onu huzurundan kovdu ve hiçbir zaman hilafeti oğullarına miras bırakmayı düşünmedi. Ancak bilhassa önemli eyaletlerin valilerini Benî Ümeyye'den seçti. Muaviye b. Ebî Süfyan, Saîd b. Âs, Velid b. Ukbe, Abdullah b. Sa'd ve Abdullah b. Âmir onun başlıca valileri arasında yer

(163) Şûrâ hadisesi ve Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle ilgili olarak bkz. İbn Şebbe III, 926 vd.; et-Taberî, IV, 227-240.

(164) Bernard Levis, 68.

(165) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 12; el-Mes'ûdî, *Müruc*, II 351-52; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, VI, 96; el-Makrîzî, 18-19.

aldılar[166]. Mervan b. Hakem'i de kendisine kâtip olarak seçti.

Öte yandan Hâşim oğulları, başta Hz. Ali olmak üzere ilk iki halifeye karşı sürdürdükleri yumuşak tutumlarını hilafetinin ilk altı yılında Hz. Osman'a karşı da devam ettirdiler. Ona itaat ettiler, destek ve yardımcı oldular. Gerektiğinde nasihatte bulundular. Bu dönemde gerçekleştirilen fetih hareketlerine bizzat katıldılar. Hicretin 30. yılında Ümeyyeli Saîd b. Âs'ın Taberistan'a yaptığı sefere Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Abbas da iştirak etti[167]. Hz. Ali, Hz. Ebûbekir zamanında bir araya getirilen Kur'an nüshasının çoğaltılması ve bu nüsha dışındaki nüshaların imha edilmesi hususunda Hz. Osman'ı destekledi[168].

Ancak Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılında takip ettiği siyâset, valiliklere akrabalarını tayin etmesi, onlara aşırı düşkünlüğü[169] ve ortaya çıkan huzursuzluklar, Hz. Ali'nin halifeye ve Benî Ümeyye'ye karşı muârız bir tavır takınmasına yol açtı. Şu kadar var ki bu dönemde de Benî Hâşim'in muârazası, zaman zaman sert tartışmalar şeklinde tezâhür etmekle birlikte, genellikle nasihat, yol gösterme, ikaz etme ve Allah'ın azabından korkutmadan öteye geçmedi.

---

(166) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 343-44.

(167) el-Belâzürî, *Fütûh*, 480; et-Taberî, IV, 269.

(168) İbn Ebî Bekr, 50-51.

(169) Hz. Osman'ın yaratılışı icabı ailesine olan düşkünlüğü, Ümeyyelilerin Hz. Peygamber zamanında kaybettikleri eski nüfuzlarını elde etmek hırsını kamçılamış ve Osman'ın bu iyi niyeti onlar tarafından istismar edilmiştir (Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, XX, Ankara 1975, 280.)

Hz. Osman'ın anneannesi Hâşim oğullarına mensuptu. Aynı zamanda o, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenmişti ve Hz. Ali'nin bacanağı idi. Buna ilave olarak Hz. Osman, diğer Ümeyyelilerin aksine ilk müslümanlar arasında yer almıştı. ve Hâşim oğullarıyla uzun yıllar süren bir beraberliği vardı. Bütün bu sebeplerden dolayı halifenin, bizzat kendisinin genelde Hâşim oğullarına iyi davrandığını söyleyebiliriz. Ancak Benî Ümeyye'nin diğer kolları, başta Hz. Ali olmak üzere Hâşim oğullarına sıcak gözle bakmıyorlardı. Hz. Osman'ın kâtibi Mervân, Hz. Peygamber tarafından sürgün edilen babası Hakem'in Hz. Osman tarafından Medine'ye getirilmesine Hz. Ali'nin karşı çıkmasını unutmamıştı. Velid b. Ukbe ile Saîd b. Âs da babalarının Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmesini asla unutmamışlardı. Bütün bunlara, Ümeyyeli valilerin hatalarının Hz. Osman'a Hz. Ali tarafından iletilmesi eklenince gittikçe aralan açılmaya başladı.

Hz. Ali, Hz. Osman'a bizzat kendisinin ve valilerinin hatalı icraatlarını söylemekten çekinmiyordu. Hz. Osman Hicretin 29/650 yılında, hilafetinin 6. yılında Hz. Peygamber'in ve ilk iki halifenin aksine hac esnasında Mina'da namazı mukîm gibi kılmıştı. Onun bu uygulamasına pek çok kişi ile beraber Hz. Ali de karşı çıkmış ve bizzat halifeye gelerek fikrini ifade etmişti[170].

Hz. Osman valiliklere akrabalarını tayin edince Hz. Ali, Talha ve Zübeyr kendisine gelip "Ömer sana Ümeyye oğullarını insanlara musallat etmemeni tenbih etmemişmiydi!?" demişler, Hz. Osman da buna cevap vermeyip susmuştur[171].

(170) et-Taberî, IV, 267; İbn Ebî Bekr, 34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 103.
(171) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 30.

Hz. Osman'ın Saîd b. Âs'a yüzbin dirhem bağışlamasına halk karşı çıkmış; şûrâ üyeleri olan Ali, Talha, Sa'd, Abdurrahman ve Zübeyr bu hususta kendisiyle konuşmuşlardır[172].

Hz. Ali, bizzat karşı çıktığı hususların yanısıra halifenin icraatından memnun olmayan Medinelilerin şikayetlerini de ona iletiyordu. 34. Hicrî yılda bir grup Medineli Hz. Ali'ye gelerek halifeyle görüşmesini istediler. Hz. Ali de gidip halkın hoşnud olmadığı hususları dile getirdi. Devlet başkanının âdil olması gerektiğini ve adaletli davranmadığı takdirde uğrayacağı uhrevî cezaları hatırlattı. Hz. Osman da vâlilerinden bir kısmının Hz. Ömer tarafından tayin edildiğini; bir kısmına ilk iki halifenin de görev vermiş olduğunu ifade ederek kendisini savunma yoluna gitti. Buna karşı Hz. Ali, Hz. Ömer'in, valilerini sıkı bir kontrol altında tuttuğunu, kendi döneminde ise valilerin şımardığını ve onların hataları yüzünden kendisinin suçlandığını hatırlattı. Bunun üzerine Hz. Osman mescide giderek aleyhindeki suçlamaları reddeden bir hutbe okudu. Bu sırada halifenin kâtibi Mervân ayağa kalkarak "isterseniz aramızda kılıç hakem olsun" dedi. Hz. Osman onu susturdu ve hutbeden indi[173].

Kaynaklarımızın el-Vâkıdî'den rivayet ettiği bu haber, el-Taberî'de uzunca yer almakta ve diğer kaynaklardan farklı olarak Hz. Ali'nin halifeye öldürülmekten söz ettiği ve şöyle söylediği kaydedilmektedir:

---

(172) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 28.

(173) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 60; et-Taberî, IV, 336-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 150-52; İbn Ebî Bekr, 54.

«واحذرك أن تكون إمام هذه الأمة المقتول فإنه يقال: يقتل في هذه الأمة إمام فيفتح عليها القتل والقتال إلى يوم القيامة... »

"Sana bu ümmetin öldürülen halifesi olmaktan sakınmanı tavsiye ederim. Çünkü o zaman 'bu ümmet içinde halife öldürülüyor' denilir. Açılan savaş kapısı kıyamete kadar kapanmaz."[174]

Şayet rivayetin et-Taberî'de yer alan bu kısmı sonradan ilave edilmemişse-ki buna ihtimal vermiyoruz- Hz. Ali bu sözleriyle halifeyi ölümle tehdit etmiyor; bilakis böyle bir tehlikenin varlığından onu haberdar ediyordu. Hz. Ali'nin bu sözleri hem halifenin ve hem de ümmetin lehine ikaz mahiyetinde idi; Hz. Ali halifeyi herhangi bir iç karışıklık meydana gelmemesi için uyarıyordu.

Hz. Osman ise Benî Hâşim'den ziyade Benî Ümeyye'ye güveniyor; onların sözüne itibar ediyor ve yeri geldiğinde bu kabileye karşı onları destekliyordu. Hicretin 35. yılında Muaviye'nin Medine'de bulunduğu sırada Hz. Osman, Hz. Ali'yi, Talha ve Zübeyr'i huzuruna çağırttı. Muaviye onlara, halifeye karşı tavırları konusunda tehdit dolu sözler sarfetti. bunun üzerine Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen sert tartışmada Hz. Osman Muaviye'yi destekledi[175].

Hz. Ali, Hz. Osman'ın genellikle Beni Ümeyye'nin tesiriyle ashabdan bazılarına revâ gördüğü uygulamalara ve bilhassa sürgün hadiselerine karşı çıkıyordu. Hicretin 30. yılında Rebeze'de ikamete mecbur edilen Ebû Zer'e buraya yapacağı yolculuk esnasında Hz. Ali refakat etmek istemiş; ancak Mervân buna karşı çıkmıştı. Bunun sonucu araların-

(174) et-Taberî, IV, 336-39.

(175) et-Taberî, IV, 344-45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 156-57.

da sert tartışmalar meydana gelmiş; hatta Hz. Ali, kırbacıyla Mervân'ın bineğine vurmuştu. Mervân'ın halifeye durumu bildirmesi üzerine bu defa Hz. Ali ile Hz. Osman'ın arası açılmış ve hatta Hz.Osman Hz. Ali'ye "Sen benim nezdimde Mervân'dan üstün değilsin" demişti. Bunun üzerine halk halifeyi kınamış; aralarına girerek ikisini barıştırmışlardı[176].

Ebû Zer 32. Hicri yılda vefat edince Ammâr b. Yâsir'in "Allah Ebû Zer konusunda hepimizi affetsin" şeklinde konuşmasına gücenen halife onu da buraya sürgün etmek istemişti Ammâr'ın eski efendileri olan Mahzûm oğulları Hz. Ali'den bu sürgüne engel olmasını istemişler; Hz. Ali Hz. Osman'a gelip "Yâ Osman! Allah'tan kork! Sen sâlih bir müslümanı sürgüne gönderdin ve orada vefat etti. Bu defa onun bir benzerine aynı muameleyi yapmak istiyorsun" demiş; buna Hz. Osman sert tepki göstererek "sen sürgün edilmeye ondan daha müstehaksın" demiştir. "İstersen bunu yap" diyen Hz. Ali'yi muhacirler desteklemişler ve "senin her konuşanı sürgüne göndermen hiç hoş değildir" diyerek halifeye karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Hz. Osman, Ammâr'ı sürgüne göndermekten vazgeçmiştir[177].

Hz. Ali ile Hz. Osman arasında bir tartışma da İbn Mes'ud yüzünden çıkmıştır. İbn Mes'ud Hicretin 32. yılında Kûfe'den Medine'ye geldi ve doğruca mescide gitti. Bu sırada hutbede bulunan Hz. Osman onu görünce aleyhinde bazı şeyler söyledi. İbn Mes'ud kendini savunmaya kalkışınca halife onun dışarı çıkarılmasını emretti. İbn Mes'ud'un hırpalanarak mescidden dışarı çıkarılmasına

(176) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 54.

(177) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 54-55.

Hz. Ali tepki gösterdi ve halifeye, başkalarının sözüne ve raporlarına dayanarak, kendisini hiç dinlemeden İbn Mes'ud'u cezalandırmasının yanlış olduğunu söyledi. İbn Mes'ud'un teklifi üzerine ona evine kadar refakat etti[178].

Hz. Ali'nin ikazları ne halifenin tutumunu değiştirdi ve ne de ona karşı muhalefetin azalmasına vesile oldu; Hz. Osman siyasetini devam ettirdi ve Hz. Ali de muârazasını sürdürdü[179]. Şu kadar var ki Hz. Ali bu muârazasıyla halifeyi şu veya bu şekilde devirip yerine geçmek gibi bir gaye gütmüyordu. Hatta Hâşim oğullarının hilafeti ele geçirmek için ciddî bir muhalefet oluşturmaya matuf yoğun bir propagandaya giriştiklerini söylemek de elbette zordur. Bununla birlikte, öyle anlaşılıyor ki ashab arasında, belki Hz. Ali'nin de bulunduğu meclislerde konuşmalar oluyor ve bu da Hz. Osman'ın kulağına kadar gidiyordu. Hz. Osman bu konuşmalardan ve Hz. Ali'nin muârazasından rahatsız olmuş olmalı ki Hz. Ali'yi amcası Hz. Abbas'a şikayet etmiş ve onun, akrabalık bağlarını koparırcasına hareket ettiğini belirtmiştir. Hz. Osman hilafet konusunda da Hz. Abbas'a şunları söylemiştir:

"Abdülmuttalib oğulları! Allah'a andolsun ki hilâfetin benden önce Teym ve Adî kabilesine geçmesine ses çıkarmadınız. O halde Abdümenâf oğullarıyla çekişmemeniz ve onlara hased etmemeniz daha uygundur."

Hz. Osman'ın bu sözüne cevaben Hz. Abbas, Hz. Ali'ye hoşgörü ile davranmasını, birbirine hoşgörülü davranırlarsa kaynaşma sağlanacağını, Hz. Osman'ın akrabalık ve imamet konusundaki hakkının red ve inkar edilemiyece-

(178) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 36-37.
(179) Taha Hüseyin, I, 156.

ğini tarafsız bir şekilde ifade etti. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ali ile aralarını düzeltmeyi Hz. Abbas'a teklif ettiyse de Mervân'ın telkiniyle bu fikrinden vazgeçmiştir. Bunun üzerine halifeye söz geçiremiyeceğini anlayan Hz. Abbas'ın bir iç karışıklık olabileceğini sezdiği ve "Allahım beni fitneye bulaştırma! Kalmamda benim için hayır olmayan şeye beni bırakma!" diye dua ettiği ve bu sözü söyledikten sonraki ilk cuma günü vefat ettiği söylenir[180].

Benî Ümeyye mensupları, kendilerine ve halifeye karşı oluşan muhalefetin Hz. Ali'nin teşvik ve tahrikiyle oluştuğu kanaatini taşıyorlar ve bunu da fırsat düştükçe kendisine açıklamaktan çekinmiyorlardı. et-Taberî'nin verdiği bilgiye göre birgün Hz. Osman hutbe okurken birisi ayağa kalkarak "Allah'ın kitabını tatbik et" demiş; halife de adama oturmasını söylemiş, adam üç defa kalkıp aynı sözü tekrar etmiş ve oturmuştur. Bu arada taş atmaya başlamaları üzerine halife minberden düşmüş ve baygın vaziyette evine götürülmüştür. Olaydan sonra Hz. Ali, etrafında Benî Ümeyye'nin bulunduğu halifeyi ziyaret edip hatırını sormuş; Ümeyye oğulları ağız birliği yaparak ona şöyle demişlerdir:

"Yâ Ali! Bizi mahvettin, Allah'a andolsun ki arzu ettiğine ulaşırsan, dünya üzerinden geçecektir."

Bunun üzerine Hz. Ali kızarak oradan ayrılmıştır[181].

35/656 yılında Abbas'ın korktuğu fitne hadisesi vuku buldu. Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen isyancılar, Medine

(180) İbn Şebbe, III, 1046; el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 13-14; ez-Zübeyr b. Bekkâr, 611; Taha Hüseyin, I, 156-7.

(181) et-Taberî, IV, 364-65.

yakınlarındaki "Zî Huşub"[182] mevkiinde toplandılar. Şehre girip girmeme hususunda Medinelilerin fikirlerini almak üzere elçi gönderdiler. Medineliler buna taraftar olduklarını belirttiler. Ancak Hz. Ali, gelmemelerini söyledi[183].

Hz. Osman, "Zî Huşub" mevkiinde toplanıp kendisine baskın düzenlemek isteyen Mısırlılarla görüşmek üzere Hz. Ali'yi göndermiştir. Hz. Ali önce durumun ıslâhı ve fesadın sebeplerini ortadan kaldıracağına dair halifeden söz almış; sonra da bazı sahabilerle birlikte Mısır'dan gelen âsîlerle karşı karşıya gelerek konuşmuş; beğenmedikleri hususların düzeltileceğine dair onlara halife adına teminat vermiştir. Mısırlılar Hz. Ali'nin tavassutunu ve va'di'ni kabul edip Mısır'a doğru yola çıkmışlardır[184]. Ancak yolda rast geldikleri bir adamın üzerinde Hz. Osman tarafından Mısır'daki valisine hitaben yazılmış bir mektup buldular. Mektupta Mısır valisinden, Mısır'dan Medine'ye gelenlerin imha edilmesi isteniyordu. Mısırlılar derhal Hz. Osman adına söz veren Hz. Ali'ye gelerek durumu anlattılar. Hz. Ali, halifenin samimiyetinden şüphe etmemekle birlikte ona giderek durumu anlatmış; Hz. Osman mektuptan haberi olmadığını ifade etmiş ve neticede mektubu halifenin ağzından Mervan'ın yazdığı anlaşılmıştır[185].

Mısırlılar mektubu bulunca Hz. Ali'ye gelip Hz. Osman aleyhine beraberce isyan etmeyi teklif ettilerse de o kabul etmemiştir[186].

---

(182) Medine'ye bir gece yürüyüşü mesafede bir vadidir. Bkz. Yâkût, II, 372.

(183) İbn Sa'd, III, 65; İbn Şebbe, III, 1127.

(184) İbn Şebbe, III, 1137 vd.; et-Taberî, IV, 358 vd. ve 406; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 162-163.

(185) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 68; et-Taberî, IV, 374.

(186) Halife, *Tarih*, 169.

Mısırlılar hiddetli bir şekilde geri döndüler. et-Taberî'nin İbn İshak'tan verdiği bilgiye göre Hz. Osman Mısırlıların ikinci defa hiddet dolu olarak geri geldiklerini görünce olayın tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini sezdi; Benî Ümeyye'yi ve danışabileceği kimseleri toplayarak ne yapılması gerektiğini sordu. Onlar durumu Hz Ali'ye anlatmasını tavsiye ettiler. Hz. Osman Hz. Ali'ye haber göndererek durumu arzetti; öldürülme tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu; bunu önlemesini ve isyancıları dağıtmasını söyledi. Hz. Ali ona "insanlar seni öldürmeye değil, adaletine muhtaçtırlar. Gönül hoşluğundan başka bir şeye razı olmayan bir topluluk görüyorum. İlk gelişlerinde onlara, suçladıkları şeylerden rücû edeceğine dair Allah adına söz vermiştin. Bunun üzerine onları uzaklaştırdım. Sonra bunlar üzerinde durmadın" demiştir[187].

Hz. Ali bundan sonra hiçbir şeye karışmayacağını ifade ederek evine çekildi. İsyancılar Hz. Osman'a, ya hilafetten çekilmesini veya kendilerine komplo hazırlamaya teşebbüs eden Mervân'ın teslim edilmesi talep ettiler; halifenin her ikisini de kabul etmemesi üzerine evini kuşattılar.

Hz. Osman muhasara esnasında Hz. Ali'den yardım istedi. el-Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre halife muhasara sırasında Hâşimîlerden Abdullah b. Hâris'i Hz. Ali'ye göndererek şu beyti söylemesini istedi:

إن كنتُ مأكولاً فكن أنت آكلي

والا فادركني ولما أمزق

"Eğer ben yenecek biriysem yiyen sen ol!

Aksi takdirde parçalanmadan önce imdadıma yetiş!"[188]

(187) et-Taberî, IV, 369-71.

(188) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 77.

Hz. Osman'ın bu talebi üzerine Hz. Ali; Benî Ümeyye'nin bütün kırıcı tavırlarına rağmen, konuyla ilgilenerek halifenin yanına gitmek istemiş; ancak bir rivayette isyancıların bir kötülük yapmasından endişe eden aile efradı[189], diğer rivayetlerde ise muhasaracı birlikler buna engel olmuşlardır[190].

Bu engele rağmen Hz. Ali, Talha ve Zübeyr muhasara esnasında Hz. Osman'ı ziyaret etmişler; aralarında Mervan b. Hakem'in de bulunduğu Benî Ümeyye'den bir grup Hz. Ali'ye çıkışarak "Bizi mahvettin, bu işler hep senin başının altından çıkıyor" demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali kızarak kalkmış ve oradan ayrılmıştır[191].

Bir ara muhasaracılar halîfe'yi susuz bırakmışlardı. Hz. Osman durumdan Hz. Ali'yi, Talha, Zübeyr ve Âişe'yi haberdar etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali gelerek muhasaracılara çıkışmış; yaptıkları hareketin kâfirlere bile yakışmadığını söyleyerek halifeye su göndermiştir[192].

Bütün bunlara ilave olarak Hz. Ali oğulları Hasan ve Hüseyin'i ve hatta kölelerini silahlı olarak halifenin kapısını korumak için göndermiş ve içeriye kimseyi bırakmamalarını tembih etmiştir. Burada Hz. Hasan'ın iki elinde de kılıç olduğu halde mücadele ettiği rivayet edilir[193]. Bu tedbir etkisini göstermiş; isyancılar kapıdan girip halifeyi öldürmeye muvaffak olamamışlar; ancak komşu evlerin

(189) Sa'd, III, 68-69; el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 94; İbn Ebî Bekr, 120.

(190) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 94; İbn Ebî Bekr, 175.

(191) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161; İbn Ebî Bekr, 108.

(192) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 68.

(193) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 69, 78; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 353; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye*, Mısır 1317, 77, 89; İbn Ebî Bekr, 175.

damlarından atlayarak eve girmişler ve Hz. Osman'ı şehid etmişlerdir.

Hâşim oğullarının bu fedakarlıklarına rağmen Mervân b. Hakem, halifenin kapısını koruyan Hz. Hüseyin'e "sen buraya niçin geldin?!" diye çıkışmış; Hz. Hüseyin "bey'atıma olan sadakatımdan dolayı" şeklinde cevap verince Mervân "Buradan git! Baban insanları bize karşı kışkırtıyor, sen ise burada bizimle berabersin!" demiştir. Hz. Osman da Hz. Hüseyin'e "Burayı terket! Ben savaşmak istemiyor ve emretmiyorum" demiştir[194].

Hz. Ali'nin ve diğer Hâşim oğullarının halifeye yardım konusunda samîmî olmadığını söylememize imkan yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Benî Ümeyye'nin bütün kıncı hareketlerine rağmen, oğullarını göndermesi; hatta bizzat kendisinin ilgilenmesi[195] ve ashabın gençlerini teşvik etmesi, onun İslâm toplumu içinde itibarı ne kadar yüksek olursa olsun, devletin bünyesinde valilik ve ordu komutanlığı gibi resmî bir görevi bulunmadığı müddetçe, ancak yapabileceği şeylerdir. "Hz. Ali bunun dışında başka bir şey yapamazdı ve başka bir şeye de gücü yetmezdi."[196] Halifenin kan dökmeyi yasaklamasına rağmen, bir askerî birlik oluşturup isyancılarla savaşamazdı. Çünkü bu tür bir davranış isyan olarak değerlendirilebilir ve bu durumda halifenin emrine muhalefetle suçlanabilirdi. Nitekim haklı olarak böyle bir harekete teşebbüs etmemiştir.

Hz. Ali halifenin öldürüldüğünü duyunca derhal gelerek oğullarına vurmuş ve "siz kapıda bulunduğunuz halde

(194) el-Belâzürî, *Ensâb*, V., 78.
(195) Aynı yer.
(196) Muhammed Rıza, *Osman b. Affân*, Beyrut 1982, 202.

mü'minlerin emiri nasıl öldürülür" diyerek onları ve beraberlerinde bulunan ashabın gençlerini azarlamıştır[197]. O'nun, Hz. Osman'ın cenaze namazında bulunmayışı noktasından hareketle "oğullarına karşı yukarıda kaydettiğimiz tepkisinin göstermelik olduğu"[198] sonucuna varmak elbette ki haksızlıktır. Üstelik Hz. Ali'nin, halifenin cenazesine iştirak ettiği de söylenmektedir. Buna ilaveten Hz. Ali, cenaze taşınırken etrafta bulunan isyancıların tabutu taşlamalarına engel olmuştur[199].

Bütün bunlardan anlaşılıyorki, Hz. Osman'ın öldürülmesinde Hâşim oğullarının rolü bulunmadığı gibi, buna yol açan olayların kaynağı da bu aile değildi. Nitekim Hz. Osman'ın öldürülmesi hâdisesiyle ilgili sahîh rivayetlerin ilki ve en önemlisi olan Ebû Saîd'in rivayeti[200] Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Âişe gibi ashabın bu hadiseyi tertipleyenler olmadıklarını; olayın esas itibariyle birtakım bozguncu, çıkarcı şahıs ve çevrelerce tertiplenmiş olabileceğini göstermektedir[201]. Dolayısıyla Hâşim oğulları halifeyi öldürmediği ve öldürtmediği gibi o, bu kabilenin hataları yüzünden de öldürülmedi. O halde bu olaydan Hâşîm oğullarını ve bilhassa Hz. Ali'yi sorumlu tutmak doğru değildir. İsyancıların Medine'ye gelişinde de Hâşîm oğullarının rolü bulunduğuna ihtimal vermediğimizi burada be-

---

(197) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 69-70; *el-Mes'ûdî*, *Mürûc*, II, 354; İbn Abdirabbih, IV, 291.

(198) Bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* (Basılmamış doktora tezi). Ankara 1988, 164.

(199) İbnü't-Tıktakâ, 90; İbn Ebî Bekr, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 180.

(200) et-Taberî, IV, 383.

(201) Sabri Hizmetli, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın öldürülmesi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, XXVII, S.S. 149-176, Ankara 1985, 156.

lirtmek istiyoruz. Hz. Ali'nin evinde büyüyen evlatlığı Muhammed b. Ebî Bekir'in Mısırlı isyancılar arasında bulunması ve halifenin sakalını tutması[202] da Hz. Ali'nin teşvik ve tahrikinden değil; bilakis halifeye karşı şahsî kininden kaynaklanıyordu. Çünkü Muhammed b. Ebîbekir Hz. Osman'dan büyük bir memuriyet istemiş; o da tayin etmeyince halifeye düşman kesilmişti[203].

Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün hiç kimse Hz. Ali'yi onun kâtili olarak suçlamıyordu[204]. Ancak ne var ki Hz. Ali, maktul halifenin yerine hilafet makamına geçer geçmez onu öldürmekle suçlanacaktır. Hz. Ali'nin hilafet makamına geçmesi, gerek kâtiller ve gerekse komplocular arasında bulunmamasına rağmen, Hz. Osman'ı öldürmekle suçlanmasına yol açmıştır. Nitekim kendi zamanında halkın, Hz. Osman'ın katilleri ve onu desteksiz bırakanlar hakkında ileri geri konuştuğunu belirten el-Câhız, bunun sebebini şöyle izah etmektedir:

"Şayet Osman'ın intikamını almak gayesiyle ortaya atılan Muaviye, Ali'nin yerine Hicaz ve Irak'a hakim olsaydı, kendisi hakkında 'Osman'a hile yaptı ve insanları onun aleyhine kışkırttı' diyenler olurdu. Bunu açıkca söylemeseler bile içlerinden geçirirlerdi."

Dolayısıyla el-Câhız, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ı öldürmekle suçlamasının sebebini, onun, öldürülen halifenin yerine seçilmesiyle izah etmektedir. Ayrıca el-Câhız, üm-

(202) et-Taberî, IV 383-84.

(203) Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Osman*, 52. Muhammed b. Ebî Bekr'in bu işe katılmasının onunla Ali b. Ebî Talib ve Hüseyin b. Ali arasındaki akrabalığa dayandığını ileri süren H. İbrahim Hasan'ın bu görüşüne katılmamız mümkün değildir. Bkz. H. İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I, 369.

(204) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 100.

metin çoğunluğunun Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın kanından tebrie ettiğini beyan etmektedir[205].

Hz. Osman'ın öldürülmesi ve yerine Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle birlikte Emevî-Hâşîmî mücadelesinde yeni bir safha başlayacaktır. Şam valisi Muaviye, öldürülen halifenin akrabası olması hasebiyle onun kanını Hz. Ali'den talep edecek ve mücâdeleye girişecek; "Osman'ı Ali öldürdü" diye propagandaya başlayacak ve yeni halifeye bîat etmeyip isyan edecektir. Hz. Ali de hilâfete geçer geçmez Hz. Osman'ın valilerini azledip kendi valilerini tayin edecektir. Hz. Ali'nin hilafete geçişinden itibaren Muaviye'nin hilafeti Benî Hâşim'den andlaşma yoluyla devralıp Emevî Devletini kurmasına kadar devam eden kanlı mücadeleler başlayacaktır.

(205) Bk. İbn Ebî Bekr, 182.



IV. BÖLÜM

EMEVÎ-HÂŞİMÎ MÜCADELESİNİN YENİDEN CANLANMASI



A- *Hilâfetin Hâşim Oğullarına Geçişi ve Benî Ümeyye'nin İsyanı*

Ümeyye ailesi, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'den ve daha sonra ilk üç halifeden gördükleri müsamaha ve kendilerine gösterilen itibar sayesinde çevre edinmişler ve maddî bakımdan güçlü hale gelmişlerdi. Bilhassa Hz. Osman döneminde bu güçleri daha arttı. Bu dönemde İslâm devletinin hemen tamamına yakını onların elinde idi. Bu durum, bir taraftan, Medine'de olmasa bile, eyaletlerde kendilerine taraftarlar ve sempatizanlar kazandırdı; diğer taraftan servetlerinin artmasını sağladı. Bilhassa Şam valisi Muaviye, burada yirmi yıllık valiliği süresince kendisine son derece itaat eden yüzbin civarında[1] güçlü bir ordu çıkarabilecek ve yeni halifeye karşı koyabilecek seviyeye ulaştı. Basra ve Yemen valilerinin, Cemel savaşında Âişe ordusuna büyük miktarda yardım yapabilecekleri ölçüde servetleri vardı. Benî Ümeyye bütün bu siyâsî ve ekonomik birikim sayesinde Hz. Ali dönemini kargaşa ve iç karışıklığa sürükleyeceklerdir. Zira onlar, devlet idaresini başka bir kesime kaptırmayacaklarını, böyle bir şey ortaya çıktığı takdirde huzursuzluklar çıkaracaklarını daha Hz. Osman hayatta iken dile getirmişler ve bu hâlifenin iktidarı boyunca bu plan ve proğram dahilinde hareket etmişlerdi[2].

Hz. Osman'ın ölümü, Ümeyyelilerin yönetimden uzaklaşması demek olduğu gibi, Hz. Ali'nin halife olması da Hâşim oğullarının iktidara geçmesi anlamına geliyordu. Nitekim Hz. Ali göreve gelir gelmez çoğu Benî Ümey-

(1) Halife, *Tarih*, 193.

(2) Abdülhalik Bakır, 18.

ye'den ve onların yakınlarından oluşan Hz. Osman'ın valilelerini azletmekle işe başladı. Onlarla asla çalışmak istemiyordu. Zaten daha önce Hz. Osman'ı bu valiler yüzünden defalarca ikaz etmişti. Halkın da onların icraatlarından şikayetçi olduğunu biliyordu[3]. Hz. Ali, Osman döneminde, şayet eline yetki geçerse bu valileri görevlerinden alacağını da ifade etmişti. İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Hz. Osman'ın Kûfe valisi Saîd b. Âs bir ara Medine'ye gelmiş; muhâcirlerin ve ensârın ileri gelenlerine ve bu arada Hz. Ali'ye bazı hediyeler vermişti. Hz. Ali bunları kabul etmiş, ancak şunları söylemişti:

"Ümeyye oğulları bana Muhammed'in mirasını infak ediyorlar. Şayet hilafete geçecek olursam kasabın işkembeyi silkelediği gibi onları görevlerinden uzaklaştıracağım."[4]

Gerçekten Hz. Ali, hilafete geçince Hz. Osman'ın valilerini görevlerinden almaya ve onların yerine ensarı ve Hâşim oğullarına mensup kimseleri tayin etmeye başladı. Muğire b. Şu'be ve İbn Abbas gibi bazı sahabîler, durum sakinleşip idaresinin güç kazanmasına kadar eski valileri görevlerinde bırakmasını tavsiye ettilerse[5] de Ali bunu kabul etmedi. Bu meyanda hiç olmazsa Şam valisi Muaviye'nin yerinde bırakılmasına dair kendisine yapılan teklife "Vallahi hayır! Bu asla olamaz"[6] "Muaviye'yi iki gün bile görevde tutmam"[7] diye cevap verdi. Halk, Hâşimî ha-

(3) Taha Hüseyin, II, 24.
(4) İbn Sa'd, V, 32.
(5) ed-Dîneverî, 144; et-Taberî, IV, 438; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 363 vd.; H. İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I, 272.
(6) et-Taberî, IV, 440.
(7) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 364.

life ile Emevî vali arasında bir problem çıkarsa bunun kolayca çözülemiyeceğini tahmin ediyorlardı. Muaviye'nin Şam'daki gücünü de biliyorlardı. Hz. Ali, kendisine Muaviye'nin yerinde bırakılmasını öneren İbn Abbas'ı onun yerine Şam valisi olarak tayin etmek istedi. ancak İbn Abbas yeni halifeye olan yakınlığı dolayısıyla Muaviye'den çekindiğini ve Hz. Osman'ın yerine kendisini öldürebileceğinden endişe ettiğini belirterek bu görevi kabul etmek istemedi[8]. Hz. Ali onun yerine ensardan Sehl b. Huneyf'i tayin etti. Ancak Sehl, henüz Tebûk'e ulaştığında beklenen durum gerçekleşti ve Muaviye'nin adamları tarafından geri çevrildi. Hz. Ali Ensar'dan Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays'ı Mısır'a, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, amcasının oğlu Ubeydullah b. Abbas'ı da Yemen ve çevresindeki yerleşim bölgeleriyle Bahreyn'e tayin etti[9]. Cemel Harbine giderken Medine'de yerine Temmâm b. Abbas'ı vekil bıraktı. Mekke ve Taif'e ise Kusem b. Abbas'ı tayin etti[10]. Cemel harbinden sonra, Benî Hâşim ve Kureyş'in nezdinde önemli bir mevkii bulunan Abdullah b. Abbas'ı Osman b. Huneyf'in yerine Basra'ya tayin etti[11]. Daha sonra üvey oğlu Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a Kays b. Sa'd'ın yerine gönderdi. Bu suretle önemli valiliklere Hâşim oğulları yerleşmiş oldu. Bu durum karşısında, Hz. Ali'nin sadık adamlarından Eşter bile şöyle mırıldanmıştır:

---

(8) et-Taberî, IV, 440; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VII, 229.

(9) ez-Zübeyrî, I, 27; el-Ya'kûbî, II, 179; et-Taberî, V, 155; Tahâ Hüseyin, II, 25.

(10) Halife, *Tarih,* 201; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse,* tsh. Muhammed Mahmûd er-Râfiî, I-II, Mısır 1904, 143; et-Taberî, V, 92-93, 155; İbn A'sem, II, 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* III, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* VII, 234.

(11) Halife, *Tarih* 204; ed-Dîneverî, 142; İbn Kuteybe, *el-Maârif,* 209; et-Taberî, IV, 543; Taha Hüseyin, II, 60, 133.

"Biz Şeyhi (Osman'ı) niçin öldürdük? Abdullah Basra'da, Ubeydullah Yemen'de, Kusem de Mekke'de görevli bulunuyorlar. Hepsi Abbas'ın oğulları"[12]

Hz. Ali'nin amcasının oğlu Câfer de onun kâtipleri arasında yer aldı[13]. Öte yandan Hz. Ali, İslâm devletinde hilafetin ve (bilhassa Hicaz'a) hâkimiyetin sembolü durumunda olan hac emirliğine hilafeti boyunca Hâşim oğullarını tayin etti. Bu görevi 36/657 ve 37/658 yıllarında Abdullah b. Abbas[14], 38/659 yılında Kusem b. Abbas[15] yerine getirdiler. Hicretin 39/660 yılında Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı görevlendirdi. Ancak aynı yıl Muaviye de Yezîd b. Şecere'yi gönderdi. Bu iki hac emîri arasında tabiî olarak ihtilaf çıktı. Neticede her ikisi de bu görevden çekildiler ve hac emirliği konusunda Şeybe b. Osman üzerinde anlaştılar[16].

Böylece idarenin Hâşimîlere geçmesiyle birlikte yeni yönetim karşısında siyâsî rollerini ortadan kalktığını gören Benî Ümeyye daha Hz. Ali'nin görevi aldığı ilk günlerde yeni halifeye tepkilerini göstermişlerdir. Şam valisi Muaviye isyan bayrağını açtı. Öldürülen halifenin kanlı gömleğini, Şam halkını heyecana getirmek için camide teşhir etti. Hz. Osman'ın yakını sıfatıyla onun kanını yeni halifeden talep etmeye başladı. Hz. Osman'ın Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Mısır'ı terkederek Muaviye'nin yanına gitti. Yemen valisi Ya'lâ b. Ümeyye[17] ile Basra va-

(12) Taha Hüseyin, II, 57.

(13) el-Cehşiyârî, 23; İbn Abdirrabbih, IV, 246.

(14) ez-Zübeyrî, I, 27, İbn Habîb, *el-Muhabber*, 17, et-Taberî, V, 92-93.

(15) *et-Taberî*, V, 132; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 318.

(16) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 17; et-Taberî, V, 136.

(17) Bu zat "Ya'lâ b. Münye" olarak da geçer. "Münye" annesinin ismidir. Temîm'lidir. Bedr'e iştirak etmiştir. Hz. Ömer ve Osman devirlerinde Yemen vallliğinde bulunmuştur. O, bizzat Benî Ümeyye'den

lisi Abdullah b. Âmir görev yerlerinden ayrılarak Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere Mekke'de bir araya gelen Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'e katıldılar. Medine'de bulunan diğer Ümeyyeliler de bu son grupla birlikte hareket ettiler.

Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın kanını talep maksadıyla ortaya atılmışlardı. Hz. Âişe Hz. Osman öldürülmeden önce "O, bu kitabın hükümlerini çiğnemiştir" derken, bu defa Hz. Osman'ın öldürüldüğünü duyunca ve yerine Hz. Ali'nin seçildiğini öğrenince "mazlum olarak öldürülmüştür"[18], demekteydi. Âişe'nin Hz. Ali'ye karşı çıkmasında "İfk hadisesi" dolayısıyla ona olan kininin tesiri olması mümkündür[19].

Talha ve Zübeyr, Hz. Osman hayatta iken onu eleştirmişler ve aleyhinde tahrikatta bulunmuşlardı. Şimdi ise Hz. Ali'nin karşısına rakip olarak çıkıyorlar, onu cinayetin teşvikçisi olmakla itham ediyorlardı[20]. Üstelik Hz. Ali'ye bîat da etmişlerdi. Ancak umdukları valilik taleplerine müsbet cevap alamadıkları için ona karşı çıkıyorlardı[21].

Hz. Âişe ile Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye karşı isyanlarında yukarıdaki sebeplerin gerçek payı bulunmakla birlikte, bu isyana teşvik ve tahrikte, yeni halife tarafından iktidardan uzaklaştırılan Benî Ümeyye'nin büyük ölçüde rol

---

olmamakla birlikte bu kabilenin eski müttefiki Benî Nevfel'in halîfi idi. Bkz.: İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 523. Bu husus dikkat çekicidir. Hz. Osman'dan sonra Benî Ümeyye'yi desteklemesinde bunun etkili olması mümkündür.

(18) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 88; et-Taberî, IV, 459.

(19) Mehmed Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefâtından Emevîlerin Sonuna Kadar-Siyasî İctimaî Hadiselerle Hadis Münâsebetleri* (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1967, 31/a.

(20) Wellhausen, *Arap Devleti*, 24.

(21) E. Ruhi Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu", 235.

oynadığını görüyoruz. Ancak Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in ümmet içindeki itibarının yüksek oluşu, gerek ana kaynaklarımızda ve gerekse araştırmalarda, genellikle Benî Ümeyye'nin bu rolünü gölgede bıraktığı görülmektedir.

Burada Muaviye dışındaki Ümeyyelilerin Medine'de yeni halifeye karşı takındıkları muhalif tavır ile Cemel savaşının vukuunda oynadıkları etkin ve önemli rolü ele almak istiyoruz. Medine'de Hz. Ali'ye bîat etmeyenler arasında Benî Ümeyye de bulunuyordu. el-Mes'ûdî'nin verdiği bilgiye göre Hz. Osman'ın öldürüldüğü sırada onun evinde bulunan Ümeyyelilerin sayısının 18 kişi olduğuna[22] bakılırsa bunlar oldukça kalabalık bir grup idiler. Mervân b. Hakem, Saîd b. Âs, Velîd b. Ukbe, Ebân b. Osman ve Velîd b. Osman ileri gelen kişiler arasındaydı. Bunlardan ilk üçü, yani Mervân, Saîd ve Velîd b. Ukbe hilafetinin ilk günlerinde Hz. Ali'nin huzuruna çıkarak, geçmişte Benî Hâşim tarafından haksızlığa uğramış bir topluluk olduklarını dile getirdiler. Bedir'de müşrikler safında savaşan babalarının Hz. Ali tarafından öldürüldüğünü hatırlattılar. -Velîd ve Saîd'in babası Bedir savaşında öldürülmüştü- Mervan'ın babası Hakem'in Hz. Osman tarafından Medine'ye getirilmesine onun karşı çıktığını hatırlattılar. Şayet daha önce biriktirdikleri mallar ile o anda ellerinde bulunan servete dokunmayacağına ve Osman'ın katillerini cezalandıracağına söz verirse kendisine bîat edeceklerini belirttiler[23].

Heyet adına Velîd'in yaptığı konuşmaya Hz. Ali çok sinirlendi ve şöyle cevap verdi: "Size zarar verdiğimi dile ge-

(22) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 355.

(23) el-Ya'kûbî, II, 178-79; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 362.

tirdin. Halbuki orada size yapılanlar Allah'ın emrine uygun olarak yapılmıştı. Ele geçerdiğiniz mallara dokunmamamı istediniz. Allah'ın hakkını size bağışlamak benim yetkimi aşar. Şu anda elinizde bulunan servetin durumuna gelince, biliniz ki, Allah'a ve müslümanlara ait olan mallar konusunda adalet yerini bulacaktır. Osman'ın katillerini cezalandırmamı şart koştunuz. Oysa onlan bu gün cezalandırırsam yarın onlarla savaşmak zorunda kalırım. Fakat sizleri Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti doğrultusunda idare edeceğime söz veririm. Kimi hak rahatsız ederse onu batıl da rahatsız eder. Buna rağmen hepiniz serbestsiniz, istediğiniz yere gidebilirsiniz."[24]

İbn A'sem'in bu konuda verdiği bilgi daha geniştir. Buna göre Hz. Ali kendisine bîat etmeyen bu üç şahsa haber göndererek bîat etmemelerinin sebebini sordu. Velid b. Ukbe söz olarak şunları söyledi: "Sen bizim hepimize zulmettin. Babamı Bedir'de eli kolu bağlı olarak öldürdün. Kardeşim Osman'ı yalnız bıraktın; ona yardım etmedin. Saîd'in, Kureyş'in seyyidi olan babasını Bedir'de öldürdün. Mervan'ın babasını Osman'ın Medine'ye getirmesine karşı çıktın. Şimdi elimizdeki malı almazsan, Osman'ı öldürenleri öldürürsen sana bîat ederiz. Şayet canımızı emniyette hissetmezsek Şam'da bulunan amcamızın oğlu Muaviye'nin yanına gideriz."

Velid'in bu sözleri üzerine Hz. Ali şunları söyledi: "Benim size zulmettiğime gelince, size hak zulmetti! Elinizde bulunan malı size bağışlamama gelince Allah'a ait olan bir şeyi size bağışlamam benim yetkimi aşar, Osman'ın katillerini öldürmeme gelince, onlan öldürmek benim üzerime

(24) el-Ya'kûbî, II, 179.

düşseydi dün öldürürdüm. Benden korkmanıza gelince, ben size emân veriyorum."

Bunun üzerine Mervan söz olarak "Sana bîat etmezsek bizi ne gibi bir muameleye tabi tutmayı düşünüyorsun?" diye sordu. Hz. Ali şöyle cevap verdi: "Müslümanların yaptığı gibi bîat edinceye kadar sizi alıkoyarım. Şayet itiraz ederseniz cezalandırırım". onlar da "o takdirde bîat ediyoruz" dediler ve zelîl bir şekilde bîat ettiler.

Ancak Velid b. Ukbe halen kendisini güven içinde hissetmiyordu. Halifenin huzurunda Benî Ümeyye'nin sözcülüğünü kendisinin yapmak zorunda kaldığını ve bunun da kendisi için tehlikeli bir görev olduğunu dile getirerek şu şiiri mırıldandı:

"Ne önümde ne de arkamda ölüme doğru yönelecek kimse bulamadığım için ben öne çıktım."

Bu şiir Hz. Ali'nin kulağına gittiğinde bu üçüne haber göndererek kendilerine emân verdiğini tekrarladı. Şayet yine kendilerini emniyette hissetmiyorlarsa, istedikleri yere gidebileceklerini açıkladı. Mervan Medine'de kalmayı tercih ettiklerini söyledi. Hz. Ali de tercihi onlara bıraktı[25].

Ancak bu sırada Basra valisi Abdullah b. Âmir'le Talha ve Zübeyr'in Mekke'ye gidip hac dolayısıyla burada bulunan Hz. Âişe'ye katılmaları ve Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere biraraya gelmeleri Medine'deki Ümeyye oğulları için bulunmaz bir fırsat oldu. Derhal Mekke'ye gidip halkı Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere Hz. Ali'ye karşı kışkırtmaya başladılar. Velîd b. Ukbe, Benî Hâşim için şu şiiri yazarak Medine'ye gönderdi:

(25) İbn A'sem, I, 441-42.

بني هاشم ردوا سلاح ابن أختكم
ولا تنهبوه لاتحل مناهبه

"Benî Hâşim! Kızkardeşinizin silahını iade edin!
Onu tutmayınız. Zira onu yağmalamak helal olmaz!"[26]

Bunlarla birlikte diğer Ümeyye oğulları da, Muaviye hariç, Mekke'de toplandılar. Kaynaklarımızda Mekke'de toplanıp halkı tahrik eden şu Ümeyyelilerin isimleri geçmektedir: Mervân b. Hakem, Velîd b. Ukbe, Saîd b. Âs, Ebân b. Osman[27], Velîd b. Osman, Abdurrahman b. Attâb, Abdullah b. Hâlid b. Esîd, Yahyâ b. Hakem. Benî Ümeyye'nin bu harekete katılmasının temelinde siyâsî sebeplerin yanısıra ekonomik ve sosyal sebepler de yatmaktaydı. Hz. Ali, hilafete geçince Hz. Osman'ın yakınları ve çocuklarına vermiş olduğu ikta arazileri geri almıştı[28]. Nitekim Benî Ümeyye, biraz evvel belirttiğimiz gibi, Hz. Ali'nin huzurunda bu endişelerini açıkça dile getirmişlerdi. Ayrıca işin içine kan davası da giriyordu. Onlar bu harekette malzeme olarak sadece Hz. Osman'ın kanını sözkonusu etmiyor; kâfir olarak öldürülen yakınlarının kanını da talep etme duygusuna kapılıyorlardı. Bütün bu kan talepleri, bir bakıma Cahiliye dönemindeki kan davalarının canlanması anlamına geliyordu. Bu kapı açılırsa akrabaları Bedir ve Uhud'da öldürülenler de geçmişi hatırlar ve olaylar tehlikeli boyutlara ulaşabilirdi. Nitekim Benî Ümeyye Bedir'de öldürülen yakınlarını dile getirince, Benî Hâşim de Uhud'da Hamza'ya yapılanları hatırlıyor, Mu-

(26) İbn A'sem, I, 442.
(27) el-Belâzürî, *Ensâb*, V, 120.
(28) H. İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I, 272.

aviye'ye zaman zaman "ciğer yine kadının oğlu"[29] diye hitap ediliyordu.

Hz. Âişe'nin harekete geçmesinde Muaviye'nin Hz. Ali'ye bîat etmemesinin de rolü olmuştur. İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye göre Hz. Âişe, Şamlıların Hz. Ali'ye bîat etmediklerini öğrenir öğrenmez devesine demirden bir "hevdec" yaptırmış; Talha ve Zübeyr'le birlikte yola çıkmıştır[30].

Ümeyyelilerin bahsettiğimiz faaliyetlerine Hz. Osman'ın şehid edildiği sırada onun Basra valisi bulunan ve burada altı yıldır görev yapan Abdullah b. Âmir ile Yemen valisi Ya'la b. Ümeyye'nin faliyetlerini de ilave etmek gerekir. Bu iki şahıs Benî Ümeyye'nin sadık elemanlarıydılar. Ya'la b. ümeyye, Hz. Ali tarafından Yemen ve çevresine tayin edilen Ubeydullah b. Abbas'ın görev yerine ulaşması üzerine, topladığı zekât mallarını da yanına alarak Mekke'ye geldi[31]. Onun getirdiği mallar arasında dörtyüzden fazla deve vardı[32]. Seyf b. Ömer'in rivayetinde altıyüz deve ve altıyüzbin[33] getirdiği zikrediliyor[34]. Ya'lâ b. Ümeyye Mekke'ye geldiğinde halk kendisini heyecanla karşıladı. Ya'la, Hz. Osman'ın kanını talep için Hz. Ali'ye karşı savaşacakların masraflarını karşılayacağını söyledi. Zübeyr b. Avvâm'a dörtyüzbin yardım ettiği gibi, sadece Kureyş'ten yetmiş kişinin bineğini ve yol azığını tedarik etti.

(29) İbn A'sem, I, 556.
(30) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 88.
(31) et-Taberî, IV, 443.
(32) et-Taberî, IV, 452.
(33) Paranın türü belirtilmiyor. Ancak dirhem olması gerekir.
(34) et-Taberî, IV, 450.

Hz. Âişe'nin üzerine binerek savaştığı "asker" adlı deveyi de Ya'lâ hediye etti[35].

Abdullah b. Âmir de Basra Beytülmâlinde bulunan mallardan getirebildiği kadar yanına alarak Mekke'ye geldi. Burada toplanıp Şam'a gitmek isteyen birliğin yönünü, mal ve askerin çok olduğunu belirttiği Basra'ya çevirdi[36].

Bu şekilde Mekke'den Basra'ya doğru yola çıkan birlik "Zâtu Irk" denilen yere ulaştığında Benî Ümeyye arasında ihtilaf çıktı. Saîd b. Âs, Hz. Osman'ın öldürülmesinde Talha ve Zübeyr'in de rollerinin bulunduğunu belirterek önce bunlarla savaşılması gerektiğini; aksi takdirde onlarla birlikte Hz. Ali'ye karşı savaşılmasının anlamsız ve gereksiz olduğunu savundu. Diğer Ümeyyeliler buna karşı çıktılar. Bu vesile ile belki Hz. Osman'ın katillerinin tamamını öldürebileceklerini ifade ettiler. Dolayısıyla Cemel ashabıyla birlikte hareket etme taraftarı olduklarını belirttiler. Bunlardan Mervan b. Hakem, Talha ve Zübeyr'in de Hz. Osman'ın öldürülmesinde Hz. Ali kadar suçlu olduklarını kabul etmekle birlikte, bunların Ali ile karşı karşıya getirilip birbirine kırdırılmasından yana idi. Bu sebepten Saîd'in görüşüne itiraz ederek şöyle söyledi:

لا بل نضرب بعضهم ببعض فمن قتل كان الظفر فيه ويبقى الباقي فنطلبه وهو واهن ضعيف

"Hayır! Bilakis onları birbirine karşı tahrik edeceğiz. Kim öldürülürse bizim için kârdır. Kalan kalır. Geriye ka-

(35) et-Taberî, IV, 452; el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XI, 120; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, V, 523.

(36) İbn Sa'd, V, 48; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 208; Ö. Rıza Doğrul, *Hz. Ali*, 57; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, 68.

lanlar zaten zayıf düşmüş olurlar ki biz onların hakkından geliriz."[37]

Bu arada Saîd, Talha ve Zübeyr'e giderek şayet zafere ulaşırlarsa hilafete kimi getireceklerini sordu. onlar: "halk kimi seçerse", diye cevap verdiler. Saîd: "Madem ki Osman'ın kanını talep için çıktınız. O halde onun oğullarından birini seçiniz", dedi. Ancak onlar bu teklifi garip karşıladılar; "Muhacirlerin olgunları dururken çocukları mı halife seçeceğiz." dediler. Bunun üzerine Saîd, şayet onlarla birlikte hareket ederse bu bakıma hilafetin Benî Abdîmenâf'ın dışına çıkması için çalışmış olacağı kanaatine ulaştı[38] ve geri döndü. Attâb b. Esîd'in kardeşinin oğlu Abdullah b. Hâlid ile Muğîre b. Şu'be de Sakîfli askerlerle birlikte geri döndü[39]. Mervan b. Hakem, Ebân b. Osman, Velîd b. Osman ve Adurrahman b. Attâb başta olmak üzere diğer Ümeyyeliler Cemel topluluğu ile birlikte gittiler ve savaşa iştirak ettiler.

Muaviye'nin Cemel savaşına katılmayışına gelince, bunun sebebi o sıralarda Suriye için söz konusu olan bir Bizans tehdidinden ziyade, onun da Mervan gibi umutlarını Cemel savaşının zayiatına bağlamasıydı. Çünkü bu savaşta bazı kimselerin öldürülmeleri sonucu aradan çıkmaları Muaviye'nin mücadelesine yardımcı olacaktı[40]. Mamafih

(37) İbn Sa'd, V, 35.

(38) Saîd, Sıffîn'e de iştirak etmemiştir. Ali ile yapılan bu iki savaşta, Benî Ümeyye'nin bir ferdi olmasına rağmen kendi tarafını tutup mücadeleye iştirak etmediğinden dolayı Muaviye, Saîd'i sorguya çekecek; ancak affedip Mervan'ın azliyle boşalan Medine valiliğine tayin edecektir. Bk.: K. V. Zettersteen, "Saîd b. el-Âs", IA, X, 80.

(39) İbn Sa'd, V, 34-35; et-Taberî, IV, 453; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 209; K.V. Zettersteen, "Saîd b. el-Âs", IA, X, 80-81.

(40) İrfan Aycan, 131.

Muaviye Cemel savaşına sadece seyirci olmakla kalmamış; Talha ve Zübeyr'e, Hz. Ali'ye karşı ayaklanmaları için mektuplar yazmıştır[41].

Cemâziyelâhir 36/Kasım 656'da meydana gelen Cemel savaşında Hz. Âişe ordusunun mağlûbiyeti, bir taraftan Benî Ümeyye'nin bu savaşa katılan kanadının da mağlûbiyeti oldu. Nitekim Abdurrahman b. Attâb Hz. Âişe'nin devesini korurken öldürüldü[42]. Ordunun sol kanat komutanı Mervan[43] ise Talha'yı öldürmekle[44] kısmen emeline ulaştıysa da halifeden emân istemek zorunda kaldı. Onun adına emân istendi ve Hz. Ali de emân verdi. Mervan halifeye bîat etti ve Medine'ye döndü[45]. Ancak diğer taraftan Ümeyye oğullan kazançlı çıkmışlardı. Çünkü Muaviye'nin ordusu yıpranmamış vaziyette duruyordu. Ayrıca ileride devlet idaresine talip olabilecek Talha ve Zübeyr'den kurtulmuşlardı. Buna ilaveten Hz. Ali ile Basra halkı arasına tamiri mümkün olmayan küskünlük ve nifak girmesi, Benî Ümeyye için bir avantaj teşkil edecektir[46].

B- *Emevî-Hâşimî Çekişmesi Açısından Ali-Muaviye Mücadelesi*

Cemel savaşından sonra Emevî-Hâşimî mücadelesi Hz. Ali ile, bu savaşa katılmayan Şam vâlisi Muaviye arasında

(41) Bu mektuplar için bk.: A. Zeki Safvet, *Resâil*, I, 296-311.
(42) et-Taberî, V, 519.
(43) Halife, *Tarih*, 184.
(44) et-Taberî, V, 509; ez-Zehebî, *el-İber*, I, 27.
(45) Mervan'ın, Muaviye hilafete geçinceye kadar Medine'den ayrılmadığı söyleniyorsa da (bk.: Ibn Sa'd, V, 38), Sıffîn'e katıldığına ve Muaviye'ye yardımcı olduğuna dair kuvvetli işaretler mevcuttur (et-Taberî, IV, 541). Bu hususu biraz sonra ele alacağız.
(46) Krş. Abdülhalik Bakır, 20.

devam etti. Hz. Ali, henüz Medine'de iken hilâfetinin ilk günlerinde Muaviye'yi bîata davet etmiş, ancak olumlu cevap alamamıştı. Hz. Ali Cemel savaşından sonra da bu taleplerini sürdürdü; ilk üç hâlifeye biat edenlerle ümmetin çoğunluğunun kendisine bîat ettiğini belirterek bîat etmesi için Muaviye'ye elçi gönderdi[47]. Ancak Muaviye, Hz. Ali'yi ilk üç halifeye hased etmekle ve Hz. Osman'ı öldürmekle; şayet öldürmediğini iddia ediyorsa onun katillerini himaye etmekle suçluyor[48]; öldürülen halifenin akrabası sıfatıyla katillerin kendisine teslim edilmesini istiyor ve biat etmeye yanaşmıyordu[49].

Bunun yanında Muaviye'nin bîat etmemesinin siyâsî sebepleri de mevcuttu. Wellhausen, Muaviye'nin gayesinin hilafeti elde etmek olmadığını, sadece Suriye'yi korumak ve Mısır'ı ele geçirmek istediğini[50] belirtiyorsa da, aslında Muaviye bahsedilen emellerinin yanında hilafeti de arzu ediyordu. Hatta bu arzusunu gizlemediği gibi bu makama liyakat konusunda kendisini Hz. Ali ile mukayese ediyordu. İbn A'sem'in verdiği bilgiye göre Muaviye daha Sıffîn'e çıkmadan Şam'da arkadaşlarına şöyle demişti: "Bu işe Ali b. Ebî Tâlib'in benden daha layık olup olmadığını söyleyiniz. Allah'a andolsun ki ben Rasûlüllah'ın kâtibiyim. Kızkardeşim onunla evliydi. Ömer ve Osman'ın valisiydim. Hind bt. Utbe annem, Ebû Süfyan b. Harb babamdır. Ali'ye Hicaz halkı bîat ettiyse bana da Şam halkı bîat etti. Bütün bu hususlar bu işe adaylığımız konusunda

(47) el-Minkarî, 29; İbn A'sem, I, 501; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 254.

(48) el-Minkarî, 47, 127; ez-Zübeyr b. Bekkâr, 300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 258.

(49) el-Minkarî, 87-88; Tâhâ Hüseyin, II, 71-72.

(50) Wellhausen, *Arap Devleti*, 35.

onunla eşit olduğumuzu gösteriyor. Kim galip gelirse bu iş ona aittir."[51]

Mamafih Muaviye Sıffîn'e çıkarken Medine halkına yazdığı mektupta Hz. Ali'den Osman'ın katillerini istediğini, hilafetin ise Hz. Ömer'in yaptığı gibi Şûrâya havale edilmesini talep ettiğini belirtiyor, hilafeti istemediklerini açıklıyordu[52]. Çünkü hilafeti istediğini baştan açıklasaydı, bunun halkın kabulüne mazhar olmayacağını pek âlâ biliyordu. Medinelilerden kendisinin hilafete layık olmadığını belirten mektuplar almıştı. Hz. Ali de Muaviye'ye yazdığı bir mektupta onu hilafete layık görmediğini belirtiyor ve şöyle diyordu: "Ben iyi biliyorum ki sen halife olması câiz olmayan "tulakâ=esir alınıp sonra salıverilen, zorla müslüman olanlar"dan[53] birisin."[54] Benî Hâşim'in Hz. Ali'den sonra en önde gelen şahsiyeti Abdullah b. Abbas da Muaviye'nin bir mektubuna verdiği cevapta Ali ile aynı görüşü paylaşıyordu[55].

Muaviye Şam ahalisine kendisinin Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın valisi olduğunu; mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın velîsi durumunda bulunduğunu belirtiyor ve bu iddiasını desteklemek için Kur'an'dan şu ayeti okuyordu:

"...Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür."[56]

---

(51) Ibn A'sem, I, 550-51.
(52) el-Minkarî, 63.
(53) Ibn Manzûr, X, 227.
(54) el-Minkarî, 29; Ibn A'sem, I, 515; Ibn Abdirabbih, V, 85.
(55) el-Minkarî, 415.
(56) 17. İsrâ 33.

Bu şekilde Hz. Osman'ın kanını talep etmek suretiyle Muaviye Şam halkının bîatını sağladı[57]. Ayrıca kendi hareketine dînî bir dayanak da bulmuş oldu. Bütün bunların yanında Hz. Ali ile mücadelesinde kurnaz sahâbi ve Mısır fatihi Amr b. Âs ile diğer Ümeyye oğullarının desteğini sağlamaya da muvaffak oldu.

Cemel harbinden sağ kurtulan Ümeyyeliler, Mervan b. Hakem, Velîd b. Ukbe ve Utbe b. Ebî Süfyan, Muaviye'ye, Hz. Ali ile mücadelesinde yardımcı olmak üzere Şam'a gittiler[58]. Mervan, Şam ordusu Sıffîn'e doğru yol alırken Hz. Osman'ın kılıcını kuşanmış vaziyette ve süvari olarak Muaviye'nin önünde gidiyordu[59]. O, savaş öncesinde ve savaş esnasında Muaviye'nin danışmanları arasında yer aldı[60]. Başta Hz. Ali olmak üzere Benî Hâşim'in öteden beri amansız düşmanı olan Velîd b. Ukbe, daha Medine'de iken Muaviye'ye bir mektup yazıp onu Hz. Ali ile mücadeleye teşvik etmişti. Muaviye, Velîd'in kendisine destek vermesine son derece sevinmişti[61]. Velîd ayrıca Muaviye'nin kardeşi Utbe'ye bir mektup yazarak Ali'ye karşı Muaviye ile birlikte hareket etmesini istedi[62]. Velid, Muaviye'nin bir an önce Şam ordusuyla harekete geçmesini istiyor; onun Ali ile mektuplaşmasına kızıyor ve Hz. Osman'ın intikamını almakta acele davranmamakla suçluyordu[63]. Nihayet o da Muaviye'ye katıldı ve savaş boyunca kendisini destekledi. Şam ordusunun Sıffîn'e Hz. Ali'den önce gelip

(57) el-Minkarî, 32, 81.
(58) ed-Dîneverî, 170,175,177.
(59) İbn A'sem, I, 556.
(60) İbn A'sem, I, 525, 547; II, 89, 101, 106.
(61) el-Minkarî, 52; İbn A'sem, I, 501.
(62) İbn A'sem, I, 529.
(63) et-Taberî, IV, 563-64; Wellhausen, *Arap Devleti*, 35.

yerleşmesi sayesinde Velîd b. Ukbe Muaviye'ye Irak ordusunun sudan mahrum edilmesini önerdi ve şöyle dedi: "Onlar Osman'ı nasıl sudan mahrum ettilerse sen de onları mahrum et. Kahrolasıcaları susuz olarak öldür." Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh de bu hususta Velîd'i destekledi[64]. Sıffîn harbinin şiddetli bir anında Velîd ortaya atılarak Benî Hâşim'e hakaret etti. Abdullah b. Abbas kendisini teke tek mücadeleye davet ettiyse de Velîd buna yanaşmadı[65]. Muaviye'nin kardeşi Utbe de Hz. Ali ile mücadelesinde kardeşinin yanında bulunuyor ve ona yol gösteriyordu[66]. O, Muaviye'ye Amr b. Âs'ı yanına almasını tavsiye etmiş; Muaviye de onun sözünü tutmuştu. Amr b. Âs, şayet zafere ulaşırlarsa, kendisine yardım etmesi karşılığında Muaviye'den Mısır valiliğini istediğinde Muaviye'nin tereddütlü davranması üzerine Utbe, kardeşini Mısır'ın Amr'a verilmesi konusunda ikna etmişti[67].

Benî Ümeyye Sıffîn savaşının en şiddetli anlarında Muaviye'nin huzurunda toplanıp Hz. Ali'nin kendilerine yaptığı haksızlıklardan bahsediyorlar, yakınlarının Bedir'de öldürüldüğünü ve onların intikamının henüz alınmadığını dile getiriyorlardı. Velîd b. Ukbe de onları tahrik edici şiirler okuyordu. Muaviye ise bu hususları dile getirmekten ziyade savaşmak gerektiğini belirtiyordu[68].

---

(64) el-Minkarî, 193, et-Taberî, IV, 572; İbn A'sem, II, 4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 284. Ancak ilk çarpışma su yüzünden çıktı; Hz. Ali'ye bağlı birlikler suya ulaştılar ve her iki tarafın istifadesine sundular (İbn A'sem, II, 12).

(65) el-Minkarî, Aynı eser, 221-22; ed-Dîneverî, 177; et-Taberî, V, 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 262. ed-Dîneverî'de bu olaydaki şahıs yanlış olarak "Velîd b. Ukbe" yerine "Velîd b. Utbe" olarak kayıtlıdır.

(66) el-Minkarî, 33, 39; ed-Dîneverî, 159.

(67) el-Minkarî, 161; ibn A'sem, I, 524.

(68) el-Minkarî, 417; el-Mesûdî, *Mürûc*, II, 388-389.

Öte yandan hilafetin ve devletin bütünü üzerinde hakimiyet iddiasında bulunan[69] ve Cemel savaşından galip çıktıktan sonra Kûfe'ye yerleşen Hz. Ali, buradan Muaviye üzerine yürümeye karar verdi. Yola çıkmadan önce ordusuna Muaviye ve işbirlikçilerini değerlendirdiği bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

"Ey İnsanlar! Sünnet ve Kur'an düşmanları üzerine yürüyün. Muhacirlerin ve ensann katilleri üzerine yürüyün. Korkuyla ve zorla İslâm dinini kabul edenlerin üzerine yürüyün. "Müellefe-i Kulûb" üzerine yürüyün. Müslümanları onların oklarından koruyun!"[70]

Hz. Ali, Muaviye ile mücadelesinde, Benî Ümeyye'nin Mekke'nin fethinden önce İslâm'a karşı yaptığı mücadeleyi sık sık dile getiriyordu. Biraz evvel belirttiğimiz gibi bu hususu kendi ordusuna yapmış olduğu konuşmalarda dile getirdiği gibi bizzat Muaviye'ye yazdığı mektuplarda da açıklıyordu. Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'nin mukayesesini yapıyordu. Bu mukayeseyi de şahısların karakteri, İslâm'a hizmet etmeleri ve Rasûlüllah'a yakınlıkları açısından ele alıyordu. Hz. Ali, ordusuyla Fırat kenarına geldiğinde Muaviye'ye uzunca bir mektup gönderdi. Bu mektupta Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'nin mukayesesini yaptı. Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını talep hususundaki iddiasını cevaplandırdı ve şunları yazdı: "... Hâşim b. Abdimenâf bizden, Ümeyye sizdendir. Şeybetü'l-Hamd (Abdülmuttalib) bizden, yalancıların yalancısı sizdendir. Câfer Tayyâr bizden, İslâm'ın ve sünnetin düşmanı sizdendir. Allah'ın arslanı bizden, Rasûlüllah'ın kovduğu sizdendir.

(69) Wellhausen, *Arap Devleti*, 36.

(70) el-Minkarî, 94; ed-Dîneverî, 166; İbn A'sem, I, 570.

Kadınların efendisi bizden, "Hammâletü'l-Hatab" sizdendir. Rasûlüllah'a akraba olmam ve onun kızı Fatıma ile evlenmiş olmam bana kâfidir. Benden Osman'ın katillerini istiyorsun! Bunu istemek sana düşmediği gibi, onları vermek de bana düşmez. Osman'ın kanını talep etmek evlatlarının hakkıdır. Bu hususta kendini haklı olduğuna inanıyorsan muhacirlerin ve ensarın yaptığını yap... 'Aramızda kılıçtan başka bir şey yoktur' diyorsun. Ey ciğer yiyen kadının oğlu! Beni ağladıktan sonra güldürdün... Kardeşinden, dayından, dedenden ve diğer geçmişlerinden tanıdığın kılıçlar sana ulaşacak..."[71]

Hz. Ali'nin, yukarıda zikrettiğimiz mektupta kullandığı "ciğer yiyen kadının oğlu" tabirini Muaviye için sık sık kullandığı ve annesinin, Uhud'da şehid edilen Hz. Hamza'nın ciğerini çıkarıp çiğnediğini ona hatırlattığı görülmektedir[72]. Bunun yanında Bedir ve Uhud gibi savaşlarda Benî Ümeyye mensuplarıyla yaptığı mübarezelerde gösterdiği başarıları dile getiriyor; Muaviye'nin yakınlarından öldürdüklerini hatırlatıyor ve şöyle diyordu:

"... Ben Hasan'ın babasıyım. Deden Utbe'nin, amcan Şeybe'nin, dayın Velid'in ve kardeşin Hanzala'nın katiliyim... O kılıç bugün elimde. O şecaatle düşmanımla karşılaşacağım...". Hz. Ali, Muaviye'yi Bedir'de müslümanlara karşı savaşırken öldürülen Benî Ümeyye ile mukayese ediyor; onun kendisiyle mücadelesini Benî Ümeyye'nin geçmişte İslâm'a karşı verdiği mücadeleye benzetiyordu: "... Sen babalarına, dedelerine, amcalarına, dayılarına ve kardeşine ne kadar benziyorsun! Onları, şüpheleri ve batıl

(71) İbn A'sem, I, 581-82.

(72) el-Minkarî, 179; İbn A'sem, I, 555, 556.

şeyleri arzu etmeleri Peygamber'le mücadeleye sevketmişti. Bildiğin gibi onlar var güçleriyle savaşmışlardı... Ben onların teşkil ettiği engelleri hezimete uğratan kimseyim. Dalâletin yiğitleri ve cehaletin kahramanlarının katiliyim. Sen ise onların halefisin..."[73]

Muaviye ise Hz. Ali'ye yazdığı mektuplarda, onun İslâm'daki mevkiini, Rasûlüllah'a yakınlığını ve Benî Hâşim arasındaki yerini inkâr etmediğini; ancak Osman'ın kanını talep ettiğini belirtiyordu[74]. Hz. Ali de buna cevabında: "İslâm'daki mevkiimi, Rasûlüllah'a yakınlığımı ve Benî Hâşim arasındaki yerimi inkara gücün yetse elbette bunu yapardın."[75], diyordu.

Muaviye, Hz. Ali'ye yazdığı mektuplarda müşrik olarak öldürülen Ümeyyelileri savunmuyordu. Fakat onun dışındaki Ümeyyeliler, müşrikler safında öldürülen babalarının kanını sık sık dile getiriyorlardı. Muaviye ise Hz. Ali ile aynı soydan geldiklerini, bu bakımdan akraba olduklarını hatırlatıyor ve onunla kendisinin denkliğini ispatlamaya çalışıyordu. Muaviye Hz. Ali'ye, Hâşim ile Abdüşems'in babası olan Abdümenâf'ın soyundan geldiklerini belirtiyor ve şöyle diyordu: "...Biz Abdümenâf oğullarıyız. Birbirimize üstünlüğümüz yoktur."

Hz. Ali'nin buna sert ve mukayeseli cevap verdiği görülmektedir: "... Abdümenâf oğulları olduğumuzu ifade eden sözüne gelince, andolsun ki durum öyledir. Ancak Ümeyye, Hâşim gibi değildir. Harb, Abdülmuttalib gibi değildir. Ebû Süfyan, Ebû Tâlib gibi, Talîk (Muaviye), Muhâ-

(73) İbn A'sem, I, 555.
(74) İbn A'sem, I, 551; İbn Abdirabbih, V, 81.
(75) el-Minkarî, 58; İbn A'sem, I, 553; İbn Abdirabbih, V, 82.

cîr (Ali) gibi ve bâtılı savunan hakkı savunan gibi değildir. Benî Hâşim olarak bizim elimizde nübüvvet fazileti vardır ki, onunla zelil azîz olur, azîz de zelîl olur."[76]

Hz. Ali ile Muaviye ordusu arasında aralıklarla 110 gün süren (Zilhicce 36-Safer 37/Haziran-Ağustos 657) Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazanmak üzere iken, Şam ordusu, Amr b. Âs'ın tavsiyesi üzerine mızrakların ucuna Kur'an sahifeleri takarak, karşı tarafı Kur'an'ın hakemliğine davet etti. Hz. Ali bunun hile olduğunu derhal sezdi; ordusuna buna aldanmamalarını söyledi. Bu hileyi hazırlayanları çok iyi tanıdığını belirterek onları şöyle değerlendirdi:

"...Muaviye, Amr, İbn Ebî Muayt ve İbn Ebî Serh din ve Kur'an ehli değillerdir. Ben onları sizden iyi tanırım. Onların çocukluklarını bilirim; yetişkin iken onlarla beraberdim. Onlar küçükken çocukların şerlisi, büyüklüklerinde de yetişkinlerin kötüsü idiler. Mushafların kaldırılması tuzak ve hiledir ..."[77]

Hezimete uğramaya yüz tutmuş Muaviye ordusunun hilesi, karşısında kendi kabilesinden olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüde düşmüş "üstelik oldukça disiplinsiz ve mutaassıp dindar"[78] kimselerden oluşan Hz. Ali'nin ordusundaki ön saflarda çarpışan "kurrâ'nın üzerinde etkisini gösterdi[79]. Hz. Ali ise onlara savaşmaya devam etme-

(76) ed-Dîneverî, 189-190; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 191-92; İbn A'sem, II, 152; el-Mesûdî, *Mürûc*, III, 22-23; A. Zeki Safvet, *Resâil*, I, 478, 479-81.

(77) et-Taberî, V, 48-49; İbn A'sem, II, 187; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 401.

(78) Wellhausen, *Arap Devleti*, 26.

(79) E. Ruhi Fığlalı, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.* XXVI, ss. 353-70, 241.

leri hususundaki emirlerini dinletemedi. Onun sözüne aldırmayan ve daha sonra "Hâricî" olan bir grup, "Ey Ali! Davet olunduğun Allah'ın kitabına uy! Aksi takdirde ya seni düşmanlarına teslim ederiz, yahut ta İbn Affan'a yaptığımızı sana da yaparız..."[80] dediler: Hz. Ali, meselenin hallini hakemlerin kararına bırakmaya razı oldu. Muaviye'nin hakemi olarak Amr b. Âs, Hz. Ali'nin hakemi olarak Ebû Musa el-Eş'arî seçildi. Hakemlerin seçilmesinden sonra taraflarca "tahkîm" andlaşması imzalandı. Eş'as b. Kays andlaşma metnini Hz. Ali'nin askerleri arasında okumaya başlayınca "lâ hukme illâ lillah" (hüküm ancak Allah'a aittir.) diyerek karşı çıkanlar oldu. Meselenin hallini hakeme havale eden Hz. Ali'yi suçlamaya başladılar. Hz. Ali, ordusuyla Kûfe'ye döndü; Hâricîler de ordudan ayrılarak Kûfe köylerinden biri olan Harûrâ'ya çekildiler[81]. Tarihte "Havâric" adıyla anılan zümre bunlardır ve bu hadiselerle, İslâm tarihinde siyasi ve itikadî bir mezhebin doğuşuna şahid olunmuştur[82].

Hâricîlik, hakem olayından önce müslümanların zihinlerini meşgul eden diğer fikirler ve ortaya çıkan gruplar göz önüne alındığında, bir defada ve hemen vücut buluvermiş bir fırka olmadığını göz önünde tutmakla birlikte[83], genellikle bir siyasî ve itikâdî grup olarak doğuşu Sıffin savaşında hakem meselesinin ortaya atılışına bağlanmaktadır[84].

---

(80) et-Taberî, V, 49.

(81) et-Taberî, V, 37-38; E. Ruhi Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, 57.

(82) E. Ruhi Fığlalı, "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", 247.

(83) E. Ruhi, Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 54 vd.

(84) E. Ruhi Fığlalı, Aynı eser, 53-54.

Şu kadar var ki Haricîler hem Hz. Ali'ye ve hem de Muaviye'ye düşman idiler. Hz. Ali hilafeti boyunca bunlarla mücadele etmiş; Emevîler de keza bu grupla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Hâricîlerin, Hz. Ali'den ayrıldıkları andan itibaren Benî Hâşim'i ve Benî Ümeyye'yi desteklememeleri ve hatta bu iki kabileye de düşman olmalarıyla birlikte, bu grubun Emevî-Hâşimî mücadelesinin Ali-Muaviye çekişmesi safhasında ortaya çıkmış olmaları konumuz açısından önem arzetmektedir.

Öte yandan hakemler 38/659 yılında Ezruh'ta buluştular. Toplantıya Hz. Ali ve Muaviye tarafından dörtyüzer kişi katıldı[185]. Bu toplantıda hakemlerin Hz. Ali ile Muaviye'nin faziletini tartıştıkları görülmektedir[186]. Muaviye'nin hakemi Amr b. Âs'ın, müvekkilinin veyahut kendi oğlu Abdullah'ın halife seçilmesi yolundaki teklifini Ebû Mûsâ kabul etmedi. Ebû Mûsâ'nın teklif ettiği Abdullah b. Ömer ise Amr tarafından kabul edilmedi. Neticede Ebû Mûsâ hem Hz. Ali'nin ve hem de Muaviye'nin işten el çektirilmesini, halifenin bir şûrâ tarafından seçilmesini teklif etti. Amr bunu kabul etmiş göründü. Kararlarını açıklamak üzere halkın huzuruna çıktılar. Amr önce Ebû Mûsâ'yı konuşturdu. Ebû Mûsâ Hz. Ali'yi ve Muaviye'yi azlettiğini açıklayarak "kimi ehil görüyorsanız onu halife seçin" dedi. Ondan sonra konuşan Amr, Ali'yi azledip Muaviye'yi halife seçtiğini açıkladı. Ebû Mûsâ ve Ali taraftarları buna itiraz ettiler ve kararı kabul etmediler. Diğer taraftan Amr ve Şamlılar Muaviye'ye gidip onu halife olarak selamladılar."[187]

---

(185) el-Minkarî, 511.

(186) el-Minkarî, 541, 544; ed-Dîneverî, 202.

(187) el-Minkarî, 544-46.

Hakem olayından sonra Muaviye, Hz. Ali'nin yönetimindeki bölgelere saldırmaya başladı. 38/659 yılında Muaviye'nin adamları Mısır'ı ele geçirerek Hz. Ali'nin buradaki valisi Muhammed b. Ebî Bekir'i öldürdüler[88]. Böylece Mısır, Muaviye'nin hakimiyeti altına girmiş oldu. Hz. Ali'nin elinde Irak, Hicaz, Yemen, ve Fâris bölgeleri bulunuyordu. Aynı yıl içinde Muaviye'ye bağlı birlikler, Basra'ya ve el-Cezîre bölgesine başarısız saldırılarda bulundular[89].

Muaviye 39/659-660 yılında Hicaz bölgesine yönelik saldırılarda bulunmaya başladı. Aynı yılın hac mevsiminde Yezîd b. Şecere'yi üçbin askerle Mekke'ye gönderdi. Muaviye'nin en büyük hedefi hac emirliğini ele geçirmekti. Yezîd b. Şecere, Hz. Ali'nin hac emirinin görevini engellemeye muvaffak oldu. Hz. Ali ve Muaviye'nin tayin ettiği emirler arasında çekişme başladı. Neticede her ikisi de bu görevden ferâğât ederek haccı idare etmek üzere Şeybe b. Osman'ı tayin ettiler[90].

Hicretin 40. yılında ve Hz. Ali öldürülmeden önce Yemen'de Benî Hâşim'i son derece üzen bir olay meydana geldi. Hz. Ali'nin Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas'ın iki oğlu, Muaviye'nin adamlan tarafından öldürüldü. Muaviye, Yemen'deki Osman taraftarlarının mektup yazarak kendisinden yardım istediklerini gerekçe göstererek[91] Büsr b.

(88) et-Taberî, V, 104-105, 94.

(89) Muaviye'nin savunmadan taarruza geçişi, Mısır'ı ele geçirişi, Hicaz ve Yemen'e saldırıları için bkz.: İrfan Aycan, 159-174.

(90) et-Taberî, V, 136; İbn A'sem, II, 219.

(91) İbn A'sem, II, 227.

Ebî Ertât'ı[92] üç veya dört bin kişilik bir kuvvetle Hicaz üzerinden Yemen'e sevketti. Muaviye'nin bundan maksadı bu bölgelerin halkının kendisine bîat etmesini sağlamak ve aynı zamanda Hz. Ali taraftarlarının gözünü korkutmaktı. Muaviye Büsr'e karşı koyanlara kılıç kullanma yetkisi verdi. Bir saldırı olmadıkça Mekke ve Medine halkına dokunmamasını tembih etti. Büsr, Medine, Mekke ve Tâif'e uğradıktan ve buraların halkının Muaviye'ye bîatını sağladıktan sonra Yemen'e yöneldi. Bu sırada Hz. Ali'nin Yemen vâlisi Ubeydullah b. Abbas, Büsr'ün geldiğini haber alınca, et-Taberi'ye göre Hz. Ali'nin yanına Kûfe'ye kaçtı[93] veya saklandı. Büsr b. Ebî Ertât Yemen'de Ali taraftarlarından pek çok kişi öldürdü. Öldürülenler arasında Ubeydullah'ın kayınpederi Abdullah b. Abdilmedân ve oğlu Mâlik de vardı. Bu arada Büsr, Ubeydullah b. Abbas'ın henüz büluğ çağına girmemiş Abdurrahman ve Kusem adındaki iki oğlunu öldürdü[94]. Çocukların annesi oğullarının öldürüldüğünü görünce

(92) Büsr b. Ebî Ertât, Kureyş'in Âmir b. Lüey kolundandır. Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz çocuktu. Muaviye safında Sıffîn'e katıldı. Acımasız karakteriyle ve Ali taraftarlarına karşı sert davranışlarıyla meşhurdur. Şam'a yerleşti ve Muaviye zamanında vefat etti (İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 213-14; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 409-410; H. Lammens, "Büsr b. Ebî Artât", İA, II, 641-42).

(93) et-Taberî, V, 138.

(94) Kaynaklarımız bu çocukların öldürülmesinin Yemen'in hangi bölgesinde gerçekleştiğini belirtmiyorlar. Bu olay ya Necran bölgesinde veya kuvvetli ihtimalle Ubeydullah'ın oturduğu Yemen'in merkezi San'a'da meydana gelmiş olmalıdır. Ancak İbn A'sem'in (II, 230) belirttiği gibi Mekke'de meydana gelmiş olamaz. Bu, gerek diğer rivayetlerin kuvvetliliği ve gerekse kaynaklarımızın Büsr'ün Mekke ve Medine'de kan dökmediğini vurgulamaları karşısında makul görülmemektedir.

çıldırdı[95]. Rivayete göre bu kadın hac mevsiminde oğulları için mersiyeler söyler ve nereye gittiğinin şuurunda olmadan yürürmüş[96].

Hz. Ali, Ubeydullah'ın oğullarının öldürüldüğünü duyunca son derece üzüldü ve Büsr'e beddua etti[97]. Derhal Câriye b. Kudâme komutasında bir birliği Hicaz ve Yemen tarfına gönderdi. Câriye, Hicaz ve Yemen'in halife'ye itaatını tekrar sağladı. Ancak bu sefer esnasında, Hz. Ali Kûfe'de bir hâricî tarafından öldürüldü. Câriye'nin

---

(95) el-Yakûbî, II, 197-200; et-Taberî, V, 139-140; İbn A'sem, II, 228 vd.; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 30-31; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XV, 42 vd.; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 410; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 383-385; Aynı müellif, *Üsd*, I, 213-214; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 322-23; el-Makrîzî, 3-4; H. Lammens, "Büsr b. Ebî Artât", İA, II, 841; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâm*, I, 283-4, T. Hüseyin, II, 150-51. Wellhausen, *Arap Devleti*, 52. İbn Kesîr, bu meşhur haberin doğruluğunda şüphesi bulunduğunu kaydediyorsa da bunun sebebini belirtmiyor. Bkz.: *el-Bidâye*, VII, 323.

(96) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 214.
Kaynaklarımız Ubeydullah'ın iki oğlunun Büsr tarafından öldürüldüğünde ittifak etmekle birlikte, annelerinin kimliği hususunda çelişkili bilgiler vermektedirler. el-Yakûbî (II, 198) ve el-İsfahânî. (*el-Eğânî*, XV, 43), onun Kinâne kabilesinden Cüveyriye (Ümmü Hakîm) bt. Hâris b. Kâriz; el-Makrîzî (*en-Nizâ*, 3-4) ve İbnü'l-Esîr (*Üsd*, I, 214) ise Âişe bt. Abdilmedân olduğunu kaydediyorlar. Gerçekten Ubeydullah b. Abbâs, Necran'dan Hz. Peygamber'e gelen heyet arasında bulunan Abdullah b. Abdilmedân'ın kızıyla evliydi. Bu kadının ismi Âişe olabilir. Şu kadar var ki, annenin, öldürülen çocukları için söylemiş olduğu mersiyelere bakılırsa (bkz.: el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 31; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XV, 42 vd.; Ö. Rızâ Kehhâle, *A'lâm*, I, 284) bu kadının meşhur arap şâiresi Cüveyriye (Ümmü Hakîm) bt. Hâlid olması kuvvetle muhtemeldir.

(97) el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XV, 45. Kaynaklarımız Hz. Ali'nin Benî Hâşim'e karşı uygulanan bu öldürme hadiseleri üzerine, bir atasözü okuduğunu ve Muaviye'nin davranışlarını şöyle değerlendirdiğini nakletmektedirler: "Muaviye Benî Hâşim'in kökünü kurutmak istiyor". Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Mısır 1925, I, 180-181; el-Meydânî, III, 269.

yeni Halife Hz. Hasan adına bîat aldığı söylenmektedir[98].

Daha sonra Ubeydullah b. Abbas, Muaviye ve Büsr'den intikam almayı düşündü. Muaviye Hz. Hasan'la anlaşıp hilafeti ele geçirdiğinde Ubeydullah halifenin huzuruna girdi. Büsr b. Ebi Ertât da orada oturuyordu. Ubeydullah Büsr'e oğullarını öldürüp öldürmediğini sordu. Büsr öldürdüğünü söyledi. Ubeydullah: "Allah'a andolsun ki isterdim ki yer, beni senin yanında bitirsin", dedi. Büsr: "İşte yanımdasın", dedi. Ubeydullah: "ama kılıç yok" diye cevap verdi. Büsr orada bulunan kılıcını gösterdi. Ubeydullah kılıcı almaya yeltenince Muaviye hemen onu kaptı ve Büsr'e şöyle dedi: "Allah ayıplarını ortaya çıkarsın! Yaşın ilerledi, aklın gitti. Bu adam Benî Hâşim'dendir. Sen ona zulmettin; iki oğlunu öldürdün. Gerçek bu iken ona kılıcını veriyorsun. Sen Benî Hâşim'in kalplerindekinden gafilsin. Şayet o kılıcı eline geçirseydi senden önce beni vururdu."! Bunun üzerine Ubeydullah şöyle dedi: "Evet! Allah'a andolsun ki niyetim öyleydi"[99].

Muaviye Büsr'ün Benî Hâşim'e karşı işlediği cinayetlere mükâfat olarak hilafete geçince onu Basra Valisi tayin etmiştir[100].

40/660 yılında Hz. Ali ile Muaviye arasında bir saldırmazlık andlaşması gerçekleştiğinden söz edilmektedir. Buna göre Hz. Ali Irak'ta Muaviye de Şam'da hüküm sürecekti ve Hiçbiri diğerinin hakimiyetindeki bölgelere saldırmayacaktı[101]. Bize bu konuda bilgi veren kaynaklarımız

(98) el-Ya'kûbî, II, 199; et-Taberî, V, 140.
(99) el-Isfahânî, *el-Eğânî*, XV, 45; Ö. Rıza Kehhâle, *A'lâm*, I, 284.
(100) Et-Taberî, V, 167.
(101) et-Taberî, V, 140; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 385.

böyle bir andlaşmanın pratikte kazandığı değer ve ne kadar süre ile uygulamada kaldığı konusunda bilgi vermemektedirler[102]. Ayncа bu andlaşma yapılmış bile olsa, aynı yılın Ramazan ayında Hz. Ali'nin bir hâricî tarafından öldürülmesi buna uygulama fırsatı vermemiştir.

C- *İktidarın Benî Ümeyye'ye Geçişi ve Muaviye Devrinde Emevî-Hâşimî İlişkileri*

Hz. Ali'nin vefatı Muaviye'ye hilafet kapısının tamamen açılması anlamına gelmiyordu. Çünkü Irak'ta Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a bîat edilmişti. Gerçi aynı yıl Muaviye'ye Kudüs'te bîat edilmişti ve daha önce Şam'da "emîr" diye çağrılırken Hz. Ali vefat edince "Emîru'l-Mü'minîn" diye çağrılmaya başlanmıştı[103]. Ancak Şam ve Mısır dışındaki bölgelere hakim olan Hz. Hasan küçümsenmeyecek bir güçle karşısında rakip olarak duruyordu.

Burada Hz. Hasan'ın Muaviye ile sulh fikrine daha halife seçildiği ilk anda mı sahip olduğu, yoksa gelişen şartların mı onu sulha götürdüğü konusunu ele almak istiyoruz. et-Taberî'de yer alan Zührî'nin rivayetlerine göre Hz. Hasan daha halife seçildiği ilk anda hilafeti Muaviye'ye teslim etmek niyetinde idi. Hatta Iraklılardan "barış yaptığı kimse ile barış yapacaklarına ve savaştığı ile savaşacaklarına" dair bîat almıştı. Iraklılar onun bu şartları ileri sürmesinden şüphelenmişler; Muaviye ile sulh yapacağı kanaatına varmışlar ve halifeyi fena halde hırpalamışlardı. Bu sebepten Hasan'ın onlara kin ve nefreti artmış; Muavi-

(102) İrfan Aycan, 175.
(103) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 402.

ye ile anlaşmak için yazışmaya başlamıştı[104]. Buna göre sulh teklifi ilk defa Hz. Hasan'dan gelmiş olmaktadır.

Ancak el-Isfahânî'nin verdiği bilgiye göre Hz. Hasan hilafete geçer geçmez Muaviye'ye sulh mektubu değil; bilakis bîata davet mektubu yazdı. Bu, tıpkı babasının halife seçildiğinde izlediği yola benziyordu. Hz. Hasan Muaviye'ye yazdığı mektupta onun kat'î suretle ehil olmadığı hilafet makamına göz dikmesini hayretle karşıladığını, İslâm'da bilinen bir faziletinin ve övülen bir eserinin bulunmadığını, İslâm'a karşı mücadele eden bir kitlenin ve Rasûlüllah'ın Kureyşli baş düşmanının oğlu olduğunu belirtti. Müslümanların kendisini halife seçtiğini belirterek Muaviye'nin de bîat etmesini istedi[105]. Muaviye, Hz. Hasan'a verdiği cevapta onun hilafete layık olduğunu kabul etmekle birlikte kendisinin idârî tecrübesinin fazla, siyâsî bakımdan tecrübeli ve yaşının büyük olduğunu ileri sürerek Hz. Hasan'ın kendisine bîat etmesini istedi. Onun kendisinden sonra halife olmasının daha uygun olduğunu belirtti. Şayet bu teklifini kabul ederse Irak beytülmâlindeki parayı kendisine bağışlayacağını ve geçimini temin için Irak'ın hangi bölgesinin harâcını isterse kendisine tahsis edeceğini açıkladı[106].

Muaviye'nin mektubunu Kûfe'ye getiren Cündüb b. Abdillah el-Ezdî, Şam ordusunun Irak tarafına yürümek üzere olduğunu, Irak topraklarına girmeden halifenin de hazırlık yapıp derhal harekete geçmesi gerektiğini ve Muaviye ile Şam topraklarında karşılaşmanın Irak orudusu

(104) et-Taberî, V, 158 vd.

(105) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 56; Mektubun bir başka metni için bkz. İbn A'sem, II, 286-87.

(106) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 58.

için avantaj teşkil edeceğini hatırlattı. Şayet ağır davranılırsa Muaviye'nin bir an evvel geleceğini, o takdirde Sıffîn'den daha şiddetli bir savaşın kaçınılmaz olacağını söyledi. Hz. Hasan Muaviye'ye karşı çıkmayı kabul etti. Öte yandan Muaviye Hz. Hasan'a mektup yazarak talebini yineledi. Hz. Hasan da verdiği cevapta tavizsiz tutumunu devam ettirdi. Muaviye son mektupta aldığı cevaba istinaden bu işi ancak kılıçla halledebileceğini düşünerek çevredeki âmillerine "düşmanlarına ve Osman'ın katillerine karşı" yürümek üzere ordularıyla birlikte gelmeleri için mektup yazdı. Muaviye çevreden gelen askerlerle takviye ettiği 60 bin kişilik[107] bir orduyla Irak'a doğru yürümeye başladı. Bunu duyan Hz. Hasan sefer hazırlıklarına başladı[108]. Minbere çıkarak halkı cihada teşvik etti. Fakat halkın gevşek davrandığını müşahede etti. Hucr b. Adiy[109] başta olmak üzere ileri gelen Hz. Ali taraftarlarının teşvikiyle halk harekete geçti. Hz. Hasan ordugaha çıktı. Hz. Peygamber'in amcası Hâris'in oğlu Muğire b. Nevfel'i Kûfe'de yerine vekil bıraktı. Ubeydullah b. Abbas'ı 12 bin kişilik bir öncü kuvvetle ileri gönderdi. Kendisi de 40 bin kişilik ordusuyla yola çıktı. Medâin yakınlarındaki "Sâbât"ta[110] konakladı. Burada ordusuna yaptığı konuşmada

(107) İbn A'sem, II, 289.

(108) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 58-60.

(109) "Hucr el-Hayr" da denilir. Kinde kabilesindendir. Kardeşi Hânî b. Adiy'le birlikte Hz. Peygamber'e kabilesi adına elçi olarak geldiği söylenir. Kâdisiye savaşına katıldı. Hz. Ali ile birlikte Cemel ve Sıffîn'de bulundu. Kûfe'ye yerleşti. Muaviye'nin valilerinin Hz. Ali'ye la'net okumalarına karşı çıktı. Onun Hz. Ali taraftarı olarak Emevî iktidarı aleyhine konuşmaları Kûfe valisini rahatsız edince arkadaşlarıyla birlikte Şam'a gönderildi ve burada Muaviye'nin emriyle idam edildi. Bkz. İbn Sa'd, VI, 217 vd.

(110) Yâkût, III, 166.

81-98/700-716 yılları arasında Kûfe'de Hâşimiyye fırkası teşekkül etmişti[178]. Bu tarihler, Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümü ile oğlu Ebû Hâşim'in ölüm tarihleri arasındaki süredir. Muhammed b. Hanefiyye 81/700 'de ölmüştü. Fırka bu adı Ebû Haşim Abullah'tan[179] veya bizzat Hâşimîlerin ceddi Hâşim b. Abdimenaf'tan almıştır. Ebû Hâşim'in faaliyetleriyle ilgili bilgilerimiz malesef son derece azdır. Fakat babasından sonra bir grubun onu imam olarak tanıdığı muhakaktır. Ebû Hâşim'in yanına Horasan'dan da gelip gidenler okuyordu. Hâşimiyye, Kûfe'de Ebû Hâşim'e davet eden tek fırkadır. Aynı zamanda Kûfe'deki diğer fırkalar Emevî iktidarı tarafından keşfedilip liderleri idam edilirken bu fırka gizliliğini muhafaza etmiştir[180].

Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed ile Ebû Hâşim arasında sıkı bir irtibat mevcuttu. Hatta Muhammed'in Ebû Hâşim'in talebeleri arasında bulunduğu görülmektedir. Nitekim Ali b. Abdullah, oğlu Muhammed'i Ebû Hâşim'den ders almak üzere Medine'ye göndermiştir[181].

98/716-717 yılında Ebû Hâşim Suriye'ye yaptığı bir seyahatten Hicaz'a dönerken uğradığı Humeyme'de, Ali b. Abdullah'ın evinde vefat etti. Bu olay Hâşimiyye için yeni bir lider doğurdu. Çünkü rivayete göre Ebû Hâşim, ölümünden önce haklarını, Humeyme'de Muhammed b. Ali'ye devretmişti. Bu devir işi doğru olsun veya olmasın, fazla önemli değildir. Bu, Hâşim'in imâmet konusundaki

(178) el-Eş'arî, 21; eş-Şehristânî, I, 291 vd.; Van Vloten, 54 vd.
(179) en-Nevbahtî, 30-31.
(180) Şa'ban, 199.
(181) Atvân, *Tarih*, 166.

Hz. Hasan'ın hilafete gelişini ve daha sonraki olaylan Şiî açıdan en sıhhatli bir şekilde veren kaynaklanmızdan ed-Dîneverî'ye göre Hz. Hasan'ın hilafeti teslim etmesi için ileri sürdüğü şartlar şöyleydi:

"Muaviye intikam için Iraklılardan hiç kimseyi tutuklamayacak, Arap olsun olmasın herkes emniyet altında olacak, suçlan ne olursa olsun Muaviye onları görmezlikten gelecek, Ehvâz'ın harâcını yıllık olarak Hasan'a verecek, Hâşim oğullarını, gösterdiği yakınlık ve verdiği bağışlarda Abdüşems oğullarına üstün tutacaktır."[115]

İbn A'sem'e göre Hz. Hasan Muaviye'ye, Hâşim oğullarından Abdullah b. Nevfel'i göndermiştir. Bu zat aynı zamanda Muaviye'nin kız kardeşinin oğluydu. Onun vasıtasıyla Hz. Hasan Muaviye'ye şu şartlan ileri sürmüştür:

"Muaviye'den sonra Hasan halife olacak. Hasan Beytülmâl'den her yıl 5 milyon dirhem alacak. Fâris'in Dârâbcird[116] vilayetinin harâcı Hasan'ın olacak. İnsanlar emniyet içinde olacaklar." Muaviye bu istekleri kabul ettiğini söyledi[117].

Ancak yine İbn A'sem'de yer alan Hz. Hasan'ın hazırladığı nihâî şartnamede mâlî konularla kendi veliahtlığı konusuna yer verilmemiş; daha ziyade Ali taraftarlarının ve diğer insanlann emniyet içinde yaşamaları üzerinde durulmuş ve Muaviye'den sonra halifenin şûrâ tarafından seçilmesi şartı yer almıştır[118].

---

(115) ed-Dîneverî 221; Ayrıca bkz. E. Ruhi Fığlalı, "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", 353, 356.

(116) Yâkût, 11, 419.

(117) İbn A'sem, II, 292.

(118) İbn A'sem, II, 293.

İbnü'l-Esîr ise Hz. Hasan'ın Muaviye'den tekliflerini, Kûfe beytülmâlinde bulunan 5 milyon dirhemin kendisine verilmesi, Dârâbcird harâcının kendisine tahsisi ve Hz. Ali'ye dil uzatılmaması, şeklinde kaydediyor. Bu müellif de Muaviye'nin Ali'ye dil uzatılmaması konusunda vefasız davrandığını, Basra Halkının Dârâbcird harâcının Hz. Hasan'a verilmesine karşı çıktığını belirtmektedir[119].

el-Taberi'ye göre andlaşmanın son şekli "Kûfe beytülmâlindeki paranın Hasan'a verilmesi, Dârâbcird harâcının yine ona tahsisi ve Hz. Ali'ye dil uzatılmaması" şeklindeydi. Hz. Hasan 5 milyon Dirhem olan Kûfe beytülmâlindeki parayı almıştır[120].

Kanaatimizce Hz. Hasan'ın Muaviye'den sonra veliahd olacağı meselesi andlaşmada yer almamıştı. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Kuteybe'ye nisbet edilen el-İmâme ve's-Siyâse" adlı eserde diğer şartlara yer verilmeden sadece Hz. Hasan'ın Muaviye'den sonra veliahd olacağı hususunun andlaşmada yer aldığı belirtilmektedir[121]. Bunun yanında andlaşmada bu şartın yer aldığı muahhar kaynaklarımızda mevcuttur[122].

Hz. Hasan'ın Muaviye ile sulh yapması ve hilafeti ona teslim etmesi fikrine Benî Hâşim'in bazı ileri gelenleri karşı çıkmışlardır. Bunların başında Hz. Hüseyin gelmekteydi. Hz. Hasan Muaviye'ye teklifini ilettiğini beraberinde bulunan kardeşi Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Ca'fer'e söylemiş; Hz. Hüseyin, böyle bir hareketin, babasının davasını ya-

(119) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 42.

(120) et-Taberî, V, 160.

(121) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 259.

(122) Bkz. es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, yy.trz, 191.

lanlamak ve Muaviye'nin davasını tasdik etmek anlamına geleceğini belirterek karşı çıkmıştı. Fakat Hz. Hasan kardeşine: "Sus, ben senden daha iyi bilirim", diyerek onu susturmuştur[123].

Muaviye sulh andlaşması için Abdullah b. Âmir ve Abdurrahman b. Semure'yi gönderdi. İleri gelen Ali taraftarlarının muhalefetine rağmen Hz. Hasan andlaşma yapacağını belirtti. Nihayet Muaviye ile "Meskin"de[124] buluştular. Burada sulh andlaşması gerçekleşti. Hz. Hasan Muaviye'ye hicretin 41. yılı (661 m.) Rabîulevvel veya Cemâziyelevvel ayında biat etti[125].

Bîat merasiminden sonra Kûfe'ye doğru yola çıkan Muaviye, Nuhayle'de[126] konakladı. Barada Cuma namazını kıldırdıktan sonra yaptığı konuşma, Benî Hâşim'le yaptığı mücadelede onun gayesini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir:

"Vallahi ben sizinle namaz kılmanız, oruç tutmanız, zekât vermeniz ve haccetmeniz için savaşmadım. Ben sizinle sadece üzerinize emîr olmak için savaştım. Siz istemeseniz de Allah bunu bana nasib etti."[127]

Muaviye Nuhayle'deki bu hutbesinden Sonra Kûfe'ye girerek halktan bîat aldı. Böylece onun yıllardır uğruna mücadele verdiği İslâm dünyasının tamamına hâkim ol-

(123) et-Taberî, V, 160; Ibn A'sem, II, 291; Ibn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 299.

(124) Kûfe yakınlarında bir yer. (el-Bekrî, II, 1227; Yâkût, V, 127-28). Muaviye'nin Hz. Hasan'ın bîatını Ezruh'ta kabul ettiğinin de söylendiği hususunda bkz.: H. Lammens, "Ezruh", İA, IV, 444.

(125) Halife, *Tarih*, 203; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 349.

(126) el-Bekrî, 11, 1304; Yâkût, V, 278-79.

(127) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 70.

ma arzusu gerçekleşmiş oldu. Hz. Osman'ın vefatından sonra ikiye bölünmüş olan İslâm dünyası bu suretle Muaviye'nin idaresi altına girdi ve Emevî Devleti kurulmuş oldu.

Hilafetin Muaviye'ye teslimi üzerine Hâşim oğulları Kûfe'yi terkettiler ve Medine'ye taşındılar; Abdullah b. Câfer, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Medine'ye yerleştiler[128]. Muaviye Benî Hâşim'i kontrol altında bulundurmak maksadıyla valilerini kendi kabilesi olan Benî Ümeyye'den seçiyordu[129]. aynı zamanda Muaviye, hilafeti boyunca hac emirliğine Benî Ümeyye mensuplarını tayin etmiştir[130]. Muaviye Hâşimîlere idarî görev vermemiştir. Bu arada valilik isteyen Hâşimî Abdullah b. Nevfel'e "Lâm elif" (Hayır) diye cevap vermiştir[131].

Muaviye, Benî Hâşim mensuplarını son derece değerli hediyelerle elde etmeye muvaffak oldu[132]. Daha henüz Hz. Hasan'la sulh akdi yapılmadan önce onun öncü kuvvetleri komutanı Ubeydullah b.Abbas'a 1 milyon dirhem vadederek kendi safına çekmeyi başarmıştı[133]. Bizzat Hz. Hasan'a vermiş olduğu paralar son derece yüksek meblağa ulaşıyordu. Muaviye'nin hilafeti istikrara kavuşunca Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Abbas, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin onun yanına sık sık gidiyor ve bu son ikisi onun verdiği hediyeleri kabul ediyorlardı[134]. Muaviye onları

(128) et-Taberî, V, 165; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 407.
(129) Abdü'l-Mün'im Mâcid, 21; Muaviye'nin Mekke ve Medine valileri için bkz.: el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 159.
(130) Bk.: İbn Habîb, *el-Muhabber*, 20-21.
(131) el- Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 81.
(132) Brockelmann, *İslâm Milletleri*, 74.
(133) el-Yakûbî, II, 214.
(134) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 150-151.

hoş karşılıyor; ikram ve ihsanda bulunuyordu. Bir defasında para verdikten sonra: "Bunu alınız. Ben Hind'in oğluyum. Vallahi benden önce kimse size bunu vermediği gibi benden sonra da vermez", dediği; bunun üzerine Hz. Hüseyin'in "Vallahi sen, senden önce ve sonra hiç kimse bizden daha üstün bir adama ihsanda bulunmadı" dediği söylenir. Hz. Hasan vefat ettikten (49/650) sonra da Hz. Hüseyin'in Muaviye'nin yanına gidip geldiği ve Muaviye'nin ona ikramda bulunduğu görülmektedir. Hatta Hz. Hüseyin, 51/671 yılında Konstantiniyye seferine çıkan Hz. Hüseyin'in Yezid b. Ebî Süfyan ile birlikte gitmiştir. Hz. Hüseyin'in Muaviye ile iyi ilişkileri Yezid'in veliahdlığına karşı çıkmasına kadar devam etmiştir[135].

Muaviye ile araları son derece iyi olan Abdullah b. Ca'fer'in bir oğlu dünyaya gelmişti. Bu sırada Muaviye, yanında bulunan Abdullah'a, şayet yeni dünyaya gelen oğlunun adını "Muaviye" koyarsa, yüz bin dirhem vereceğini söyledi. Abdullah çocuğunun adını Muaviye koydu ve Muaviye b. Ebî Süfyan'ın bağışladığı yüz bin dirhemi de müjdeyi getiren şahsa bahşis olarak verdi[136]. Muaviye'nin dostları, bazı ihsanlarının büyüklüğü karşısında hayretlerini ifade ettiklerinde o "bir harp bundan daha fazlasına mal olur" diyordu[137].

Muaviye devrini Emevî-Hâşimî mücadelesi açısından kısmî bir yumuşama dönemi olarak değerlendirmek mümkün ise de, bu dönemdeki Emevî-Hâşimî ilişkilerinde Mekke'nin fethinden hemen sonraki gibi bir yumuşa-

(135) et-Taberî, Ahmed b. Abdillah, *Zehâiru'l-Ukbâ, fî Menâkıbı Zevi'l Kurbâ*, Kahire 1356, 140; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 266.

(136) el-Isfahânî, *el-Eğânî*, X, 67.

(137) H. Lammens, "Muaviye", IA, VIII, 440; İrfan Aycan, 68.

manın mevcut olduğunu görmek mümkün değildir. Her şeyden evvel Hâşim oğulları Muaviye döneminde siyasî bakımdan sindirilmiş bulunuyorlardı ve idarede söz sahibi değillerdi. Onlar Muaviye tarafından ordu komutanlığı, valilik, âmillik ve hac emirliği gibi askerî ve siyâsî görevlerde istihdam edilmemişler, sade bir vatandaş olarak köşeye çekilmişler ve idare için zararsız bir hale gelmişlerdi. Şayet fiilî bir isyana teşebbüs ederlerse bunun Muaviye tarafından acımasız bir şekilde cezalandırılacağını biliyorlardı. Aynca Hâşim oğulları böyle bir teşebbüs gücünü kendilerinde göremiyorlardı. Hz. Ali gibi hem askerî yönü, hem cesareti ve hem de itibarı yüksek bir Hâşimî'nin Muaviye'ye karşı kesin bir başarı elde edemeyişi; hiçbir suretle Şam'a hâkim olamayışı, üstelik Muaviye'nin adamları tarafından Hz. Ali'nin hakimiyeti altındaki bölgelere acımasız saldırılarda bulunuluşu, Hâşim oğullarının Muaviye karşısında yılgın vaziyete düşmesinde rol oynamış olmalıdır. Bütün bunlara ilaveten Hicaz ve Irak halkı, Peygamber ailesi olmaları hasebiyle Benî Hâşim'e saygı ve itibar gösteriyorlardı; ancak Muaviye'nin ordusuyla sonuna kadar savaşacak derecede birlik oluşturup Benî Hâşim'in peşinden gidecek bir yapıya sahip değillerdi. Nitekim Hz. Hasan Muaviye'ye hilafeti teslim ettikten sonra kendisine "seni bu işe götüren sebep ne idi?" diye sorulmuş; Hz. Hasan da şu cevabı vermiştir. "Dünyadan hoşlanmıyorum. Kûfe halkının da kendilerine güvenilemiyecek ve güvenenin de zarar göreceği bir topluluk olduğunu gördüm. İki adam görmedim ki birinin görüş ve arzusu diğerininkine uysun. Onlar ihtilaf ehlidirler. Ne hayırda birleşebiliyorlar ve ne de şerde. Babam onlardan çok zarar gördü. Keşke benden sonra onları ıslah edecek biri olsaydı. Harap olmaya namzet bir

belde."[138] Hz. Hasan'ın bu sözlerinden onun kendisine destek verecek güçlü bir halk kitlesinden yoksun olduğu anlaşılmaktadır.

Muaviye döneminde Emevî-Hâşimî çekişmesi tamamen ortadan kalkmış değildi; sözlü mücadeleler, bu iki kabile mensuplarının kendi ailelerini övmesi ve karşı tarafı kötülemesi şeklinde devam edip gidiyordu. Muaviye iktidar açısından tehlike arzetmediği müddetçe bu tür tartışmalara ses çıkarmıyor; bir bakıma bu suretle Benî Hâşim'in gönlünü almış oluyordu. Aynı zamanda o, Şam'a sık sık gelen Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn Abbas ve Abdullah b. Cafer'e maddi ihsanlarda bulunuyordu[139]. Bunun yanında onları diğer Beni Ümeyye'nin de bulunduğu zamanlarda yanına davet ederek nesebleriyle övündürüyor, istediklerini söylemelerine müsade ediyor ve yanında bulunan Ümeyyelilerle tartışma yaptırıyordu. Bu tartışmalara Muaviye de zaman zaman kendi nesebini övmek suretiyle katılıyordu[140]. Benî Hâşim ağır konuşmalar yaptığında Muaviye hoşgörülü davranarak sözlerine tahammül gösteriyor ve özellikle maddi ihsanlarında her hangi bir kısıtlamaya gitmiyordu.

Daha önce Hz. Ali-Muaviye mücadelesinin şiddetli zamanında Akîl b. Ebî Tâlib, Kardeşi Ali'den borçlarını ödemesi için para istemişti. Hz. Ali'nin buna olumsuz cevap vermesi üzerine Akîl Şam'a gitmiş ve Muaviye onu ihsanlara boğmuştu[141].

---

(138) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 407.

(139) ed-Dîneverî, 220.

(140) el-Câhız, *el-Mehâsin*, 138 vd; el-Müberred, *el-Kâmil*, II, 438, 9; İbnü't-Tıktaka, 95; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 431.

(141) el-Cahız, *el-Beyân*, II, 326; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 135-137.

Muaviye'nin Hz. Ali ve taraftarları aleyhine lanet okutması konusuna gelince, bu geleneğin onun zamanında başlayıp devam ettiği görülmektedir. Gerçekten Muaviye'nin bunu bizzat Şam'da başlatıp[142] uygulattığı ve valilerine bu doğrultuda talimat verdiği görülmektedir[143]. Kaynaklarımızın Hz. Ali'yi kötüleyen hatiplere halkın gösterdiği tepkilere dair verdiği bilgilerden, bu adetin Şam'da uygulandığını açıkça anlıyoruz. el-Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre Muaviye birgün halka hitaben yaptığı konuşmada Hz. Ali Aleyhine bazı sözler sarfetmesi üzerine dinleyiciler arasında bulunan Ebu'd-Derdâ "yalan söylüyorsun ey Muaviye" diyerek karşı çıkmıştır[144]. Ancak Ebu'd-Derdâ'nın Muaviye hilafete geçmeden önce vefat ettiğine[145] bakılırsa yukarıda zikrettiğimiz hadise Hz. Ali'nin hilafeti döneminde geçmiş olmalıdır.

Yine el-Belâzürî tarafından verilen bilgiye göre Hz. Hüseyin hac vesilesiyle Mekke'ye gelen Muaviye ile karşılaşmış ve ona Amr b. Âs ile birlikte hareket ederek Benî Hâşim'i kötülediklerine dair bazı bilgilerin kendisine ulaştığını söylemiştir. Hz. Hüseyin devamla, Muaviye'nin Benî Hâşim düşmanlığını şiar edindiğini, halbuki kendisinin büyük kusurları bulunduğunu belirterek bu işten vazgeçmesini söylemiştir[146].

el-Mes'ûdî, Muaviye'nin Hz. Ali'nin aleyhinde konuşmasından çok sayıda Şam ve Kûfe halkının gaflet içinde bulunduğunu, halkın onu bilinçsizce dinlediğini belirterek şu bilgiyi veriyor: Muaviye Şam halkının ileri gelenle-

(142) Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*, Ankara, 1983, 37.
(144) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 116.
(145) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, IV, 319.
(146) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 96

rinden birine "imamın minberde lânet ettiği 'Ebû Turâb' kim?" diye sorar. Adam da onun bir hırsız olduğunu tahmin ettiğini söyler[147]. el-Mes'ûdî'nin verdiği bu bilgiden Hz. Ali'nin Şam minberlerinde "Ebû Turâb" olarak zikredilerek lanet edildiğini anlıyoruz.

Bunun yanında Muaviye sürekli olarak Benî Hâşim'le fazilet yarışı yapıyordu. Bazı kimselere zaman zaman "ben mi faziletliyim, yoksa Ali mi?" diye soruyor; "hangimizi daha çok seviyorsun?" diyerek halkın kendisine olan sevgisini ölçmek istiyordu[148].

Şam'da gerçekleşen Hz. Ali aleyhtarlığının yanısıra eyaletlerde görevli valiler bu hususta daha da ileri gidiyorlardı. Hz. Ali taraftarlarının bulunduğu vilayetlerde valiler hutbelerinde Hz. Ali'ye lânet okuyor; sövüyor ve halkı buna mecbur ediyorlardı[149]. Muaviye'nin valilerine bu doğrultuda talimat verdiğini görüyoruz. Nitekim o, Hicretin 41. yılında Muğire b. Şu'be'yi Kûfe'ye gönderirken yerine getireceği görevler arasında, Ali'ye hakaret etme, taraftarlarına yüz vermeme gibi konuları da zikretmiştir[150]. Muaviye'nin verdiği talimatı aynen uygulayacağını belirterek göreve başlayan Muğire b. Şu'be Kûfe mescidinde Hz. Ali'ye lânet okuyor, onun Kur'an'a muhâlif hareket ettiğini, Peygamber'in sünnetini terkettiğini, kan akıttığını ve zâlim olarak öldürüldüğünü belirtiyordu. Hz. Ali'nin taraftarlarına, ona tabi olanlara, onu sevenlere ve yolundan gidenlere lânet okuyordu[151].

---

(147) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 42.

(148) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 96

(149) Abdülmün'im Mâcid, II, 26.

(150) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 243; et-Taberî, V, 253; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 472.

(151) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 243; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, III, 11.

Muaviye'nin babasının nesebine ilhak ederek kardeşliğe kabul ettiği ve Muğire'den sonra Kûfe vâliliğini de kendisine verdiği Ziyad b. Ebî Süfyan Kûfe'de valilik binasının önünde halkı toplayarak onları Ali'ye lânet etmeye teşvik ederek bundan yüz çevirenlere kılıcını gösteriyordu[152]. Hicretin 41. yılında Basra'ya vali tayin edilen Büsr b. Ebî Ertât da hutbelerinde Ali'ye lânet yağdırıyordu[153]. Muğire b. Şu'be'nin Rey şehrine vali olarak tayin ettiği Kesîr (veya Küseyr) b. Şihâb da Rey camiinin minberinde[154], Medine valisi Mervân b. Hakem de minberde her cuma günü Ali'ye hareket ediyorlardı[155].

Bütün bu davranışlar Hz. Ali taraftarlarının tepkisine yol açıyordu. Kaynaklarımız Hucr b. Adiy hareketini hazırlayan sebeplerin başında, ekonomik ve dînî nedenler de bulunmakla birlikte, Kûfe valileri tarafından yürütülen Hz. Ali'yi ve taraftarlarının kötüleme kampanyası geldiği konusunda ittifak halindedirler[156]. Hucr b. Adiy, Muğire b. Şu'be'nin Hz. Ali'yi kötülemesine sürekli karşı çıkmasına rağmen onun zamanında cezalandırılma yoluna gidilmemişti. Ancak Muğire'nin ölümünden sonra Basra ile birlikte Kûfe valiliği de kendisine verilen Ziyad, Hucr'u çağırarak diline sahip olmasını söylemiştir. Ancak Hucr'un muhalefetinin ciddi boyutlara ulaşacağını anlayınca Muaviye ile mektuplaştıktan sonra onu ve arkadaşlarını

(152) El-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 35.

(153) et-Taberî, V, 167-68.

(154) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 414.

(155) es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 190.

(156) İbn Sa'd, VI, 218 vd.; el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 242 vd.; el-Yakûbî, II, 230; et-Taberî, V, 253 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 414; Hasan Onat, *Emeviler devri şiî hareketleri* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1986, 48 vd.

Şam'a göndermiştir; nihayet Hucr ve arkadaşları Şam yakınlarındaki Merc-i Azrâ[157] mevkiinde Muaviyenin emriyle öldürülmüşlerdir[158].

Bu bakımdan Muaviye'nin Hz. Ali'ye hareket etme adetini koymakla haksız olarak suçlandığını ve Mervânîlerden önce bu adetin izlerine kesin olarak rastlanmadığını iddia eden H. Lammens'in[159] bu görüşüne katılmamız mümkün değildir. Muaviye döneminde hem Şam'da ve hem de Irak'ta bu davranışın izlerine rastlamak mümkündür.

Muaviye kendi döneminde Hucr b. Adiy gibi Hz. Ali taraftarlarını öldürtmekle birlikte, bizzat Hâşim oğulları mensuplarını öldürtmeye tevessül etmemiş ve onlarla mücadelesi dil ile çekişmelerden öteye geçmemiştir[160]. Hicretin 49. veya 50. yılında[161] Medine'de vefat eden Hz. Hasan'ı zehirletmekle muhtemelen haksız bir şekilde itham olunmuştur[162].

Muaviye'nin Hz. Hasan'ı zehirlettiğine dair iddianın ilk kaynaklarından el-Mes'ûdî, Muaviye'nin Hz. Hasan'ın hanımı Ca'de bt. Eş'as'a, kocasını zehirlemesi mukabilinde yüz bir dirhem vermeyi ve oğlu Yezid'le evlendirmeyi va'dettiğini; Hasan vefat edince parayı verdiğini, ancak Yezid'i de aynı hile ile öldürebileceğini düşünerek evlilik

(157) el-Bekrî, II, 926-27.

(158) İbn Sa'd, VI, 218 vd.; el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 256; el-Yakûbî, II, 231; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, I, 62.

(159) H. Lammens. "Muaviye", İA, VIII, 440.

(160) Mehmed Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münâsebetleri*, 46-47.

(161) ez-Zehebî, *el-İber*, I, 39.

(162) Krş. H. Lammens, "Muaviye", İA, VIII, 440.

va'dini yerine getirmediğini kaydetmektedir[163]. el-Isfahânî'ye göre Muaviye, oğlu Yezid'in veliahtlığına Hasan b. Ali ile şûrâ'nın hayatta kalan tek üyesi Sa'd b. Ebi Vakkas'ın engel teşkil ettiğini düşündü; bu ikisini ortadan kaldırmak için zehirletti. Eş'as'ın kızı Ca'de'ye oğlu Yezid'le evlendireceğine dair söz verdi; ancak bu sözünde durmadı ve para verdi[164]. Fakat bu müelliflerin söylediklerinin aksine Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Muaviye'nin teşvikiyle öldürülmediği sabit olduğu gibi, Hz. Hasan'ın da zehirletilmediği kanaatindeyiz.

et-Taberî bu konuyu meskut geçmektedir. Muahhar sünnî tarihçiler Muaviye'nin Hz. Hasan'ı zehirlettiğine dair rivayetleri yorumsuz olarak zikretmekte ve reddetme yoluna gitmemektedirler[165].

Öyle anlaşılıyor ki Muaviye, Hz. Hasan'ın vefat haberi gelince sevinç duymasından[166] ve bir de Yezid'in veliahtlığına engel teşkil ettiğini düşünerek ne pahasına olursa olsun Hz. Hasan'ı ortadan kaldırmayı düşünmüş olabileceği noktasından hareketle Hz. Hasan'ı zehirletmekle suçlanmıştır. Hz. Hasan'ın vefatını öğrenince Muaviye'nin sevindiğine dair rivayetler kaynaklarımızda mevcuttur. Şu kadar var ki onun bu davranışı böyle bir cinayeti işlediğini ortaya koymak için yeterli delil teşkil etmemektedir. Öte yandan Hicretin 41. yılında gerçekleşen andlaşmada Muaviye'den sonra Hz. Hasan'ın hilafete geçeceğine dair

(163) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, S.

(164) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 73.

(165) Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 460; Aynı müellif, *Üsd*, 1S; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 274; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 300; es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 192.

(166) ed-Dîneverî, 222; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8.

bir şartın yer aldığı da sabit değildir. Diğer kaynakların aksine ilk kaynaklarımıdan bu husus üzerinde ısrarla ve diğer şartlara yer vermeden İbn Kuteybe durmaktadır[167]. Daha önce de belirttiğimiz gibi andlaşma daha ziyade mâli konularla, Hz. Ali ve taraftarlarına hakaret etmeme şartlarını ihtiva ediyordu. Bu bakımdan sekiz yıldan beri Medine'de iktidar için zararsız bir halde oturan Hz. Hasan, Yezid'in veliahtlığı için ciddî bir engel teşkil etmiyordu. ancak Muaviye'den yılda bir milyon dirhem[168] gibi yüksek bir meblağ alıyor ve Emevî iktidarına mâli yönden pahalıya mal oluyordu[169]. Bu mâlî yükü hafifletmek için Muaviye'nin böyle bir cinayete tevessül etmiş olabileceğine ihtimal vermediğimiz gibi, bu konuda elimizde her hangi bir delil de mevcut değildir.

Gerçi Muaviye'nin, muhaliflerini ortadan kaldırmak için zehirletme yöntemi uyguladığına dair kaynaklarımızda bilgiler mevcuttur. Hicretin 38. yılında Hz. Ali tarafından Mısır valiliğine tayin edilen Eşter, bu bölgeye giderken Muaviye'nin teşvikiyle ödürülmüştü[170]. Aynı şekilde Muaviye zamanında Suriye'de önemli bir nüfuz elde eden ve halifenin tehlike olarak gördüğü Abdurrahman b. Halid b. Velid, Muaviye'nin teşvikiyle 46/666 yılında bir hristiyan doktor tarafından zehirlenmişti[171]. Ancak Muaviye'nin bu hareketi, güçlü siyasî muhaliflerini ortadan kaldırma politikasının bir sonucu idi. Fakat o, lüzumsuz cinayet işleyecek bir idareci değildi[172]. Bu sebepten Hz. Ha-

(167) İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 259.
(168) ez-Zehebî, *el-İber*, I, 35.
(169) H. Lammens, "Hasan", İA, V-I, 309.
(170) et-Taberî, V, 95-96.
(171) et-Taberî, V, 227; Wellhausen, *Arap Devleti*, 65.
(172) Krş. H. Lammens, "Hasan", İA, V-I, 309.

san'a karşı böyle bir harekete tevessül etmiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Şayet böyle bir harekete teşebbüs edecek olsaydı, oğlu Yezid'in hilafeti için tehlike teşkil eden Hz. Hüseyin'i şu veya bu şekilde ortadan kaldırmaya teşebbüs ederdi.

Muaviye'nin rolü olmaksızın Hz. Hasan'ın kuvvetli ihtimalle hanımı Ca'de bt. Eş'as tarafından zehirlendiği doğru olabilir. Nitekim bu konudaki rivayetlerin fazla oluşu ve Hz. Ali taraftarlarının şiirlerinden[173] bu sonuca ulaşmak mümkündür. Ca'de nin babası Eş'as b. Kays ve ailesi hileleriyle tanınmaktadır[174]. Hz. Hasan'ın vefatından sonra evlendiği şahsın kabilesiyle Kureyş arasında bir tartışma olduğunda Kureyşlilerin onlara "kocalarını zehirleyenler" şeklinde hitap ettikleri söylenmektedir[175].

Hz. Hasan'ın vefatına zehirlenmesinin yol açabileceği gibi, Muaviye ile yapılan savaşlarda almış olduğu yaraların tesiriyle vefat etmiş olabileceğini ileri sürenler de mevcuttur[176]. Nitekim Hz. Hasan ordusuyla birlikte Muaviye'ye karşı yürürken konakladığı Medâin'de kendi ordusunda bulunan bir haricî tarafından ağır bir şekilde yaralanmıştı[177]. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen bu yaraların tesiriyle vefat etmiş olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Muaviye döneminde Benî Hâşim'le Benî Ümeyye arasında meydana gelen en ciddi tartışmalardan birisi Hz.

(173) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 5-6.

(174) Reckendorf, "Eş'as b. Kays", İA, IV, 394.

(175) el-Isfahânî, *Mekâtil*, 73.

(176) Bkz. Abdülmün'im Mâcid, 21.

(177) ed-Dîneverî, 206; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 263; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 14.

Hasan vefat edince onun defnedileceği yer konusunda meydana gelmiştir. Hz. Hasan vefat etmeden önce Hz. Peygamber'in kabrinin yanına defnedilmesini arzu etmiş; bu konuda Hz. Âişe'den gerekli izni almıştı. Hz. Hasan bu hususu kardeşi Hüseyin'e vasiyet etmiş; ancak Benî Ümeyye'nin karşı çıkma ihtimalinin de bulunduğunu belirterek bir huzursuzluk çıkacak olursa Bakî' mezarlığına defnedilmesini söylemişti.

Hz. Hasan'ın vefatı üzerine Hâşim oğulları Hz. Âişe'den gerekli müsadeyi alarak cenazeyi Hz. Peygamber'in yanına defnetmek istediler. Medine valisi Saîd b. Âs ile Mervan b. Hakem başta olmak üzere Ümeyye oğulları buna kesin bir şekilde karşı çıktılar. Bu konuda bilhassa Hz. Hasan'la daha önce sık sık tartıştığı belirtilen[178] Mervan ısrar ediyor, "ben sağ olduğum müddetçe bu asla gerçekleşemez" diyordu[179]. Onlar bu tavırlarına sebep olarak Hz. Osman'ın Rasûlüllah'ın yanında değil de Bakî'de medfun bulunmasını gösteriyorlardı. Nitekim Hz. Osman vefat ettiğinde Ümeyye oğulları onu Hz. Peygamber'in yanına defnetmek istemişler; ancak Hâşim oğulları karşı çıkmışlardı. Mervan bu hususu açıkça dile getirmiştir:

"Osman Bakî'de medfun iken Ebû Turâb (Hz. Ali)'ın oğlu Hasan'ın Rasûlüllah'ın yanına defnedilmesine asla razı olmam."[180]

Hz. Hüseyin bunun üzerine Ümeyye oğullarıyla sonuna kadar mücadeleye karar verdi. Hatta eski Hılfü'l-Fudûl'u toplantıya çağırdı; Hâşim, Esed, Teym ve Zühre oğul-

(178) ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 260; es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 190.
(179) ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 276.
(180) ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 275.

lan silahlanarak toplandılar. Öte yandan Mervan savaş bayrağını açarak Ümeyye oğullarını topladı[181]. Durumun ciddî boyutlara ulaştığını müşahede eden ashabın ileri gelenleri iki tarafı uzlaştırma yoluna gittiler. Ancak iktidarı elinde tutan Ümeyye oğullarını ikna edemiyeceklerini bildiklerinden Hz. Hüseyin'e gelerek kardeşinin vefat etmeden önceki Bakî'e defnedilmesi hakkındaki sözünü hatırlattılar. Sonunda Hz. Hüseyin cenazenin Bakî'e defnedilmesine razı oldu[182]. Cenaze namazını Medine valisi olması hasebiyle Saîd kıldırdı. Onun vali sıfatıyla imamlık yapması hususunda Hz. Hüseyin'in söylediği şu söz dikkat çekicidir:

"Şayet bu sünnet olmasaydı senin cenaze namazını kıldırmana müsade etmezdim."

Hz. Hasan'ın cenaze namazına Benî Ümeyye'den sadece Saîd'in katıldığı rivayet edilir. Bunun yanında kabilesinden izin alarak Velid b. Ukbe'nin oğlu Hâlid'in katıldığı da söylenmektedir[183].

Hz. Hasan vefat ettikten sonra Hz. Hüseyin Benî Hâşim'in reisi durumuna geldi. Kûfe halkı derhal ona ayaklanması için mektup yazdılar. Fakat Hz. Hüseyin'in bu teklife olumlu cevap vermediği görülmektedir[184].

Muaviye bu sıralarda iki kabile arasındaki sertliği yumuşatmak maksadıyla Hâşimîlerden dostu Abdullah b.

---

(181) ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 276.

(182) İbn Şebbe, I, 110-111; ed-Dîneverî, 222; el-Ya'kûbî, II, 225-26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 460; Aynı müellif, *Üsd*, 15-16; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 275-76; et-Taberî, Ahmed b. Abdillah, *Zehâiru'l-Ukbâ*, 141; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 300; es-Semhûdî, III, 908.

(183) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 460; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 300.

(184) ed-Dîneverî, 222.

Ca'fer'in kızı Ümmü Gülsüm'ü oğlu Yezid'le evlendirmek istedi. Bununla muhtemelen Ali ailesinin yakınlığını kazanmak istiyordu. Çünkü Ümmü Gülsüm'ün annesi Zeyneb, Hz. Fatıma'nın kızıydı. Dolayısıyla Hz. Hüseyin Ümmü Gülsüm'ün dayısı oluyordu. Muaviye Abdullah b. Ca'fer'den kızını istedi ve borçlarını ödeyeceğini söyledi. Abdullah Hz. Hüseyin'e danışmadan söz veremiyeceğini ifade etti. Abdullah meseleyi Hz. Hüseyin'e anlatınca Hz. Hüseyin kızın vekâletini alarak onu derhal Muhammed b. Cafer'in oğlu Kusem'le evlendirdi. Bu arada Muaviye Medine valisi Mervan b. Hakem'e mektup yazarak bu kızı Abdullah b. Cafer'den istediğini, onun da Hüseyin'in razı olmasını şart koştuğunu ve Mervan'ın bu işi sonuçlandırmasını istedi. Mervan işin bittiğini sanarak derhal düğün merasimi tertipledi ve Hz. Hüseyin'i çağırdı. Ancak Hz. Hüseyin kızı başkasıyla evlendirdiğini söyleyince ortalık karıştı ve Mervan Benî Hâşim'i vefasızlıkla suçladı. Bunun üzerine Hz. Hüseyin bir zamanlar Hz. Hasan'ın, Hz. Osman'ın kızını istediğini, iş olup bitmiş iken Mervan'ın engel olduğunu hatırlatarak bilakis vefasız olan tarafın Benî Ümeyye olduğunu belirtti[185].

Hz. Hasan'ın vefatından sonra başta Hz. Hüseyin olmak üzere Benî Hâşim ile Benî Ümeyye araasında ciddi bir ihtilaf konusu ortaya çıktı. Muaviye oğlu Yezid'i veliaht tayin etmeye karar verdi. Bunu sağlama almak maksadıyla hayatında iken halktan bîat alma yoluna gitti. Muaviye'nin oğlunu veliaht tayin etmeye teşebbüs etmesinde Muğire b. Şu'be'nin teşviki bulunduğu söylenmektedir[186].

(185) İbn İshak, 235; el-Müberred, *el-Kâmil*, II, 940-42; Ö.Rıza Kehhâle, *A'lâm*, IV, 252-53.

(186) et-Taberî, V, 302.

Bu doğru olsa dahi bu fikrin ilk kaynağının Muaviye'nin babası Ebû Süfyan olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Süfyan Hz. Osman hilafete seçilince Beni Ümeyye'ye, hilafeti top oynar gibi birbirine devretmelerini ve evlatlarına miras olarak bırakmayı tavsiye etmişti.[187]

Muaviye bîat konusunda önce Medine'de bulunan İslâm büyüklerinin düşüncelerini öğrenmek istedi. Medine valisi Mervan b. Hakem, Muaviye'nin Yezid'e bîat talebini halka duyurdu. Ancak Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Ebî Bekir ve Abdullah b. Ömer[188] şiddetli bir şekilde karşı çıktılar. Mervan durumu derhal Muaviye'ye yazdı. Bu sırada aralarında Medine delegesinin de bulunduğu eyalet temsilcilerinin de iştirakiyle Şam'da yapılan toplantıda Yezid'in veliahtlığına biat edildi. Bundan sonra Muaviye 1000 atlı ile Hicaz halkından Yezid'in veliahtlığına karşı çıkanları ikna etmek üzere bu bölgeye gitti. Önce Medine'ye uğradı. Yukarıda zikrettiğimiz muhalifler Mekke'ye kaçtılar. Muaviye daha sonra Mekke'ye gitti. Muaviye'nin burada Hâşim oğullarından kendisine yakın hissettiği Abdullah b. Abbas'a söylediği şu sözler dikkat çekicidir:

"Ey İbn Abbas! İkimiz de Abdümenâf'ın oğulları olmamız hasebiyle siz Beni Hâşim, bize insanların en yakını ve sevgi bakımından en önde gelen kimseler olmanız gerekirken bu mülk bizi birbirimizden uzaklaştırdı. Hilafet daha önce Teym ve Adiy kabilesinin elinde iken onlara karşı

(187) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 12; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 351-52.

(188) Diğer dört kişiye nisbetle Abdullah b. Abbas'ın Yezîd'in vellahtlığına yumuşak baktığı görülmektedir. Abdullah b. Ömer Yezîd'in veliahtlığına baştan karşı çıkmış; ancak Yezîd hilafete geçince biat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 511.

çıkmadınız. İdare yüzünden onlardan uzaklaşmadınız. Sonra Osman aranızda öldürüldü. Daha sonra bu işi ben deruhte ettim; size yakınlık gösterdim ve ihsanlarda bulundum. Siz ise gitgide benden uzaklaşıyorsunuz. Hüseyin b. Ali'nin Yezid'in veliahtlığına biat etmediğini görüyorum. Ancak bîat etseydi daha iyi olurdu. Ali b. Ebî Tâlib'in, muhacirler ve ensann onunla birlikte olduğu halde benimle mücadelesini hatırlayınız..."[189]

İbn Abbas Muaviye'nin iddiasına gerekli cevabı verdi ve Hüseyin'e eza etmemesini hatırlattı. Muaviye'nin de onun bu teklifini kabul ettiği rivayet edilmektedir[190].

Muaviye kendisine karşı oluşan bu muhalefetin Hz. Hüseyin tarafından organize edilip edilmediğini öğrenmek amacıyla, onun bu muhaliflerin lideri olduğunu duyduğunu kendisine söyledi. Ancak Hz. Hüseyin bunun doğru olmadığını söyledi. Bunun üzerine Muaviye diğer muhaliflerin nabzını yokladı. Neticede bunların herbirinin birbirinden bağımsız bir şekilde kendi fikirleriyle muhalefet ettiklerini anladı[191].

Daha sonra muhalifleri toplayıp konuşan Muaviye onlardan olumlu cevap alamayınca halkı topladı. Muhaliflerin yanına silahlı birer adam koyarak halkın arasına getirtti ve bu suretle ses çıkarmamalarını sağladı. Halka eşrafın bîat ettiklerini söyleyerek bîat aldı.

Bîat merasimi tamamlandıktan sonra Muaviye Kureyş'in bütün kollarına hediyeler dağıttığı halde Benî Hâşim'e hiçbir şey vermedi. Abdullah b. Abbas ona bu tutu-

(189) İbn A'sem, II, 342.
(190) Aynı yer.
(191) et-Taberî, V, 303-304.

munun sebebini sordu. Muaviye gerekçe olarak Hüseyin b. Ali'nin biat etmemesini gösterdi. İbn Abbas, bîat etmedikleri halde Kureyş'in diğer bazı kollarına, Abdurahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'in kabileleri Teym, Adî ve Esed'e verdiğini söylediğinde Muaviye "siz benim nazarımda diğerlerinden farklısınız" diye cevap verdi[192]. Muaviye bu sözüyle, akraba oldukları halde bîat etmedikleri için Benî Hâşim'e kırıldığını ifade etmekteydi. Bunun yanında bağışını kesmek suretiyle onları cezalandırma yoluna gitmiş oluyordu. Hatta et-Taberî'nin verdiği bilgiye göre Muaviye Benî Hâşim'i sıkıştırmaya ve rahatsız etmeye başladı. Abdullah b. Abbas bunun üzerine ona gelerek bu davranışının sebebini sordu. Muaviye Yezid'in veliahtlığına bîat etmeyen Hâşim oğullarının bulunduğunu ve Hz. Hüseyin'in bîat etmediğini ifade etti. Bunun üzerine İbn Abbas, Muaviye'ye, şayet bu tutumunda ısrar ederse İslâm ülkesinin her tarafını dolaşarak halkı onun aleyhine kışkırtacağını ifade etti. Bunun üzerine Muaviye Benî Hâşim'e hediyeler vererek gönüllerini aldı[193].

Muaviye, vefatından (61/680) önceki hastalığı esnasında oğlu Yezid'e İslâm ülkesini onun idaresini kabule hazır hale getirdiğini belirtti ve bazı tavsiyelerde bulundu. Kureyş kabilesinden 4 kişinin kendisi için tehlikeli olabileceğini hatırlattı. bunların Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. Ebibekir ve Hüseyin b. Ali olduğunu açıkladı. Iraklıların Hz. Hüseyin'i isyana teşvik edebileceklerini hatırlatarak, şayet aralarında bir savaş meydana

(192) İbn A'sem, II, 345.

(193) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 511.

gelir de Hz. Hüseyin'e galip gelirse ona iyi davranmasını vasiyet etti[194].

Sonuç olarak, Muaviye döneminde Emevî-Hâşimî mücadelesi, bu halifenin siyasî gücü sayesinde kanlı bir tarzda cereyan etmekten ziyade sözlü çekişmeler ve neseble övünmeler şeklinde kendini göstermiştir. ancak Hâşimîlerin hilafette hak iddiası ve Benî Ümeyye aleyhtarlığı, hafif rüzgarda alevlenecek bir ateş misali sinelerde yerini muhafaza etmiştir.

(194) el-Belâzürî, *Ensâb*, IV/I, 144; et-Taberî, V, 322, 323; İbn A'sem, II, 356; Bahriye Üçok, 39.



V. BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDE VE ABBASÎLERİN İLK YILLARINDA HÂŞİMÎ-EMEVÎ ÇEKİŞMELERİ



A- *Emevîler Döneminde Hâşimî İsyanları ve Bazı Hâşimîlerin Öldürülüşü*

1. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı

Yezid b. Muaviye babasının vefatı üzerine hilafet makamına geçer geçmez, kendisine yapılması gereken bîat işinin tamamlanması gerektiğini düşündü. Önce, daha babası hayatta iken kendi veliahtlığını kabul etmemiş olan Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebîbekir ve Abdullah b. Zübeyr'in bîatların almayı hedefledi[1]. Bu amaçla Medine valisi Velid b. Utbe'ye bir mektup yazarak, halktan ve özellikle yukarıda adı geçen üç kişiden bîat almasını ve bu konuda asla müsamahalı davranmamasını emretti[2]. Ebû Mihnef, el-Yâkûbî ve İbn A'sem'e göre Yezid, bîat etmeyenin boynunun vurulmasını da istemiştir[3]. Velid, Muaviye'nin ölüm haberi yayılmadan Hz. Hüseyin'i ve Abdullah b. Zübeyr'i yanına çağırarak Yezid'e bîat etmelerini istedi. Hz. Hüseyin Velid'e: "Benim gibi bir adam gizlice bîat etmez. Sanırım sen de halkın huzurunda yapılmayan ve gizlice gerçekleşen bîatla yetinmezsin" diyerek valinin elinden tatlılıkla kurtulmak istedi. Onun bu teklifini Velid'in kabul etmesi üzerine Hz. Hüseyin ona insanları bîat için çağırdığında kendisine de haber vermesini söyledi. Bu arada Hz. Hüseyin'in, Yezid'in fâsık ve içki içen bir adam olduğunu belirterek ona asla bîat etmeyeceğini valiye açıkladığı da rivayete edilmektedir[4]. Bu esnada yanlarında bulunan Mervan b. Hakem, Hz. Hüseyin'in

(1) ed-Dîneverî (Âmir-Şeyyâl), 227.
(2) Ebû Mihnef, 10-11; et-Taberî, V,339; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146-147.
(3) Ebû Mihnef, 10-11; el-Ya'kûbî, II, 241, İbn A'sem, III, 9.
(4) İbn A'sem, III, 14.

hapsedilmesini ve bîat etmediği takdirde boynunun vurulmasını istediyse de Velid bunu kabul etmedi[5].

Bunun üzerine Hz. Hüseyin Medine'yi terkedip, Mekke'ye gitmeye karar verdi. Kardeşi Muhammed b. Hanefiyye ona nasihatta bulunarak, Yezid'e bîat etmemesini ve halkı kendisine bîata davet etmesini, şayet insanlar onun dışında birine bîat ederlerse dininin ve aklının eksilmeyeceğini, şehirlerden birine gittiği takdirde halkın anlaşmazlığa düşerek bir grup insanın kendisini destekleyeceğini, ancak diğerlerinin de aleyhinde olmasından endişe ettiğini; şayet Medine'den uzaklaşmak istiyorsa Mekke'ye, burada rahat bırakmazlarsa Yemen'e gitmesini, şayet orada da huzur bulmazsa dağ başlarına çıkıp ortalık sakinleşinceye kadar beklemesini tavsiye etti[6]. Hz. Hüseyin, 28 Receb 60/4 Mayıs 680 gecesi oğullarını, Muhammed b. Hanefiyye hariç, kardeşlerini, yeğenlerini ve tüm aile fertlerini yanına alarak Mekke'ye hareket etti[7]. Medine'den ayrılmadan önce dedesinin kabrini ziyaret ederek şunları söyledi: "Ya Rasulallah! Senin yanından istemeyerek ayrılıyorum. Seninle aramıza girdiler. Şarap içen, günahkâar Yezid'e biat etmeye zorlandım. Bunu yaparsam kâfir olurum, şayet bîat etmezsem öldürülürüm..."[8]

Hz. Hüseyin, 3 Şaban 60/9 Mayıs 680'de Mekke'ye ulaştı ve Abdullah b. Abbâs'ın evine misafir oldu. Şaban, Ramazan, Şevvâl ve Zilkâde aylarını Mekke'de geçirdi[9].

---

(5) Ebû Mihnef, 12; el-Yâkûbî, II, 241; et-Taberî, V, 340.

(6) Ebû Mihnef, 14; et-Taberî, V, 343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 16-17; E. Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şiası*, 97.

(7) ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, II, 343.

(8) Ebû Mihnef, 14-15.

(9) el-Belâzürî, III (Mahmûdî) 160; et-Taberî, V, 381; İbn Abdilber, I, 396.

Acaba Hz. Hüseyin'in Medine'yi apar topar terketmesinin gerçek sebebi neydi? O, Medine'de kendisini emniyette hissetmediği için mi veya bir isyan hazırlığı yapmak maksadıyla mı Mekke'ye gitmiştir? Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, o Yezid'e bîat etmemekte kesin kararlı idi, daha önce, Muaviye'nin tüm ısrar ve tazyiklerine rağmen onun veliahtlığını kabul etmemişti. Şimdi ise, halife olarak hiç tanıyamazdı. Hatta Yezid'e bîat etmenin günah olduğunu görüşünde idi[10]. Bîat etmemesine Benî Ümeyye'nin asla müsamaha göstermiyeceği de anlaşılıyordu Hatta Yezid, Medine valisine bu doğrultuda emir vermişti. Mervan'ın, Hüseyin bîat etmediği takdirde boynunun vurulmasından söz etmesi de ciddiye alınması gereken bir tavırdı. Mervan'ın böyle bir tavsiyeye cür'et edebilmesi ve Hz. Hüseyin'in Mekke'yi derhal terketmesi noktalarından hareketle, kaynaklarda Yezid'in, valiye, bîat etmeyenlerin öldürülmesini emrettiğine dair yeralan bilgilerin doğru olabileceği kanaatı hasıl olmaktadır. Bîat etmeyenlerin boynunun vurulmasına dair Yezid'in emri Hz. Hüseyin'in kulağına gitmiş de olabilir. Bu sebeple, Hz. Hüseyin'in sürekli olarak bîat için tazyik edilmesinden ve bîat etmediği takdirde bir sûikaste kurban gitmesinden endişe[11] ettiği için Medine'yi terkettiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, kaynaklarda Kûfelilerin her ne kadar Hz. Hüseyin Mekke'ye gittikten sonra davet mektuplan gönderdiklerine dair bilgiler çoğunlukta ise de, bundan önce de Kûfelilerle Hz. Hüseyin arasında ilişkiler bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim el-Belâzürî'nin yer ve tarih belirtmeden verdiği bilgiye göre Medine valisi Velid b. Utbe,

(10) Tâhâ Hüseyin, II, 239.

(11) Krş. Hasan Onat (Ankara 1993), 65-66.

Iraklıların Hz. Hüseyin'le görüşmelerine engel olmuştu. Bunun üzerine Hz. Hüseyin "Ey nefsine zulmeden! Rabbine âsî olan! Senin ve amcanın tanımadığı hakkımı bilen bir topluluk ile benim arama niçin giriyorsun..."[12] diyerek valiye tepki gösterdi. Olay, kuvvetli ihtimalle Medine'de ve Yezid'in hilafetine tekaddüm eden günlerde geçmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, Kûfeliler zaman zaman Medine'ye gelip Hz. Hüseyin ile görüşüyorlardı. Hz. Hüseyin de Muaviye'ye karşı herhangi bir harekete teşebbüs etmek istemiyordu; bununla birlikte Muaviye'den sonra Yezid'in hilafete geçmesi durumunda Kûfelilerin desteği ile bir isyana teşebbüs etme düşüncesine sahip olabileceği de ihtimal dahilinde bulunmaktadır.

Hz. Hüseyin'in bîat etmemesinin Yezid b. Muaviye nezdindeki yankısına gelince, İbn A'sem'e göre Velid b. Utbe, onun bîat etmediğini Yezid'e bildirdi. Yezid de valiye yazdığı mektupta Medine halkından ikinci defa bîat almasını, şayet bîat etmezse bu mektuba vereceği cevapla birlikte Hüseyin'in başının kendisine gönderilmesini istedi. Bunu yaptığı taktirde valiyi mükafatlandıracağını bildirdi. Velid ise, şayet Yezid kendisine dünyanın tamamını bağışlasa dahi Resulullah'ın torununu öldüremiyeceğini söyledi[13]. Yezid'in, Hz. Hüseyin'in hareketinden iki ay kadar sonra (Ramazan 60/Haziran 680) Velid b. Utbe'yi Medine valiliğinden azledip yerine Amr b. Saîd el-Eşdak'ı tayin ettiği[14] dikkate alınırsa, İbn A'sem'in yukarıda verdiği bilginin doğru olduğu sonucuna varmak mümkündür. Hz. Hüseyin, Mekke'ye hareket etmeden önce kardeşi Mu-

(12) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 156-157.
(13) İbn A'sem, III, 19.
(14) et-Taberî, V, 343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 148.

hammed b. Hanefiyye'ye Yezid'e bîat etmemesinin ve idareye başkaldırmasının sebebini şöyle açıklamıştır:

"Ben şımarıklığımdan, bozguncu ve zâlim olarak ortaya çıkmış değilim. Ben dedem Muhammed'in ümmetimin felâhını ve iyiliğini talep maksadıyla ortaya atılmış bulunmaktayım. İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek istiyorum Dedemin ve babamın yolundan yürüyorum[15]."

Diğer taraftan Hz. Hüseyin'in Yezid'e bîat etmeyip Mekke'ye gittiğini öğrenen Kûfeliler, Süleyman b. Surad el-Huzâî'nin evinde toplanarak Hz. Hüseyin'e da'vet mektubu gönderdiler. Bu mektupta Yezid'i Hz. Hüseyin'in düşmanı olarak vasıflandırıyorlar, onun halkın rızası olmaksızın ümmetin başına geçtiğini belirterek Yezid'in yerine ona bîat edeceklerini ve Benî Ümeyye'ye karşı Hz. Hüseyin'e tüm güçleriyle yardımcı olacaklarını açıklıyorlardı[16]. Ayrıca vali ile beraber cuma ve bayram namazlarına katılmadıklarını ve şayet Hz. Hüseyin Kûfe'ye gelirse valiyi Şam'a sürgün edeceklerini dile getiriyorlardı. Mektupları götüren elçiler 10 Ramazan 60/15 Haziran 680'de Mekke'ye ulaştılar[17]. Daha sonra mektuplar birbirini izledi. Bu mektupların sayısı o kadar çok idi ki, iki torbayı dolduracak miktara bâliğ oluyordu[18]. Kûfeliler ikişer, üçer ve dörder kişilik gruplar halinde bir araya gelerek mektup yazıp göndermişlerdi[19].

---

(15) Ibn A'sem, III, 23.

(16) İbnü't-Tıktakâ (Beyrut), 114.

(17) Ebû Mihnef, 17-18; el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 157-158; el-Ya'kûbî, II, 241-242; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, tah. Ali Şîrî, Beyrut 1990, II, 7 vd.; et-Taberî, V, 347, 352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 20; Ahmet Zeki Safvet, *Resâil*, II, 71 vd.

(18) et-Taberî, V. 402.

(19) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 158.

Hz. Hüseyin Kûfelilere yazdığı cevapta, mektupların kendisine ulaştığını, Müslim b. Akîl'i durumu yerinde incelemek üzere Kûfe'ye gönderdiğini açıklıyor ve mektubunu şu şekilde bitiriyordu:

"...Andolsun ki İmam (halife) ancak Kitâb'la amel eden, adaletle hükmeden, Hakk'a boyun eğen ve kendisini Allah'ın zatına hasreden kimsedir[20]."

Bu arada Hz. Hüseyin, Basra halkının da desteğini sağlamak amacıyla Ubeydullah henüz Kûfe'ye hareket etmeden önce Basra'nın önde gelen şahıslarına da bir mektup yazarak şunları söyledi:

"Ben sizi Allah'ın Kitâb'ı ve Peygamber'in sünnetine davet ediyorum. Çünkü sünnet öldürüldü; bid'at ihya edildi. Sözümü dinler, emrime itaat ederseniz sizi doğru yola götürürüm. Allah'ın rahmeti ve selâmı üzerinize olsun[21]."

Basra halkının Hz. Hüseyin'e nasıl bir cevap verdiğini bilemiyoruz. Ancak mektubu götüren şahıs, Ubeydullah b. Ziyad'a, damadı Münzir b. el-Cârûd tarafından ihbar edildi. Ubeydullah Hz. Hüseyin'in elçisini yakalatarak boynunu vurdurdu[22].

Hz. Hüseyin'in hem Kûfelilere ve hem de Basralılara yazdığı mektuplarda vurguladığı hususlar, Allah'ın Kitab'ından uzaklaşıldığı, iktidarın adaletle hükmetmediği ve bid'atlarin yaygınlaştığıdır. Onun başlıca şikayetleri ve Emevîlere karşı baş kaldırırken en başta gelen gerekçeleri yukarıdaki hususlardır.

---

(20) et-Tâberî, V. 353.
(21) ed-Dîneverî, (Âmir-Şeyyâl), 231; et-Taberî, V, 357; Ibn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 157-158.
(22) ed-Dîneverî, (Âmir-Şeyyâl), 231-232; Ibn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 158.

Şüphesiz bu gerekçe ve şikayetleri sadece Hz. Hüseyin'e ait değildi; başta Irak olmak üzere Hicaz'da ve sair bölgelerde iktidarın icraatından memnun olmayan ve Hz. Hüseyin gibi düşünen pekçok insan vardı. Bu bakımdan biz, Hz. Hüseyin'in tek başına teşebbüs ettiği bir isyandan ziyade onun önderliğinde iktidardan şikayetçi olan Iraklıların isyanı ile karşı karşıya bulunuyoruz. Her ne pahasına olursa olsun Yezid'e bîat etmemesi ve müslümanlar arasındaki itibarı dolayısıyla Hz. Hüseyin, böyle bir harekete liderlik yapabilecek durumda bulunuyordu.

Hz. Hüseyin, Kûfelilerin açıkladıkları hususun gerçek olup olmadığını tetkik için, amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i Kûfeye gönderdi. Ramazan ayının ortalarında Mekke'den hareket eden Müslim, önce Medine'ye uğrayarak, yanına buradan iki rehber aldı. 5 Şevval 60/9 Temmuz 680 tarihinde Kûfe'ye ulaştı[23]. Müslim b. Akîl, Kûfe'de derhal faaliyete girişip, Hz. Hüseyin adına bîat almaya başladı. İlk anda oniki bin veya onsekiz bin (İbn A'sem'e göre yirmi bin) kişinin bîatını aldı[24]. Müslim, bîat edenlerin isimlerini yazarak, onlardan Hz. Hüseyin'i destekleyeceklerine dair kesin söz alıyordu[25]. Müslim, bu durumu, öldürülmesinden 20 gün kadar önce Hz. Hüseyin'e bir mektupla bildirdi[2

Müslim bu faaliyetleri sürdürürken, Benî Ümeyye'nin halîfi Abdullah b. Müslim b. Saîd el-Hadramî, Yezid'e yazdığı bir mektupta, Müsim b. Akîl'in Kûfe'ye geldiğini, Hü-

(23) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 64.

(24) ed-Dineverî, (Âmir-Şeyyâl), 235, et-Taberî, V, 348; İbn A'sem, III, 46; el-Mesûdî, *Mürûc*, III, 64.

(25) el-Yakûbî, II, 242; İbn A'sem, III, 46.

(26) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 167.

seyin b. Ali adına bîat aldığını ve vali Nu'man b. Beşîr'in ise pasif davrandığını bildirdi. Şayet Kûfe'ye ihtiyacı varsa buraya güçlü bir vali tayin etmesi gerektiğini belirtti[27]. Daha sonra Umâre b. Ukbe ve Ömer b. Sa'd da buna benzer mektuplar yazıp Yezid'e gönderdiler[28]. Bunun üzerine Yezid, Nu'man b. Beşîr'i azlederek Kûfe'nin idaresini de Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'a verdi. Ona bu hususu bir mektupla bildirdi. Mektupta şöyle diyordu:

"...Bu mektubu alır almaz Kûfe'ye git. İbn Akîl'in yakala, elini ayağını bağla, öldür veya sürgün et[29]!"

Ebû Mihnef'e göre Yezid, Ubeydullah'a şunları yazmıştır:

"...Ali b. Ebî Talib'in neslinden kimseyi bırakma! Müslim b. Akîl'i yakala, onu öldür ve başını bana gönder[30]!"

Yukarıdaki rivayetlere göre Müslim b. Akîl'in öldürülmesi hususunda Yezid'in emri açıktır. Nu'man b. Beşîr'i Müslim b. Akîl'e ve Hz. Hüseyin taraflarına yumuşak davranmasından dolayı azledip, yerine Ubeydullah b. Ziyad gibi sertliğiyle tanınan birisini tayin etmesiyle, Yezid'in her ne pahasına olursa olsun yeni valiye Benî Hâşim ve taraflarının hakkından gelmesi için yetki verdiği anlaşılmaktadır.

Ubeydullah b. Ziyad Basra'ya kardeşi Osman'ı tayin ederek Kûfe'ye gitti. Hz. Hüseyin'i bekleyen ve fakat onu şahsen tanımayan Kûfelilerin Ubeydullah'ı Hz. Hüseyin

(27) Ebû Mihnef, 21; ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 231; et-Taberî, V, 356.
(28) et-Taberî, V, 356.
(29) et-Taberî, V, 356-357; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 152.
(30) Ebû Mihnef, 22.

zannederek selamlamalan ve iltifatta bulunmalan yeni valiyi son derece sinirlendirdi[31].

Ubeydullah'ın Kûfe'ye geldiğini haber alan Müslim b. Akîl ikamet mahallini değiştirerek, nüfuzlu bir şahıs olan ve kendisini istemeyerek kabul eden Hânî b. Urve el-Murâdî'nin evine geldi ve faaliyetlerine burada devam etmeye başladı[32]. Ubeydullah kısa zamanda onun yerini tesbit etti ve Hânî'i çağırarak Müslim'i kendisine teslim etmesini istedi; ancak bunu kabul etmeyen Hânî tevkif edildi. Bunun üzerine Müslim halkı ayaklanmaya çağırdı ve valilik binasını kuşattı. Fakat Ubeydullah'ın yanında bulunan Kûfe eşrafının nasihat ve tehditleri üzerine ayaklananlar dağıldılar. Yalnız başına kalan Müslim geceleyin bir kadının evine sığındı. Daha sonra yakalanarak Ubeydullah'ın huzuruna götürüldü. Müslim valiyi emîr olarak selamlamadı[33]. Burada Ubeydullah'la Müslim arasında geçen konuşma, Benî Ümeyye'nin Benî Hâşim hakkında ve Benî Hâşim'in de Benî Ümeyye hakkındaki suçlamaları ortaya koyması açısından son derece dikkat çekicidir. Ubeydullah şöyle der:

"Ey İbn Akîl! İnsanlar birlik ve beraberlik içindeyken ve sözbirliği etmişken, sen onları dağıtmak ve parçalamak için geldin. Halkı birbirine düşürdün."!

Müslim de ona şu cevabı verir:

"Asla! Ben bunun için gelmedim. Lâkin bu şehir halkı, babanın onların en hayırlılarını öldürdüğünü, kanlarını

(31) et-Taberî, V, 358; el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 99.
(32) el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 108; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 67; Ahmet Ateş "Hüseyin", *İA*, V/I, 636.
(33) el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 100.

akıttığını, aralarında Kîsrâ ve Kayser'in davranışı gibi davrandığını ileri sürdüler. Biz de adaletle emretmek, Kitap ve sünnet'in hükmüne davet etmek için geldik[34]."

Bu konuşmalardan anlaşılıyor ki, Benî Ümeyye ve taraftarları, Hz. Hüseyin ve taraftarlarını ümmetin birliğini parçalamakla suçluyorlardı; Benî Hâşim de onları adaletle hükmetmemek, Kitap ve sünnetten uzaklaşmakla itham ediyorlardı.

Bu konuşmalardan sonra Ubeydullah, Müslim'e, Hz. Hüseyin'e ve Benî Hâşim'in diğer belli başlı şahsiyetlerine hakaretler yağdırmaya başladı[35]. Sonra Müslim'in, vilayet binasının damına çıkarılarak boynunun vurulmasını emretti. Bu emir derhal yerine getirildi (3 Zilhicce 60/4 Eylül 679). Bu arada, Müslim'i evinde barındıran Hânî b. Urve de öldürüldü[36]. Ubeydullah, Müslim'in cesedini Kûfe'de astı; Benî Hâşim'den, cesedi asılan ve başı Şam'a gönderilen ilk şahıs olan[37] Müslim ile Hânî b. Urve'nin başlarını Yezid'e gönderdi. Bir mektup yazarak olayın cereyan tarzını anlattı. Yezid, ona yazdığı cevâbî mektubunda teşekkür ederek ve memnuniyetini bildirerek şunları kaydetti:

"...Hüseyin'in Irak'a doğru gelmekte olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Gerekli gözcüleri yerlerine yerleştir. Kendini iyi koru. En basit bir itham dolayısıyla hapset ve şüphe durumunda sorguya çek. Ancak seninle çarpışma-

(34) et-Taberî, V, 377; İbn A'sem, III, 66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 35.

(35) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 157.

(36) Ebû Mihnef, 34; ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 242; et-Taberî, V, 378-379; İbn A'sem, III, 69-70; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 68-69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 35-36; İbnü't-Tıktakâ (Beyrut), 114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 157.

(37) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70.

yan kimseleri de öldürme! Gelişmelerden beni haberdar et[38]!"

Müslim b. Akîl'in öldürülmesi için emir veren ve bu emrinin yerine getirilmesine sevinen Yezid'in, Müslim'in öldürülerek Kûfe'deki Benî Hâşim taraftarlarının gözünün korkutulması ve etkisiz hale getirilmesiyle, kısmen de olsa rahatlamış olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklara göre, bîat etmediği takdirde, Hz. Hüseyin'in boynunun vurulmasını Hicaz valisine emrettiği ve bu defa da Irak valisine, onu hapsetmesi ve sorguya çekmesi konusunda açıkça emir verdiği halde; öldürülmesine, ancak Hüseyin'in çarpışma başlatması durumunda zımnen müsaade ettiği anlaşılmaktadır.Yukarıdaki mektuba göre Yezid'in, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi için doğrudan emir vermese dahi durumu tamamen Ubeydullah'ın insafına terketmiş olduğu da görülmektedir.

Müslim b. Akîl, öldürülmesinden yirmi gün kadar önce, Kûfelilerin bîat ettiğini ve buraya gelmesi için ortamın müsait olduğunu Hz. Hüseyin'e bildirmiş, ancak durumun son anda tersine geliştiğine dair sağlıklı haber ulaştıramamıştı. Hz. Hüseyin ise, Kûfede hazırlıkların tamamlandığına inanarak ve Müslim'in başına gelenlerden habersiz olarak yola çıkmaya karar verdi. Abdullah b. Abbâs, Kûfelilerin vefasız olduğunu ve bu yüzden onlara güvenilemeyeceğini hatırlatarak, başlarında Emevî valisi bulunduğu sürece oraya gitmemesini ve Mekke'de kalmasını; şayet Mekke'den çıkmak istiyorsa Yemen'e gitmesini, çünkü orada sağlam kalelerin ve babasının taraftarlarının bulunduğu-

(38) Ebû Mihnef, 36; ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 242; et-Taberî, V, 380-381; İbn A'sem, III, 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 165.

nu söyledi. Amr b. Abdurrahman b. el-Hâris, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Câfer gibi önde gelen şahısların da yaptıkları buna benzer uyarı ve tavsiyelere[39] rağmen Hz. Hüseyin kararından vazgeçmedi. 8 Zilhicce 60/9 Eylül 680 tarihinde tüm aile fertlerini de yanına alarak Kûfe'ye doğru hareket etti[40].

Mervan b. Hakem ve Amr b. Saîd, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıktığını Ubeydullah b. Ziyad'a bildirdiler[41].

Hz. Hüseyin Mekke'den çıkınca Hicaz valisi Amr b. Saîd'in adamları yolunu kestiler. Başlarında valinin kardeşi Yahya b. Saîd bulunuyordu. Bunlar Hz. Hüseyin'den geri dönmesini istedilerse de o, dinlemeyerek yoluna devam etmek istedi. Ancak onların gayesi, Hz. Hüseyin'in iyiliğini düşündükleri için yolundan alıkoymaktan ziyade, Benî Ümeyye'nin iktidarını korumaktı. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye giderek Irak halkını etrafına toplamasından ve Benî Ümeyye'nin başına iş açmasından endişe ediyorlardı. Bu sebepten iki grup arasında tartışma ve kavga çıktı. Hz. Hüseyin ve beraberindekiler geriye dönmemekte israr ederek yollarına devam ettiler. Benî Ümeyye, Hz. Hüseyin'e şöyle seslendi:

"Ey Hüseyin! Allah'tan korkmuyor musun? Topluluktan ayrılıyorsun! Bu ümmetin arasına tefrika sokuyorsun[42]!"

---

(39) İbnü'l-Esîr, *Üsd*, II, 21.

(40) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 160-162; et-Taberî, V, 383-384.

(41) ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 364-365.

(42) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 164; et-Taberî, V, 385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 39; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 166.

Benî Ümeyye'nin ve valilerinin, Hz. Hüseyin ve taraftarlarını ümmetin arasına tefrika sokmakla sık sık suçladığı görülmektedir. Bu da yönetimde olan birisinin kendisine göre en tabiî ve Benî Ümeyye'nin biricik savunmasıdır.

Hz. Hüseyin yolda "es-Sıfâh"[43] denilen yerde meşhur şair Ferezdak'la karşılaştı. Hz. Hüseyin ona Kûfe'deki durumu sordu. Ferezdak:

"Halkın kalbi seninle, kılıçları ise Benî Ümeyye'yledir. Kazâ ise gökten iner ve Allah dilediğini yapar" şeklinde cevap verdi[44].

Hz. Hüseyin ve beraberindekiler yola devam ederken, Kûfe'den gelen bir yolcu Müslim b. Akîl ile Hânî b. Urve'nin öldürüldüğünü ve cesedlerinin de şehrin sokaklarında sürüklendiğini haber verdi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin geri dönmek istediyse de, Müslim b. Akîl'in kardeşleri ve oğullarının "Ya intikamımızı alır, veya öldürülürüz" diyerek, dönmek istememeleri üzerine yola devam edildi[45].

Bu arada Ubeydullah'ın gönderdiği Hurr b. Yezid bin atlı ile Hz. Hüseyin'i karşıladı. Hurr, onu Ubeydullah'a götürmek istediyse de Hz. Hüseyin "Ubeydullah'ın yanına gitmektense ölmek daha iyidir" diyerek bunu reddetti. Hurr, onun geri dönmesine de müsaade etmedi. Hz. Hüseyin, Hurr b. Yezid ve adamlarına yaptığı konuşmalarda Kûfe'ye geliş sebebini ve Benî Ümeyye'ye karşı ayaklanma nedenlerini şöyle açıklıyordu:

---

(43) el-Bekrî, I, 834-835.

(44) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 164-165; et-Taberî, V, 386; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 40; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 298.

(45) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 168; ed-Dineverî, 247; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 334; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 168-169.

"Bunlar şeytana itaat ettiler, Allah'a itaatı terkettiler, fesat çıkardılar. Hadleri terkettiler. Ganimetleri gasbettiler. Bu durumu değiştirmekte en fazla hak sahibi olan benim. Bana mektuplarınız ve elçileriniz geldi..."[46]

"...Bizler Ehl-i Beytiz. Biz bu işi üstlenmeye hakları olmadığı halde bu makamda hak iddiasında bulunanlardan ve sizi zulümle, düşmanlıkla idare edenlerden daha layıkız..."[47]

Ancak Hz. Hüseyin'in bu sözleri karşı tarafı etkilemedi ve Hurr, yazılan mektuplardan haberi olmadığını söyledi. Bu sırada Kûfe'den gelen dört kişi, Hz. Hüseyin'e yönetimin bolca mal dağıtarak eşrâfı elde ettiğini, geriye kalan halkın da Hüseyin'i sevmekle birlikte ona karşı savaşacaklarını söylediler[48]. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, Şam'a bizzat Yezid'in yanına gitmek istediyse de müsaade edilmedi ve Kerbelâ'da konaklamak zorunda bırakıldı. Bu esnada Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in sarp ve müstahkem yerlere sığınmasına mani olunmasını ve su ile irtibanın kesilmesini Hurr b. Yezid'e emretti. Mektubu getiren şahıs bu emirlerin yerine getirilip getirilmediğine nezaret edecekti[49].

Bu sırada Ubeydullah, isyan etmiş olan Deylemlileri cezalandırmak üzere dört bin kişilik bir ordu hazırlamış ve Ömer b. Sa'd Ebî Vakkas'ı Re'y valiliğine tayin ederek, bu ordunun başına getirmişti. Ubeydullah, Ömer b. Sa'd'a önce Hz. Hüseyin'in üzerine yürümesini emretti. Ömer ise kendisinin bu işten muaf tutulmasını istediyse de, Ubey-

(46) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 171; et-Taberî, V, 403.
(47) et-Taberî, V, 402; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 47.
(48) et-Taberî, V, 405.
(49) ed-Dîneverî (Âmir-Şeyyâl), 251; et-Taberî, V, 409; Ahmed Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/I, 637.

dullah kabul etmedi. Aksi takdirde onu Re'y valiliğinden azledeceğini ve bazı rivayetlerde evini yıkacağını[50], Irak'taki arazisine el koyacağını ve hatta boynunu vuracağını söyledi[51]. Bunun üzerine düşünmek için bir gün mühlet isteyen Ömer b. Sa'd, ertesi gün gelerek verilen görevi kabul ettiğini bildirdi[52] ve 3 Muharrem 61/3 Ekim 680'de dört bin askerle Kerbelâ'ya geldi.

Ubeydullah, Ömer b. Sa'd'ı Hz. Hüseyin'in üzerine gönderince Kûfe halkından bulûğ çağına ermiş olan herkesin Nuhayle'de toplanması[53] ve şehirde kimsenin kalmamasını emretti. Bundan maksadı, Hz. Hüseyin'e herhangi bir yardım gitmesini önlemekti. Minbere çıkarak halka yaptığı konuşmada Muaviye'nin ve oğlu Yezid'in iyiliklerinden bahsetti. Yezid'in bahşişleri yüzde yüz arttırdığını söyledi. Herkesin kendisiyle birlikte şehirden çıkmasını istedi. ve Kûfe'de kalanlardan sorumlu olmayacağını bildirdi. Bunun üzerine halk Nuhayle'de toplandı. Bu iş o derece ciddiye alındı ki bir miras meselesi için Kûfe'ye gelen bir adam yakalanarak Ubeydullah'a götürüldü ve derhal boynu vuruldu[54].

Hz. Hüseyin ya geldiği yere geri dönmesi, ya Yezid'e gitmesi ya da cihad etmek üzere sınır boylarına gitmesine müsaade edilmesini Ömer b. Sa'd'a teklif etti[55]. Ömer bunu Ubeydullah'a yazdı. Ubeydullah, onun Yezid'e gitmesini kabul etmek istediyse de yanında bulunan Şemir b. Zi'l-

(50) İbn Sa'd, V, 168.
(51) ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 300.
(52) et-Taberî, V, 389, 409.
(53) Kûfe yolunda, Şam yolu üzerinde bir mevki. Yâkût, V, 278.
(54) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 178-179.
(55) Ebü'l-Fidâ, I, 190.

Cevşen adlı şahıs Hz. Hüseyin'in önce kendisine teslim olması gerektiğini söyledi. Ancak Hz. Hüseyin de bunu kabul etmedi. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'le savaşmakta çekingen davranınca, Ubeydullah ona bir mektup yazarak emrini yerine getirmesini, aksi takdirde ordunun komutasını Şemir b. Zi'l- Cevşen'e teslim etmesini istedi. Mektupta şöyle diyordu:

"...Hüseyin ve beraberindekileri teslim al ve bana gönder. Şayet kabul etmezlerse onları öldürünceye ve uzuvlarını kesinceye kadar savaş ve üzerlerine hücum et. Çünkü onlar bunu hak etmiş bulunuyorlar. Hüseyin öldürülürse atlar onun üzerinden geçip çiğnesin. Çünkü o, hayırsız, birliği bozucu ve akrabalık bağlarını koparmış bir zâlimdir[56]."

Ubeydullah b. Ziyad'a teslim olmayı kesinlikle kabul etmeyen Hz. Hüseyin[57], Kûfe ordusuna belîğ bir konuşma yaptı. Bu konuşmada Kûfelilerin daveti üzerine buraya geldiğini açıkladı. Kendisinin Peygamber'in torunu; Hz. Hamza'nın babasının amcası olduğunu, Ca'fer et-Tayyâr'ın da amcası olduğunu hatırlattı. Hz. Peygamber'in kendisi ve kardeşi Hasan hakkındaki sözlerini dile getirdi[58]. Ancak onun bu sözleri, Kûfe ordusunun komutan ve askerleri üzerinde hiçbir olumlu tesir icrâ etmedi.

10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde Ömer b. Sa'd'ın sancağı ile gelip bir ok atmasıyla birbirine denk ol-

---

(56) ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 255; et-Taberî, V, 415; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 55; es-Safedî, XII, 425.

(57) ed-Dineverî, Âmir-Şeyyâl, 254.

(58) Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki konuşmaları için bkz. Ebû Mihnef, 49 vd.; et-Taberî V, 424 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 48 vd.; ez-Zehebî, *Nübelâ*, III, 301-302; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 179; A. Zeki Safvet, *Cemhereti Hutabi'l-Arab*, Kahire 1962, II, 48 vd.

mayan kuvvetler arasında mübareze şeklinde başlayan savaşta Hz. Hüseyin'in yakınlan birer birer öldürüldüler. Savaşın ferdî mücadele şeklinde cereyan etmesinden ötürü, fazla zayiat verildiğini gören Kûfe ordusu toplu halde hücuma başladı. Şemir b. Zi'l-Cevşen, etrafındakilere Hz. Hüseyin'e saldırmaları için haykırdı. Bunun üzerine askerler her tarafından saldırdılar. Zür'a b. Şerik et-Temimî sol eline ve omuzuna derbelerde bulundu. Hz. Hüseyin, kendisi kalkıp sendeleyerek yürümeye çalışırken bıraktılar. Sinan b. Enes en-Nehaî mızrağıyla saldırarak onu yere düşürdü. Şemir, Havaleyy b. Yezid el-Asbahî'ye kafasını kesmesi için haykırdı. Havaleyy bunu yapmak istediyse de başaramadı. Bu defa Sinan b. Enes en-Nahaî atından inerek Hz. Hüseyin'in başını gövdesinden ayırdı ve Havaleyy'e verdi. Hz. Hüseyin'in üzerinde ne varsa, elbiseleri, ayakkabıları, kılıcı hepsi alındı. Karargahta bulunan develer, yiyecekler ve elbiseler talan edildi. Kadınların yüzüklerine varıncaya kadar üzerlerinde ne varsa alındı. Hz. Hüseyin'in vücudunda 33 mızrak ve 34 kılıç yarası tesbit edildi. Şemir, hasta ve yatakta olan Ali b. Hüseyi'ni de öldürmek istediyse de buna engel olundu[59]. Hz. Hüseyin'in cesedi, Ubeydullah'ın daha önce verdiği talimat üzerine atlara çiğnetildi[60].

Ömer b. Sa'd, kendi ordusundan öldürülen 88 kişinin namazını kılarak defnetti. Hz. Hüseyin ve arkadaşlarından öldürülenlerin toplam sayısı 72 kişi idi. Bunların cesedleri ertesi gün, yakında bulunan Benî Esed'den el-Ğâdiriyye köylüleri tarafından defnedildiler[61]. Hz. Hüseyin'in ya-

(59) et-Taberî, V, 452 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 78-79, 85.

(60) et-Taberî, V, 454; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 80; a.mlf. *Üsd*, II, 22; İbnü'l-Verdî, *Tarih*, Necef 1969, I, 231.

(61) et-Taberî, V, 455.

nında bulunan erkeklerden Ali b. Hüseyin ile henüz 4 yaşında bulanan Ömer b. Hüseyin; Ukbe b. Sim'ân adlı bir köle ve Esed'li Murakkâ b. Sümâme'den başka kurtulan olmadı[62].

Çeşitli kaynaklardan derlediğimiz bilgilere göre Kerbelâ'da şehid edilen Hâşimîlerin isimlerini aşağıya kaydediyoruz. Bunların tamamı Benî Hâşim'in Tâlibî koluna mensupturlar. Aralarında Abbas, Hâris ve Ebû Leheb'in neslinden kimse mevcut değildir[63].

1. Hüseyin b. Ali
2. Câfer b. Ali
3. Atîk b. Ali
4. Muhammed b. Ali
5. Abbas (el-Ekber) b. Ali.
6. Osman b. Ali
7. İbrahim b. Ali
8. Ebûbekir b. Ali
9. Ali (el-Ekber) b. Hüseyin
10. Abdullah b. Hüseyin
11. Ebûbekir b. Hüseyin
12. Kasım b. Hasan
13. Ebûbekir b. Hasan
14. Abdullah b. Hasan
15. Muhammed b. Abdullah b. Akîl
16. Muhammed b. Abdullah b. Câfer

(62) et-Taberî, V, 456.

(63) el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 86 vd.

17. Hüseyin b. Abdullah b. Câfer
18 Avn b. Abdullah b. Câfer
19. Abdullah b. Müslim b. Akîl
20 Muhammed b. Müslim b. Akîl
21. Abdurrahman b. Müslim b. Akîl
22. Ali (el-Ekber) b. Akîl
23. Câfer b. Akîl
24. Abdurrahman b. Akîl
25. Abdullah b. Akîl
26. Muhammed b. Ebî Saîd b. Akîl[64].

Hz. Hüseyin'in ve diğer şehidlerin kesik başları Ubeydullah b. Ziyad'a götürüldü. Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in başı önüne konulduğunda elindeki değnekle dişlerine vurdu. Orada bulunan Zeyd b. Erkâm: "Değneği onun dudakları üzerinden çek. Allah'a yemin ederim ki, ben Resulullâh'ın iki dudağını bu dudaklar üzerinde onları öperken görmüştüm" dedi ve ağlamaya başladı. Ubeydullah ona şunları söyledi: "Allah senin iki gözünü ağlatsın. Allah'a yemin ederim ki şayet sen bunamış bir yaşlı olmasaydın boynunu vurdururdum"! Zeyd b. Erkâm bunun üzerine ayağa kalktı ve şu sözleri söyleyerek orayı terketti:

"Siz bugünden itibaren kölesiniz! Ey Araplar! Fatıma'nın oğlunu öldürdünüz. Mercâne'nin oğlunu kendinize emir yaptınız. O, sizin en hayırlılarınızı öldürüyor, kö-

(64) ez-Zübeyrî, 45, 83, 84; İbn Habîb, *el-Muhabber,* 490-491; ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 256-257; El-Belâzürî, III (Mahmûdî), 200-201; et-Taberî, V, 468-469; el-Mes'ûdî, *Müruc,* III, 71-72; el-Isfahânî, *Mekâtil,* (Beyrut 1987), 86-98; Ebû'l-Fidâ, I, 191; İbnü'l-Verdî, I, 232; ez-Zehebî, *Tarih,* II, 352; es-Safedî, XII, 425-426.

tülerinizi de köle yapıyor. Zillete razı olanlar mahvolsun[65]!"

Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in kızlarını, kızkardeşlerini ve diğer sağ kurtulanları Kûfe'ye götürdü. Bunlar Ubeydullah b. Ziyad'ın huzuruna çıkarıldılar. Ubeydullah, katliamdan sağ kurtulan Ali b. Hüseyin'i öldürtmek istediyse de Zeyneb bt. Ali ona engel oldu[66]. Kaynaklar, Hz. Zeyneb'le Ubeydullah arasında geçen sert tartışmaları bize nakleder-ler[67]. Bu arada Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in başını Kûfe'de dolaştırdığı rivayet edilmektedir[68].

Daha sonra Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in ve diğer şehitlerin başlarıyla, kadınları ve çocukları Şam'a gönderdi. İbn Habîb, Şam'a gönderilen başların şu şahıslara ait olduğunu belirtir:

Hüseyin b. Ali, Ali b. Hüseyin, Abdullah b. Hüseyin, Abbas b. Ali Ca'fer b. Ali, Osman b. Ali, Muhammed b. Ali, Ebûbekir b. Ali, Abdullah b. Ali, Ebubekir b. Hasan, Kasım b. Hasan, Abdullah b. Hasan, Abdullah b. Akîl, Ubeydullah b. Akîl, Câfer b. Akîl, Abdurrahman b. Akîl, Muhammed b. Ebî Saîd b. Akîl, Muhammed b. Abdullah b. Câfer, Avn b. Abdullah b. Cafer[69].

Kaynaklar, kafileyi Şam'a götüren Zahr b. Kays'ın olayı Yezid'e anlattığında Yezid'in ilk tepkisinin "Hüseyin'i öl-

---

(65) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 208; ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 259-260; et-Taberî, *el-Bidâye*, V, 456; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 81; a.mlf., *Üsd*, II, 20, 22; İbn Kesîr, VI, 190; el-Kalkaşendî, *Mesâiru'l-İnâfe fi Meâlimi'l-Hilâfe*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Beyrut trz., I, 118.

(66) İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 82; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 193.

(67) et-Taberî, V, 457; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil*, IV, 81-82.

(68) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 83.

(69) İbn Habîb, *el-Mulıabber*, 490-491.

dürmeseydiniz de sizin itaatinizden razı olurdum. Allah Sümeyye'nin oğluna lânet etsin! Vallahi ben olsaydım onu bağışlardım. Allah Hüseyin'e rahmet etsin" şeklinde olduğunu ve başları getirenlere herhangi bir mükafat vermediğini kaydederler[71].

Hz. Hüseyin'in ve ve diğer Benî Hâşim fertlerinin başları Yezid b. Muaviye'nin önüne konulunca, Husayn b. Hümâm'ın şu şiirini okudu:

"Bunlar başa büyük işler açan, üstün gelmek isteyen adamların başıdır.

Onlar bize karşı isyan ve haksızlık edici idiler[71]."

Yezid, bu şiiri okuduktan sonra Hz. Hüseyin'in başına baktı ve yanındakilere dönerek şunları söyledi:

"Bunun sebebi nedir biliyor musunuz? O, 'benim babam onun babasından, annem Fatıma onun annesinden daha hayırlıdır, dedem Rasûlullah onun dedesinden daha hayırlıdır, ben de ondan daha hayırlıyım. O halde, bu işte (hilâfette) ben ondan daha hak sahibiyim', dedi. Babasının benim babamdan hayırlı olmasına gelince, onun babasıyla benim babam muhakeme oldu. Hangisinin lehinde hüküm verildiğini herkes biliyor. Onun annesinin benim annemden daha hayırlı olduğu sözüne gelince, Allah için söylemek lazım gelirse, Resulullah'ın kızı Fâtıma benim annemden hayırlıdır. Onun dedesinin benim dedemden hayırlı olduğu hususuna gelince, yemin ederim ki Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kimse, aramızda Re-

(70) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 212; ed-Dineverî, (Âmir-Şeyyâl), 261; et-Taberî, V, 459; İbn Abdirrabbih, V, 130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 84; ez-Zehebî, *Tarih*, II, 350; İbn Kesîr, VIII, 191.

(71) et-Taberî, V, 465; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 85; Ibn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 192.

sulullah'a denk ve ona eş değerde kimse olduğu görüşünde değildir. Hüseyin'in, kendisinin halifeliğe benden daha layık ve hak sahibi olduğu hususuna gelince; o, 'Deki ey mülkün sahibi olan Allah! Sen mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinden alırsın. Sen dilediğini aziz, dilediğini zelil edersin. Hayr yalnız senin elindedir. Şüphe yok ki, sen herşeye kadirsin[72].' Yezid, elleri kelepçeli olarak huzuruna getirilen Ali b. Hüseyin'in bağlarını çözdürdükten sonra, ikisi arasında geçen tartışmada şunları söylemişti:

"Ey Hüseyin'in oğlu Ali! Baban benimle akrabalık bağlarını kopardı, hakkımı tanımadı. Otoritem hususunda benimle mücadeleye girişti. Allah da onun başına senin de şahit olduğun şeyleri getirdi[73]."

Görüldüğü üzere Yezid, kendisi ile siyâsî mücadeleye girişenin Hz. Hüseyin olduğunu açıklamakta; bir bakıma, hadiseden onu sorumlu tutmaktadır. Allah'ın mülkü dilediğine vereceğine dair âyeti kerimeyi okumasıyla da idaresine dînî bir dayanak bulmuş olmakta ve hilafetin kendisine Allah tarafından bahşedilmiş olduğunu ifade etmek istemektedir.

Hilâfetin kendisine ait olduğunu ve Hz. Hüseyin'in haksız olarak isyan ettiğini belirten Yezid'in, aynı zamanda, Hz. Hüseyin'in başına tıpkı Ubeydullah b. Ziyad'ın yaptığı muamelenin benzerini yaptığı kaynaklarda kaydedilmektedir[74]. Buna göre Yezid, önünde duran Hz. Hüseyin'in ağzına elindeki değnekle vurmaya başladı. Orada

(72) 3/Al-i İmran, 26.

(73) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 195.

(74) el-Belazürî, *Ensâb*, III (Mahmûdî), 220; et-Taberî, V, 461; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 89; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 194.

bulunan Ebû Berze el-Eslemî, onun bu hareketine şiddetle tepki göstererek: "Hüseyin'in ağzına mı vuruyorsun? Ben Resulullah'ın o ağzı öptüğünü görmüştüm. Senin kıyamet gününde şefaatçin İbn Ziyad, onun ise Muhammed olacak" dedi[75].

Şam'da bulundukları sürece Hz. Hüseyin'in yakınlarına ikramda bulunan Yezid, daha sonra onlara hediyeler vererek Medine'ye gönderdi.

Hz. Hüseyin'in ölüm haberi Medine'ye ulaştığında kadınlar ağlamaya başladılar; Benî Hâşim'in evlerinde ağıtlar yakıldı. Medine valisi Ümeyyeli Amr b. Saîd ise, bu ağıtları Hz. Osman için yakılan ağıtlara benzetti[76]. Valinin bu sözleriyle Hz. Hüseyin'in öldürülmesini Hz. Osman'ın intikamı olarak algıladığı kanaati hasıl olmaktadır.

Hz. Hüseyin'in isyanını, şehid edilişini ve daha sonra gelişen olayları bu şekilde ortaya koyduktan sonra, olayın genel bir tahlilini ve değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

Batılı tarihçilerin çoğu William Muir'in işaret ettiği "Hüseyin'in hernekadar iktidara geçmeye gücü yetmemekle birlikte, bir isyan hareketi ortaya koyduğu ve iktidarı ele geçirmek istediği; ümmetin birliğini tehlikeye sokan bir suç işlediği için de kısa sürede cezalandırılmak istendiği" şeklindeki görüşünü kabul etmektedirler[77]. Tabiatıyla bu görüş, aynı zamanda iktidardaki Ümeyye ailesinin görüşüdür. Nitekim halifenin ve valilerin bu şekilde düşün-

---

(75) el-Belazürî, III (Mahmûdî), 215; et-Taberî, V, 390; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 70-71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 85; İbnü't-Taktakâ, (Beyrut), 115; ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, II, 350; a.mlf., *Nübelâ*, III, 319-320; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 192-193, 197; Taha Hüseyin, II, 242-242.

(76) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 89.

(77) Nicholsan, *Literary History of the Arabs*, Cambridge 1956, 197.

dükleri, olayı ele alırken kaydettiğimiz rivayetlerden anlaşılmaktadır. Tabiatıyla bu görüş, iktidarda bulunan bir hanedanın tabiî savunmasıdır.

Kaynaklar, genelde Kerbela fâciasının sorumluluğunu Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa'd ve Şemir b. Zi'l-Cevşen'e yüklerler. Hareketi planlayanlar, kılıcı çekenler ve öldürme hadisesini gerçekleştiren yukandaki şahıslar olmakla birlikte, bu, devlet başkanı olan Yezîd'in sorumluluğunu ortadan kaldırmak için yeterli sebep değildir. Hadise onun Medine valisine mektup yazıp, Hz. Hüseyin'den bîat alması için emir vermesi, bu konuda asla taviz vermemesi ve bazı rivayetlere göre bîat etmediği takdirde boynunun vurulmasını emretmesiyle başlamıştır. Yezid, Nu'man b. Beşîr'i Hz. Hüseyin'in taraftarlarına yumuşak davrandığı için Kûfe'den azledip, yerine siyasî dehâsından ziyade sertliğiyle tanınan Ubeydullah b. Ziyad'ı tayin etmiştir. Ona Müslim b. Âkil'i öldürmesi için açık emir vermiş, başı kesilip kendisine gönderilince de sevinerek valiye teşekkür etmiştir. Kısacası Yezid, Ubeydullah'ı son derece şımartmış ve Hz. Hüseyin'i onun insiyatifine terketmiştir.

Yezid'in, Ubeydullah'ın Müslim b. Âkil'i öldürdüğünü dikkate alarak Hz. Hüseyin'i de öldürebileceğini dikkate alması ve talimatını ona göre dikkatli ve açık bir şekilde vermesi gerekirdi. Bu hususta devlet başkanına düşen, son derece ileri görüşlü olmak ve olayın hangi boyutlara varabileceğini hesaplamaktır. Fakat Yezid bunu yapmamış, işi bir bakıma oluruna bırakmıştır. Üstelik halife, devletin başı olması hasebiyle valilerin tasarrufundan da sorumludur. Olaya bizzat iştirak etmemesi ve eline kılıcı alıp savaşmamış olması masumiyeti için yeterli sebep değildir. Ubey-

dullah'a lânet okuması acizliğinin bir ifadesi olmalıdır. Ancak bu acizliği, Ubeydullah'ı Hz. Hüseyin taraftarlarını cezalandırmak için Kûfe'ye tayin ederken göstermemiştir.

Kaynaklar, genelde Yezid'in, Hz. Hüseyin'in katlinden üzüntü duyduğunu ve bu suçun ma'nevi sorumluluğunu Ubeydullah'a yüklediğini belirtmektedirler. Babası Muaviye de Hucr b. Adiy'in öldürülmesindeki sorumluluğu Ziyad'a yüklemişti. Ancak Yezid'in bu konuda samimi olduğunu kabul etmek son derece zordur. Çünkü o, bu olaydan sonra Ubeydullah'ı görevden almamış, yetkilerini kısıtlamamış ve onu bu hareketinden dolayı cezalandırma yoluna gitmemiştir. Hatta ve hatta ne yüzüne karşı ve ne de mektupla Ubeydullah'ı kınadığına ve azarladığına dair kaynaklarda her hangi bir bilgi de bulunmamaktadır.

Ubeydullah ve adamları Hz. Hüseyin'i ve yanındakileri öldürürken Yezid'den hiç çekinmemişlerdir. Şayet çekinselerdi bu şekilde hareket etmeleri mümkün olmazdı. Hiç olmazsa Hz. Hüseyin Yezid'e teslim olmayı teklif ettiği zaman durumu ona bildirip, gelecek talimata göre hareket edebilirlerdi. Fakat onlar, Yezid'in sonuçtan memnun olacağını zannediyorlardı. Bu sebepten şehitlerin başlarını ona göndermişler ve başları götürenler de bahşiş alacaklarını sanmışlardı.

Ubeydullah'ın ordusu, Hz Hüseyin'i öldürmeden esir edebilirdi. Ancak bu amaçla hareket edildiğine dair de kaynaklarda her hangi bir bilgi mevcut değildir. Bundan başka, hücumlar özellikle Hz. Hüseyin'e yöneltilip, adamlan, çocukları ve akrabaları öldürülmeden sadece Hz. Hüseyin hedeflenebilirdi. Ancak böyle hareket edilmemiş, önce yanındakiler öldürülmüştür[78]. Sonuç olarak, Ubey-

(78) Krş. Ahmet Ateş, "Hüseyin", *İA*, V/I, 639.

dullah'ın Hz Hüseyin'in öldürülmesi için Yezid'den doğrı dan doğruya emir almamış olsa dahi, onun arzusuna uy gun olarak hareket etmeyi düşünmüş olduğunu söyleyebl liriz.

Kerbelâ Fâciası, bu olayın meydana gelişinden kısa sü re sonra ortaya çıkacak olan hemen bütün hareketlerin ba hanesi olmuştur. 65/684-685 'de Tevvâbûn[79] ve ondan sonra Muhtâr es-Sakafî[80] hareketi bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Kerbela katliâmının intikamını almak Muhtâr es-Sakafî'ye nasip olmuş ve 66/ 685 yılında bu olaya adı karışanların hepsi onun tarafından öldürülmüştür[81].

Yezid'in Hz. Hüseyin'e karşı yürüttüğü siyaset, müslümanların bölünmesine ve günümüze kadar devam eden fitnenin başlamasına sebep olmuştur[82].

Kerbelâ hadisesinden sonra, Hz. Hüseyin'in torunlarından Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılındaki ayaklanmasına kadar geçen yaklaşık yarım asırlık bir zaman zarfında bizzat Benî Hâşim'in önderlik ettiği bir isyana rastlanmamaktadır. Hicri I. yüzyılın sonlarında ise Abbâsî propagandası başlamıştı. Ancak bunun da fi'liyata geçişi 129/747 yılına rastlar. Bu hareket üzerinde ileride duracağız. Burada, bu elli yıllık dönemde Benî Hâşim'e önderlik yapabilecek olan Ali b. Hüseyin, onun oğlu Muhammed (el-Bâkır) b. Ali ve Ca'fer es-Sâdık'ın siyasetle ilgilenmediğini ve genel-

(79) Welhausen, *Muhalefet Partileri*, 116 vd.; Hasan Onat (Ankara 1983), 62 vd.

(80) Welhausen, *Muhalefet Partileri*, 121 vd.; Hasan Onat (Ankara 1983), 93 vd.

(81) İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 228 vd.

(82) İhsan Süreyya Sırma, *Hilâfetten Saltanata, Emeviler Dönemi*, İstanbul 1991, 51.

de Benî Ümeyye ile iyi ilişkiler içinde bulunduklarını ve bunların iktidarı rahatsız etmedikleri sürece de Emevîlerin kendilerine iyi davrandığını görüyoruz. Öte yandan, Tâlibîlerin çoğunun Kerbelâ'da öldürüldüğünü de burada hatırlamak yerinde olacaktır. Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in oğullarından hayatta kalan pek az şahsın, Kerbelâ olayından sonra yılgınlık içine düştüğünü de söyleyebiliriz. Hz. Ali'nin diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin ve onun oğlu Abdullah (Ebû Hâşim)'ın da, kendilerini imam tanıyan fırkalar bulunmakla birlikte, Benî Ümeyye'ye karşı fiili bir isyana teşebbüs ettikleri görülmemektedir. Muhammed b. Hanefiyye, Kerbelâ hadisesinden sonra Yezid b. Muaviye 'nin da'veti üzerine Şam'a gitti ve ondan hürmet ve ikram gördü. Muhammed'in oğulları Abdullah (Ebû Haşim) ve Ca'fer, onun bu seyahatine karşı çıkmışlar ve davranışını hoş karşılamamışlardır. Muhammed b. Hanefiyye, Medinelilerin Harre Vak'ası'na yol açan isyanına da karşı çıktı; fakat sözünü dinletemedi. Mekke'ye, Abdullah b. Abbas'ın yanına gitti[83]. Ancak Abdullah b. Zübeyr'i halife olarak tanımadı ve Abdülmelik b. Mervana bîat etti. Muhammed b. Hanefiyye kan dökülmesinden ve fitneden hoşlanmayan bir karaktere sahipti. 81/700 yılındaki vefatına dek, tutumunu bu çizgide devam ettirdi[84]. Bu sebepten Emevîler ona ve oğlu Ebû Hâşim'e dokunmamışlardır.

Kerbelâ faciasının Benî Ümeyye'nin Süfyânî kolunun iktidardan uzaklaşmaya yol açtığına inanan Abdülmelik b. Mervan Benî Hâşim'e iyi davranmıştır. O, Haccac'a yazdığı mektupta şöyle demiştir:

---

(83) ez-Zehebî, *Nübelâ*, IV, 118.

(84) Muhammed b. Hanifiyye'nin, devrindeki olaylar karşısındaki tutumuyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Abdullah b. Ali el-Müsnid, 17-42.

"Ebû Tâlib oğullarının kanından beni uzak tut. Harb Ailesi'nin onlara hücum ettikleri zaman zafere ulaşamadıklarını gördüm[85]."

Ömer b. Abdilaziz, minberlerden Ali b. Ebî Tâlib'e la'net etmeyi yasakladı; kendisi bu adeti terkettiği gibi, vilayetlere de bu doğrultuda talimat verdi. Fedek Arazisini Benî Haşim'e iade etti[86].

Fakat bütün bu iyi ilişkiler, Hicrî Birinci Asrın sonlarında Abbasî da'vetinin başlamasına ve gelişmesine engel olamadı. Abbasî da'vetinin devam ettiği bir sırada Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd b. Ali ve oğulları Câfer b. Ebî Tâlib'in neslinden Abdullah b. Muaviye isyan ettti. Onu takip eden Abbasî hareketi sonucunda Emevîlerin doğudaki hakimiyeti sona erecektir.

2. Zeyd b Ali İsyanı

Zeyd b. Ali Hz. Hüseyin'in torunudur. Babası Ali Kerbelâ katliamından kurtulanlar arasında bulunuyordu. Zeyd, 80/699 yılında Medine'de dünyaya geldi ve burada, ailesi arasında büyüdü. Annesi Sindli idi. Babasının vefatında ondört yaşında olan Zeyd'in yetişmesi ve bakımı ile kardeşi Muhammed el-Bâkır ilgilendi. Babasından ve kardeşi Muhammed'den ders aldı. Hayatının çoğunu Medine'de geçirmekle beraber, Hicâz ve Irak'ı dolaştı. Başta Kûfe olmak üzere pek çok şehre seyahat yaptı. Bu vesile ile, daha genç yaşta İslâm dünyasındaki siyasî ve fikrî hareketleri tanıma imkanı buldu. 121/739 yılında Kûfe'de isyan hazırlıklarına başlayan Zeyd b. Ali, 122/740 yılında ayaklan-

(85) el-Ya'kûbî, II, 304.
(86) el-Ya'kûbî, II, 306.

ma teşebbusünde bulundu ve Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafî tarafından öldürüldü[87].

Hz. Hüseyin'den sonra Hz. Ali'nin neslinden Emevî iktidarına karşı ilk isyan eden şahıs Zeyd b. Ali'dir. Zeyd Emevîlere karşı isyan etme konusunda, fitneye yol açmamak için ayaklanmaya karşı çıkan ve Emevîlerle uyum içerisinde yaşayan babası Ali b. Hüseyin'den farklı düşünüyordu. O, Kerbelâ'da dedesini öldüren, Harre vakasında Medine'yi yağmalayan ve Kabe'yi mancınıkla taşa tutan Benî Ümeyye'ye karşı isyan etmesi gerektiği inancındaydı[88] ve Emevî iktidarı döneminde fesada uğramış olan yönetimin islah edilmesi gerektiğini düşünüyordu.

Kaynaklar, Zeyd b. Ali'nin isyanına sebep olan bazı olayları naklederler. Bu olaylarla ilgili rivayetleri Zeyd'in isyanının sebeplerini ortaya koyması açısından iki grup halinde değerlendirmek mümkündür. Bu rivayetlerden bir kısmı Zeyd b. Ali'nin halife Hişam'la arasının açılmasının ve isyana teşebbüs etmesinin sebebini, Hişam'la aralarında geçen bir tartışmaya bağlarken; diğer bir kısmı da Zeyd b. Ali'nin eski Irak valisi Halid b. Abdullah veya oğlu Yezid'le yüzleştirmek üzere Kûfe'ye gönderilmesi üzerine, Kûfelilerin onu ayaklanmaya teşvik edişine bağlamaktadırlar. Bu isyanda hiç şüphesiz yukarıda bahsettiğimiz iki unsurun, yani Hişam'la aralarında geçen tartışmanın ve Kûfelilerin Zeyd'i isyana teşvik edişinin rolü bulunmakla birlikte, bize göre asıl unsur Zeyd'in, hilafetin Benî Haşim'e ait olduğu inancına sahip bulunması ve bu aileden

(87) Zeyd b. Ali'nin hayatı için bkz.: el-Belâzürî, III (Mahmûdî) 229 vd.; ez-Zehebî, *Nübelâ*, V, 391; M. Ebû Zehrâ, *el-İmâmu Zeyd*, Mısır 1959, 24 vd.; Zirikli, III, 98-99.

(88) el-Bağdâdî, 29.

birisi ortaya çıkıp halktan bîat almaması dolayısıyla kendisini bu hususta sorumlu hissetmesidir.

Zeyd b. Ali'nin ayaklanmasına geçmeden, ayaklanmaya tekaddüm eden günlerde onun Benî Ümeyye ve valileriyle ilişkilerini ve Kûfe'de ikamet etmesine yol açan olayları ortaya koymak maksadıyla yukarıda iki grup halinde değerlendirilebileceğini ifade ettiğimiz rivayetleri özet olarak kaydetmek istiyoruz.

1. Bazı rivayetlere göre Zeyd-Hişam ihtilafı, Hz. Ali'nin vakıflarının idaresi hususunda Hz. Hasan'la Hüseyin'in torunları arasında meydana gelen çekişmeler sebebiyle, Zeyd'in Hişam'a başvurmasıyla alakalıdır. Buna göre Benî Haşim'in kendi aralarındaki bu ihtilafta Medine valisinin arabuluculuk yapmasını hoş karşılamayan Zeyd, problemin bizzat halife tarafından çözümünü temin etmek maksadıyla Şam'a gider. Fakat Hişam, Zeyd'in, yanına girmesine önce müsaade etmez. Zeyd, yazılı olarak isteklerini anlattıkça Hişam gelen yazının altına "Emîrine dön" şeklinde not düşer. Zeyd'in sürekli ısrarı üzerine Hişam nihayet onu huzuruna kabul eder. Zeyd şikayetini anlatır; ancak Hişam onun sözlerini tasdik etmediği gibi, üstelik küçük düşürücü şu sözleri söyler: "Ey Zeyd! Senin hilafeti arzu ettiğin ve onu istediğin söyleniyor. Sen bir cariyenin oğlusun. Bu görev sana göre değildir." Zeyd ona cevaben, Hz. İsmail'in cariyeden, kardeşinin ise soylu bir kadından dünyaya geldiğini; buna rağmen Allah Teâlâ'nın Hz. İsmail'i kardeşine tercih ederek insanların en hayırlısı Hz. Muhammed'i onun neslinden dünyaya getirdiğini hatırlatır. Bu sebeple, Resulullah'ın ve Ali b. Ebî Talib'in neslinden olmasının kendisine kâfi geldiğini ifade eder. Hişam ona huzurundan çıkmasını söyleyince Zeyd: "Çıkıyo-

rum ama artık hiç hoşuna gitmeyen bir tavır takınacağım" şeklinde cevap verir. Zeyd, Hişam'ın yanından ayrılarak Kûfeye gider ve halktan bîat almaya başlar[89].

2. Bazı rivayetlere göre Zeyd'in Kûfe'ye gelip isyana teşebbüs etmesi, Kûfe valileriyle yakından alakalıdır. Eski Irak valisi Halid el-Kasrî'nin Zeyd'e bir takım bağışlarda bulunduğunu ve emanet olarak mal verdiğini iddia etmesi üzerine Zeyd b. Ali, müddeî ile yüzleştirilmek üzere Hîşam tarafından Kûfe'ye gönderilir. Vali Yusuf b. Ömer tarafından sorguya çekildikten sonra serbest bırakılan Zeyd'i Kûfe'liler Medine'ye göndermezler ve Benî Ümeyye'ye karşı isyana teşvik ederler. Bazı rivayetlere göre de Zeyd ve Benî Hâşim'in önde gelen şahısları, Irak valisi olduğu sırada Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin yanına gittiklerinde Halid bunlara bazı hediyeler vermiş ve Medine'ye dönmüşlerdi. Yusuf b. Ömer es-Sakafî Halid'in yerine Irak valisi olunca bu durumu Halife Hişam'a bildirdi. Buna ilaveten Halid'in Zeyd'den Medine'de onbin dinara bir arazi satın aldığını ve daha sonra bu araziyi iade ettiğini açıkladı. Bunun üzerine Hişam Medine valisine bir mektup yazarak Zeyd'i ve diğerlerini yanına göndermesini istedi. Hişam, Yusuf b. Ömer'in iddia ettiği hususlarla ilgili olarak Zeyd ve arkadaşlarının ifadelerini aldı. Bunlar Halid'in kendilerine hediye verdiğini ikrar, bunun dışında söylenenleri ise yemin ederek inkâr ettiler. Hişam bunların anlattıklarını doğru kabul etti ve Halid'le yüzleştirmek maksadıyla Irak'a gönderdi. Zeyd, Yusuf b. Ömer'den çekindiklerini belirterek gitmek istemediyse de, Hişam'ın teminat vermesi üzerine giderek Halid'le yüzleştirildiler. Halid de bunları doğrulayınca tekrar Medine'ye hareket ettiler. Kadisiyye'ye

(89) et-Taberî, VII, 164-166; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 232.

vardıklarında Kûfeliler elçi göndererek Zeyd'i geri çağırdılar. Diğerleri Medine'ye giderken Zeyd, Kûfelilerin teşvikiyle geri döndü[90].

Bir diğer rivayete göre Halid b. Abdullah el-Kasrî, Zeyd b. Ali'yle Davud b. Ali ve Kureyşli bir kaç kişiye emanet olarak bazı mallar verdiğini ileri sürmüş; Yusuf b. Ömer de bunu Hişam'a bildirmişti. Hişam bunları Medine'den getirerek Halid'le yüzleştirilmeleri için Yusuf'a gönderdi. Yusuf Zeyd'e "Halid sana bazı şeyleri emanet ettiğini iddia ediyor", dedi. Zeyd "Minberden ecdadıma küfreden birisi nasıl olurda bana mal emanet eder?" diyerek iddiayı reddetti. Yusuf Halid'i çağırarak "Zeyd, senin kendisine hiçbir şey emanet etmediğini söylüyor" dedi. Halid, Yusuf'a "Sen bu konuda kendi günahınla benimkini bir araya mı getirmek istiyorsun? Ben minberde kendisine ve atalarına kötü sözler sarfettiğim birisine nasıl olur da mal veririm?" şeklinde cevap verdi. Zeyd ve beraberindekilerin Halid'e bu harekete kendisini sevkeden sebebin ne olduğunu sorunca o: "Bu konuda bana işkence yapıldı, ben de bunu iddia ettim. Sizin gelmenizden önce de Allah'ın bir kurtuluş yolu göstereceğini ümit ettim" şeklinde bir cevap verdi. Zeyd ve arkadaşları Yusuf'un yanından çıktılar. Diğerleri Medine'ye dönerken, Zeyd ve Davud b. Ali Kûfe'de kaldılar[91].

Başka bir rivayette, Zeyd'e emanet mal verdiğini iddia eden Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin oğlu Yezid'dir. Buna göre Yezid b. Halid; Zeyd b. Ali, Muhammed b. Ömer b. Ali, Davud b. Ali ve İbrahim b. Sa'd b. Abdurrahman'dan mal iddiasında bulundu. Yusuf b. Ömer, konuyu Hişam'a

(90) et-Taberî, VII, 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 229.

(91) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 229-230; İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, III, 98.

yazdı. Bu sırada Zeyd, Muhammed b. Ömer b. Ali ile birlikte Hz. Hasan ve Hüseyin'in torunlan arasında Resulullah'ın mirası yüzünden meydana gelen bir ihtilaf dolayısıyla Rusâfe'de bulunuyordu. Hişam bunlara Yusuf'un yazdığı hususu sordu. Onlar bunun aslı olmadığını söylediler. Hişam onları Yezid b. Halid'le yüzleştirmek üzere Yusuf b. Ömer'e gönderdi. Zeyd, kendilerinin Yusuf'a gönderilmemelerini söylediyse de, Hişam korkmamalarını belirtti ve kendilerine bir zarar gelmiyeceğine dair teminat verdi. Yusuf'a da bir mektup yazarak Zeyd ve arkadaşlarının Yezid b. Halid'le yüzleştirmesini; şayet Yezid'in iddiası doğru çıkarsa onları kendisine göndermesini; inkar ederlerse Yezid'den delil istemesini ve delil getiremezse onlara yemin ettirmesini ve sonra serbest bırakılmalarını söyledi. Yezid b. Halid, Yusuf'un huzurunda eski ifadesini değiştirerek bunlarda alacağı bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Yusuf "Sen benimle mi yoksa halifeyle mi dalga geçiyorsun?" diyerek Yezid'i fena bir şekilde azarlardı ve cezalandırdı. Daha sonra Zeyd ve beraberindekileri yemine çektikten sonra durumu Hişam'a bildirdi. Nihayet onlar Hişam'ın emriyle serbest bırakıldıktan sonra Zeyd b. Ali Kûfe'de kaldı diğerleri ise Medine'ye döndüler[92].

Zeyd'in isyanını bir tek olaya bağlamak mümkün olmamakla birlikte, birinci rivayet, onun isyan sebebini ve Hişam'la arasındaki düşmanlığı ortaya koyması bakımından önem arzetmektedir. Bu rivayetten, hilafet iddiasında bulunduğu için Zeyd'le Hişam arasında bir düşmanlık bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zeyd'in hilafete talip olduğu Hişam'ın kulağına gittiği için ona soğuk davranmış-

(92) et-Taberî, VII, 161-162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 230.

tır. Zeyd de kendisine yapılan bu isnadı inkâr cihetine gitmemiştir. Çünkü o zaten imamın (halife) Ehl-i Beyt'ten olması gerektiği, bu aileden kılıcını sıyıran, Allah'ın Kitabına ve Peygamber'in sünnetine da'vet eden kimseye müslümanların itaat etmesinin farz olduğuna inanıyordu[93].

Bununla birlikte ez-Zehebî, Zeyd b. Ali ve bir grup insanın Hişam'ı azletmeye teşebbüs ettiklerini, Hâlid el-Kasrî'nin oğlunun bu durumdan haberi olduğunda halifeye bildirdiğini; Hişam Zeyd'i sorguya çektiğinde yemin ederek doğru olmadığını söylediğini kaydetmektedir[94]. Ancak Zeyd bu son tutum içine korkudan dolayı girmiş olabilir. Bu bakımdan ez-Zehebî'nin verdiği bu bilgi, Zeyd'in hilafet konusunda genel tutumunu yansıtmamaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Zeyd, Emevî iktidarını devirmek ve kendisi halife olmak istiyordu. Hatta onun bu arzusunu Hişam'ın hilafetinin ilk yıllarına kadar götürmek mümkündür. Nitekim el-Belâzürî'nin Mus'ab ez-Zübeyrî'den naklettiği bir rivayette[95], Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in torunları arasındaki ihtilafta 106-113/724-731 yılları arasında Medine valisi olan İbrahim b. Hişam hakemlik yapmıştır. Bu rivayette, Zeyd'in hilafet makamında gözü bulunduğuna dair, Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan'ın sözü de bulunmaktadır. Aynca, Zeyd'in ayaklanmadan en az on yıl önce hilafet makamına talip olduğuna dair işaretler mevcuttur: Nitekim Hasanîlerle Hüseynîler arasında meydana gelen çekişmelerde Hz. Hasan'ın torunları, annesi Hintli olduğu için Zeyd'in hilafete layık olma-

(93) en-Neşvânu'l-Himyerî, *el-Hûru'l-În*, tah. Kemal Mustafa, Kahire 1948, 188.

(94) ez-Zehebî, *Nübelâ*, V, 391.

(95) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 230.

dığını açıklamışlardı[96]. el- Belâzürî, Zeyd b. Ali'nin bir defasında Hişam'ın yanına gittiğini, Zeyd Şam'dan aynlınca Hişam'ın Medine valisine bir mektup yazarak Zeyd'in maharetli, kurnaz ve etkili konuşan birisi olduğunu belirttiğini ve onu kontrol altında bulundurmasını istediğini kaydetmektedir[97]. el-Belâzürî'nin verdiği bu son bilgiden, Zeyd'in Emevî iktidarı için bir tehlike teşkil edebileceğini Hişam'ın çok önceden sezdiği anlaşılmaktadır. İşte Hişam bu sebepten Medine valisinden onun kontrol altına bulundurulmasını istemiştir.

İkinci gruptaki rivayetlerde, Hişam'ın Zeyd'le husûmeti ön planda bulunmamaktadır. Bu rivayetler, Zeyd'in Hâlid el-Kasrî veya oğlu Yezid ile yüzleştirilmek üzere Irak'a gönderilmesi vesilesiyle Kûfelilerin kendisini isyana teşvik etmesi açısından önemlidir. Yani bu rivayetlere göre Zeyd'in Kûfeliler tarafından isyana teşvik edildiği ön planda tutulmaktadır.

Zeyd'in isyanı öncesinde onunla Hişam ve valileri arasında geçen olayları ortaya koyduktan ve onun Kûfe'ye yerleştiğini belirttikten sonra isyan olayını ele almak istiyoruz.

121/738-739 yılında Zeyd b.Ali'nin Kûfe'de ikamet etmeye başladığını ve gizlice ayaklanma hazırlıkları yaptığını görüyoruz. Benî Hâşim'den Muhammed b. Ömer[98], Abdullah b. Hasan[99] ve Abdullah b. Abbas'ın torunu Davud b. Ali ona Kûfelilere güvenmemesini tavsiye ettilerse

(96) Aynı yer.
(97) Aynı yer.
(98) et-Taberî, VII, 171.
(99) et-Taberî, VII, 169.

de Zeyd onların tavsiyelerine kulak asmadı. Hatta Davud b. Ali'ye: "Ey amcamın oğlu! Hişam'a daha ne kadar sabredeceğiz.?"diye sordu. Davud b. Ali de "Fırsat buluncaya kadar"cevabını verdi. Zeyd de "Kim hayatı severse zelil olur"[100] diyerek canını feda etme pahasına da olsa Emevîlere karşı ayaklanmaya karar verdiğini açıkladı.

Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki ikameti esnasında taraftarları ona gelip bîat etmeye başladılar. O, Kûfe'de on aydan fazla kaldı. Bir ara Basra'ya giderek iki ay da orada ikamet etti. Bu esnada etrafa propagandacılar ve mektuplar gönderdi. Benî Ümeyye'nin zulmünü ve kötü icraatını anlatarak halkı cihada davet etti. Kûfe'de onun bîat listesine Basra, Medain, Vâsıt, Musul, Horasan, Re'y, Cürcan ve el-Cezîre hariç onbeş bin kişi kaydoldu[101]. Zeyd, Ebû Hanife'nin de Kendisine destek vermesini istedi. Ebû Hanife onu fukahâdan kimlerin desteklediğini sordu. Seleme b. Küheyl, Yezid b. Ebî Ziyad, Hâşim el-Berîd ve diğerlerinin desteklediğini söylediler. Ebû Hanife isyana bizzat katılmayacağını bildirerek Zeyd'e mâlî yardımda bulundu. Zeyd, Zührî'ye de mektup göndererek onu kendisiyle birlikte cihada davet etti. Zührî, Hişam hayatta bulunduğu sürece isyana katılamayacağını, ancak ayaklanmayı Velid zamanına ertelerse kendisiyle birlikte hareket edeceğini açıkladı[102].

Kûfe'deki gelişmelerden haberdar olan Hişam, Yusuf b. Ömer'e bir mektup yazarak Zeyd'i derhal Kûfe'den Hicaz'a göndermesini emretti[103]. Zeyd yakalanmamak için Kû-

(100) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 233.

(101) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 237; et-Taberî, VII, 171; el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 132.

(102) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 238-239.

(103) et-Taberî, VII, 169.

fe'deki ikamet mahallini sık sık değiştirmek zorunda kaldı[104].

Zeyd, halktan şöyle bîat alıyordu: "Biz sizleri Allah'ın kitabına, Peygamberinin sünnetine, zalimlerle cihada, zayıfları savunmaya, haksızlığa uğrayanların zararlarının telafi edileceğine, zulmü kaldırmaya ve Ehl-i Beyt'e yardım etmeye çağırıyoruz. Bunlar üzerine bîat ediyor musunuz?" Onlar " Evet bîat ediyoruz."deyince Zeyd elini bîat edenin eli üzerine koyarak "Allah'ın ahdi, mîsakı, zimmeti ve Rasülü'nün zimmeti üzerine tahhütte bulunuyorsunuz. Bîate vefa gösteceksiniz, düşmanımla savaşacaksınız, gizli ve alenî olarak nasihatte bulunacaksınız" diyordu. Bîat edenler "Evet" deyince elini bîat edenin eline koyarak "Allah'ım şahit ol" diyordu. Bu şekildeki faaliyetler on aydan fazla sürdü. Daha sonra Zeyd, bîat edenlere isyan için hazırlanmalarını söyledi[105].

Bu sırada Irak valisi Yusuf b. Ömer Kûfe'de değil, Hîre'de ikamet ediyordu ve Suriyeli birliklerin büyük bir kısmı da orada bulunuyordu. Kûfe valiliğini ise Hakem b. Salt yürütüyordu. Süleyman b. Sürâka el-Bârikî, Hîre'ye giderek Zeyd'in ayaklanma hazırlığına giriştiğini Yusuf b. Ömer'e haber verdi. Zeyd'in arkadaşları, Yusuf'un durumdan haberdar olduğunu öğrenince ileri gelen birkaç kişi gelerek ona Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncesini sordular. Zeyd, her iki halifeye de rahmet diledikten sonra, onlar hakkında hayırdan başka bir şey düşünmediğini; hilafette Peygamber ailesinin hakkı olduğunu, onu

(104) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 27; et-Taberî, VII, 172.

(105) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 232-238; et-Taberî, VII, 172-173; İbn A'sem, IV, 316-317; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 223; İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, III, 98-99; Wellhausen, *Muhalefetet Partileri*, 158.

kendi ellerinden aldıklarını, ancak bu davranışlarının ilk iki halifeyi küfre düşürmediğini, çünkü onların insanlar arasında adaletle hükmettiklerini, Kur'an ve Sünnetle amel ettiklerini söyledi. Bunun üzerine onlar: "Ebubekir ve Ömer size zulmetmiş olmuyorlar da Emevîler niçin zulmetmiş oluyorlar ve sen niçin insanları zulmetmeyen bir kavimle savaşmaya davet ediyorsun?" diye sordular. Zeyd ise ilk iki halife ile Benî Ümeyye arasında fark olduğunu belirterek "Onlar (Ebubekir ve Ömer) bunlar gibi değillerdi. Bunlar bana, size ve kendilerine zülmediyorlar. Biz sizi Allah'ın Kitabına, Rasûlullah'ın Sünnetine, Sünnetleri diriltmeye, bid'atları söndürmeye davet ediyoruz. Bu davete icabet ederseniz mutlu olursunuz. Eğer kabul etmezseniz ben sizin vekiliniz değilim" dedi. Bunlar bîatlarını bozarak Zeyd'in yanından ayrıldılar. Muhammed b. Ali daha önce vefat etmiş olduğundan onun oğlu Câfer'i imam olarak kabul ettiler, halbuki onlardan bir grup, isyandan önce Câfer'e gelerek Zeyd'e bîat edeceklerini söylemişler, Câfer de bîat etmelerini söylemişti[106].

Zeyd ve arkadaşları 1 Safer 122/6 Oçak 740 çarşamba gününü ayaklanma tarihi olarak kararlaştırdılar. Bunun üzerine Yusuf'un Hakem b. Salt'a verdiği emirle Kûfeliler, et-Taberî'ye göre[107] isyan tarihinden bir gün önce Salı günü şehrin büyük camiine kapatıldılar ve birkaç Suriyeli askerle muhafaza altına alındılar. el-Belâzurî'ye göre halkın mescide kapatılma fikri bizzat Hişam'dan gelmiştir[108]. Zeyd'in yanında Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan (el-Belâzurî

(106) et-Taberî, VII, 180-181; İbn A'sem, IV, 318-319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 242-243; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 329-330; İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, III, 99.

(107) et-Taberî, VII, 181.

(108) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 232.

ve el-Isfahânî'ye göre[109] 23 Muharrem 122 Çarşamba gecesi) çok soğuk olan bir gecede kararlaştırılan yerde 218 (bazı rivayetlerde 250 ve 400) kişi toplandı. Zeyd'in yanında akşamdan dört bin kişinin toplandığı, sabah olduğunda ancak üçyüz kişi kaldığı da rivayet edilir[110].

Zeyd, yanında beklediğinden çok az insan toplanmasına hayret ederek "Sübhanallah! Bu insanlar nerede?"diye sordu. Halkın şehrin büyük camiine toplanıp kuşatıldığını ve kapılann kilitlendiğini söylediler. Zeyd, bîat edenler için bunun bir mazeret olmadığını belirtti[111]. Anlaşıldığa göre, mescide kapatılanlar Wellhausen'ın tabiriyle "girişecekleri akılsızca hareketten böylece korunmuş olmaktan pek memnun kalmış idiler."[112] Çünkü Zeyd, yanında bulunan az sayıda askerle üzerlerine gönderilen beşyüz kişilik Suriyeli bir birliği yenilgiye uğrattıktan sonra mescide gidince içeridekiler yerlerinden kıpırdamadılar. Zeyd onlara "dalaletten hideyete, zilletten izzete çıkmalarını" söyledi. Bu esnada Şamlılar Zeyd ve arkadaşlarına mescidin üstünden taş atıyorlar[113] ve Zeyd'e "Ey Ebû Turâb'ın oğlu! Ey münafığın oğlu!" diye hitap ediyorlardı[114]. Mescid'in yanından ayrılmak zorunda kalan Zeyd, Cebbânetu's Sâidîn'de ve Künâse'de karşılaştığı Şamlı askerleri hezimete uğrattı. Bu arada kendisine bîat edip de isyana katılmayan Ezdli Enes b. Amr'ın evinin önüne gidip ona seslendiyse de dışarıya çıkan olmadı. Zeyd, Perşembe gününe kadar

(109) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 243; el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 132.

(110) aynı yer.

(111) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 243; el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 134.

(112) Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 159.

(113) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 247; et-Taberî, VII, 184; el-Isfahânî, *Mekâtil*, 135; (Beyrut 1987), İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 245.

(114) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 249.

devlet güçlerine karşı başarı ile savaştı. Emevî ordusu o gün akşam üzeri Kîkanlı ve Buharalı okçularla takviye edildi. Bu okçular, Kûfeli savaşçıların oluşturduğu küçük birliğe hayli kayıplar verdirdiler. Zeyd ve arkadaşları karanlık çökünceye kadar direndiler. Zeyd'in alnının sol tarafına isabet eden bir ok, beynine saplandı ve bu okun çıkarılması esnasında hayatını kaybetti[115]. Ölmeden önce oğlu Yahya'ya Allah'tan korkmasını ve Benî Ümeyye'ye karşı cihad etmesini vasiyyet etti[116]. Zeyd, bir kanalın suyu boşaltılarak kanalın yatağına gömüldü ve sonra bu kanala tekrar su çevrilerek mezarı gizlendi. Ancak Zeyd'in buraya defnedilişini gören onun Sindli bir kölesi, Cuma günü cesedin yerini haber verdi. Hakem b. Salt'ın gönderdiği adamlar cesedi çıkardılar. Hakem Zeyd'in başını Yusuf b. Ömer'e gönderdi. Yusuf, Zeyd'in cesedinin Künâse'de asılmasını emretti[117]. Hakem meşciddeki insanları serbest bıraktı. Yusuf b. Ömer, Zeyd ve arkadaşlarının başlarını Hişam b. Abdilmelik'e gönderdi[118]. Zeyd'in başı Şam'da asıldı, sonra Medine'ye gönderildi[119]. Zeyd'in cesedinin Hişam'ın ölümüne kadar Kûfe'de çarmıha gerili olarak kaldığı söyleniyorsa da[120] bu pek makul görülmemektedir. Nitekim İbn A'sem onun üç gün[122] çarmıhta asılı kaldığını kaydetmektedirler.

---

(115) et-Taberî, VII, 186; el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 137.

(116) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 250.

(117) et-Taberî, VII, 187-188; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 218-219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 246.

(118) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 251.

(119) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 246.

(120) et-Taberî, VII, 189; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 246.

(121) İbn A'sem, IV, 325.

(122) ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (121-140), 106.

Acaba Zeyd'in öldürülmesinde Hişam'ın sorumluluğu nedir? İbn Kesîr'e göre Hişam, Zeyd'in öldürülmesi konusunda Irak valisine açıkça emir vermiştir[123]. "el-İmame ve's Siyâse" adlı eserde ise, Yusuf b. Ömer'in Hişam'ın fikri olmaksızın Zeyd'in öldürülmesini emrettiği, Hişam'ın olaydan haberdar olunca üzüldüğü ve daha sonra Yusuf b. Ömer'i görevden uzaklaştırdığı kaydedilmektedir[124]. Çağdaş araştırmacılardan Macid de Hişam'ın Zeyd'in öldürülmesinden memnun olmadığını, çünkü bu halife'nin kan dökmekten hoşlanmadığını belirtmektedir[125].

Olaydan sonra Yusuf b. Ömer'in görevine devam ettiğine bakılırsa el-İmâme ve's- Siyâse'de verilen bilginin doğru olmaması lazımdır. Üstelik devlet başkanı olması hasebiyle Zeyd'in öldürülmesini ister emretmiş ve isterse emretmemiş olsun nihâî sorumluluğun Hişam'a ait olması gerektiği açıktır.

Ayaklanmaya teşebbüs ettiklerinde Abbas oğulları her fırsatta Zeyd'in Benî Ümeyye tarafından öldürülmesini dile getirmişler ve iktidarı ele geçirdiklerinde de Benî Ümeyye'yi katlederken Zeyd b. Ali'yi de intikamlarını aldıkları Hâşimîler arasında saymışlardır.

3. Yahya b. Zeyd İsyanı

Yahya b. Zeyd (98-125/716-743) biraz evvel isyanını ele aldığımız Zeyd b. Ali'nin oğludur. O, babasının öldürülmesinden sonra Kûfe'de emniyet içinde değildi. Emevî valilerinin gözüne görünmemek için bir müddet burada giz-

(123) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 331.
(124) İbn Kuteybe, *el-İmâme* (Ali Şîrî), II, 142-143.
(125) Mâcid, II, 284.

lendi. Çünkü Zeyd b. Ali'nin öldürülmesinden sonra Yusuf b. Ömer Kûfelilere Yahya b. Zeyd'le ilgili şunları söylemiştir:

"Ey Kûfeliler! Yahya b. Zeyd, tıpkı babası gibi kadınlarınızın kubbemsi örtüleri içinde bir yerden diğer yere intikal ediyor. Eğer gözüme görünürse babasının husyelerini kemirdiğim gibi, onunkileri de kemireceğim[126]."

Yahya'nın Kûfe'ye hemen mi, yoksa kendisinin aranmasından vazgeçilinceye kadar bekleyip de ondan sonra mı terkettiği konusunda değişik rivayetler mevcuttur[127].

et-Taberî'nin Ma'mer b. Müsennâ'dan rivayetine göre babası öldürüldükten sonra Benî Esed'den bir adam Yahya b. Zeyd'e gelerek, Horasanlıların Benî Hâşim taraftarı olduğunu, bu sebepten onun bu bölgeye gitmesinin daha iyi olacağını söyledi. Yahya: "Şu anda oraya gitmem nasıl mümkün olur?" diye sordu. Esedli: "Gizlenirsin, takip edilmen biraz gevşeyince gidersin"diye cevap verdi. Bu şahıs Yahya'yı evinde bir gece misafir ettikten sonra korkarak Abdülmelik b.Bişr b. Mervan'a götürdü ve ona "Yusuf b. Ömer, Yahya'yı yakalarsa öldürür" dedi. Abdülmelik, Emevilerden olmasına rağmen Zeyd'in affedilmesi taraftarıydı. Yahya'yı bir müddet evinde gizledi. Yahya, arama çalışmaları azalınca babasının taraftan olan bir grup insanla birlikte Horasan'a hareket etti[128].

Yahya önce Horasan yolu üzerinde bulunan Medâin'e, oradan Rey şehrine, burada bir müddet kaldıktan sonra da Serahs'a gitti. Burada da Yezid b. Ömer (bazı rivayetlerde

(126) et-Tâberî, VII, 189.
(127) et-Tâberî, VII, 189; Ayrıca bkz.: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 247.
(128) et-Tâberî, VII, 189.

Amr)'in evinde altı ay ikamet etti. Bu esnada Muhakkime (Hariciler)'den[129] bir gurup, Benî Ümeyye ile savaşmak üzere ona bîat etmek istediler. Yahya buna istekli göründü. Ancak Yezid b. Ömer, "Babandan ve onun ailesinden uzaklaşan bir toplulukla nasıl işbirliği yapar, savaşırsın?" diyerek onu engelledi. Yahya Serahs'ten Belh'e geldi; burada Harîş b. Amr b. Davud'un evinde ikamet etmeye başladı. Hişam b. Abdilmelik'in ölümüne ve Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in tahta geçişine kadar burada kaldı[130].

Yusuf b. Ömer, Yahya'nın kaldığı yeri öğrenince Horasan valisi Nasr b. Seyyar'a onun yakalanmasını ve kendisine gönderilmesini emretti. Nasr bu konuyu Belh âmili Akîl b. Ma'kıl el-İclî'ye havale etti. Akîl, Yahya'yı evinde barındıran Harîş'i tutuklayarak sorguya çekti. Ancak Harîş her şeyi inkar etti ve hatta "Yahya ayağının altında olsa dahi onu teslim etmiyeceğini" söyledi. Bunun üzerine Harîş'e şiddetli bir şekilde işkence yapıldı. Babasının işkence görmesine tahammül edemiyen oğlu Kureyş b. Harîş, Akîl'e Yahya'yı teslim etti. Akîl, Yahya'yı ve yanında bulunan Yezid b. Ömer ile, ona Kûfe'den yola çıkışından itibaren arkadaşlık yapan bir şahsı Nasr b. Seyyar'a teslim etti. Nasr bunları derhal hapse attı ve durumu Yusuf b. Ömer'e bildirdi. Yusuf da durumu Velid b. Yezid'e haber verdi. Velid, Nasr b. Seyyar'a bir maktup yazarak Yahya'nın ve arkadaşlarının serbest bırakılmasını emretti. Nasr Yahya'ya "Allah'tan korkmasını ve fitne çıkarmaktan kaçınmasını" tenbih etti ve ona binek ve yol harçlığı vererek Velid b. Yezid'e gitmesini emretti. Yahya Belh'den çıkarak önce Se-

(129) el-Bağdadî, 55-60.

(130) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 260-261; el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 146-147; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 5.

rahs'a, oradan da Tûs'a geldi. Nasr b. Seyyâr bu iki şehrin idarecilerine haber göndererek Yahya'nın buralarda ikamet etmesine müsade edilmemesini ve onu bir âmilin diğerine teslim etmesini istedi[131]. Yahya buralarda Benî Ümeyye'ye, halife Velid'e, Irak valisi Yusuf b. Ömer'e dil uzatmaya ve onları kötülemeye başladı. Nişabur'a geldiğinde buranın âmili Amr b. Zürâre'ye teslim edildi. Amr ona iyi davrandı ve bin (bir rivayete göre beş bin) dirhem verdi. Yahya, hudut şehri Beyhak'a geldiğinde Yusuf b. Ömer'in kendisini öldürmesinden korktu ve daha ileriye gitmeye cesaret edemedi. Burada kendisine uyulmasını istediği da'vetini yayınladı[132]. Kendisine yetmiş kişi icâbet etti. Amr b. Zürare'nin yanına geri döndü ve ona Belh'e gitmek istediğini söyledi. Burada bir müddet ikamet etti. Beyhak'a uğrayan bir grup tüccarın hayvanlarına, adamlarına binek temin etmek maksadıyla el koydu ve ücretlerini de ödedi[133]. Amr b. Zürâre durumu Nasr b.Seyyâr'a yazdı. Nasr, Hasan b. Zeyd ve Abdullah b. Kays'ın idaresinde onbin kişiden oluştuğu söylenen bir orduyu Yahya'ya karşı gönderdi. Yahya, bu orduyu hezimete uğrattı ve hatta Amr b. Zürâre, meydana gelen çarpışmada öldü. Yahya bu savaşta pekçok silah ele geçirdi[134]. Daha sonra Yahya, Herat üzerinden Cürcan'a gitti. Burada kendisine katılanlar oldu ve adamlarının sayısı yüz elli (*Umdetü't-Tâlib'e* göre beş yüz) kişiye ulaştı. Bu sırada Cüzcan'da âmil olarak

(131) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 261; et-Taberî, VII, 228-229; el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 147-148.

(132) C. Van Arendork "Yahya b. Zeyd", *İA*, XIII, 350.

(133) el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 149.

(134) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 261-262; et-Taberî, VII, 229; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 271.

Hammad b. Amr es-Suğdî (el- Isfahânî'ye göre Saîdî) bulunuyordu.

Amr b. Zürâre'nin öldürüldüğünü ve Yahya'nın Cüzcan'a gittiğini öğrenen Nasr b.Seyyâr, Suriyeli ve Horasanlı askerlerden oluşan sekiz bin kişilik bir kuvveti onun üzerine sevketti. Üç gün süren savaşta Yahya'nın yanındakiler ve en sonunda alnına atılan bir okla kendisi öldürüldü. Nasr'ın komutanlarından Sevre b. Muhammed el-Kindî,Yahya'nın kafasını keserek eşyalarını yağmaladı; hatta gömleğine varıncaya kadar herşeyini aldığı söylenir[135]. Yahya'nın başı Nasr b. Seyyâr'a gönderildi. Nasr da onu Yusuf b. Ömer'e, o da Velid b. Yezid'e gönderdi. Başı Şam'da teşhir edilirken cesedi Cüzcan'da asıldı. (Ramazan 125/Temmuz 743). Cesedin burada Abbâsî hareketinin ortaya çıkışına kadar kaldığı, bu hareketin Horasan'daki liderlerinin onu indirdikleri, kefenleyip namazını kıldıktan sonra defnettikleri rivayet edilir[136].

Yahya'nın intikamını almak Ebû Müslim'e nasip oldu. Ebû Müslim Emevîlerin sicil defterlerini ele geçirince Yahya'nın kimler tarafından öldürüldüğünü tespit etti. Yahya'nın kafasını kesen Sevre b. Muhammed el-Kindî'yi ve ona ok atarak öldüren Şahsı yakalayarak ellerini ve ayaklarını kesti; sonra da astı. Bundan sonra Yahya'nın öldürülüşüne iştirak edenleri yakalatarak öldürttü[137]. Hatta Ebû

(135) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 262; et-Taberî, VII, 230; el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 140-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 272; Ahmed b. Ali el-Haseni, *Umdetu'l-Tâlib fî Ensâbi Âl-i Ebî Tâlib*, tah. Nizâr Rıza, Beyrut 1390, 209.

(136) el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 262; Ziriklî, IX, 179.

(137) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 483-484; el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 262; el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 150; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 272; İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber*, III, 104-105.

Müslim, Yahya'nın intikamını almayı kendisi için bir görev telakki etmiştir.

Zeyd b. Ali ve Yahya b. Zeyd'in öldürülmeleri, Abbâsî propagandacılarına güzel bir fırsat verdi. Abbâsî propagandacıları, özellikle Yahya'nın öldürülmesinden sonra Horasan'da Âl-i Beyt'in intikamını almak üzere faaliyet yapma imkanını buldular[138]. Yahya'nın öldürülmesi Horasanlılar üzerinde o derece tesir bıraktı ki, bölgede bu yıl içinde doğan çocuklara Yahya adı verilmişti. el-Mes'ûdî, onun kabrinin ziyaret mahalli olduğunu bildirmektedir[139].

4. Abdullah b. Muaviye İsyanı

Abdullah b. Muaviye, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in torunudur. Medine'de doğup büyümüştür. Ancak kaynaklarda doğumu ve hayatının ilk dönemi hakkında geniş bilgi mevcut değildir. 126/743 yılında barış istemek üzere kardeşleri ile birlikte Kûfe valisi Abdullah b. Ömer Abdülaziz'in yanına gitmiş ve burada kendi adına bîat alarak 127/744 yılında isyan etmiş, daha sonra Horasan'a giderek ayaklanmasını bu bölgede devam ettirmiş ve 129/746 da öldürülmüştür. Bu bakımdan, onun hayatı ile ilgili bilgiler, daha ziyade son derece hareketli geçen ömrünün son üç yılı ile alâkalıdır.

Abdullah b. Muaviye'nin Kûfe'ye gidişi ve ayaklanmaya teşebbüsüyle ilgili olarak et-Taberî, başlıca iki rivayet nakletmektedir. Ali b. Muhammed'in Âsım b. Hafs et-Temîmî ve diğerlerinden naklettiği bir rivayete göre Abdul-

(138) Yusuf el-Işş, 290.

(139) el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 225.

lah b. Muaviye Irak valisinden bağış istemek üzere Kûfe'ye geldi. Başlangıçta gayesi isyan etmek değildi. Burada Temîmli Şebes b. Rib'î'nin torununun kızlarından biriyle evlendi. Kûfe'de kabileler arasında çekişmeler ortaya çıkınca Kûfeliler Abdullah b. Muaviye'ye: "Halkı kendine davet et! Benî Hâşim hilâfete Benî Mervan'dan daha lâyıktır" diyerek onu kendi adına bîat almaya teşvik ettiler. Bunun üzerine Abdullah b. Muaviye gizlice halktan bîat almaya başladı. Bu sırada Kûfe'de değil de Hîre'de oturan Irak valisi Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Muaviye'ye bîat etmiş olan İbn Damre el-Huzâî'yi elde ederek onu hasmına hile yapmaya razı etti. Buna göre iki taraf arasına meydana gelecek savaşta İbn Damre kasıtlı olarak yenilgiye uğrayacaktı. Abdullah b. Muaviye durumdan haberdar olduysa da bu planı bozmaya muvaffak olamadı. Çarpışmada Abdullah b. Muaviye'nin ordusu dağıtıldı ve kendisi Kûfe'ye döndü. Burada tutunamadığını anlayınca Medâin'e gitti. Kûfelilerden bir grup, Medâin'i gelerek ona bîat ettiler. Abdullah b. Muaviye Hulvân ve Cibâl bölgesinde hakimiyet te'sis etti[140].

Ma'mer b. Müsennâ'dan gelen ikinci rivayete göre Abdullah b. Muaviye'nin Abdullah b. Ömer'e muhalefetinin ve onunla savaşmasının sebebi ve olayın gelişmesi şöyledir: Abdullah b. Muaviye, kardeşleri Hasan ve Yezid'le birlikte Abdullah b. Ömer b. Abdilaziz'in yanına gittiler. Neha'a vardıklarında, burada oturan azatlılan Velîd b. Saîd'e misafir oldular. Abdullah b. Ömer bunlara ikramda bulundu, hediyeler verdi ve onlara günlük üçyüz dirhem tahsis etti. Bu uygulama Yezid b. Velid'in ölümüne kadar devam

(140) et-Taberî, VII, 302-303; Ayrıca bkz.: el-Ezdî, *Târihu'l-Mevsıl*, 66-67.

etti. Yezid'in ölümü, yerine İbrahim b. Velid 'in geçmesi ve daha sonra da Mervan b. Muhammed'in bu sonuncuyu tahtdan indirip halife olmasıyla Emevi Hanedan'ı arasında bir dizi iç çekişmeeler yaşandı. Bu çekişmeler sebebi ile ve bu arada Kûfe'de kabileler arasında meydana gelen mücadeleler yüzünden bütün eyalet yöneticileri gibi Abdullah b. Ömer'in otoritesi de sarsıldı.Valinin bu za'afını gören Şiîler, Abdullah b. Muaviye'yi başlarına geçirdiler. Bu işi ilk organize eden şahıs Benî İcl'in azatlısı Hilâl b. Ebi'l-Verd idi ki Şiîler mescidde toplanarak Abdullah b. Muaviye adına ona bîat ettiler. Velîd b. Saîd'in evinden Abdullah'ı alarak vilayet konağına getirdiler ve valinin kardeşi Asım b. Ömer'i binadan uzaklaştırdılar. Kûfeliler Abdullah b. Muaviye'ye gelerek bîat etmeye başladılar. Asım b. Ömer derhal Hîre'ye giderek durumu kardeşine bildirdi. Abdullah b. Muaviye'ye bîat edenler arasında Ömer b. Gadbân b. el-Kaba'serî, Mansur b. Cumhur ve İsmail b. Abdullah el-Kasrî bulunuyordu. Bunlara ilaveten Kûfe'de bulunan bazı Şamlılar da ona bîat etmişlerdi. Bu arada Medain'den gelip bîat edenler de oldu. Bîat işi tamamlanınca Abdullah b. Muaviye, Hîre'ye, Abdullah b. Ömer'in üzerine yürüdü. Vali, yanında bulunan Suriyeli askerlerle ona karşı çıktı. (Muharrem 127/Ekim-Kasym 744). Meydana gelen savaşta Abdullah b. Muaviye'nin yanındakiler kaçtılar ve Kûfe'ye döndüler. Sadece Rabîa kabilesi Zeydiyye fırkası mensupları kahramanca çarpıştılar. Sonunda Rabîa, kendisi, Zeydiyye Abdullah b. Muaviye için, takip edilmemek ve diledikleri yere gitmek üzere eman aldı. Abdullah b. Muaviye Kûfe'den ayrıldı. Önce Medâin'e daha sonra Horasan'a gitti[141].

(141) et-Taberî, VII, 304-309; Ayrıca bk.: Halife b. Hayyât, *Tarih*, 375.

Kûfe'de yenilgiye uğrayan Abdullah b. Muaviye, buradan Medâin'e gitti. Medâinliler ona bîat ettiler. Bir gurup Kûfeli de ona katıldı. Cibâl bölgesi, Hulvân, Kûmis, Isfahân ve Rey şehirlerini içine alan geniş bir bölgede hakimiyet te'sis etti. Bölgeye hakim olunca Isbahân'da ikamet etmeye başladı. Daha sonra Istahr'a geçerek kardeşi Hasan'ı Cibâl bölgesine, diğer kardeşi Yezid'i de Fârîs bölgesine vali tayin etti. el-Isfahânî,onun kardeşleri Hasan'ı Istahr'a, Yezid'i Şiraz'a, Ali'yi Kirman'a, Salih'i de Kum şehri ve çevresine tayin ettiğini kaydetmektedir[142]. Abdullah b. Muaviye'nin taraftarları arasında başta Kûfeli Mevâlî olmak üzere Şeybân b. Abdülaziz önderliğindeki Hâricîler; Ebû Cafer El-Mansûr, Abdullah b. Ali ve İsa b. Ali gibi Abbâsîler[143]; Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik, Amr (bazı rivayetlerde Ömer) b. Süheyl b. Abdülaziz gibi Emevîler ve Mansur b. Cumhur gibi Benî Ümeyye hanedanına küsmüş olan kimseler de bulunuyordu. Abdullah b. Muaviye görev isteyene görev veriyor, bağış isteyene de ihsanda bulunuyordu. Bu arada vergi toplamaya başladı. İbn Habîb, Abdullah b. Muaviye'nin para bastırdığını ve üzerine "De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum."[144] âyet-i kerimesini yazdırdığını kaydetmektedir[145]. Onun para bastırması, müstakil bir devlet kurma yolunda atmış olduğu ciddi bir adım olması açısından son derece önemlidir.

Yezid b. Ömer b. Hübeyre, Abdullah b.Ömer b. Abdilaziz'in yerine Irak valisi tayin edilince Âmir b. Dubâre'yi

(142) el-Isfehânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 157.
(143) el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 107.
(144) 42/Şûrâ, 23.
(145) İbn Habîb, *Esmâu'l-Muğtâlîn*, 189.

Abdullah b. Muaviye'ye karşı gönderdi. Diğer taraftan Ma'n b. Zâide komutasında bir ordu daha sevketti. Merv-i Şâzân'da meydana gelen savaşta Abdullah b. Muaviye yenilgiye uğradı, ancak Ma'n ona dokunmadı. Ebû Leheb oğullarından bir şahıs öldürüldü ve pek çok esir alındı. Âmir b. Dubâre bu esirlerin çoğunu öldürdü. Abdullah b. Muaviye'nin yanında bulunan Benî Ümeyye mensupları kaçtılar. Geriye kalan esirler Irak valisine gönderildi. Abdullah b. Muaviye kardeşleriyle birlikte Horasan'a kaçtı (129/746-747). Âmir b. Dubâre, esirler arasında bulunan Abdullah b. Abbas'ın torunu Abdullah b. Ali'yi sorguya çekti ve "Emîru'l-Mü'min'e muhalif olduğunu bildiğin halde Abdullah b. Muaviye'nin yanına niçin geldin?" diye sordu. O da "Borcum vardı, onu ödemek için geldim" diye cevap verdi. Abdullah b. Muaviye'yi kötüledi ve onun adamlarını, aralarında sapık ilişkiler kurmakla suçladı. Orada bulunan Harb b. Katan el- Hilâlî Abdullah b. Ali hakkında şefaatçi oldu. Âmir b. Dubâra, Abdullah b. Muaviye'nin durumunu haber vermek üzere onu Irak valisine gönderdi[146].

Aynı yılda, Horasan'da Abbâsî hareketi başlamıştı. Horasan'a kaçan Abdullah b. Muaviye, burada Abbas oğulları adına faaliyette bulunan Ebû Müslim'den ilgi ve yardım göreceğini ümit ediyordu. Bu sebeple Ebû Müslim'e, kendisini himaye etmesi için edebî değeri olan bir mektup yazdı[147]. Ancak beklediği ilgiyi bulamadığı gibi üstelik hapse atıldı.

---

(146) et-Taberî, VII, 371-374; el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 156-157.

(147) el-Isfahânî, *el-Eğânî* (Ebyârî), XII, 4396.

İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre bu sırada Herat yakılarına gelen Abdullah b. Muaviye, Ebû Müslim'in buradaki görevlisi Mâlik b. Heysem el-Huzâî'ye müracaat ederek Ebû Müslim'in faaliyetine katılmak istediğini bildirdi. Mâlik ona "Soyunu söyle, seni tanıyalım"diye sordu. Abdullah kendisini tanıtınca Mâlik "Abdullah ve Ca'fer, Rasûlüllah'ın ailesinin isimlerindendir. Fakat onların isimleri Arasında Muaviye ismi olduğunu bilmiyoruz" karşılığını verdi. Abdullah ona şu açıklamayı yaptı: "Dedem, Muaviye'nin yanında bulunduğu sırada babamın dünyaya geldiği haber verilmiş. Muaviye babama kendi ismini vermesini dedemden istemiş, o da bu isteği yerine getirince Muaviye yüz dirhem mükafat vermiş." Bunun üzerine Mâlik "Pis bir ismi az bir para mukabilinde satın almışsınız. Ebû Müslim'in davasında senin her hangi bir hakkın olduğu kanaatinde değilim"dedi ve durumu derhal Ebû Müslim'e bildirdi. Ebû Müslim, Abdullah'ın yanındakilerle birlikte yakalanıp hapsedilmesini emretti. Daha sonra, Ebû Müslim'den, Abdullah'ın kardeşleri Hasan ve Yezid'in serbest bırakılıp kendisinin öldürülmesini emreden bir mektup aldı. Bunun üzerine Abdullah b. Muaviye öldürüldü, namazı kılınarak defnedildi. İbnü'l Esîr, devamla, onun kabrinin Herat'ta bulunduğunu ve bir ziyaret mahalli olduğunu bildirmektedir[148].

Kaynaklarda Abdullah b. Muaviye'nin öldürülmesiyle ilgili başka rivayetler de mevcuttur. İbn Habîb, onun hapsedildiğini ve hapishanede ölü bulunduğunu kaydetmektedir[149]. el-Isfahânî ise bu konudaki görüşleri sıralayarak, bir taraftan onu Ebû Müslim'in zehirleterek öldürttüğünü

(148) İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 373.

(149) İbn Habîb, *Esmâu'l-Muğtâlîn*, 189.

ve başını Âmir b. Dubâre'ye, Âmir'inde Mervan'a gönderdiğini söyleyenlerin bulunduğunu; diğer taraftan bazılarının da Ebû Müslim'in onu canlı olarak Âmir b. Dubâre'ye, onun da Mervan'a gönderdiğini söyleyenlerin bulunduğunu; diğer taraftan bazılarının da Ebû Müslim'in onu canlı olarak Âmir b. Dubâra'ya teslim ettiğini, onun da Abdullah b. Muaviye'yi öldürerek başını Mervan'a gönderdiğini söylediğini kaydetmektedir[150]. Mamafih, Abdullah b. Muaviye'nin öldürülmesinde Ebû Müslim'in rolünün bulunduğu açıktır. Ebû Müslim onu kendisine veya Abbâsîlere rakip gördüğü için veya el-Isfahânî'nin belirttiği gibi Abbâsî davetini baltaladığı için öldürtmüştür. Nitekim aynı müellife göre Ebû Müslim, Abdullah b. Muaviye'nin mektubu kendisine ulaştığında onu yere atmış ve şöyle demiştir: "O elimizde hapiste olduğu halde arkadaşlarımızı ve bize itaat edenleri aleyhimize ifsat etti. Hapisten çıkar da başımıza geçerse bizi mahveder[151].

Abdullah b. Muaviye'nin öldürülmesi ile sonuçlanan ayaklanmanın seyrini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, onun isyan sebebi üzerinde durmak istiyoruz . Kaynaklar, Abdullah b. Muaviye'nin Kûfe'ye başlangıçta isyan maksadıyla gitmediğini, ancak daha sonra gelişen olaylar karşısında Kûfelilerin teşvikiyle ayaklanma hareketine giriştiğini kaydetmektedirler. Nitekim, Kufeliler: "Halkı kendine davet et! Benî Hâşim hilafete Benî Mervan'dan daha layıktır" diyerek, halktan kendi adına bîat almaya teşvik etmişlerdir. el-Isfahâni de Kufelilerin ona "İsyan et! Sen bu işe diğerlerinden daha layıksın" dediklerini kaydetmektedir[152]. Şu kadar varki, hilafete hiç rağbet etmeyen bir şahsın sadece halkın teşvik veya tahrikiyle böyle bir harekete teşebbüs etme-

(150) el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 158.
(151) el-Isfahânî, *el-Eğânî* (Ebyârî), XII, 4397.
(152) el-Isfahânî, *el-Eğânî* (Ebyârî), XII, 4394.

yeceği ortadadır. Şayet Abdullah b. Muaviye hilafet makamına geçmeye arzu etmesiydi, bîat için gelenlere bir mazeret ileri sürerdi. En azından kendisine sonsuz ikramda bulunan Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz'e vefasızlık yapamayacağını belirtir ve halkın bu isteğini geri çevirebilirdi. Nitekim Benî Hâşim'den bu şekilde davrananlar olmuştur. Bu bakımdan, biz bu ayaklanmada Kufelilerin onu isyana teşvikinin tek amil olmadığı kanaatindeyiz. Üstelik Abdullah b. Muaviye'nin daha Medine'de iken giriştiği bazı faaliyetlerden, onun böyle bir harekete liderlik yapabilecek fikirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, Medine'de iken Ehl-i Beyti savunan ve Benî Ümeyye'ye hücüm eden şairleri desteklemiştir. Benî Haşim'i öven ve Benî Ümeyye'yi kötüleyen şiirleri ile meşhur Kümeyt b. Zeyd el-Esedî Medine'ye geldiğinde Abdullah b. Muaviye onu mükafatlandırmak istemiş ve Benî Hâşim'in evlerini tek tek dolaşarak "Ey Benî Hâşim! İnsanlar sizin faziletlerinizi söylemeyip, sustukları bir sırada Kümeyt sizinle ilgili şiirler söyledi ve kendisini Benî Ümeyye'nin hedefi haline getirdi. İmkânınız ölçüsünde ona yardım edin" demiştir. Bunun üzerine yüzbin dirhem değerinde para ve eşya toplanmış, hatta kadınlar zinetlerini bağışlamışlardır. Abdullah b. Muaviye bunları Kümeyt'e takdim etmiş, fakat o almayarak sahiplerine iade edilmesini istemiştir. Abdullah b. Muaviye bu arada Kümeyt'den halk arasında kargaşalık çıkarmaya yarayacak ve Benî Haşim'in de bundan istifade edebileceği Mudar-Yemen asabiyetini tahrik etmesini istemiş; bunun üzerine Kümeyt, Nizâr kabilelerini övüp, Yemen kabilelerini kötüleyerek Yemen-Mudar çekişmelerini alevlendirmiştir[153].

(153) el-Mes'udî, *Mürûc*, III, 243. Kümeyt'in hayatı ve fikirleri ile, Emevî-Hâşimî çekişmesinin şiire yansıması hakkında geniş bilgi için, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin 36. ve 37. sayılarında yayınlanan "Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyyât'ı" I ve II adlı makalelerimize bakılabilir.

Öyle anlaşılıyor ki, Abdullah b. Muaviye daha Kûfe'ye yerleşmeden önce Medine'de iken de Hâşimî- Emevî çekişmeleriyle ilgilenerek, olayların içinde aktif rol oynuyor ve Benî Hâşim yanlısı hareketleri destekliyordu.

Bu bakımdan onun Kûfe'ye gelmeden önce siyasetle ilgilendiğini ve Kûfe'ye gittiğinde ayaklanmaya sadece bura halkının teşvikiyle teşebbüs etmediğini söyleyebiliriz. Şu halde Abdullah b. Muaviye'nin daha Medine'de iken, ortam müsait olduğu takdirde isyana teşebbüs edebilecek fikirlere sahip olduğunu ve Benî Ümeyye'nin hilafetten uzaklaştırılarak yerine Benî Hâşim'in iktidara gelmesi inancını taşıdığını söylememiz mümkündür.

Acaba Abdullah b. Muaviye'nin Abbâsî propagandasıyla alakası var mıdır? el-Isfahânî, Abdullah b. Muaviye'nin Kûfe'de Muhammed ailesinden râzı olunan bir şahıs (er-Rızâ min Âl-i Muhammed) adına kendisine bîat etmeye davet ettiğini, Kûfelilerden bir grubun ona bîat ettiğine ve bazılarının da "Çoğumuz bu aile ile öldürüldü. Bizden kimse kalmadı" diyerek onu reddettiğine dair bir rivayet nakletmektedir[154]. Bunun yanında, aynı müellif bir başka rivayette onun şehirlere mektup yazarak halkı "Muhammed ailesinden râzı olunan bir şahısa" değil kendi adına bîata davet ettiğini kaydetmektedir[155]. Ancak ikinci rivayetteki bîat talebinin Kûfe'den ayrıldıktan sonra, Medâin'de veya Cibâl bölgesinde veya Horasan'da gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Şu halde Abdullah b. Muaviye kendi liderliğini ilan etmekle ve ona bîat hususunda taraftarları arasında herhangi bir ihtilaf meydana gelmemekle bera-

(154) el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 155.

(155) el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 157; a. mlf. *el-Eğânî* (Ebyârî), XII, 4395.

ber, taraftarları arasında Abbas oğullarından bazılarının bulunduğu dikkate alınacak olursa, Abbâsî hareketinin parolası olarak karşımıza çıkan bu davet şeklinin o zamanlar yaygın hale geldiğini ve Abdullah b. Muaviye'nin de bundan istifade etmiş olabileceğini söylemek mümkündür[156].

Abdullah b. Muaviye'nin etrafında toplanan ve onu imam tanıyan bir grup vardı ki, bunlara, Abdullah b. Muaviye'nin büyük dedesi Câfer Tayyâr'ın lakabı olan 'Zü'l-Cenâheyn'e nisbetle Cenâhiyye denilmiştir. Bu gruba göre ilâhî ruh, Hz. Adem'den itibaren peygamberlere intikal etmiş, Hz. Peygamberden Ali'ye, ondan da üç oğluna (Hasan, Hüseyin,Muhammed) geçmiş ve nihayet Abdullah b. Muaviye'ye ulaşmıştır. Böylece hem ulûhiyet ve hem de peygamberlik gücü Abdullah'da toplanmıştır. Bu grup, Abdullah'ın kendi taraftarlarına gaybı bildiğini söylediğini ve "İlim benim kalbimde mantarlar ve yeşil otların bitmesi gibi bitmektedir" dediğini iddia eder. Cenâhiye mensuplarının tenâsühe inandıkları, kıyameti, cennet ve cehennemi inkâr ettikleri, haramları helal kabul ettikleri, ibadetleri ise Ali ailesi mesuplarından bazılarına bağlılık gösterme tarzında anladıkları kaydedilmektedir[157]. Ancak Abdullah b. Muaviye'ye tabi olan bu grubun, onun sağlığında bu gibi İslâm dışı anlayış ve davranışları benimsediğini gösteren kesin delil bulunmadığı gibi, kendisinin bunları tasvip edip etmediği de bilinmemektedir. Bununla beraber, onların siyâsî desteğini temin etmek için bu gibi yanlış fikirlere müsamaha gösterdiği de söylenmektedir. Bu noktadan hareketle Abdullah b. Muaviye'nin, kendisine ve taraftarlarına esas teşkil edecek açık ve tutarlı bir fikir

(156) Hasan Onat (Ankara 1983), 135.
(157) el-Bağdâdî, 189-190.

sistemine sahip olmadığı söylenebilir. Ölümünden sonra bazıları onun ölmeyip hayatta olduğunu, bazıları ise öldüğünü, fakat ruhunun Hârisiyye'nin reisi İshak b. Zeyd b. Hâris el-Ensârî'ye geçtiğini iddia etmişlerdir[158].

Nevbahtî'nin verdiği bilgiye göre[159] Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra onun taraftarları (Hâşimiyye)ndan bir grup, Ebû Hâşim'in kendisinden sonra Abdullah b. Muaviye'ye vasiyyet ettiğini; ancak Abdullah o zaman küçük bir çocuk olduğu için bu vasiyeti o büluğ çağına erinceye kadar saklamış ve Abdullah b. Muaviye'ye vermek üzere Salih b. Müdrik'e verdiği iddia etmektedir.

Abdullah b. Muaviye zındıklıkla da suçlanmıştır. Ancak kanaatimizce o, bizzat kendisi böyle bir vasfa sahip olmamakla birlikte, çevresindeki bazı şahısların zındıklıkla suçlanan Umâre b. Hamza ile yazışma yaptığı ve Mutî b. İyas adlı şahısla dost olduğu bildirilmektedir. Onun bir arkadaşı, vardı ki o,"İnsan bakla gibidir. Öldükten sonra tekrar dirilmez" derdi. Bu sebepten bu adama "el-Baklî" denilirdi. Mansur halife olunca bu şahsı öldürtmüştür. Adı geçen kişiler Abdullah b. Muaviye 'nin yakın arkadaşlarıydı. Onun emniyet kuvvetlerinin başında "Kays" adlı bir şahıs bulunuyordu ki bu şahıs Allah'a inanmazdı[160].

Görüldüğü gibi Abdullah b. Muaviye'ye gerek hayatında ve gerekse ölümünden sonra bazı aşırı gruplar ve şahıslar tarafından asılsız isnatlarda bulunulmuştur[161]. Onun

---

(158) K.V. Zettesteen, "Abdullah Muaviye", *İA*, I, 36; E. Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Muaviye", *DİA*, I, 119.

(159) en-Nevbahtî, 32.

(160) el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 153; a. mlf., *el-Eğanî* (Ebyârî), XII, 4397.

(161) Abdullah b. Muaviye'nin ölümünden sonra taraftarlarının fırkalara ayrılışı ve bu fırkalar için bkz.: en-Nevbahtî, 34 vd.

bizzat kendisinin İslâm dışı fikirlere sahip olduğunu ve bu uğurda mücadele verdiğini görmüyoruz. Onun etrafında çok karmaşık bir topluluk bulunduğunu ve bu topluluk içinde aşırı fikirlere sahip bazı şahısların ve fırkaların bulunduğunu ve onlar tarafından istismar edildiğini söyleyebiliriz.

5. Abbâsî Hareketi

Emevî iktidarı, Benî Hâşim'in Abbasî kolunun 100/718-719 yılında başlatıp kararlı bir şekilde yürüttüğü hareket sonucunda 132/750 yılında yıkıldı. Burada biz, Abbâsî Hareketine geçmeden önce, bu hareketin başlamasından evvel, yani hicrî birinci yüzyılda Abbas Ailesi'nin siyâsî olaylar karşısındaki tutumunu ve Emevîlerle ilişkilerini ele almak ve daha sonra da bu hareketi değerlendirmek istiyoruz.

Abbas oğullan, Hz. Ali dönemi hariç, hîcrî birinci yüzyıl boyunca, siyâsî ve askerî alanlarda ciddi rol oynamamışlardır. Nitekim bu asırda onlara nisbet edilen örgütlü bir hizip teşekkül etmediği gibi, bu ailenin, Şîa, Hâricîler ve Zübeyrîler gibi gruplardan birisine topluca dahil olduğu ve desteklediği de görülmemektedir.

Abbâsîlerin kendisine nisbetle anıldığı Abbas b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet makamına talip olmamıştı. Hatta o, kendisine bîat etmek isteyen Ebû Süfyan'a elini uzatmamıştı. Hz. Abbas bu arada Hz. Ali'ye bîat edilmesi için çaba sarfetmişti. Hz. Abbas 32/652 yılındaki vefatına kadar ilk üç halife ile iyi ilişkiler içinde bulunmuş ve onlardan saygı görmüştü. Hz. Abbas'ın oğlu Abdullah'ın da babasının tavrına benzer bir tutum sergilediği görülmektedir. Hz. Ömer, Abdullah b. Ab-

bas'ı Hıms valiliğine tayin etmek istemiş, fakat o kabul etmemişti[162]. Abdullah b. Abbas, Hz. Osman tarafından 36/656 yılında hac emîri tayin edildi. Hz. Ali hilafet makamına geçince Abdullah b. Abbas derhal bîat etti ve ona faaliyetlerinde yardımcı oldu[163]. Hz. Ali'nin safında Cemel ve Sıffîn savaşlarına iştirak etti. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya Abbas'ın diğer oğullarını da çeşitli vilayetlere vali olarak atadı. Daha sonra Abdullah b. Abbas siyasetten uzaklaştı ve kendini ilme verdi. Hilafet makamına Muaviye b. Ebî Süfyan geçtikten sonra Abdullah onun yanına gitti. Yezid'in idaresinde Kostantiniyye seferine katıldı (49/669)[164]. Alioğullarıyla son derece iyi ilişkiler içinde bulundu. Hz. Ali taraftarlarının ısrarlı daveti üzerine Kûfe'ye doğru yola çıkan Hz. Hüseyin'e engel olmak istediyse de ona sözünü dinletemedi. Kerbelâ fâciasını haber alınca son derece üzüldü. Harre Vak'ası'nda Medinelilerin tutumunu hoş karşılamadı[165]. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de halifeliğini ilan edip halk kendisini halife olarak tanıdığı zaman Abdullah b. Abbas ona bîat etmedi ve Muhammed b. Hanefiyye ile birlikte Tâif'e sürgün edildi[166]. Abdülmelik b. Mervan halife olunca (65/684-685) Şam'a giderek ona bîat etti. Sonra Tâif'e döndü ve orada vefat etti (68/687-688)[167].

Abdullah b. Abbas, vefatından önce oğlu Ali'ye Abdülmelik'in yanına gitmesini vasiyet etmişti. Abdullah, oğlu-

(162) el-Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 330.
(163) et-Taberî, V, 15.
(164) et-Taberî, V, 232.
(165) Halife, *Tarih*, 237.
(166) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 253-254.
(167) İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 123.

na vasiyetinde Benî Abdimenâf'a mensup olan Benî Ümeyye'nin kendi ailesine Benî Esed'e mensup olan Abdullah b. Zübeyr'den daha yakın olduğunu açıklamış[168] ve dolayısıyla Benî Ümeyye'nin yönetimini Benî Esed'e tercih ettiğini belirtmişti. Bu vasiyet üzerine Ali b. Abdullah b. Abbas, babasının vefatından sonra Şam'a gitti ve burada Abdülmelik b. Mervan tarafından son derece iyi karşılandı. Şam'da bir ev inşa etti[169]. Onun, Abdülmelik'in nezdindeki itibarının halk tarafından kıskanılıp huzursuz olmasından endişe ettiği için Şam'a yerleşmediği ve halife'nin de görüşünü alarak Humeyme'ye gittiği ve oraya yerleştiği de söylenmektedir[170]. Abdülmelik, Ali b. Abdullah'a ikramda bulunur, onunla sohbet eder ve isteklerini yerine getirdi[171].

Abdülmelik'ten sonra hilâfet mamamına geçen Velid, Ali b. Abdullah'a iyi davranmadı; onu rahatsız etti ve hatta birkaç defa dövdürdü. Ali b. Abullah Abülmelik b. Mervan'ın boşadığı Lübâbe bt. Abdullah b. Ca'fer ile evlenmişti. Buna kızan Velid, Ali'yi dövdürmüştür[172]. Bunun dışında onu dövdürmesine sebep olan bir başka olay vardır ki, bu olay Emevîlerle Abbâsîler arasında çekişmenin başlayış noktasını göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Ali b. Abullah'ın hilâfetin kendi oğullarına geçeceğine dair bazı sözler sarfettiği Velid'in kulağına gitmiş ve onu yol ortasında dövdürmüştür. Bir şahıs onu sopayla döverken bir diğeri de "Bu, yalancı Ali b. Abdullah'tır" diye bağın-

(168) el-Isfahanî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 1420.

(169) el-Belâzürî, III, 53.

(170) *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 154.

(171) el-Belâzürî, III, 74.

(172) *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 138-139.

yordu. Onları gören bir adam yanlarına yaklaşarak Ali b. Abdullah'a kendisini niçin dövdüklerini ve niçin yalancı dediklerini sormuş ve o da şu cevabı vermiştir:

"Bu iş (hilâfet) benim oğullarıma geçecek, şeklindeki sözüm onların kulağına gitmiş[173]."

Sonunda Velid b. Abdülmelik 95/713-714 yılında Abbâsî Âilesi'ni Şam'dan uzaklaştırarak Humeyme'ye gönderdi. Onlar Emevî Devleti'nin yıkılışına kadar burada yaşadılar[174]. Ali b. Abdullah, Süleyman b. Abdülmelik döneminde rahatsız edilmedi. Bu halife onu Şam'a iade etti. Ali daha sonra Humeyme'ye dönerek orada yaşamaya devam etti[175]. Ömer b. Abdülaziz, Benî Hâşim'in hepsi gibi Ali b. Abdullah'a de iyi davrandı. Onun zamanında başlayan Abbâsî hareketi Hişam b. Abülmelik zamanında gelişmişti. Hişam, Abbâsi hareketini başlatan ve onun zamanındaki lideri olan Muhammed b. Ali'ye iyi davranmamıştır. Ancak Hişam, Ali b. Abdullah'ın, Velid döneminde olduğu gibi, Hilafet'in kendi oğullarına intikal edeceğine dair sarfettiği bazı sözleri ciddiye almamış; bunu onun yaşlılığına ve aklî dengesinin bozukluğuna bağlamıştır[176]. Ali b. Abdullah 118/736'da Humeyme'de vefat ettiğinde[177] Abbâsî propagandası Kûfe ve Horasan'da yayılmış bulunuyordu.

Abbâsî hareketinin başlaması, Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah'la ve Hâşimiyye Fırkası ile yakından alakalı olduğu için burada önce bu hususa temas etmek istiyoruz.

---

(173) *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,* 139; İbn Hallikân, III, 276.
(174) İbn Hallikân, III, 278.
(175) el-Belâzürî, III, 78.
(176) İbn Hallikân, III, 276.
(177) el-Belâzürî, III, 79.

81-98/700-716 yılları arasında Kûfe'de Hâşimiyye fırkası teşekkül etmişti[178]. Bu tarihler, Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümü ile oğlu Ebû Hâşim'in ölüm tarihleri arasındaki süredir. Muhammed b. Hanefiyye 81/700 'de ölmüştü. Fırka bu adı Ebû Haşim Abullah'tan[179] veya bizzat Hâşimîlerin ceddi Hâşim b. Abdimenaf'tan almıştır. Ebû Hâşim'in faaliyetleriyle ilgili bilgilerimiz malesef son derece azdır. Fakat babasından sonra bir grubun onu imam olarak tanıdığı muhakaktır. Ebû Hâşim'in yanına Horasan'dan da gelip gidenler okuyordu. Hâşimiyye, Kûfe'de Ebû Hâşim'e davet eden tek fırkadır. Aynı zamanda Kûfe'deki diğer fırkalar Emevî iktidarı tarafından keşfedilip liderleri idam edilirken bu fırka gizliliğini muhafaza etmiştir[180].

Ali b. Abdullah'ın oğlu Muhammed ile Ebû Hâşim arasında sıkı bir irtibat mevcuttu. Hatta Muhammed'in Ebû Hâşim'in talebeleri arasında bulunduğu görülmektedir. Nitekim Ali b. Abdullah, oğlu Muhammed'i Ebû Hâşim'den ders almak üzere Medine'ye göndermiştir[181].

98/716-717 yılında Ebû Hâşim Suriye'ye yaptığı bir seyahatten Hicaz'a dönerken uğradığı Humeyme'de, Ali b. Abdullah'ın evinde vefat etti. Bu olay Hâşimiyye için yeni bir lider doğurdu. Çünkü rivayete göre Ebû Hâşim, ölümünden önce haklarını, Humeyme'de Muhammed b. Ali'ye devretmişti. Bu devir işi doğru olsun veya olmasın, fazla önemli değildir. Bu, Hâşim'in imâmet konusundaki

(178) el-Eş'arî, 21; eş-Şehristânî, I, 291 vd.; Van Vloten, 54 vd.
(179) en-Nevbahtî, 30-31.
(180) Şa'ban, 199.
(181) Atvân, *Tarih*, 166.

haklarını devralması ve bu hadise ile birlikte Kûfe'deki Hâşimiyye teşkilatını teslim almasıdır. Rivayetlere göre Ebû Hâşim ona hakkını devrettiği gibi Kûfe'deki adamlarının isimlerini de vermiş ve onlarla nasıl temas kurabileceğini bildirmiştir[182].

Bu devir işi fiilen 98/716-717 yılında gerçekleşmiş olmakla beraber, bir hazırlık safhasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha halife Velid zamanında 95/713-714 yılından önce Ali b. Abdullah'ın hilafetin kendi oğullarına intikal edeceğine dair bazı sözler sarfettiğini, bu sebepten dayak yediğini ve Humeyme'ye sürgün edildiğini biraz evvel kaydetmiştik. Acaba Ali b. Abdullah'ın daha henüz Ebû Hâşim'in hakkını Muhammed b. Ali'ye devretmeden önceki sözlerinin kaynağı ne idi? Onun bu sözlerinin sadece bir temenniden ibaret olduğuna ihtimal vermiyoruz. Kanaatimizce Ali b. Abdullah ve oğulları kendilerini bu işin içinde 98/716-717 yılında bir anda bulmuş değillerdi. Muhtemelen Muhammed b. Ali, Ebû Hâşim'in yanında bulunduğu sıralarda onun faaliyetlerine yakından muttali olmuştu. Ebû Hâşim, kendisinden sonra yerine geçecek bir oğlu bulunmadığı için[183] belki de yerine Muhammed b. Ali'yi bırakmayı tasarlamıştı ve bu hususu onunla konuşmuştu. Muhtemelen, aile içinde konuşulan bu konuyu Ali b. Abdullah, Velid zamanında açığa çıkarmış ve sağda solda söylediği sözler halifenin kulağına kadar gitmişti.

---

(182) ez-Zübeyrî, 75; İbn Sa'd, V, 328; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 217; el-Ya'kûbî, II, 297; el-Belâzürî, III, 80; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 308-309; el-Isfahânî, *Mekâtil*, (Beyrut 1987), 123-124; en-Nevbahtî, 30-31; Van Vloten, 56.

(183) *Ahbârı'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 177.

Bazı rivaletlerde Ebû Hâşim'in Süleyman b. Abdilmelik tarafından zehirletildiği nakledilirken[184] bazı rivayetlerde ise onun kimsenin müdahelesi olmadan kendi eceliyle öldüğü kaydedilmektedir[185]. Ki biz bu ikinci grup rivayetleri gerçeğe daha yolun bulduğumuzu burada belirtmek istiyoruz.

Ebû Hâşim'in vasiyyeti ister doğru ve isterse uydurulmuş olsun Abbas oğulları ve taraftarları hilafetteki haklarını savunmak için bu vasiyete dayanmışlardır. Nitekim Mansur zamanına kadar onlar hilafetin kendilerine bu yolla intikal ettiğini söylüyorlardı. Kaynaklarda, Keysâniyye'den bir fırkanın, Ebû Hâşim'den sonra imamın Muhammed b. Ali olduğuna, çünkü Ebû Hâşim'in Şam'dan dönerken Humeyme'ye uğradığına ve vefat ettiği burada Muhammed b. Ali'ye vasiyyet ettiğine, Muhammed'in de oğlu İbrahim'e, onun da Ebü'l Abbas'a, onun da Mansur'a vasiyyet ettiğine ve imametin Abbas oğulları arasında birinden diğerine intikal ederek Mansur'a kadar geldiğine inandıkları kaydedilmektedir[186].

Abbas oğulları taraftarı olan Râvendiyye fırkası Ebû Hâşim'in vasiyyeti konusunu reddederek hilâfetin Abbas oğullarına cedleri Abbas b. Abdilmuttalib yoluyla geldiğini iddia etmişler ve Hz. Peygamber'in, amcası Hz. Abbas'a vasiyyet ettiğini yaymışlardır. Onlara göre Hz. Muhammed,

---

(184) el-Ya'kûbî, II, 297; el-Belâzürî, III, 80; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 308; el-Isfahânî, *Mekâtil* (Beyrut 1987), 124; İbn Ebi'l-Hadîd, XV, 238; İbn Hallikân, III, IV; 188; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 44.

(185) ez-ZÜbeyrî, 75; İbn Sa'd, V, 328; Halife, *Tarih*, 316; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 217; *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 178, 183, 188; İbn Hallikân, III, IV, 187; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 16; İbnü'l-İmâd, I, 166.

(186) el-Eş'ârî, 21; en-Nevbâhtî, 30-31; eş-Şehristânî, I, 291.

Hz.Abbas'ı halife tayin etmiş, Hz. Abbas, oğlu Abdullah'a, o da Oğlu Ali'ye, o da oğlu Muhammed'e devretmek suretiyle babadan oğula intikal ederek Mansur'a kadar gelmiştir[187].

Halife Mehdî de Ebû Hâşim'in vasiyyeti fikrini kabul etmemiş ve imametin Abbasoğullarına Abbas b. Abdilmuttalib yoluyla geldiğini, çünkü Hz. Muhammed'in mirasına en layık ve insanlar arasında ona en yakın kişinin Abbas olduğunu söylemiştir[188].

Muhammed b. Ali'nin, faaliyetlerinde Ebû Hâşim taraftarlarından istifadesi o derecede büyük çaplı olmuştur ki, Abbâsî da'veti Ebû Hâşim taraftarlarıyla başlamış, Muhammed b. Ali ve oğlu İbrahim, Irak'a tayin ettikleri ve Horasan'a gönderdikleri propagandacılarını onlar arasından seçmişlerdir[189].

Ebû Hâşim'in imamet hakkını Abbas oğullarına devretmesi, Alioğullarının tamamının hilafet davasından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Çünkü onlardan büyük bir grup hilafetin kendi hakları olduğunu savunmaya devam etmişlerdir. Nitekim Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya, Abbasî da'vetinin tüm hızıyla devam ettiği bir sırada bu iddia ile ortaya atılmışlar ve Benî Ümeyye'ye karşı isyan etmişlerdir. Abbasî Devleti'nin kurulmasından sonra da Alioğullarının sık sık isyana teşebbüs ettikleri görülmektedir[190].

---

(187) el-Eş'ârî, 21; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 252; et-Taberî, VII, 505; el-Bağdâdî, 277; en-Nevbahtî, 47. Aynca Râvendiyye'den imâmetin Ebû Hâşim'in vasiyeti ile Muhammed b. Ali'ye geçtiğini söyleyenler de vardır. Bkz.: el-Bağdâdî, 32.

(188) *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 165.

(189) Atvân, *Tarih*, 170; a. mlf. *Mebâdî*, 197. Bu propagandacılar için bk.: *Alıbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 182 vd.

(190) Bu isyanlar için bkz. el-Belâzürî, III (Mahmûdî), 92 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 529 vd; 560 vd.

Humeyme'de oturan Muhammed b. Ali, sağlam ve gerçekçi bir ihtilal planı hazırlayarak bu hareket için Horasan'ı merkez olarak seçti. Liderlerinin vefat ettiğini ve davetin Muhammed b. Ali'ye geçtiğini öğrenen Ebû Hâşim taraftarları Humeyme'ye gelerek ta'ziyetlerini bildirdiler, yeni imamlarını tebrik ettiler ve ona bağlılıklarını arzettiler. Muhammed b. Ali onların samimiyetini anlayınca kendilerine, uyacakları kuralları ihtiva eden bir yazı verdi. Propaganda için İslâm dünyasını değerlendirdi. Kûfe ve çevresinin Ali ve onun oğullarının taraftarları; Basra'nın Osmâniyye, el-Cezîre bölgesinin Hâricî, Şam halkının Benî Ümeyye taraftan olduğunu, Mekke ve Medine halkının ise Ebubekir ve Ömer'den başkasını düşünmediklerini belirtti. Bu sebepten propaganda için en elverişli yerin Horasan olduğunu söyledi ve adamlarına burayı tavsiye etti[191]. Dikkatleri Humeyme üzerine çekmemek için, Horasan'da faaliyetlerini sürdürecek olan propagandacıların Humeyme yerine Kûfe ile irtibat kurmalarını söyledi[192]. Muhammed b. Ali, böyle bir tedbire, Benî Ümeyye'nin dikkatini çekmemek için başvurmuştu. Ayrıca propagandacılara seyahatlerinde ana yolları tercih etmelerini, tüccar kılığında faaliyet sürdürmelerini ve mümkün olduğu kadar Humeyme'ye geliş ve gidişleri azaltmalarını tembih etti[193].

Muhammed b. Ali, 100/718-719 yılında Benî Hâşim'in azatlısı Meysere'yi Irak'a; Muhammed b. Huneys, İkrime b. Serrâc (Ebû Muhammed es-Sâdık) ve Hayyân el-Attar'ı propaganda maksadıyla Horasan'a gönderdi. Horasan

(191) Ibn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 1, 204.
(192) et-Taberî, VI, 353.
(193) Abdullah b. Ali el-Müsnid, 61.

bölgesine gidip propaganda yapan bu görevliler, kendilerine olumlu cevap veren kimselerin mektupları ile Meysere'nin yanına döndüler. Meysere bu mektuplan Muhammed b. Ali'ye gönderdi[194]. Bu arâda, Ebû İkrime es-Serrâc, bu on iki nâkîb[195] ve 70 dâî (propagandacı) seçti. Muhammed b. Ali onlara uyacakları kuralları belirten bir yazı gönderdi[196]. Muhammed b. Ali bunun, Peygamberlerin ve Hz. Muhammed'inki gibi dinî bir davet olduğunu belirtiyordu. On iki nâkibi Benî İsrail konseyine[197], yetmiş kişiyi Hz. Musa'nın seçtiği yetmiş kişiye[198] ve Hz. Peygamber'in Akabe'de görüştüğü yetmiş kişiye ve onların arasından 12 kişi seçmesine[199] benzetiyordu[200].

Kûfe, Abbasî propagandasının ve gizli faaliyetinin bir bakıma merkezi durumundaydı. Burada Abbasî propagandasının temsilciliğini Meysere el-Abdî (102-105/720-723)[201], Bukeyr b. Mâhân (105-127/723-744)[202] ve Ebû Seleme el-Hallâl (127-132/744-750)[203] yaptılar. Muhammed b. Ali, davetin "Muhammed Âilesinden razı olunan bir şahıs (er-rızâ min Âl-i Muhammed)[204] adına yapılma-

(194) et-Taberî, VI, 562; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 53-54; Wellhausen, *Arap Devleti*, 240.

(195) İbn Habîb, *el-Muhabber*, 465; el-Belâzürî, III, 116; et-Taberî, VI, 562; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 53-54.

(196) et-Taberî, VI, 562.

(197) 5. Mâide, 12.

(198) 7. A'raf, 155.

(199) et-Taberî, VII, 107-108.

(200) *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 215-216; Van Vloten, 58.

(201) ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 332.

(202) ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 334.

(203) et-Taberî, VII, 329.

(204) es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid, Beyrut, 1988, 312; Atvân, *Mebâdî*, 93.

sını emretti. Bu sloganı seçmesinde kendisini ele vermemek için ihtiyatlı davranmak istemesinin yanında, Ali taraftarlarının gönlünü hoş tutma düşüncesi de yatıyordu. Çünkü bu slogan, hem Ali ve hem de Abbasoğullarını içine alıyordu. Şüphesiz Muhammed b. Ali, Alioğulları ve taraftarlarının hilafete talip olduklarının ve bu makama Alioğullarından birisini getirmek istediklerinin bilincindeydi. Dolayısıyla Ali taraftarları Abbasî da'veti için Benî Ümeyye'den daha az tehlikeli değillerdi. İşte Muhammed b. Ali bu sebeple davetin adına davete yapılan kimsenin isminin zikredilmediği genel ve müphem bir ifadeyle yapılması gerektiğini düşündü ve adamlarına bu doğrultuda propaganda yapmalarını emretti[205].

Horasan'da tüccar kılığında faaliyet gösteren bu kültürlü, bilgili ve ihlaslı davetçilerin ve nâkîblerin en çok işledikleri ve üzerinde durdukları hususlar, Araplarla Arap olmayanların eşitliği, Benî Hâşim'in fazileti ve hilafet konusundaki hakları idi. Davetçiler aynı zamanda Emevîlerin hatalarını anlatıyorlar ve onları İslâm'ı önemsemeyen dünya hükümdarları olarak tavsîf ediyorlardı[206].

Horasanlılar genelde Abbasî poragandacılarını himaye etmekle, yardımcı olmakla ve onları maddi ve manevi yönden desteklemekle birlikte Emevî valilerine onları ihbar edip, yakalatanlar da oluyordu. Nitekim valiler zaman zaman bu propagandacılardan bazılarını yakalayıp işkence yapmışlar ve hatta öldürmüşlerdir. Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî 107/725'te bir grup davetçiyi yakalamış; birisi hariç hepsinin ellerini ve ayaklarını kestirmiş ve

(205) Yusuf Huleyf, *Hayâtü'ş-Şi'r fi'l-Kûfe ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sânî li'l-Hicre*, Kahire 1968, 97.

(206) Ahmed Çelebi, 38.

sonra da çarmıha gerdirmiştir. Aynı şekilde 108/726, 109/727, 113/731 ve 118/736 yıllarında da öldürülen davetçiler oldu[208]. Esed b. Abdullah ikinci valiliği sırasında da 117/735 yılında bunlardan bir grubu yakalatarak, bazısının ellerini kestirdi ve astırdı; bazısını da hapse attırdı[209].

Şüphesiz Horasan'da Abbasî hareketinin geliştiğine dair bilgiler, Emevî halifelerinin kulağına kadar gidiyordu. Nitekim Hişâm b. Abdülmelik, hilafetinin ilk yıllarında kendisini sık sık ziyarete gelen Muhammed b. Ali'ye ikramda bulunduğu, bol bol bahşiş verdiği ve son derece iyi davrandığı halde ilerleyen yıllarda ona soğuk davranmaya, huzuruna kabul etmemeye, onunla alay etmeye ve hatta sert davranmaya başladı[210]. Abbasî hareketi genişledikçe tedirgin olmaya başlayan Hişam, Muhammed b. Ali'ye son derece kin ve nefret duymaya başladı[211]. Bir ara onu ve oğulların hapse attırmak istediyse de, yakın adamlarından el-Ebraş el-Kelbî, bunun iyi sonuç doğurmayacağını söyleyerek Hişam'ı bu fikirden vazgeçirdi[212]. Muhammed ise faaliyetlerini inkar ediyor ve halifenin duyduklarının dedikodudan ibaret olduğunu söylüyordu[213].

Muhammed b. Ali 125/743 yılında öldü. Ölmeden önce oğlu İbrahim'i halefi tayin etmişti. Bundan sonra "el-

(207) et-Taberî, VII, 90-100; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 136.

(208) et-Taberî, VII, 43, 49, 88.

(209) et-Taberî, VII, 107; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 38; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 143, 189, 190, 197-198.

(210) *Ahbârı'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 172.

(211) el-Ya'kûbî, II, 322; el-Belâzürî, III, 86.

(212) el-Belâzürî, III, 85.

(213) el-Ezdî, 47.

İmâm"[214] lakabıyla tanınan İbrahim'in döneminde Abbâsî propagandası yoğunlaştı ve eylem safhasına geçildi. O, 126/744 yılında Bükeyr b. Mâhân'ı Horasan'a gönderdi. Bükeyr, Horasanlılara Muhammed'in öldüğünü ve yerine İbrahim'in geçtiğini duyurdu ve onlara İbrahim'in mektubunu verdi. Bunu kabul eden Horasanlılar, topladıkları malları, İbrahim'e götürmesi için Bükeyr'e teslim ettiler[215].

Bu arada Ebû Seleme'ye üç siyah bayrak verilerek bunları Horasan'a götürmesi istendi. Ebû Seleme Horasan'a giderek, Bayrakların birincisini Merv'e, ikincisini Cürcan'a, üçüncüsünü de Mâverâünnehir'e teslim etti ve Horasan'da dört ay kaldıktan sonra Kûfe'ye döndü[216]. "Muhammed Âilesi'nin Veziri" diye lakablandırılan Ebû Seleme, Bükeyr b. Mâhân'ın 127/744-745'te ölmesi üzerine Abbâsilerin tam yetkili temsilcisi ilan edildi ve durum Horasan'a bildirildi[217]. İbrahim b. Muhammed Humeyme'de ikamete devam etti. Daha önce Abbâsî davetine kazandırılan Ebû Müslim, 128/745-746'da Horasan'daki hareketin başına tayin edildi[218].

Ertesi yıl Ramazan ayının sonuna doğru isyan başlatıldı. Ebû Müslim, Hac Sûresi'nin 39. ayetini okuyordu: "Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kâdirdir." 1. Şevval 129/15 Haziran 747'de Huzâa köylerinden birisi

(214) el-Mes'ûdî, *et-Tenbih*, 309; İbn Hallikân, IV, 187.
(215) et-Taberî, VI, 294.
(216) *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 245.
(217) et-Taberî, VII, 329.
(218) el-Belâzürî, III, 121; et-Taberî, VII, 344.

olan Sefîzenc'de Abbâsîler adına ilk hutbe okundu[219]. Ebû Müslim, hareketine devam ederek 9 Cemâziyelevvel 130/15 Ocak 748'de Merv'e girdi. Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ertesi gün şehirden kaçtı[220].

Bu arada Nasr b. Seyyar, halife Mervan'a ve Irak valisi Yezid b. Ömer b. Hübeyre'ye mektup yazarak Ebû Müslim'in hareketini ve İbrahim b. Muhammed'e davet ettiğini bildirerek yardım istediyse de onlar bu esnada Hâricilerle savaşmakla meşgul olduklarından, Nasr beklediği askerî desteği sağlayamadı[221]. Daha sonra Nasr, Rebîülevvel 131/Kasım 748'te Hemedân yakınındaki Sâve'de öldü[222]. 130/748 yılında Kahtabe b. Şebîb'in komutan tayin edildiği Abbâsî ordusuna Horasan şehirleri birer birer teslim oldular. Buradaki Emevî hakimiyetine son verildi. Kahtabe ile Yezid b. Ömer arasında Muharrem 132/ Ağustos 749'da Zâb suyu kenarında meydana gelen savaşta Emevî ordusu yenildi, Yezir b. Ömer Vâsıt'a kaçtı. Bu sırada Kahtabe'nin bilinmeyen bir sebepten dolayı ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Hasan'ın Komutasındaki Abbâsî ordusu Kûfe'ye girdi. 10 Muharrem 132/30 Ağustos 749'da Nuhayle'de Ebû Seleme el- Hallâl'a Hasan b. Kahtabe ve Kûfe halkı "Âl-i Muhammed'den Râzı olunan şahıs" adına bîat ettiler[223].

Bu arada Muharrem 132/Ağustos 749'da Mervan b. Muhammed, İbrahim b. Muhammed'i Humeyme'de yakalattırarak Harran'a götürdü ve hapse attırdı; İbrahim Safer

(219) et-Taberî, VII, 355.
(220) et-Taberî, VII, 378-379.
(221) et-Taberî, VII, 369-370; *Alıbâri'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 310 vd.
(222) et-Taberî, VII, 404.
(223) el-Belâzürî, III, 138; et-Taberî, VII, 418.

132/Eylül 749'da burada öldürüldü[224]. İbrahim, muhtemelen Harran'a götürülmeden önce, kardeşi Ebü'l-Abbas'ı halefi tayin etmiş ve ailesiyle birlikte Kûfe'ye gitmesini emretmişti. Bunun üzerine Ebü'l-Abbas ve Humeyme'deki diğer Abbâsîler Kûfe'ye gittiler. Ebû Seleme el-Hallâl, onları karşılama ve şehre kabul etme hususunda yavaş davrandı. Sonunda Safer 132/Eylül 749'da şehre girdiler. Bunlar 14 kişi idiler[225]: Ali b. Abdullah'ın oğulları Davud, İsa,Salih, İsmail, Abdullah ve Abdüssamed; bunlara ilavetten Davud'un oğlu Musa; Muhammed b. Ali'nin oğulları Ebü'l-Abbas, Ebû Ca'fer, Yahya; Muhammed b. Ali'nin torunları Abülvehhâb b. İbrahim ve Muhammed; ayrıca İsa b. Musa b. Muhammed; ve Yahya b. Ca'fer b. Temmâm b. Abbas. Ebû Seleme, Abbasoğullarını Benî Hâşim'in mevlası Velid b. Sa'd'ın evinde misafir etti. İlginçtir ki, daha önce Emevîlere karşı isyan etmiş olan Abdullah b. Muaviye de Kûfe'ye geldiğinde aynı şahsın evinde konaklamıştı. Ebû Seleme Abbâsîlerin Kûfe'ye geldiğini kırk gün[226] veya iki ay gizledi[227]. Ebü'l-Abbas, ortaya çıkacakları zamanı her sorduğunda Ebû Seleme daha henüz zeminin müsait olmadığını, Benî Ümeyye taraftarlarının hâlâ savaşmaya devam ettiklerini ve Vâsıt'ın henüz fethedilmediğini söylüyordu. Asıl maksadı başkaydı. Çünkü Ebû Seleme, İbrahim b. Muhammed'in öldürüldüğünü duyunca hilâfeti Ali Âilesi'ne teslim etmek için teşebbüse geçmiş ve bu aileden

(224) et-Taberî, VII, 435 vd.; el-Ezdî, 121; el-Mesûdî, *et-Tenbîh*, 309; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 422; İbrahim b. Muhammed'in öldürülüşü için ayrıca bkz.: İbn Habîb, *Esmâü'l-Muğtâlîn*, 186-187, Atvân, *Tarih*, 320-322.

(225) es-Suyûtî, 313.

(226) el-Belâzürî, III, 139; et-Taberî, VII, 423, 430.

(227) el-Ya'kûbî, II, 345; el-Cehşiyârî, 85; el-Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 270.

Ca'fer es-Sâdık, Ömer b. Ali b. Hüseyin ve Abdullah b. Hasan b. Hasan'a mektup göndermişti. Fakat bunlar, Ebû Seleme'nin Abbasoğulları adına faaliyette bulunduğunu bildikleri için ona güvenemediler ve kendilerine yapılan bu teklifi reddettiler[228]. Ebû Seleme ise, Medine'den haber gelmesini bekliyor ve Abbasoğullarını oyalayarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Ebü'l-Abbas, Ebû Seleme'nin hilesini ve vefasızlığını anladı. Bu arada Ebû Humeyd Muhammed, Kûfe pazarı'nda rastladığı Abbasoğullarının kölesi Sâbık el-Hârezmî'den İbrahim b. Muhammed'in öldürüldüğünü, ve yerine Ebü'l-Abbas'ı tayin ettiğini ve Abbâsî Âilesi'nin Kûfe'ye geldiğini öğrendi. Sonunda Ebû Seleme Ebü'l- Abbas'a bîat etti[229].

Ebü'l-Abbas, 10 Rebîulâhir 132/26 Kasım 749'da ortaya çıktı ve 12 Rebîulâhir 132/28 Kasım 749'da önce emirlik sarayına ve oradan da Kûfe Camii'ne giderek Cuma hutbesini okudu; burada ona genel bîat yapıldı. Ebû Seleme ise yaptığı hareketinin cezasını hayatıyla ödedi; Ebü'l-Abbas onu önce affettiyse de daha sonra Ebû Müslim'le istişâre ederek ve onun onayını alarak Receb 13/Şubat 750'da Ebû Seleme'yi öldürttü[230].

B- *Abbâsî Devletinin Kuruluşu ve Benî Ümeyye'den İntikam Alınması*

Daha önce belirttiğimiz gibi, Ebû'l-Abbas 12 Rebîülâhir 132/28 Kasım 749'da Cuma günü Kûfe Camii'ne giderek burada hutbe okudu, Cuma namazını kıldırdı ve kendisi-

(228) el-Belâzürî, III, 139; el-Ya'kûbî, II, 349; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 268; el-Makdisî, VI, 66.

(229) el-Belâzürî, III, 140; el-Ezdî, 123; el-Makdisî, VI, el-Cehşiyârî, 86.

(230) el-Belâzürî, III, 154; et-Taberî, VII, 449; el-Cehşiyârî, 90; İbnü't-Tıktakâ, (Beyrut), 136.

ne umumî bîat yapıldı. Yeni halîfe Kûfe'den aynlarak bir müddet Hîre'de kaldıktan sonra 134/751-752'de[231] Enbâr'a yerleşti. Burayı imar ettirdi.Onun zamanında ve 145/762'de Bağdat'ın kuruluşuna kadar Mansur döneminde de Abbâsî Devleti'nin başkenti olan[232] bu şehre, ailenin ceddi Hâşim'e nisbetle "Hâşimiyye" denildi[233].

Bîat işi tamamlandıktan sonra Ebü'l-Abbas, vilayetlere kendi valilerini tayin etti. Kûfe'ye önce amcası Davud b. Ali'yi; daha sonra onu azledip yerine kardeşinin oğlu İsa b. Musa'yı; Basra ve çevresine amcası Süleyman b. Ali'yi ; Musul'a kardeşi Yahya b. Ali'yi tayin etti. Daha sonra Yahya'yı buradan alarak amcası İsmail b. Ali'yi tayin etti. el-Cezîre, Ermeniyye ve Âzerbaycan'a kardeşi Ebû Ca'fer'i; Medine, Mekke,Tâif, Yemâme ve Yemen üzerine amcası Davud b. Ali'yi; yine amcası Abdullah b. Ali'yi Kınnesrin, Hıms, Dımeşk ve Ürdün'e; bir diğer amcası Salih b. Ali'yi de Filistin'e tayin etti. Fâris Bölgesine de amcası İsa b. Ali'yi gönderdi. Horasan ve Cibâl Bölgesinde ise Ebû Müslim bulunuyordu[234].

Ebü'l-Abbas'a bîat edildikten ve valilerin tayin işi tamamlandıktan sonra yeni devletin idarecileri, Emevî Devri boyunca Benî Ümeyye'nin zulmüne maruz kalmış olan Hâşimîlerin intikamını almaya başladılar. Bu intikam son derece sert ve acımasız bir şekilde gerçekleşti. Abbâsîler bu suretle Benî Ümeyye'den hem öç almış ve hem de bu aile-

(231) İbnü'l-İmâd, I, 191.

(232) Streck, "Enbâr", *İA*, V/I, 265.

(233) el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 309.

(234) Halife, *Tarih*, 412-414; el-Yakûbî, II, 351-358; et-Taberî, VII, 458-460; el-Ezdî, 140, *Târîhu'l-Mevsıl*, 145, 156; el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 270; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 445; ez-Zehebî, *Tarih*, (121-140), 343-344.

nin hilafeti talep maksadıyla bir daha toparlanma imkanını ortadan kaldırılmış oluyorlardı. Bu sebeple her tarafta benî Ümeyye mensuplarını takip etmeye başladılar. Onlardan Endülüs'e kaçanlardan, gizlenenlerden ve henüz emzikte bulunan küçük çocuklardan başka kurtulan olmadı[235]. Ebü'l-Abbas, amcası Abdullah b. Ali'yi son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'le savaşmak üzere görevlendirdi. Abdullah b. Ali, Mervan'ı takip ederek Zap suyu kenarında onunla kaşılaştı. Burada meydana gelen savaşta Mervan'ın ordusu, sayıca üstün olmasına rağmen, yenilgiye uğradı ve Ümeyye ailesinden pekçok kişi öldürüldü. (11 Cemâziyelâhir 132/25 Ocak 750)[236]. Mervan kaçmayı başararak önce Musul'a, buradan da kendi ikamet mahalli olan Harran'a gitti. Burada Emevî valisi olarak Mervan'ın kardeşinin oğlu ve damadı Ebân b. Yezid b. Muhammed b. Mervan bulunuyordu. Bu arada Abdullah b. Ali onu takip ediyordu. Mervan burada yirmi gün kaldıktan sonra Abdullah'ın yaklaştığını duyunca aile efradıyla birlikte Kınnesrin'e, oradan Hıms'a ve burada birkaç gün kaldıktan sonra da Şam'a gitti. Şam'da vali olarak Mervan'ın bir başka damadı Velid b. Muaviye b. Mervan görevli idi. Mervan, Abdullah b. Ali'nin Şam'a yaklaşması üzerine burayı da terketmek zorunda kaldı.

Abdullah b. Ali, iki aylık bir kuşatmadan sonra Şam'a girdi. (10 Ramazan 132/22 Nisan 750). Onun Şehre savaşla (anveten) girdiği söylendiği[237] gibi, halka emân verdiği, fakat kapılar açılıp şehre girince sözünde durmadığı ve

(235) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 430; Ebü'l-Fidâ, I, 213.

(236) et-Taberî, VII, 434-435.

(237) el-Ya'kûbî, II, 346; et-Taberî, VII, 438; el-Ezdî, 135; *el-Bidâye*, İbn Kesîr, X, 45.

pek çok kişiyi öldürdüğü de kaynaklarda kaydedilir[238]. Abdullah b. Ali, burada üç saat katle müsade etti[239]; Askerler yağma yaptılar. Bu esnada ellibin kişinin öldürüldüğü rivayet edilir[240]. Velid b. Muaviye'nin yakalanıp öldürüldüğü rivayet edildiği gibi, onun Ebu'l -Abbas'a gönderildiği ve onun tarafından öldürülüp asıldığı da söylenmektedir[241]. Abdullah b. Ali, Benî Ümeyye'den Yezid b. Muaviye b. Mervan'ı ve Abdullah b. Abdilcebbar b. Yezid b. Abdilmelik'i Ebü'l Abbas'a gönderdi. Ebü'l Abbas bunları astırdı[242]. Bu arada Mervan'ın izini sürerek Şam'a giren Ebû Avn da burada pekçok Şamlıyı ve Mervan b. Hakem'in neslinden seksen kişiyi öldürdü[243]. Abdullah b. Ali cuma günü Şam Ümeyye Camii'nde bir hutbe okudu; Benî Ümeyye'nin zulmünü ve düşmanlığını anlattı. Onların Allah'ın dinini alay ve eğlence konusu yaptıklarını söyleyerek, helal saydıkları haramları, zulümleri ve günahları tavsif etti; terkettikleri hükümleri ve işledikleri suçları dile getirdi[244]. Burada onbeş gün kaldıktan sonra Filistin'e hareket etti[245].

Abdullah b. Ali, Ebû Futrus Nehri yanında bir grup Ümmeyyeliye önce emân verdi, fakat sonra ahdini bozarak bu Ümeyyelileri ve taraftarlarını öldürttü. (15 Zilka'de

(238) el-Ya'kûbî, II, 356; el-Makdisî, VI, 71; el-Mes'udî, *Müruc*, III, 261.
(239) el-Belâzürî, III, 104; et-Taberî, VII, 440; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 45.
(240) ez-Zehebî, *Târih*, (121-140), 338-339.
(241) el-Belâzürî, III, 104.
(242) el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 138; el-Mes'udî, *Müruc*, III, 261.
(243) ed-Dineverî (Âmir-Şeyyâl), 366; el-Makdisî, VI, 71; İbn Ebi'l-Hadîd, V, 212.
(244) el-Ya'kûbî, II, 356.
(245) et-Taberî, VII, 440.

132/25 Haziran 750). Bunların sayısı hakkında kaynaklarda yetmişiki[246], seksen[247] ve doksaniki[248] gibi farklı ve fakat birbirine yakın rakamlar verilmektedir. Burada öldürülen Ümmeyyeliler arasında Muhammed b. Abdilmelik, Yezid b. Hişam, Şemr b. Yezid b. Abdilmelik, Abdülvahid b. Süleyman b. Abdilmelik ve Saîd b. Hişam b. Abdilmelik bulunmaktadır[249].

Abdullah b. Ali'nin onlara önce emân verip sonra öldürmesi hakkında kaynaklarda başlıca üç sebepten söz edilmektedir. Birincisi, Abdullah b. Ali'nin intikam hırsıdır. Nitekim onun bunları öldürmeden önce Hüseyin b. Ali ve Zeyd b. Ali'nin öldürülmelerini hatırladığı ve onlara mukabil bu Ümeyyelileri öldürttüğü zikredilir[250]. İkincisi, tam bu esnada, Benî Ümeyye'den Ebû Muhammed Ziyad b. Abdullah b. Yezid b. Muaviye'nin ayaklandığına dair haberin Abdullah b. Ali'ye ulaşmasıdır. Bu şahıs "Emevi Devleti'ni tekrar kuracağı rivayet edilen kimse benim" diyerek hilafete talip olmuş ve Kınnesrin'de isyan etmiştir. O, bu arada bazı Ümmeyyelilerle de yazışmış ve ona olumlu cevap verenler de olmuştu. Bu Ümeyyelinin isyan ettiğine dair haber Abdullah b. Ali'ye ulaştığında, yanında bulunan Ümeyyelileri öldürmüş ve âsinin üzerine de yedi bin kişilik bir ordu göndermiştir. Bu ordu da Süfyânî'yi yenilgiye uğratmıştır[252].

---

(246) et-Taberî, VII, 443; ez-Zehebî, *Tarih* (121-140), 340.
(247) el-Ya'kûbî, II, 355; el-Ezdî, 139.
(248) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 430.
(249) el-Belâzürî, III, 103; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 139.
(250) el-Ya'kûbî, II, 355; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 139.
(251) el-Ya'kûbî, II, 354.
(252) el-Ya'kûbî, II, 169-170.

Kaynaklarda Abdullah b. Ali'nin bu Ümeyyelileri öldürmesine sebep olarak gösterilen üçüncü bir rivayet, Benî Hâşim taraftarı şairlerin Benî Ümeyye'yi öldürmesi için onu tahrik etmesidir. Nitekim bu şairlerden Şibl b. Abdullah, bir kaside okuyarak, emân verilen Ümmeyyelilerin boyunlarının vurulması için Abdullah b. Ali'yi tahrik etmiştir. Şibl, bu şiirinde Benî Ümeyye'nin öldürdüğü Hâşimilere karşılık olarak, yakalanan Ümeyyelilere kısas uygulanması gerektiğini savunmuştur. Benî Ümeyye tarafından öldürülen Hâşimilerden Hz. Hamza, Hz. Hüseyin, Zeyd b. Ali ve İmam İbrahim'i zikretmiştir. Bu kasidenin bazı beyitleri şunlardır:

"Mülkün temelleri, hür ve kahraman Abbas oğullarıyla sağlam hale geldi.

.....

Sakın gevşeklik göstererek Abdüşems'i affetmeye kalkışmayınız. Genç ihtiyar onların hepsini öldürünüz.

.....

Hüseyin'in ve Zeyd'in ölümünü ve el-Mihras suyunun yanındaki ölüyü (Hamza) hatırlayınız.

Harran'da Ğurbe ve Tenâs arasında öldürülen (İbrahim b. Muhammed)'i hatırlayınız".

Bunun üzerine galeyana gelen Abdullah b. Ali, yanında bulunan Benî Ümeyye'nin tamamını öldürmüştür[253].

Diğer taraftan, Abdullah b. Ali, Ebû Futrus'ta iken Ebü'l-Abbas'tan, bu sırada Mısır'a doğru kaçmış olan Mervan'ın Salih b. Ali tarafından takip edilmesini emreden bir mektup aldı. Bunun üzerine Salih b. Ali Zilka'de 132/Ha-

(253) İbn Ebi'l-Hadîd, VII, 139; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 430.

ziran 750'de buradan hareket ederek Mervan'ın izini sürmeye başladı. Onun önünden kaçan Mervan, Mısır'da "Bûsîr"[254] adlı yere vardı ve burada, saklandığı bir kilisede öldürüldü (132 sonu/Ağustos 750). Salih b. Ali, sonucu bir mektupla Halife Ebü'l-Abbas'a bildirdi. Bu mekupla şöyle diyordu:

"Biz Allah düşmanı el-Ca'dî'yi takip ederek onu, kendisi gibi bir Allah düşmanı olan Firavunun ülkesine gitmeye mecbur ettik ve burada öldürdük[255]."

Salih b. Ali Mervan'ın başını Yezid b. Hânî ile birlikte Ebü'l Abbas'a gönderdi[256].

Mervan b. Muhammed'le öldürülen Ümeyyeliler arasında Ömer b. Abdülaziz'in kardeşi Zebbân b. Abdülaziz de bulunuyordu[257].

Mervan'ın kızları, cariyeleri ve alınan diğer esirler Salih b. Ali'nin huzuruna götürüldü. Mervan'ın büyük kızı, kendilerini öldürmemesi için Salih b. Ali'ye yalvardı ve şunları söyledi:

"Ey Emîru'l-Mü'min'in amcası! Allah seni dünya ve ahirette korusun! Biz senin ve kardeşinin kızlarıyız. Bize zulmetmeyip de bağışlasanız."!

Salih b. Ali ona şöyle cevap verdi:

"Sizden ne bir kadın ve ne de bir erkek burakacağız! Baban daha dün kardeşimin oğlu İbrahim'i Harran'da hapis-

(254) Bûsîr, Mısır'da bir kaç yerin adıdır. Mervan'ın öldürüldüğü yerin, Feyyum'un çıkışındaki Bûsîr el-Melek olduğu söylenmekte ve bugün mezarı burada gösterilmektedir. (H. Becker, "Bûsîr", İA, II, 822).

(255) et-Taberî, VII, 441.

(256) et-Taberî, VII, 442.

(257) ez-Zehebî, *Tarih* (121-140), 425.

te öldürmedi mi? Hişam, Zeyd'i Horasan'da öldürülüp astırmadı mı? Zeyd b. Ali'nin hanımı Hîre'de Yusuf b. Ömer tarafından öldürülmedi mi? Yezid b. Muaviye, Hüseyin b. Ali'yi öldürmedi mi?..."[258]

Daha sonra kadınları öldürmekten vazgeçen Salih b. Ali, Mervan'ın kızlarına kendi oğullarıyla evlenmelerini teklif ettiyse de onlar kabul etmeyerek Harran'a gönderilmelerini istediler. Bu istekleri kabul edildi[259].

Ebü'l-Abbas, kendisine gönderilen Mervan'ın başını Kûfe'de astırdı[260]. Onun başının, Horasan'da teşhir edilmek üzere Ebû Müslim'e gönderildiği de söylenmektedir[261]. Ebü'l-Abbas'ın, Mervan'ın başı önüne konulduğunda secdeye kapandığı ve secdeden başını kaldırdığında şunları söylediği rivayet edilmektedir:

"Beni sana muzaffer kılan Allah'a hamdolsun! Artık ölsem de gam yemem. Hüseyin ve Alioğullarına mukabil Benî Ümeyye'den ikiyüz kişi öldürdüm. Hişam'ın cesedini amcamın oğlu Zeyd b. Ali'ye karşılık yaktım. Mervan'ı da kardeşim İbrahim'in yerine öldürdüm[262]".

Mervan'ın oğullarından Abdullah ve Ubeydullah, Salih b. Ali'nin elinden kurtularak Yukarı Mısır'a, oradan Nûbe'ye ve daha sonra da Habeşistan'a kaçtılar. Ubeydullah burada ölürken, Abdullah Kızıldeniz üzerinden gizlice

(258) el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 262.

(259) el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 263.

(260) el-Ya'kûbî, II, 351; et-Taberî, VII, 442; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 137; el-Makdisî, VI, 73; el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 271; İbn'ü Tıktakâ, Beyrut, 148; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 444.

(261) el-Makdisî, VI, 73.

(262) el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 271; Ayrıca bkz.: İbnü't-Tıktakâ, (Beyrut), 148; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 427.

Arap Yarımadasına geçerek Mekke'ye gitti. Burada ikamet ederken Abbâsîlere ihbar edildi. Ebü'l-Abbas zamanında hapse atılan Abdullah b. Mervan, Mansur, Mehdi ve Hâdi dönemlerinde yaklaşık otuzüç yıl hapiste kaldıktan sonra Harun Reşid zamanında serbest bırakıldı ve Bağdat'ta öldü. Onun, Harun Reşid veya Emîn zamanında öldüğü de söylenir[263].

Salih b. Ali, Mısır'da bulunan Benî Ümeyye mensuplarından pekçok kişiyi yakaladı. Bunlar arasında Mısır valisi Abdülmelik b. Mervan b. Musa ve kardeşi de bulunuyordu. Salih b. Ali, Benî Ümeyye taraftarlarından da pekçok kişiyi öldürdü. Bunların bir kısmını Irak'a gönderdi. Diğerleri Filistin'de bulunan Kalensüve'de katledildiler. Salih b. Ali, Abdülmelik b. Mervan'ı ve kardeşi Muaviye'yi önce affetti[264]. Ancak Kalensüve'de diğer Ümmeyyelilerle birlikte onları da katletti[265]. Kalensüve'de öldürülen Ümmeyyeliler arasında Asım b. Ebîbekir b. Abdilaziz b. Mervan, Amr b. Ebîbekir, Abdülmelik b. Âsım, Ebân b. Âsım, Mesleme b. Âsım, Amr b. Süheyl b. Abdilaziz b. Mervan, Amr b. Süheyl'in oğulları Yezid, Mervan, Ebân ve Esbağ bulunmaktaydı. Bunlar Mısır'dan Kalensüve'ye getirildikten sonra burada öldürüldüler.

Hicaz'da öldürülen Ümeyyelilere gelince, Ebü'l Abbas tarafından Mekke, Medine, Taif, Yemâme ve Yemen üzerine vali tayin edilen Davud b. Ali, Mekke'ye vardığında bir konuşma yaparak Benî Ümeyye'ye emân verdiğini, onların geçmişte yaptıklarını affettiğini açıkladı[266]. Fakat çok

(263) el-Ya'kûbî, II, 394; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh,* 301, 302.
(264) İbn Tağrıberdî, I, 323, 327.
(265) Yakût, IV, 392.
(266) el-Belâzürî, III, 87.

geçmeden ahdini bozdu. Şâir Sûdeyf b. Meymûn'un tahrikiyle hac mevsiminden sonra bazı Ümeyyelileri Mekke'de öldürdü. Bir kısmını da Tâif'e sürgün etti ve orada öldürüldüler. Diğer bir kısmı da hapse atıldı ve hapishanede öldüler[267]. Daha sonra Davud b. Ali, yanında Benî Hâşim ve Benî Ümeyye'ye mensup pekçok kimse olduğu halde Mekke'den Medine'ye hareket etti. Yolda konakladıkları bir sırada Haşimîler ve Emevîler onun etrafında oturuyorlardı. Şâir İbrahim b. Herme el- Kureşî, okuduğu bir kasidede Abbâsî Devleti'nin kurulması dolayısıyla valiyi kutladı ve zafere ulaşmalarından dolayı sevincini açıkladı. Benî Ümeyye'yi kötüleyerek onların suçlarını dile getirdi ve bu aileye olan kin ve öfkesini belirtti; Emevî Devleti'nin yıkılmasından dolayı sevindiğini açıkladı. Bunun üzerine hiddetlenen Davud b.Ali yanında bulunan Benî Ümeyye mensuplarını öldürdü[268].

Davud b. Ali Medine'ye ulaştıklarında Benî Ümeyye'nin Hicaz'daki kılıç artıklarını öldürmek maksadıyla topladı. Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan, onların öldürülmemelerini istediyse de o kabul etmedi ve hepsini katletti. Öldürülenler arasında Imrân b. Mûsâ b. Amr b. Saîd, Yahya b. Ümeyye b. Amr b. Saîd, İsmail b. Ümeyye b. Amr b. Saîd, Abdullah b. Anbese b. Saîd b. el- Âs, bu sonuncunun oğullan Muhammed ve İyâd, Eyyub b. Musa b. Amr b. Saîd bulunuyordu[269]. Davud b. Ali, Rebîulevvel 133/Ekim 750'de Medine'de öldü[270]. el-Mes'ûdî, Davud b.

(267) el-Ya'kûbî, II, 351-352.
(268) el-Isfahânî, *el-Eğânî*, (el-Ebyârî), IV, 1062; İbn Ebî'l-Hadîd, VII, 140.
(269) Halife, *Tarih*, 410; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 141.
(270) el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 141; ez-Zehebî, *Tarih* (121-140), 412.

Ali'nin Hicaz'da öldürdüğü Ümeyyelilerin sayısının seksen civarında olduğunu kaydetmektedir[271].

Musul halkı, Emevî yanlısı ve Abbâsî karşıtı olduğu için bunlardan pekçok kişi öldürüldü. Ebü'l-Abbas, Musul'a önce Has'am'ın Muhammed b. Sûl adlı bir azatlısını vali tayin etmiş, onikibin askerle buraya gelen bu valinin valiliğini Musullular reddetmişler ve kendilerine Arap asıllı ve özellikle Mühelleb ailesinden birisinin vali tayin edilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Muhammed b. Sûl onlara hücum ederek pekçok kimseyi öldürdü ve Dicle nehrine attı. Bu defa Ebü'l-Abbas oraya 133/750-751 yılında kardeşi Yahya b. Muhammed'i tayin etti. Yahya Musul'da oniki bin (bazı rivayetlerde onsekiz veya otuzbin) kişi öldürdü. Yahya'nın yaptığı bu hareketten Ebü'l-Abbas haberdar olunca onu azletti (134/751-752) ve yerine amcası İsmail b. Ali'yi tayin etti. Ona Musul halkına iyi davranmasını emretti ve öldürülenlerin diyetlerini ödedi[272].

Abdullah b. Ali, Zap savaşı'nda Mervan b. Muhammed'i yenilgiye uğrattıktan sonra Benî Ümeyye'nin ileri gelenlerinden oniki kişi, ordunun istirahate çekildiği yere gelerek onunla görüşmek istediler. Abdullah, önce silahlı adamlarını etrafa yerleştirerek onlara "Ben şapkamı yere vurduğum zaman ortaya atılıp saldırın"şeklinde talimat verdi. Bundan sonra Benî Ümeyye'nin huzuruna girmesine müsade etti. Onlar içeriye girinceye "Ey Hüseyin b. Ali! Ey Zeyd b. Ali! Ey Yahya b. Zeyd! Benî Ümeyye bana cevap veriyor da siz niçin cevap vermiyorsunuz?" dedi. Adamla-

(271) el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 301.

(272) el-Belâzürî, III, 281; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 145-147, 156; Ebü'l-Fidâ, I, 213; Atvân, *Tarih*, 433-434.

rı gizlendikleri yerden çıkarak Ümeyyelilerin üzerine saldırıp onları öldürdüler[273].

Süleyman b. Ali de Basra'da bir grup Ümeyyeliyi öldürttü. Bu Ümeyyelilerin üzerinde nakışlı ve pahalı elbiseler bulunuyordu. Onlar ayaklarından tutulup sürüklendiler, yollara atıldılar, hatta köpekler tarafından yenildikleri rivayet edilir[274]. Ebü'l-Abbas'a, Benî Ümeyye'den bazıları valiler tarafından yakalanıp gönderildiği gibi, bazısı da emân istemek üzere bizzat kendileri müracaat etmişti. Süleyman b. Hişam b. Abdilmelik iki oğluya birlikte Hîre'ye Ebu'l-Abbas'tan eman almak üzere gelmiş ve isteği kabul edilmiştir. Süleyman, Mervan b. Muhammed'e muhalif olduğunu ve onunla savaştığını belirtti. Süleyman'a yanında oturma izni veren Ebü'l-Abbas, onunla konuşur, sohbet eder ve ihtiyaçlarını karşılardı. Ancak Ebü'l-Abbas bir rivayette Ebû Müslim'in teşvikiyle[275] ve bir rivayete göre şair Südeyf'in tahrikiyle[276] Süleyman b. Hişam'ı ve oğullarını 134/751-752 yılında öldürmüştür[277].

Abbasîlerin katliamından Benî Ümeyye'nin erkeklerinin yanında bu ailenin kadınları da nasibini aldı. Abdullah b. Ali, Hişam b Abdilmelik'in hanımı Abde'yi öldürtmüştür. Olay şu şekilde cereyan etmiştir: Hişam'ın hanımı Abde bt. Abdullah b. Yezid b. Muaviye'nin Yakut ve inci ile süslenmiş değerli bir elbisesi Benî Ümeyye'nin hazine-

(273) el-Makdisî, VI, 71-73.

(274) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 431; Ebi'l-Fidâ, I, 213; İbnü'l-Verdî, I, 160-261.

(275) el-Belâzürî, III, 163.

(276) Ebu'l-Fidâ, I, 212.

(277) el-Ya'kûbî, II, 359-360; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 155, ez-Zehebî, onun 132/750 yılında öldürüldüğünü kaydetmektedir. Bkz. *Tarih* (121-140), 447.

siyle birlikte Abdullah b.Ali'nin eline geçmişti. Abdullah b. Ali, Benî Ümeyye'den aldığı malları halife Ebü'l-Abbas'a göndermiş, fakat bu elbiseyi yanında alıkoymuştu. Ebü'l-Abbas, kendisine Şam'dan gönderilen mücevherleri hanımı Mahzum kabilesinden Ümmü Seleme bt. Ya'kub'a verdi. Bu eşyalar içinden Hişam'ın hanımının elbisesi çıkmayınca Ümmü Seleme, kocasından onu getirtmesini istedi. Ebü'l-Abbas derhal amcasına mektup yazarak elbiseyi istedi. Bu defa Abdullah b. Ali, bir başka elbise gönderdi. Ebü'l-Abbas'ın hanımı gönderilen bu elbisenin Hişam'ın cariyesine ait olduğunu ve Abde'nin elbisesindeki bir adet yakutun dahi bu elbiseden kıymetli olduğunu belirtti; Abde'nin elbisesinin önünde ve arkasında kırmızı yakuttan iki hat bulunduğunu da ilave etti. Ebü'l-Abbas, Abdullah b. Ali'ye bir mektup daha yazdı. Fakat Abdullah, elbiseyi göndermemekte kararlı idi. Elbiseye kendisinin el koyduğunun anlaşılmaması için Abde'yi öldürmeye karar verdi. Nihayet onu bir grup Horasanlı ile birlikte Ebü'l Abbas'a gönderdi ve adamlarına da kadını yolda öldürmelerini emretti. Abde'nin öldürüldüğü günden sonra "Cübbü Abde" diye anılan yere vardıklarında Horasanlılar onu katlettiler. Abdullah b. Ali de, Ebü'l Abbas'a mektup yazarak Abde'yi kendisine gönderdiğini, ancak yolda bazı Arapların onu öldürdüğünü söyledi. Abdullah b. Ali böylece kendi hırsızlığını örtbas edebilmek için günahsız bir kadını öldürtmüş oldu. Ebû Müslim, Mansur zamanında Abdullah b. Ali ile savaşıp onu yenince mallarına el koydu. Bu mallar arasında Abde'nin bu elbisesi de vardı. Ebû Müslim onu Mansur'a gönderdi. Abbasî hazinesinde muhafaza edilen bu elbise, sonunda Harun Reşid'e intikal etti. Harun Reşid onu hanımı Zübeyde'ye hediye

etti. Zübeyde'nin onu gelinlik olarak giydiği söylenmektedir[278].

Abdullah b. Ali, Benî Ümeyye'den Benî Hâşim'in intikamını almak için sadece hayatta olanları öldürtmekle iktifa etmedi. Bunun yanında Emevî halifelerinin mezarlarını da eştirdi ve kemiklerini çıkarttı. Bunlardan bazısına ok atarken bazısına da sopa vurdurdu. Bir kısmını direklere astırdı ve sonra da yaktırarak küllerini savurttu. Kaynakların verdiği bilgiye göre o, Emevî halifelerinin mezarlarının eşilmesini emretti. İbn A'sem'e göre mezarların eşilmesiyle ilgili emir Ebü'l-Abbas'tan gelmiştir[279]. Muaviye'nin mezarında sadece bir çizgiden başka birşey bulunamadı. Yezid b. Muaviye'nin kabri kazıldığında onun ayak parmaklarının kemiklerine rastlandı. Abdülmelik b. Mervan'ın mezarından kafa kemikleri çıktı. Velid ve Süleyman'ın iskeletlerinden bazı kırıntılar bulunduğu görüldü. Hişam b. Abdilmelik'in cesedi sağlam çıktı ve kırbaçlandı. Mesleme'nin kafatası bulundu, Mezardan çıkartılan kemikler toplandı ve yakıldı. Ömer b. Abdilaziz'in kabrine ise dokunulmadı[280].

Benî Ümeyye'nin pek çoğu Abbâsîler tarafından katledilmekle birlikte, çeşitli vesilelerle bu katliamdan kurtulanlar da mevcuttur. Siyâsî, şahsî ve askerî sebeplerle öldürülmeyen ve serbest bırakılan Ümeyyelilerin başında Ömer b. Abdilaziz'in oğlu Abdülaziz bulunmaktadır. O, Davud b. Ali'den eman istemiş ve şunları söylemiştir: "Be-

(278) eş-Şâbeştî, 100-101; el-Ğazûlî, II, 139-140; Selâhuddin el-Münecciid, 17-20.

(279) İbn A'sem, IV, 368.

(280) el-Belâzürî, III, 104; İbn A'sem, IV, 368-369; el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 138; el-Makdisî, VI, 72; Ebu'l Fidâ, 212-213; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 45.

nim babam onların babaları gibi değildi. Sen onun sizlere davranışını biliyorsun". Davud b. Ali ona eman vermiş ve Ebü'l-Abbas'tan onun bağışlanmasını talep etmiştir. Ebü'l-Abbas da Davud b. Ali'nin talebini kabul etmiş ve Abdülaziz b. Ömer'e emân vermiştir[281]. Bu arada onun oğlu Âdem b. Abdilaziz de bağışlanmıştır. Ebân b. Yezid b. Muhammed b. Mervan, İbrahim b. Süleyman b. Hişam b. Abdilmelik, Muhammed b. Mesleme b. Abdilmelik, Abdullah b. Ömer el-Ablî el- Abşemî, Ebü'l-Abbas ve amcalarının bağışladıkları Emevîler arasında bulunmaktadırlar. Mansur, hilâfet makamına geçince bunları öldürmemiştir. Ancak Mansur onları kötülerdi[282] ve onları övenlere kızardı[283]. Hişam b. Abdilmelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muaviye Endülüs'e kaçmış ve doğuda yıkılan Emevi iktidarını burada ihyâ etmiştir. Kurtulanlar arasında Ebân b. Saîd'in neslinden kimseler de bulunuyordu. Bunlar, özellikle hadis rivayetiyle şöhret bulmuşlardır[284]. Bu arada Abbâsî katliamından kurtulan bazı Ümeyyeliler doğuda isyana teşebbüs etmişler; ancak bu isyanlar kısa sürede bastırılmış ve liderleri etkisiz hale getirilmiştir. Şimdi biz, önemine binaen burada bu isyanları ele almak istiyoruz.

C- *Abbâsîlerin İlk Yıllarında Emevî İsyanları*

Abbâsî Devleti kurulduğu zaman Benî Ümeyye, yeni iktidar tarafından pekçok ferdi öldürülmek suretiyle, etkisiz hale getirildiyse de bu ailenin doğuda kılıç artıklarından bazıları Ebü'l-Abbas döneminde ve Mansur'un hilâfe-

(281) el-Isfahanî, *el-Eğânî* (Ebyârî), IV, 1061; İbn Ebi'l-Hadîd, VII, 126.
(282) et-Taberî, VIII, 96.
(283) el-Mes'ûdî, *Müruc*, III, 298.
(284) es-Sem'ânî, I, 209 vd.

tinin ilk yıllarında Emevî Devleti'ni tekrar diriltmek üzere halktan kendileri adına bîat almışlar ve Abbâsî iktidarına karşı ayaklanma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu çerçeve dahilinde Abbâsîlerin ilk yıllarında bellibaşlı üç ayaklanma göze çarpmaktadır ki bu ayaklanmaların her üçü de Abbâsîler tarafından bastırılarak liderleri öldürülmüş ve hareketler etkisiz hale getirilmiştir.

1. Ebû Muhammed es-Süfyânî (Ziyad b. Abdullah) İsyanı

Yezid b. Muaviye'nin torunu olan Ziyad b. Abdullah, kaynaklarda daha ziyade "Ebû Muhammed" künyesiyle ve Ebû Süfyan'a nisbetle es-Süfyânî nisbetiyle anılmaktadır. Hıms ve Tedmür'de etkili olan bu şahıs, Ebü'l-Verd Meczee b. Kevser'in Kınnesrin'de Abbâsîlere karşı isyan ettiğini duyunca derhal harekete geçerek onunla irtibat kurmuş, Hıms ve Tedmür'de kendisine bîat eden kırk bin kişi ile birlikte Kınnesrin'e giderek kuvvetlerini Ebü'l-Verd'in kuvvetleriyle birleştirilmiş ve Abdullah b. Ali'ye karşı savaşmıştır. Bu isyanın Ebü'l-Verd'in isyanı ile bağlantısı bulunması dolayısıyla, olayı Ebü'l-Verd'in hareketiyle birlikte ortaya koymamız gerekmektedir.

Kınnesrin'deki Kays kabilesi reislerinden olan Ebü'l-Verd Meczee b. Kevser b. Züfer, Mervan b. Muhammed'in komutanlarından birisiydi. Abdullah b. Ali Mervan'ı yenilgiye uğratıp Kınnesrin'e gelince Ebü'l-Verd ona bîat etmişti. Mesleme b. Abdilmelik'in ailesi, çocukları Bâlis'te[285] ve Nâûra'da[286] onun komşuları (veya emânı al-

(285) el-Bekrî, I, 222.

(286) Yâkût, V, 253.

tında) idiler. Bu arada Abdullah b. Ali'nin Horasanlı komutanlarından birisi, beşyüz (bir rivayette yüzelli) atlı ile Bâlis'e gelerek Mesleme b. Abdilmelik'in çocuklarına haber gönderdi ve Mesleme'nin kızını istedi. Kız, durumu derhal Ebü'l-Verd'e bildirerek ondan yardım istedi. Ebü'l-Verd'in kardeşi Ebü'l-Vâzi, bir grup askerle Horasanlı komutana hücum ederek onu ve yanındakileri kılıçtan geçirdi. Ebü'l-Verd bu olay üzerine Abdullah b. Ali'ye olan bîatını bozdu ve Kınnesrin halkını da Abdullah b. Ali'ye yaptıkları bîatı bozmaya ve ona karşı isyan etmeye teşvik etti. Çoğu Kays kabilesinden yedi bin kişi onun davetine icabet ettiler.

Bu arada Ebü'l-Verd Hıms ve Tedmür halkı ile yazışmalarda bulundu. Ebû Muhammed es-Süfyânî bu durumdan haberdar olunca, kendisinin Emevî Devleti'ni yeniden kuracağı rivayet edilen Süfyânî[287] olduğunu ileri sürerek hilâfet iddiası ile ortaya atıldı. Kelb kabilesi onun etrafında toplandı. Kırkbin kişiye ulaşan ordusuyla birlikte Kınnesrin'e giderek burada isyan eden Kayslılarla birleştiler. Ebû Muhammed es-Süfyânî'yi Emevî Devletini yeniden canlandıracak birisi olarak kabul ettiler ve onu başlarına geçir-

(287) Benî Ümeyyenin "Süfyanî" kolunda "beklenen Süfyânî (es-Süfyânî el-Muntazar)" inancı vardı. Bu inançla ilgili sözü ortaya atanan Yezid b. Muavîye'nin oğlu Hâlid olduğu rivayet edilir. Hilafet Mervan b. Hakem'e geçince Hâlit, Süfyânîlerin hilafete olan arzularını arttırmak için böyle bin söz ortaya atmış ve birgün gelip hilâfetin tekrar Süfyânîlere geçeceğini iddia etmiştir. Bkz.: ez-Zübeyrî, 129. Abbasilerin ilk döneminde bu isim altında isyanlar çıktığı gibi bu inanç; Benî Ümeyyenin bakiyelerinde, azadlarında ve taraflarında uzun müddet tesirini muhafaza etmiştir. el-Mes'ûdî, 324/935-936 yılında Taberîyye şehrinde, bir Süfyâninin Şam'da zuhur edeceğine inananların bulunduğunu kaydetmektedir. (Bkz. *el-Tenbîh*, 307-308).

diler. Ebü'l-Verd onun vezîri mesabesindeydi ve ordunun işlerini o üzerine almıştı.

Abdullah b. Ali bu sırada Filistin'de Ebû Futrus'ta bulunuyor ve Habîb b. Mürre el-Mürrî ile savaşıyordu. Halife Ebü'l-Abbas ona Hîre'den bir mektup yazarak Ebû Muhammed es-Süfyânî üzerine yürümesini emretti. Abdullah b. Ali, onun üzerine kardeşi Abdüssamed b. Ali komutasında yedibin (bir rivayyette onbin) kişilik bir ordu gönderdi. Kınnesrin'de bulunan Mercü'l-Ahram'da meydana gelen savaşta Abdüssamed b. Ali yenilerek Hıms'a çekildi. Bunun üzerine Abdullah b. Ali, komutanlarından üç tanesini, emirlerindeki askerleriyle birlikte Hıms'a sevketti; daha sonra kendisi de hareket ederek buraya gitti ve şehre dört mil mesafede bulunan bir mevkide karargah kurdu. Bu arada Abdullah b. Ali, Ürdün'de bulunan Humeyd b. Kahtabe et-Tâîye haber göndererek yardıma gelmesini istedi. Bessâm b. İbrahim ve Haffâf el-Mâzinî'yi öncü kuvvet olarak gönderdi. Ebû Muhammed es-Süfyânî'nin sağ kanat komutanı Ebü'l-Verd el-Kilâbî, Esbağ b. Züâle el-Kelbî idi. Meydana gelen savaşta Abbâsî ordusu önce yenilgiye uğradı. Zilhicce 132/Temmuz 750'de savaş tekrarlandı. Bu defa yenilen taraf Şam ordusu oldu. Ebü'l-Verd yaralandı ve ailesinin yanına götürüldü; bunların hepsi öldürüldü. Askerlerinden bir kısmının sığındığı ormanlık arazi ateşe verildi. Ebû Muhammed es-Süfyânî ise kaçmayı başardı.

Abdullah b. Ali Kınnesrin halkına emân verdi. Onlar da bîatlarını tazelediler. Abdullah buradan Şam'a gitti; bura halkı da itaatlerini arzettiler ve bîat ettiler.

Bu arada Abbâsî ordusu tarafından öldürülmekten kurtulan Ebû Muhammed es-Süfyânî, bir müddet Tedmür'de

gizlendikten sonra Hicaz'a kaçtı ve Medine yakınındaki Kubâ'da gizlendi. Onun gizlendiği yer Medine valisine bildirildi. Valinin gönderdiği adamlar onu yakalayarak saklandığı evden dışarı çıkardılar. Ebû Muhammed es-Süfyânî, kendisini yakalayanlarla çarpışmaya teşebbüs ettiyse de öldürülmekten kurtulamadı. Bu arada babasına yardıma koşan oğlu Mahled de öldürüldü. Ebû Muhammed es-Süfyânî ve oğlu Mahled'in cesetleri Ebû Câfer el-Mansur'un hilâfetinin ilk yıllarında asıldı. Diğer iki oğlu Kâsım ve Saîd, Ziyad b. Ubeydullah tarafından esir alındı ve Mansur'un bu ikisine emân verdiği ve onlan serbest bıraktığı kaydedilmektedir[288].

Ebû Muhammed es-Süfyânî'nin isyanını et-Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr 132 yılı olayları arasında kaydetmektedirler. Ancak et-Taberî, Ali b. Muhammed'den naklettiği bir rivayette savaşın 133 yılı Zilhicce ayının son gününde[289], el-Makdisî 133 yılında[290], keza İbnü'l Esîr de 133 yılı Zilhicce ayında[291] cereyan ettiğini kaydetmektedirler. Şu kadar var ki, gerek Abdullah b. Ali'nin isyanı bastırmak için Ebû Futrus'tan hareket ettiği ve gerekse bir kısım kaynakların olayı 132 yılında göstermesi noktalarından hareketle Ebû Muhammed es-Süfyânî ile Abbâsî ordusu arasındaki savaşın 132 yılı Zilhicce ayının sonlarında meydana

(288) el-Ya'kûbî, II, 354; el-Belâzürî, III, 170-171; et-Tâberî, VII, 444-445; el-Ezdî, 142; *Târîhu'l-Mevsıl*, el-Makdisî, VI, 73; İbn Hazm, 112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 432-434; İbnü'l-Adîm, 55; ez-Zehebî, *Tarih* (121-140), 340; İbn-Kesîr, *el-Bidâye*, X, 52-53; Atvân, *Tarih*, 474-475; Faruk Ömer, I, 136.

(289) et-Taberî, VII, 445.

(290) el-Makdisî, VI, 73.

(291) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 434.

gelmiş olması daha makul görülmekte ve savaştan sonra kurtularak kaçmayı başaran Ebû Muhammed es-Süfyânî'nin Ebü'l-Abbas'ın hilafeti sürecesince Medine yakınlarında saklandığı ve Mansur'un hilafetinin ilk yıllarında öldürüldüğü anlaşılmaktadır[292].

2. Ebân b. Muaviye b. Hişam İsyanı

Hişam b. Abdilmelik'in torunu olan Ebân b. Muaviye, Ebü'l-Abbas'ın hilafetinin sonlarına doğru el-Cezîre'de isyan etmiştir. Abdullah b. Ali'nin Bizans topraklarına karşı düzenlediği bir yaz seferi (sâife) esnasında Ebân b. Muaviye dört bin askerle onun üzerine yürüdü. Abdullah b. Ali de Humeyd b. Kahtabe et-Tâî'yi ve Abbas b. Zebîd'i öncü kuvveti olarak âsînin üzerine gönderdi ve kendisi de peşinden hareket etti. Meydana gelen savaşta Ebân'ın ordusu yenildi ve Keysûm kalesine sığındı. Abdullah onlara emân verdi. Ebân b. Muaviye kaçmayı başararak bir mağaraya saklandı. Saklandığı yerin Abdullah b. Ali'ye ihbar edilmesi üzerine Ebân b. Muaviye yakalandı. Elleri ve ayakları kesilerek boynu vuruldu. Ebân'la birlikte iki oğlu da öldürüldü[293].

3. Hâşim b. Yezid İsyanı

Yezid b. Muaviye'nin oğlu Halid'in torunu olan Hâşim b. Yezid, Şam'da isyan etmiştir. 137/754 yılının başlarında Ebû'l-Abbas'ın vefat haberi Şam'a ulaştığında bura halkı Hâşim b. Yezid'e halife olarak bîat ettiler. Bu harekete Osman b. Abdi'l- A'lâ b. Sürâka el-Ezdî önderlik etmiştir. Hal-

(292) el-Belâzürî, III, 109; İbnü'l-Adîm, 56; Atvân, *Tarih*, 478.
(293) İbn Hazm, 94.

buki Abdullah b. Ali, Osman b. Abdi'l-A'lâ'yı Dımeşk üzerine tayin etmişti. Osman, isyan ederek Demeşk Camii'nin minberinde Abbasoğullarına, icraatlarından ve kan dökmelerinden dolayı hakaret etmeye başladı. Neticede Hâşim b. Yezid'e Şam'da halife olarak bîat edildi. Mansur'un amcası ordusuyla bunlar üzerine yürüyünce kaçtılar; ancak sonunda öldürüldüler[294].

Abbâsîler döneminde diğer bazı Emevî isyanları: Mısır'da 165/781-782 yılında Dihye el-Mervânî'nin; Şam'da 195/811 yılında Muaviye b. Ebî Süfyan'ın torunlarından Ali b. Abdullah'ın; Me'mun zamanında Saîd b. Hâlid es-Süfyânî'nin; Mu'tasım zamanında 227/842 yılında Ebû Harb el-Müberka'ın isyanları Abbâsîlere karşı ilk Abbâsîler döneminde gerçekleştirilen başlıca Emevî isyanlandır[295].

(294) ez-Zehebî, *Tarih* (121-140), 353; a. mlf., *Nübelâ*, VI, 160-170. İbnü'l-İmâd, bu şahsın Hişâm b. Yezid olduğunu kaydetmekte (I, 206) ise de ez-Zehebî'nin İbn Asâkir'den naklettiği bu isyanla ilgili habere diğer kaynaklarda rastlayamadık.

(295) et-Taberî, VIII, 415; IX, 116-118; Şâkir Mustafa, Devletü Beni'l-Abbâs, Kuveyt 1973, I, 203.

SONUÇ

İslâm öncesi, İslâm'ın doğuşundan Mekke'nin fethine kadar Hz. Peygamber devri, yumuşama safhası ve Hz. Osman'dan sonra tekrar mücadele dönemi olmak üzere Abbâsîlerin kuruluş yıllarına kadar beş bölümde ve olabildiğince objektif bir şekilde incelemeye çalıştığımız Hâşimî-Emevî ilişkilerinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

İslâm öncesinde meydana gelen Emevî-Hâşimî mücadelesi, iki câhilî kabilenin çekişmesidir. Bu dönemdeki mücadelenin, daha ziyade Kureyş'in iki nüfuzlu kabilesi olan Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasında bir itibar çekişmesi olduğu; buna da çoğu zaman ailelerden birinin rakip ailenin şeref ve nüfûzunu kıskanmasının veya bir hukukun ihlalinin sebep teşkil ettiği; sonunda anlaşmazlıkların hakeme başvurmak suretiyle çözümlendiği görülmektedir. İslâmiyetin ortaya çıktığı sırada Benî Hâşim ve Benî Ümeyye, birbirine muhalif kabile grupları yanında yer almaktaydı.

Son Peygamber Hz. Muhammed'in Beni Hâşim'den çıkması, Emevî-Hâşimî ilişkilerinde yeni bir safhanın açılmasına sebep olmuştur. Eski rekabetin de tesiriyle Benî Ümeyye çoğunlukla müşrikler safında yer almış; Benî Hâ-

şim ise büyük çoğunluğu ile Hz. Muhammed'i desteklemiştir. İslâm'ın doğuşundan Mekke'nin fethine kadar Ümeyye oğulları, birkaç istisnasıyla İslâm'a cephe almışlar ve Mekke devrinde İslâm düşmanlarıyla işbirliği yapmışlardır. Aynı şekilde Hicretten sonra da muhalefetlerini sürdürerek Hz. Muhammed'le mücadelesinde Kureyş'e öncülük etmişlerdir. Onları bu tutuma sevkeden sebepler, eski kabile rekabetleri başta olmak üzere atalardan kalma dînî inançları koruma gayretleri ile siyasî ve ekonomik endişelerdir. Hâşim oğullarından Hz. Muhammed'e muhalefette bulunan Ebû Leheb'in, genellikle Ümeyyeli hanımının ve onun ailesinin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bedir Gazvesine yol açan sebepler arasında Benî Ümeyye'nin rolü bilinenden daha büyüktür. Bu savaşta Ümeyye ailesinden bazılarının Benî Hâşim tarafından öldürülüşü, iki aile arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine yol açmış; Benî Ümeyye bunun intikamını Uhud'da Hz. Hamza'dan almıştır. Bu olayların Hz. Ali'nin hilafeti dönemine bile yansıdığı görülmektedir. Hz. Peygamber Hayber ganimetlerinin taksimi esnasında Zilkurbâ (yakın akrabası) arasına Benî Ümeyye'yi dahil etmemiştir. O, bu tutumuyla kabilecilik yapmaktan öte, bu ailenin topluca İslâm'a karşı takındığı olumsuz tavrı değerlendirmiştir.

Şüphesiz Hz. Peygamber Benî Ümeyye ile sürtüşmenin devamını değil; bilakis bu ailenin de İslâm dairesine girmesini arzu ediyordu. Nitekim onun bu konuda gösterdiği gayretler müsbet sonuç doğurmuştur. Bu aileye gösterdiği ekonomik yakınlığın yanısıra sosyal alanda da bazı faaliyetler göstermiş; Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe ile evlenmiştir. Nihayet Mekke'nin fethinde Benî Ümeyye'nin müslüman oluşuyla iki aile arasında yumuşama ol-

muştur. Hz. Peygamber Benî Ümeyye'nin ileri gelenlerini "Müellefe-i Kulûb"a dahil ederek bol ihsanda bulunmuş ve İslâm'a ısınmalarını sağlamıştır. Bundan sonra Hz. Peygamber Benî Ümeyye'den bazılarına devletin idârî makamlarında görevler vermiş; aynı şekilde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde de Benî Ümeyye idârî ve askerî alanlarda hizmet etmişlerdir. Bu suretle idârî ve askerî tecrübeleri de artmıştır.

Benî Ümeyye'nin idareye iyice hakim olduğu Hz. Osman devrinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle, Emevî-Hâşimî mücadelesi tekrar canlanmış, bu defa iki müslüman kabilenin mücadelesi söz konusu olmuştur. Her iki taraf da zaman zaman davranışlarını meşrû gösterecek, dînî dayanaklar ileri sürmekle birlikte, bu dönemdeki mücadelenin siyâsî olduğu açıkça hissedilmektedir. Hz. Ali tarafından idarî görevlerden azledilen Ümeyye oğullarının isyan etmesi sonucu, Cemel ve Sıffîn gibi, on binlerce müslüman kanının döküldüğü iç savaşlar meydana gelmiştir. Cemel savaşının sebepleri arasında Benî Ümeyye'nin rolü bilinenden daha büyüktür. Öte yandan Hz. Ali devri, Benî Hâşim ile Benî Ümeyye arasındaki eski çekişmelerin hatırlanıp gündeme getirildiği bir dönemdir. Bu dönemde Benî Ümeyye her fırsatta Benî Hâşim tarafından daha önce haksızlığa uğratıldıklarını, bazı yakınlarının Bedir'de öldürüldüğünü dile getirirken; Benî Hâşim de Hz. Hamza'ya yapılanları dile getirmiş ve Benî Ümeyye'nin Hz. Ali ile mücadelesini daha önce, bu ailenin Hz. Muhammed'le mücadelesine benzetmiştir. Emevî-Hâşimî çekişmesinin Ali-Muaviye mücadelesi safhasında, günümüzde dahi yaşayan "Hâricîlik" ortaya çıkmıştır. Hilafeti kendilerinden andlaşma yoluyla devralan Muaviye devrinde tamamen

yönetimden uzaklaştırılan Hâşim oğullan, bu halifenin döneminde fiilî bir isyana teşebbüs etmemişlerdir. Esasen Muaviye buna fırsat da tanımamıştır. Muaviye devrinde iktidar için tehlike teşkil eden Benî Hâşim taraftarları ise acımasız bir şekilde cezalandırılmışlardır.

Emevîler döneminde iktidarın en güçlü muhalifleri arasında yer alan Benî Hâşim'in ileri gelenlerinden bazıları isyan teşebbüsünde bulunmuşlar; Benî Ümeyye ve taraftarları da bunlara kılıçla karşılık vermişlerdir. Bu dönemde Emevî iktidarına karşı Hz. Hüseyin, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd ve Abdullah b. Muaviye başkaldırmışlar ve öldürülmüşlerdir. Sonuçta Benî Haşim'in Abbâsî kolu, diğer Hâşimî hareketlerinin aksine başlangıçta gizli olarak yürüttükleri faaliyetlerinde muvaffak olmuş ve Emevî Devleti'ne son vermişlerdir. Abbâsîler iktidarı ele geçirince Benî Ümeyye'nin çoğunu intikam maksadıyla katletmişlerdir.

Emevîler, iktidarları boyunca hangi kabile ve gruptan gelirse gelsin, isterse bu hareketler Peygamber Ailesi'ne mensup şahıslar tarafından gerçekleştirilsin, kendi iktidarlarını tehdit eden muhalefet hareketlerine asla müsamaha göstermemişlerdir. Onlar, iktidarlarını korumak için silaha davranmaktan hiç çekinmedikleri gibi, Hz. Osman'ın varisleri olduklarını iddia etmişler, hilafete, Resûlüllah'a yakınlıkları hasebiyle sahip olduklarını ileri sürmüşler ve bu yolda propaganda yapmışlardır. Şam ve çevresi halkını bu konuda ikna etmeye muvaffak olmuşlardır.

Emevîlere karşı isyan eden Hâşimîler ise Emevîlerin müslümanları idare etmeye haklan olmadığını, Resûlullah'a daha yakın olmaları sebebiyle Benî Hâşim'in hilafete daha çok hak sahibi olduklarını savunuyorlardı. Bunun yanında Benî Hâşim, Benî Ümeyye'nin halka zulmettiği-

ni, adaletle hükmetmediğini ve ganimetleri gasbettiğini belirtiyordu. Benî Hâşim'in bu siyasî eleştirilerinin yanında dînî endişeleri de mevcuttu. Mesela Hz. Hüseyin; şarap içen günahkar Yezid'e bîat etmeye zorlandığını belirtiyor, kendisinin ise ümmetin kurtuluşu ve iyiliği için, iyiliği emretmek ve kötülüklerden alıkoymak maksadıyla ortaya atıldığını açıklıyordu. Buna ilaveten Benî Hâşim, Benî Ümeyye'yi Kur'an'la amel etmemek, adaletle hükmetmemek, hadleri uygulamamak, sünneti yaşamamak ve bid'at ihdas etmekle itham ediyordu.

Buna mukabil Emevîler de Benî Hâşim'i ümmetin birliğini bozmak, halkı birbirine düşürmek, isyan ve haksızlık yapmakla suçluyorlar, onların hayırsız olduklarını ve akrabalık haklarına riayet etmediklerini açıklıyorlar; Allah'ın mülkü dilediğine verdiğini belirtiyorlardı.

Benî Hâşim, dînî endişelerinde ve Benî Ümeyye'nin icraatını eleştirme konusunda haklı olmakla birlikte, gerçek şudur ki hilafet makamı ne Benî Ümeyye'nin ve ne de Benî Hâşim'in inhisarı altındadır. Bu konuda esas olan, devlet başkanı (imam, Halife)nın şu veya bu kabileye mensup olması değil, ehil olmasıdır. Şüphesiz Benî Hâşim'den ve Benî Ümeyye'den ehil olanların bu makama seçilmeleri için hiçbir engel de mevcut değildi. Bu noktada önemli olan, bîat (seçim) müessesinin hakkıyla işletilmesi suretiyle ehil olan kimseyi seçmek, seçildikten sonra müşavereye önem vermek ve halkın, yönetiminin icraatlarını kontrol etmesini sağlamaktır.

Abbâsî hareketinden önce isyana teşebbüs eden Hâşimîler'in şayet muvaffak olsalardı nasıl bir icraat ortaya koyacakları ve ne derece başarılı olacakları konusunda kesin bir şey söylemek elbette zordur. Ancak Abbas oğulları ikti-

dara gelince son derece sert ve katı yönetim örneği sergilemişler, Benî Ümeyye'ye ve hatta Ali oğullarına son derece acımasız davranmışlardır.

Emevîler döneminden itibaren, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinin - özellikle siyâsî alandaki - adil ve insaflı uygulamasından hızla uzaklaşıldığı görülmektedir. Nitekim gerek Benî Ümeyye'nin Benî Hâşim'e ve gerekse Benî Hâşim (Abbas oğulları)'in, devleti ele geçirdiklerinde, Benî Ümeyye'ye uyguladığı zulümlerin bir benzerini Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerindeki müslümanlar, savaşta galip geldikleri gayr-i müslimlere bile tatbik etmemişlerdir.

Sonuç olarak, müslümanlar arasındaki ihtilafların birbirinin kanını akıtacak boyutlara ulaşması, hiçbir olumlu sonuç vermemiştir; aksine problemler daha da büyümüş ve İslâm toplumunun bünyesinde kapanmayan yaralar açılmıştır.

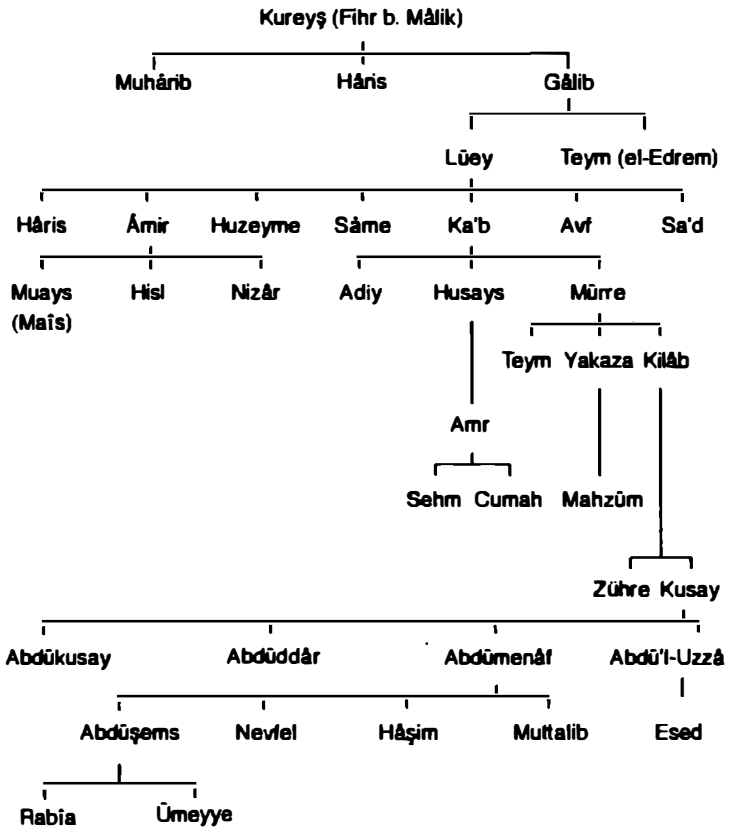


EKLER

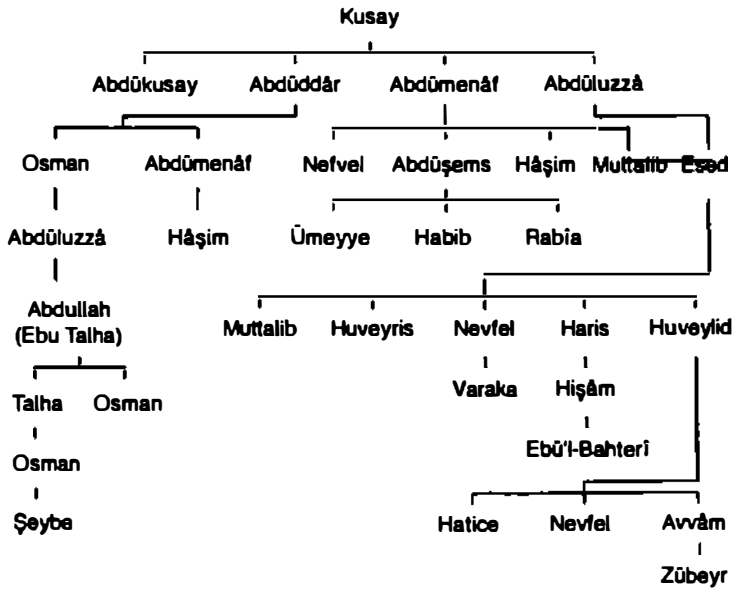
KUREYŞ, BENÎ HÂŞİM VE BENÎ ÜMEYYE'NİN SOY KÜTÜKLERİ



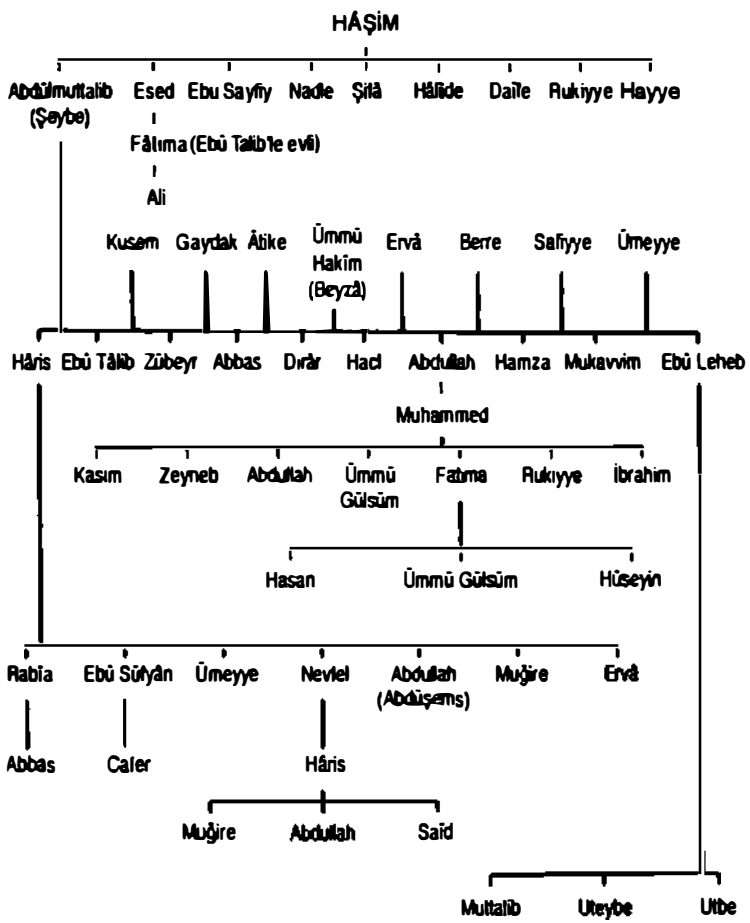
EK-I
Kureyş Kabileleri



EK-II
Kusay'ın Nesli



EK-III
Hâşim'in Çocukları ve Abdülmuttalib'in Nesli



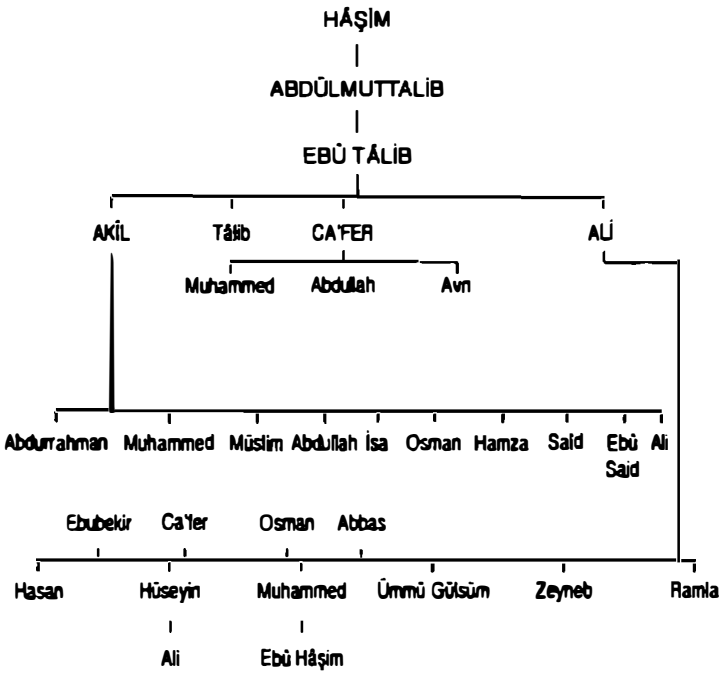
EK-IV

Benî Hâşim. Abbas'ın Nesli, Geniş Bilgi İçin Bkz: EK: XIII

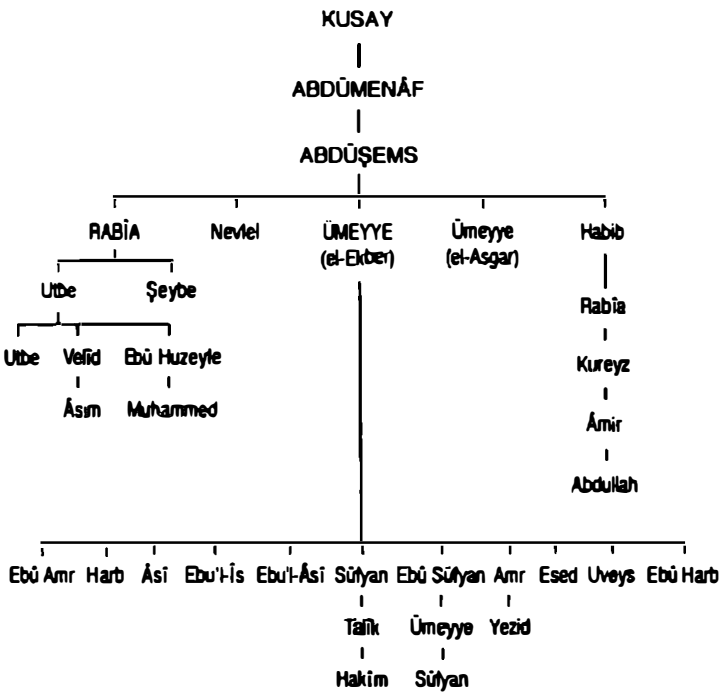


EK-V

Benî Hâşim. Ebû Tâlib'in Nesli. Geniş bilgi için Bkz: EK XII

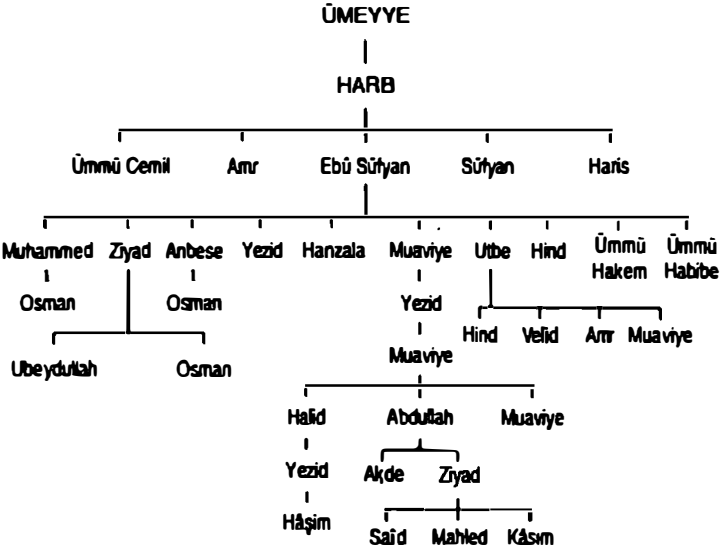


EK-VI
Abdüşems Oğulları



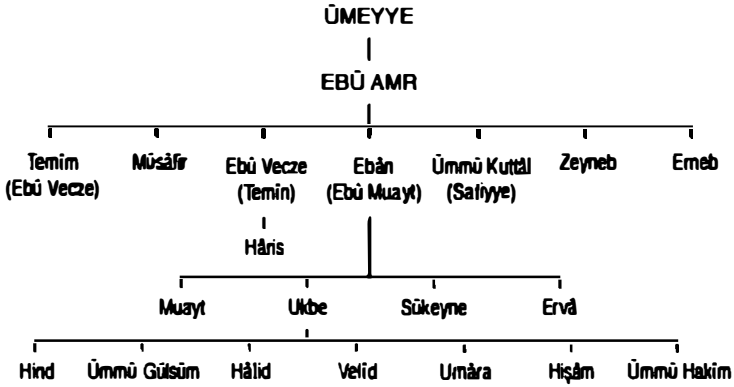
EK-VII

Benî Ümeyye. Harb b. Ümeyye'nin Nesli



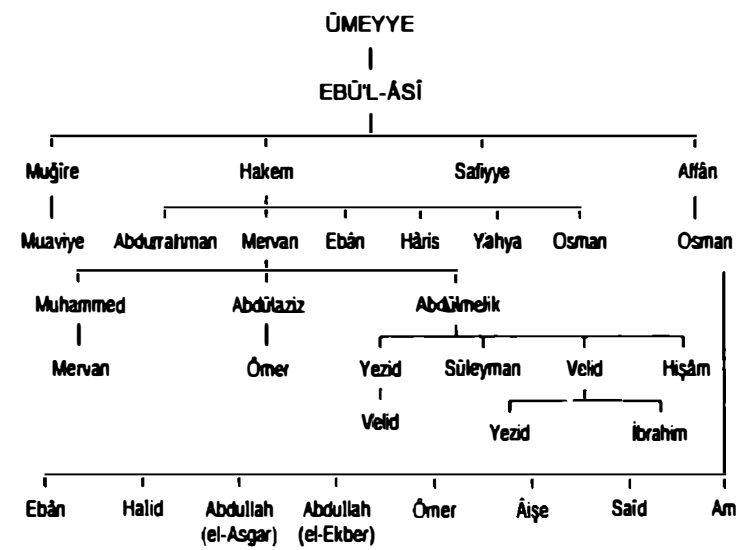
EK-VIII

Benî Ümeyye. Ebû Amr b. Ümeyye'nin Nesli

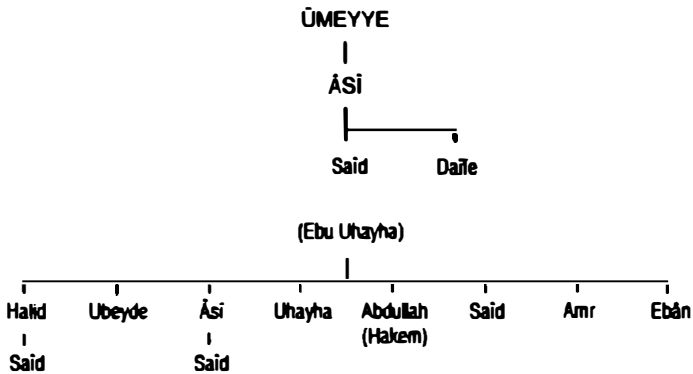


EK-IX

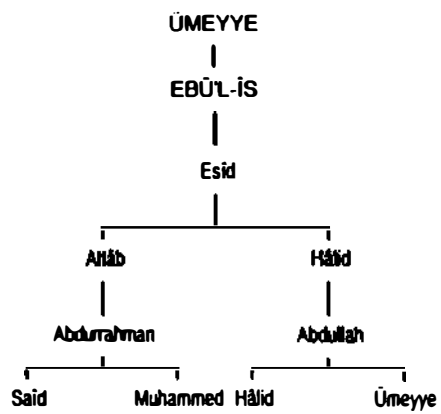
Benî Ümeyye. Ebü'l-Âsî ve Nesli. Geniş bilgi için Bkz: EK XIII



EK-X
Benî Ümeyye. Âsî b. Ümeyye'nin Nesli

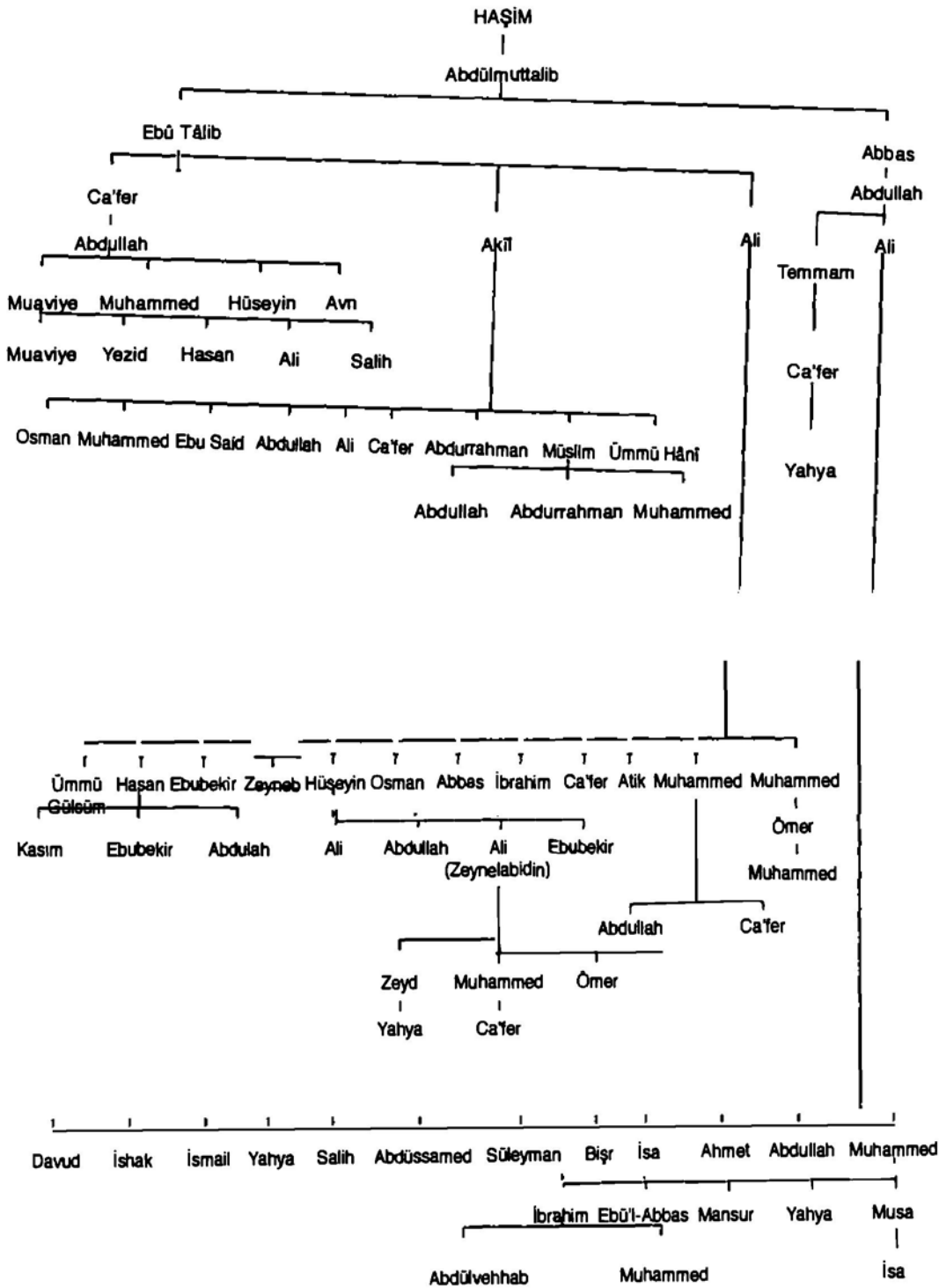


EK-XI
Benî Ümeyye. Ebü'l-Îs b. Ümeyye'nin Nesli



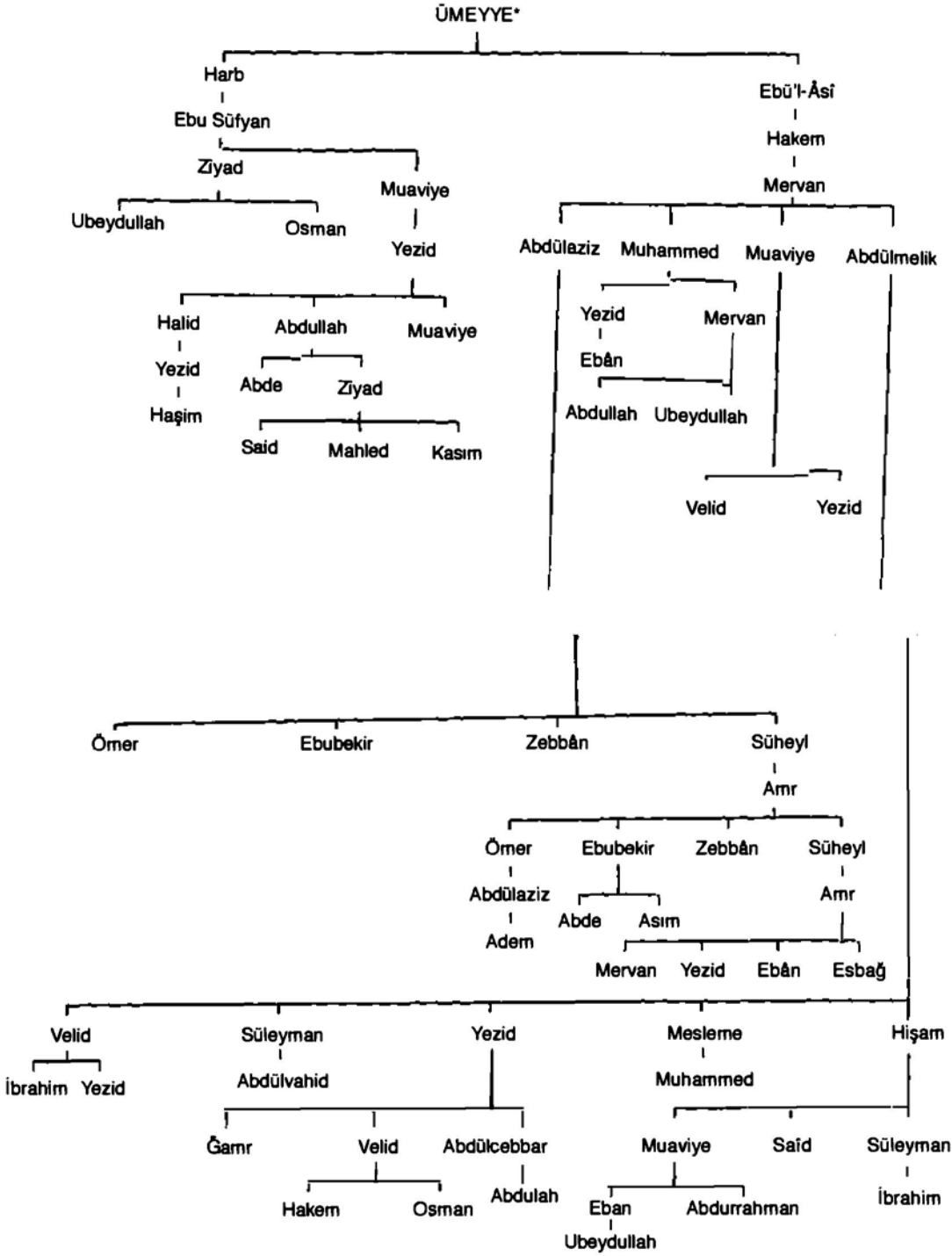
EK-XII

Emevîler Dönemi ve Abbâsilerin İlk Yıllarında Yaşayan Benî Hâşim Mensupları



EK-XIII

Emevîler Döneminde ve Abbâsilerin İlk Yıllarında Harb b. Ümeyye ve Ebü'l-Âsi b. Ümeyye Kolundan Şahıslar



* Beni Haşim ve Beni Ümeyye'nin şeceresi için bkz.: Ferdinand Wüstenfeld, *Genelogische Tabellen der Arabischen Stämme und Familien*. Osnabrück 1996. U. v.d. Yukandaki şemalarda gösterdiğimiz bazı Haşimî ve Ümeyyelilerin isimlerini Wüstenfeld'in eserinde bulamadık.

BİBLİYOĞRAFYA

AHBÂRU'D-DEVLETİ'L-ABBÂSİYYE (Müellifi Mechul, Hicrî III. Asır), tah. Abdülaziz ed- Dûrî ve Abdülcebbar el-Muttalibî, Beyrut 1971.

AHMED CEVDET (PAŞA) (1895), *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, I-XII, Dersaadet 1331.

AHMED EMİN, *Duha'l-İslâm*, I-III, Beyrut trz.

AHMED b. HANBEL (241/855), *Müsned*, I-VI, İstanbul 1982.

AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyâsî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1988.

el-ÂLÛSÎ, Mahmud Şükrü el-Bağdâdî (1270/1853), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, I-III, Beyrut trz.

ARENDORK, C. Van, "Yahya b. Zeyd", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

ATEŞ, Ahmet, "Asabiyet", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

ATEŞ, Ahmet, "Hüseyin" *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

ATVAN, Hüseyin, *ed-Da'vetu'l-Abbâsiyye, Târih ve tasavvur*, Beyrut trz.

ATVAN, Hüseyin, *ed-Da'vetu'l-Abbâsiyye, Mebâdi' ve Esâlîb*, Beyrut trz.

AYCAN İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990.

el-AZÎMÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhak (1273/1857), *Avnu'l-Ma'bûd, Şerhu Süneni Ebî Dâvud*, tah. Abdurrahman Muhammed Osman, I-XIV, Medine 1968-69.

el-BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.

BAKIR, Abdülhalik, *İdârî ve İktisâdî Yönden Hz. Ali Dönemi* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1990.

BARTH, J, *"Ebû Leheb"*, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi.

el-BİCÂVÎ, Ali Muhammed ve ark., *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Câhiliye;* Mısır trz.

BECKER, C. H., "Bûsîr", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

el-BEKRÎ, Abdullah b. Abdilaziz (487/1094), *Mu'cem Mesta'cem*, tah. Mustafa es-Sakkâ, I-II, Beyrut 1983.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, tah. M. Hamidullah, I, Kahire 1959.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, tah. İhsan Abbas, IV/I, Beyrut 1979.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, nşr. Max Schoessinger, IV B, Jerusalem 1938.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, nşr. S.D.F. Goitein, V, Jerusalem 1936.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, tah. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî III, Beyrut trz.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, tah. Abdülaziz ed-Dûrî, III, Beyrut 1978.

el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn (458/1066), *es-Sünenu'l-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd, 1344-1355.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1954.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, I-V, Leiden 1938-49.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1981.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, I-IV, Haydarâbâd 1361-64.

BUHL, F, "Abbas", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

BUHL, F, "Akîl", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

BUHL, F, "Ebû Süfyan", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

BUHL, F, "Hâşim", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

BUHL, F, "Hind", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

CAETANİ, Leoni, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid, I-X, İstanbul 1924-27.

el-CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, Mısır 1975.

el-CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Mehâsin ve'l-Izdâd*, Leyden 1898.

el-CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Osmâniyye*, tah. Abdüsselâm M. Harun, Mısır 1955.

el-CEHŞİYÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed (310/922) *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, tah. Mustafa es-Sakkâ ve ark., Mısır 1980.

CEVAD ALİ, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-VIII, Bağdat 1950.

el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (401/1010), *es-Sıhâh*, tah. Ahmed Abdülğafûr Attâr, I-VI, Mısır 1377.

CORCİ ZEYDAN (1914), el-Arab *Kable'l-İslâm*, I, Kahire 1908.

CORCİ ZEYDAN (1914), *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz, I-V, Dersaadet 1328-30

ÇAĞATAY, Neşet, "Hz. Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği", *A.Ü.İlahiyat Fakültesi Der.* VIII, ss. 19-39, Ankara 1961.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971.

ÇAĞATAY, Neşet, "Utbe b. Rabîa", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

ÇELEBİ, Ahmed b. *el-Hilâfetu'l-Abbâsiyye*, Kahire 1985.

DAHLAN, Ahmed Zeyni (1886), *el-Fütûhâtu'l-İslâmiyye*, I-II, Mısır 1354.

DAHLAN, Ahmed Zeyni (1886), *Hülâsatü'l-Kelâm fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm*, Mısır 1305.

ed-DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud (282/895), *el-Ahbâru't-Tıvâl*, Mısır 1330; diğer baskı: tah. Abdü'l-Mün'im Âmir ve Cemâlüddin eş-Şeyyâl, Kahire 1960.

DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I, II, Kahire 1302

DOĞRUL, Ömer Rızâ, *Hazreti Ali*, İstanbul 1928.

DOĞRUL, Ömer Rızâ, *Hazreti Ebubekir*, İstanbul 1928.

DOĞRUL, Ömer Rızâ, *Hazreti Osman*, İstanbul 1928.

DRAZ, Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru;* çev. Salih Akdemir, Ankara 1983.

DURÎ, A. Aziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, (275/888), *Sünen*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, I-V, Mısır 1950.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, (275/888), *Kitâbu'l-Mesâhif*, tah. Âser Cifrî, Mısır 1936.

EBÜ'L-FİDÂ, İmâdüddîn İsmail (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* (Târîhu Ebi'l-Fidâ), I-IV, Beyrut 1968.

EBÛ MİHNEF, Lût b. Yahya (150/767), *Maktelu'l-Hüseyin*, Bağdat 1977.

EBÛ UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm (224/839), *Kitâbu'l-Emvâl*, tah. Halil H. Muhammed, Kahire 1975.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. Müsennâ (209/824), *Eyyâmu'l-Arab Kable'l-İslâm*, tah. Âdil C. el-Beyâtî, I-II, Beyrut 1987.

EBÛ YUSUF, Ya'kub b. İbrahim (182/798), *Kitâbu'l-Harac*, Kahire 1396.

el-EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936) *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'h'tilâfu'l-Musallîn*, nşr. Helmut Ritter, Wiesbaden 1963.

el-EZDÎ, Muhammed b. Abdillah (231/846), *Fütûhu'ş-Şâm*, tah. Abdülmün'im Abdulah b. Âmir, Kahire 1970.

el-EZDÎ, Ebû Zekeriyyâ Yezid b. İyâs b. el-Kâsım el-Ezdî (384/745), *Târîhu'l-Mevsil*, tah. Ali Habîbe, Kahire 1967.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *el-İmâmu Zeyd*, Mısır 1959.

el-EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbu'l-Luga*, tah. M. Ali *en-Neccâr*, I-XV, Kahire 1967.

el-EZRAKÎ, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Ahmed (222/837), *Ahbâru Mekke*, I-II, Mekke 1352, 1357.

FAYDA, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990.

FAYDA, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982.

FAYDA, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, II, ss. 107-176, İstanbul 1986.

el-FESEVÎ, Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan (277/890), *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târih*, tah. Ekrem Ziya el-Ömerî, I-III, Bağdat 1974-76.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, XXVI, ss.353-70, Ankara 1983.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîliğin doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *A.Ü. İlahi-yat Fakültesi Der.*, XX, ss.219-247, Ankara 1975.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şîası*, İstanbul 1984.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Muaviye", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı.

el-FÎRUZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Mısır trz.

FİSCHER, A, "Kâhin", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

el-ĞAZÛLÎ, Alâuddîn Ali b. Abdullah (815/1412), *Metâliu'l-Büdür fî Menâzili's-Sürûr*, I-II, Kahire 1299.

de GOEJE, M.J, "Arabistan (Etnoğrafya)", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

el-HALEBÎ, Nureddin Ebu'l-Ferec Ali b. Burhaneddin İbrahim (1044/1635), *İnsânu'l-Uyûn*, I-III, Mısır 1308.

HALİFE B. HAYYÂT (240/854), *Kitâbu't-Tabakât*, tah. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad 1982.

HALİFE B. HAYYÂT (240/854), *Tarih*, tah. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad 1985.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Le Prophe'te L' İslâm* Beyrut 1975 (T. ter. İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980).

HAMİDULLAH, Muhammed, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisâdî-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.* IX, ss. 213-222, Ankara 1961.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Mecmûatu'l-Vesâiku's-Sîyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut 1969.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1962.

HASAN, Hasan İbrahim, *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*, I-IV, Kahire 1979.

HASAN, Hasan İbrahim ve Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire 1939.

HATİBOĞLU, Mehmed, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyâsî İctîmâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1967.

HATİBOĞLU, Mehmed, "Hilafetin Kureyşliliği", *A.Ü.İlahiyat Fakültesi Der.*, XXIII, ss.121-213, Ankara 1978.

HİTTİ, Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980.

HİZMETLİ, Sabri, "Târihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, XXVII, ss. 149-176, Ankara 1985.

HUART, Cl, "Ali", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

HULEYF, Yusuf, *Hayâtu'ş-Şi'r fi'l-Kûfe ilâ Nihâyeti'l Karnis-Sânî li'l Hicre,* Kahire 1968.

el-ISFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyn (356/967), *Kitâbu'l-Eğânî,* I-XXI, Kahire 1923-35; diğer baskı: tah. İbrahim el-Ebyârî, I-XXXI, Kahire 1969-79.

el-ISFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/967), *Mekâlitu't-Tâlibiyyîn,* tah. es-Seyyid Ahmet Sakr, Kahire 1949; diğer baskı: Beyrut 1987.

el-IŞŞ, Yusuf (1387/1967), *ed-Devletu'l-Emeviyye,* Dımeşk 1985.

el-HASENÎ, Ahmed b. Ali (828/1424), *Umdetu't-Tâlib fî Ensâbi Âl-i Ebî Tâlib,* tah. Nizâr Rıza, Beyrut 1390.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî-Ma'rifeti'l-Ashâb,* tah. Ali M. el-Bicâvî, I-IV, Mısır trz.

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (327/9397, *el-Ikdu'l-Ferîd,* tah. Adbülmecid et-Terhînî, I-IX, Beyrut 1987.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (571/1176), *Târîhu Medineti Dımeşk,* tah. Selâhuddîn Müneccid, I-II Dımeşk trz.

İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî, (314/926), *el-Fütûh,* I-IV, Beyrut 1986.

İBN EBİ'L-HADÎD Abdülhamid Hibetullah b. Muhammed (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa,* tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XX, Kahire 1959.

İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasen (321/933), *el-İştikâk,* tah. Abdüsselâm M. Harun, Bağdat 1979.

İBN EBÎ BEKR, Muhammed b. Yahya (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli'ş-Şehîd Osman,* tah. Mahmud Yusuf Zâyid, Cezayir 1964.

İBN HABÎB, Muhammed (245/859), *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tah. Hurşid Ahmed Farık, Haydarâbâod 1964.

İBN HABÎB, Muhammed (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, tah. Eliza Lichten-Städter, Haydarâbâd, 1942.

İBN HABÎB, Muhammed (245/859), *Kitâbu Esmâi'l Muğtâlîn Mine'l-Eşrâf fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, tah. Abdüsselâm Hârûn, Kahire 1973 (Nevâdiru'l-Mahtûtât'ın içinde, I-II, Kahire 1972-1973, II, ss., 100-278).

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır 1328.

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd 1325-1327.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*, I-VII, Beyrut 1979.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul 1986.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, *talı. Abdüsselâm Harun*, Kahire 1962.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, Beyrut 1977.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, tah. Mustafa es-Sakkâ, I-II, Kahire 1955 (T.ter. *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. N. Çağatay-İ. Hasan, I, Ankara 1971; T.ter., *İslâm Tarihi, Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege, I-IV, İstanbul 1985).

İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshak*, tah. Muhammed Hamidullah, Konya 1981 (T.ter. İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel, Ankara 1988).

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1974.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Beyrut 1969.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, tsh. Muhammed Mahmud er-Râfiî, I-II, Mısır 1904; diğer baskı: tah. Ali Şîrî, I-II, Beyrut 1990.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Maârif*, tah. Servet Ukkâşe, Mısır 1969.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Mısır 1925.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), *Sünen*, tah. M. Fuad Abdülbâkî, I-II, yy., 1952.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed (771/1369), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut trz.

İBN SEYYİDİN-NÂS (734/1334), *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâili ve's-Siyer*, I-II, Kahire 1356.

İBN SA'D, Ebû Abdillah Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1985.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer (262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, tah. Muhammed Fehim Şeltût, I-IV, Cidde 1979.

İBNÜ'L ADÎM, Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetüllah (660/1262), *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Halep*, tah. Sâmî ed-Dehhân, I-II, Dımeşk, 1951-1954.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali (597/1200), *Zâdu'l-Mesîr fî Ilmi't-Tefsîr*, I-IX, Dımeşk 1964-68.

İBNÜ'L ESîR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VII, Kahire 1970.

İBNÜ'L ESîR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrut 1980.

İBNÜ'L ESîR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XII, Beyrut 1965.

İBNÜ'L-FAKÎH, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed (yaklaşık 289/902) el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Büldân*, nşr. M.J. de Goeje, E.J. Brill, 1885.

İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhayy Ebü'l-Fellâh (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Kahire 1970.

İBNÜ'L-KAYSERÂNÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir (507/1113), *el-Ensâbu'l-Müttefika*, E.J. Brill, Leiden 1965.

İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (204/820), *Cemheretu'n-Neseb*, I, Kuveyt 1983.

İBNÜ'L-KELBÎ, Hişâm b. Muhammed (204/820), *Kitâbu'l-Esnâm (Putlar Kitabı)*, çev. Beyza Düşüngen, Ankara 1969.

İBNÜ'L-MAĞRİBÎ, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Ali (418/1027), *el-Înâs bi-Ilmi'l-Ensâb*, tah. İbrahim el-Enbârî, Kahire 1980.

İBNÜ'T-TIKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Mısır 1317; diğer baskı: Beyrut trz.

İBN TAĞRIBERDİ, Ebu'l-Mehâsin Yusuf (874/1469), *en-Nücûmuz-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-X, Kahire 1929-1949.

İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer (749/1348), *Târîh*, I-II, Necef 1969.

İBRAHİM MUSTAFA ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-II, Kahire 1980.

İBN ZENCEVEYH, Humeyd (251/865), *Kitâbu'l-Emvâl*, tah. Şâkir Zeyb Feyyaz, I-III, Riyad 1986.

el-KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (821/1418), *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, tah. Abdüssettâr Ahmed Ferâc, I-III, Beyrut trz.

el-KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (821/1418), *Subhu'l-A'şâ*, tah. Muhammed Huseyn Şemseddin-Yusuf Ali et-Tavil, I-XIV, Beyrut 1987.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı*, Ankara 1975.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *A'lâmu'n-Nisâ*, I-V, Beyrut trz.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-III, Dımeşk 1949.

el-KETTÂNÎ, Abdülhay, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye-et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, I-II, Beyrut trz.

el-KİLÂÎ, Süleyman b. Musa el-Endelüsî (634/1237), *el-İktifâ fî Meğâzî Rasûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ, tah. Mustafa Abdülvahid*, I-II, Kahire 1968, 1970.

KÖKSAL, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi*, Mekke Devri, İstanbul 1987; Medine Devri, I-XI, İstanbul 1981.

LAMMENS, H, "Kureyş", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

LAMMENS, H, "Hamza", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

LAMMENS, H, " Mahzum", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

LAMMENS, H, " Mekke ", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

LAMMENS, H, " Muaviye ", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

LEWİS, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1979.

MÂCİD, Abdülmün'im, *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-Arabiyye-Asrı'l-Hulefâi'l-Emeviyyîn*, II, Kahire 1971.

el-MAKRÎZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *en-Nizâ ve't-Tehâsum fîmâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*, Leiden, 1888.

el-MAKDİSÎ, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (IV. Hiri yüzyıl), *Kitabü'l-Bed've't-Târîh*, tah. C. Huart I-VI, Paris 1989-1919.

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (450/1058), *A'lâmu'n-Nübüvve*, tah. Muhammed el-Mu'tasım, Beyrut 1987.

el-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, I-IV, Kahire 1964.

el-MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn b. Ali (346/957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Kahire 1938.

el-MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (518/1124), *Mecmau'l-Emsâl*, tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-IV, Kahire 1978-1979.

el-MİNKARÎ, Nasr b. Müzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn, tah. Abdüsselam Harun*, Kahire 1962.

MİTTWOCH, E, "Eyyâmu'l-Arab", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

MUHAMMED RIZA, *Osman b. Affân*, Beyrut 1982.

el-MÜBERRED, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), *Nesebu Adnân ve Kahtân*, tah. Abdülaziz el-Meymenî, Kahire 1936.

el-MÜBERRED, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb*, tah. Zeki Mübarek, I-III, Mısır 1936.

el-MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, tah. M. Fuad Abdülbâkî, I-V, İstanbul trz. (1955 Kahire baskısından tıpkıbasım).

el-MÜNECCİD, Salâhuddin, *Me'sâtu Sukût' Dımeşk ve Nihâyetü'l-Emeviyyîn*, Beyrut 1981.

MÜSNİD, Abdullah b. Ali, *el-Aleviyyûn ve'l-Abbâsiyyûn ve Da'vetu Ehli'l-Beyt*, Kahire 1991.

en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünen*, I-VIII, İstanbul 1981.

NEŞVÂNU'L-HİMYERÎ, Ebû Saîd Neşvân b. Said (573/1177) *el-Hûru'l-În*, tah. Kemal Mustafa, Mısır trz.

en-NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya (676/1277), *Şerhu Müslim*, I-XVIII, Beyrut 1978.

en-NEVBAHTÎ, el-Hasen b. Mûsâ (300/912-913), *Fıraku'ş-Şîa*, Beyrut 1984.

NİCHOLSON, Reynold A. *Literary History of the Arabs*, Cambridge 1956.

en-NÜVEYRÎ, Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab (732/1332), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XVIII, Kahire 1923-1955.

ONAT, Hasan, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri* (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1986.

ONAT, Hasan, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993.

ÖMER FARUK, *el-Abbâsiyyûn el-Evâil*, Beyrut 1930.

es-SAFEDÎ, Salâhuddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XVII, Beyrut 1970-1981.

SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretu Resâili'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyye ez-Zâhire*, I-V, Mısır 1937.

SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretu Hutabi'l-Arab*, I-III, Kahire.

es-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed (562/1166), *el-Ensâb*, takdim ve ta'lik: Ömer el-Bârûdî, I-V, Beyurt 1988.

es-SEMHÛDÎ, Ali Nurdedin b. Abdillah (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, I-IV, y.y., 1984.

es-SERAHSÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (483/1090), *Kitabu'l-Mebsût*, I-XXX, Mısır 1324-1331.

es-SERAHSÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (483/1090), *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, tah. Selâhuddin Müneccid, I-V, Mısır 1958.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Hilâfetten Saltanata, Emevîler Dönemi*, İstanbul 1991.

STRECK, "Enbar" *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, I-II, Beyrut 1985.

s-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, tah. Muhammed M. Abdülhamid, y.y., trz.

es-SÜHEYLÎ, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf*, I-II, Mısır 1914.

ŞA'BAN, Muhammed Abdülhayy Muhammed, *Sadru'l-İslâm ve'd-Devletu'l-Emeviyye*, Beyrut 1983.

eş-ŞÂBEŞTÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (388/998), *Kitâbu'd-Deyyârât* tah. Korkis Avvâd, Bağdat 1951.

eş-ŞAFÎÎ, Ebû Abdillah Muhammed b İdris (204/820), *er-Risâle,* tah. Ahmed M. Şâkir, Kahire 1979.

eş-ŞAFÎÎ, Ebû Abdillah Muhammed b İdris (204/820), *Ahkâmu'l-Kur'ân,* cem., el-Beyhakî, Beyrut 1980.

ŞAKİR MUSTAFA, *Devletü Beni'l-Abâs,* I-II, Küveyt 1973.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal,* tah. Muhammed b. Fethallah Bedran, I-II, Kahire 1951.

ŞEŞEN R., "Vâkıdî", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Basımevi.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk,* tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-XI, Beyrut trz.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,* I-XXX, Mısır 1954.

et-TABERÎ, Ahmed b. Abdillah b. Muhammed (694/1294), *Zehâiru'l-Ukbâ fî Menâkıbı Zevi'l-Kurbâ,* Kahire 1356.

TAHA HÜSEYİN (1973), *el-Fitnetu'l-Kübrâ,* I-II, Mısır 1948-1953.

ÜÇOK, Bahriye, *İslâm Tarihi, Emeviler-Abbasîler,* Ankara 1983.

el-VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî,* tah. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966.

VIDA, G.Levi Della, "Kusayy" *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, V, 519-20.

VIDA, G.Levi Della, "Kusayy", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Basımevi.

VIDA, G.Levi Della, "Osman", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Basımevi.

VIDA, G.Levi Della, "Ömer", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

VIDA, G.Levi Della, "Ümeyye", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

VLOTEN, Gerlof Van (1903), *Emevîler Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîa ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatipoğlu, Ankara 1986.

WATT, W. Montgomery, *Muhammad at Medina*, London 1956.

WATT, W. Montgomery, "Abbas b. Abd al-Muttalib", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, I, 8-9.

WATT, W. Montgomery, "Abd al-Muttalib b. Hâshım", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, I, 80.

WATT, W. Montgomery, "Abû Sufyân", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, I, 151.

WATT, W. Montgomery, "Abû Tâlib", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, I, 152-153.

WATT, W. Montgomery, "Hâshım b. Abd Manâf", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, III, 260.

WATT, W. Montgomery, "Kuraysh", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden 1986, V, 434-35.

WEİR, T. H, "Dârunnedve", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

WELLHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.

WELLHAUSEN, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.

WELLHAUSEN, Julius (1917), *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989.

WÜSTENFELD, Ferdinand, *Geneologische tabellen der Arabisc-*

hen Stämme und Familien, Osnabrück 1966.

el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer (İbn Vâzıh) (294/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut trz.

YÂKÛT el-HAMEVÎ, Şihabuddin Ebû Abdillah b. Abdillah (626/1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1979.

YAZIR, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul, trz.

YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1982.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, tah. Ebû Hâcir M. es-Saîd, I-IV, Beyrut trz.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah, Şuayb el-Arnavud-Hüseyin el-Esed, I-XXIII, Beyrut 1984-88.

ez-ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1374), *Târîhu'l-İslâm*, I-IV, Kahire 1369; a.mlf., *Târîhu'l İslâm* (Havâdis ve Vefeyat 121-140), tah. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Beyrut 1988.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf*, I-IV, Beyrut 1977.

ez-ZENCÂNÎ, Ebû Abdillah, *Târîhu'l-Kur'ân*, Beyrut 1969.

ZETTERSTEEN, K.V., "Abdullah b. Muaviye", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin, *el-A'lam, Kâmûs-u Terâcim*, I-X; Kahire 1954-1959.

ez-ZÜBEYR B. BEKKÂR, (256/870). *el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât*, tah. Sami Mekkî el-Ânî, Bağdat 1972.

ez-ZÜBEYRÎ, Ebû Abdillah el-Mus'ab b. Abdillah (236/850), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, tah. E.Levi Provençal, Kahire 1951.

İNDEKS

- A -

Abbâd b. Bişr, 217.

Abbas b. Abdilmuttalib, 2, 4, 5, 67, 73, 76, 77, 78, 79, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 158, 167, 168, 169, 170, 199, 200, 201, 202, 224, 225, 233, 234, 241, 242, 324, 363, 369, 370.

Abbas b. Ali, 324, 326.

Abbas b. Zebîd, 397.

Abbâsî daveti, Abbâsi hareketi, 7, 8, 9, 17, 21.

Abbâsîler (Abbas oğulları, Abbâsî Hanedanı), 2, 4, 6, 7, 8, 15, 17, 21, 26, 79, 86, 92, 94, 144, 145, 146, 201, 332, 334, 347, 351, 352, 355, 356, 360, 361, 363, 365, 366, 369, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 402, 403.

Abde bt. Abdullah, 389, 390.

Abdullah b. Abbas, 77, 79, 236, 255, 256, 269, 287, 290, 301, 302, 303, 308, 317, 333, 341, 356, 363, 364, 370.

Abdullah b. Abdilmedân, 277, 278.

Abdullah b. Akîl, 325, 326.

Abdullah b. Ali, 355, 356, 380, 381, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398.

Abdullah b. Âmir, 235, 257, 260, 262, 263, 283, 286.

Abdullah b. Anbese, 387.

Abdullah b. Cafer b. Ebî Talib, 79, 285, 287, 288, 290, 299, 300, 318.

Abdullah b. Cafer, 352, 357.

Abdullah b. Cüd'ân, 29, 98, 99.

Abdullah b. Ebi Rabîa, 204.

Abdullah b. Halid, 261, 264.

Abdullah b. Harîs b. Abdulmüttalib, 146, 244.

Abdullah b. Hasan, 324, 326, 340, 341, 387.

Abdullah b. Hüseyin, 324, 326.

Abdullah b. Kays, 350.

Abdullah b. Mervan, 385, 386.

Abdullah b. Mesud, 124, 240, 241.

Abdullah b. Muaviye, 6, 15, 19, 334, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 402.
Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye, 333.
Abdullah b. Abdilmuttalib, 73, 80, 147.
Abdullah b. Müslim b. Akîl, 325.
Abdullah b. Müslim b. Saîd, 313.
Abdullah b. Nevfel, 284, 287.
Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz, 355, 359.
Abdullah b. Ömer el-Ablî el-Abşemî, 392.
Abdullah b. Ömer, 275, 301, 303, 307, 318, 352, 353, 354, 355.
Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, 234, 235, 256, 269, 273.
Abdullah b. Seleme, 162.
Abdullah b. Zübeyr b. Abdülmuttalib, 79.
Abdullah b. Zübeyr, 301, 303, 307, 333, 364, 365.
Abdullah Draz, 220.
Abdullah el-Ahvel, 79.
Abdulvâhid b. Süleyman, 382.
Abdurrahman b. Akîl, 325.
Abdurrahman b. Attâb, 87, 261, 264, 265.
Abdurrahman b. Avf, 234, 238.
Abdurrahman b. Ebî Bekir, 303, 303, 307.
Abdurrahman b. Halid b. Velid, 296.
Abdurrahman b. Muaviye, 392.
Abdurrahman b. Müslim b. Akîl, 325.
Abdurrahman b. Ubeydullah b. Abbas, 277.
Abdüddâr (b. Kusay), 38, 49, 50, 51, 52, 53, 61, 62, 63, 65, 73, 95, 110, 121, 137.
Abdüddâr oğulları, 64, 66.
Abdülesed b. Hilâl, 74.
Abdüleşheloğulları, 178.
Abdülaziz b. Ömer b. Abdülaziz, 391, 392.
Abdülhalık Bakır, 20.
Abdülkays, 213.
Abdükusay (b. Kusay), 38, 51.
Abdülmelik b. Âsım, 386.
Abdülmelik b. Mervân, 101, 333, 364, 365, 386, 391.
Abdülmuttalib b. Hâşim, 26, 27, 29, 47, 65, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 88, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 115, 116, 130, 140, 149, 154, 178, 186, 241.
Abdülmün'im Mâcid, 20.
Abdüluzzâ (b. Kusay), 38, 50, 51, 65.
Abdümenaf b. Zühre b. Kilab, 71.
Abdümenâf oğulları, 67, 84, 85, 99, 100, 102, 107, 115, 158, 225, 226, 241, 264, 272, 301, 365.
Abdümenâf (b. Kusay), 38, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 61, 62,

63, 64, 65, 66, 73, 80, 115.
Abdümenâf, 26, 51, 65, 66, 83, 98, 102, 108, 133, 272.
Abdüssamed b. Ali, 395.
Abdüşems (Benî Abdişems, Abdüşems oğulları), 2, 10, 27, 52, 53, 62, 65, 101, 102, 107, 108, 109, 110, 121, 123, 139, 150, 151, 159, 165, 184, 185, 186, 187, 284.
Abdüşems b. Abdimenâf, 9, 56, 60, 68, 69, 73, 80, 83, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 102, 103, 108, 184, 272.
Acûl, 47.
Âdem (Hz.), 361.
Aden, 60.
Adiy b. Kâb, 63, 85, 98, 170.
Adiy b. Nefvel, 103.
Adiy, 43, 62, 63, 65, 98, 102, 103, 104, 129, 221, 224, 241, 301, 303.
Adnânîler, 33.
Affân b. Ebu'l-Âsî, 86.
Afrika, 59, 60.
Ahlâf, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 101, 107, 137, 150.
Ahmed b. Hanbel 13.
Ahmed Çelebi, 22.
Ahyâ, 182.
Ahzâb, 181.
Aişe (Hz.), 245, 247, 253, 257, 258, 260, 262, 263, 265, 298.
Aişe bt. Abdilmedân, 278.
Akabe bîatı, 142, 143, 144, 145, 146.
Akîl b. Ebî Tâlib, 79, 141, 167, 169, 170, 290.
Akîl b. Makil, 349.
Akîl b. Yahya, 349.
Akîliyyûn, 79.
Âl-i Beyt, 352.
Âl-i Muhammed, 360.
Alâ b. Hadramî, 212.
Aleviyyûn, 79, 94.
Ali (el-Ekber) b. Akîl, 325.
Ali (el-Ekber) b. Hüseyin, 324, 328, 332, 335.
Ali b. Abdullah b. Abbas, 6, 7, 365, 366, 367, 368, 370.
Ali b. Abdullah el-Müsnid, 21.
Ali b. Ebî Tâlib (Hz. Ali) , 2, 8, 10, 12, 20, 71, 77, 79, 86, 87, 90, 113, 117, 131, 140, 142, 159, 160, 161, 163, 167, 171, 177, 181, 219, 220, 223, 224, 225, 227, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 302, 333, 334, 335, 336, 361, 363, 364, 400.

Ali b. Hüseyin, 323, 324, 326.
Ali b. Muaviye (Abdullah b. Maviye'nin kardeşi), 355.
Ali b. Muhammed, 352, 396.
Ali Evlâdı (Alioğulları), 3, 7, 9, 16, 21, 370, 373, 378.
Âlûsî, 22.
Âmine (Hz. Muhammed'in annesi), 173.
Âmir b. Dubâre, 355, 356, 358.
Âmir b. Lüey oğulları, 43, 62, 74, 277.
Âmir b. Sâsaa, 73.
Ammâr b. Yâsîr, 124, 177, 234, 240.
Amr (Hâşim), 58, 68.
Amr b. Abdurrahman b. el-Hâris, 318.
Amr b. Âs, 268, 269, 273, 274, 275, 291.
Amr b. Ebî Süfyan, 85, 157, 163, 164.
Amr b. Ebû Sayfiy b. Haşim, 72, 73.
Amr b. Hamık, 90.
Amr b. Hazm, 215, 216.
Amr b. Saîd b. Âsî, 112, 128, 129, 198, 199, 206, 207, 213, 224, 229.
Amr b. Saîd el-Eşdâk, 310, 318, 329.
Amr b. Süheyl b. Abdülaziz, 355, 386.
Amr b. Zürâre, 350, 351.
Amr b. Ümeyye ed-Damrî, 180.
Amr, 82.
Amvâs (Amevâs), 230, 233.
Anâbise, 82, 83, 86.
Anbese, 82, 85, 198.
Ankara, 58.
Arabistan, 59.
Arafat, 46, 47.
Âs b. Hişâm, 160.
Âs b. Saîd, 112, 122, 160, 161. 198.
Âsım b. Ebîbekr, 386.
Âsım b. Hafs, 352.
Âsım b. Ömer, 354.
Âsım b. Sâbit, 117, 163.
Âsî b. ümeyye, 82, 87, 198.
Ata, 55.
Atîk b. Ali, 324.
Âtike, 73.
Attâb b. Esîd, 87, 198, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 222, 229, 264.
Avf b. Lüey, 44.
Avn b. Abdullah b. Cafer, 325, 326.
Avvâm b. Huveylid, 73.
A'yâs, 82, 86.
Âyetül-Kürsî, 220.
Azerbaycan, 379.

- B -

Bağdâdî, 17.
Bâhile Kabilesi, 220.
Bahreyn, 212, 213, 255.
Bakî', 298, 29.
Baklî, 362.
Bâlis, 394.

Basra, 242, 253, 255, 256, 260, 262, 263, 265, 276, 277, 279, 285, 293, 312, 314, 342, 364, 389.
Batn-ı Râbiğ, 156.
Becîle Kabilesi, 215.
Bedevî, 22.
Bedir savaşı (Bedir Gazvesi), 4, 10, 18, 49, 86, 113, 117, 141, 142, 146, 151, 154, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 179, 182, 183, 198, 201, 237, 258, 259, 261, 271, 401.
Bekrî, 14, 70.
Bekr oğulları, 40, 72, 83, 173.
Belâzürî, 6, 7, 17, 89, 95, 98, 110, 111, 136, 150, 152, 177, 214, 288, 244, 291, 309, 340, 341, 344.
Belh, 349, 350.
Beni'l-Mustalik, 194, 216, 217.
Berre (bt. Abdülmüttalib), 50, 73.
Bessâm b. İbrahim, 395.
Beyhak, 350.
Beyhakî, 13.
Beytül-Haram, 181.
Beyzâ bt. Abülmuttalib, 126.
Bezr Kuyusu, 70.
Bilal (Hz.), 203.
Bişr b. Abdülmelik, 219.
Bizans, 56, 59.
Buhârâ, 346.
Buhârî, 13, 199, 201.
Buhl F., 143.
Bûsîr, 384.
Büdeyl b. Verkâ, 199, 200.
Bükeyr b. Mâhân, 372, 375.
Büsr b. Ebî Ertat, 277, 278, 279, 293.

- C -

Ca'de bt. Eş'as, 294, 295, 297.
Ca'dî, 384.
Caetani, 18, 37, 57, 91, 92, 93, 94, 215.
Cafer b. Akîl, 325, 326.
Cafer b. Ali, 324, 326.
Cafer b. Ebî Tâlib (Cafer Tayyar), 79, 132, 140, 195, 270, 322, 324, 361.
Cafer b. Hâris, 154.
Cafer b. Muhammed b. el-Hanefiyye, 333.
Cafer es-Sâdık, 332, 344, 378.
Caferiyyûn, 79.
Câhız, 9, 10, 15, 68, 248.
Cahş, 74.
Câriye b. Kudame, 278.
Cebbânetü's-Sâidîn, 345.
Cebrâil, 204.
Cehşiyârî, 219.
Cemel Savaşı, 20, 87, 90, 253, 255, 263, 264, 265, 266, 268, 270, 272, 401.
Cenâhiye, 361.
Cevad Ali, 22.
Cezîre, 44, 86, 231, 232, 276, 342, 371, 379.
Cibâl, 353, 355, 360, 379.

Corci Zeydan, 22.
Cuhfe, 90, 146, 156.
Cumah (Benî Cumah, Cumah oğulları), 43, 62, 63, 65, 113, 121, 129, 204.
Cübbü Abde, 390.
Cübeyr b. Mut'im, 171, 172, 176, 184, 185, 186, 187.
Cündüb b. Abdillah, 281.
Cürcân, 342, 350.
Cürhüm Kabilesi, 36, 47, 52, 75.
Cüveyriye bt. Hâris, 194, 278.
Cüzâm Kabilesi, 35.
Cüzcân, 350, 351.

- D -

Dahhak b. Ebû Sayfiy b. Haşim, 71, 73.
Dahlân, 209.
Dârâbcırd, 284, 285.
Dâru'n-Nedve, 45, 48, 49, 50, 125, 151.
Davud b. Ali, 338, 341, 342, 343, 379, 386, 387, 391, 392.
Della Vida, 91.
Deylemiler, 320.
Dımeşk, 153, 379, 398.
Dırâr b. Abdülmuttalib, 73.
Dîneverî, 8, 17, 283, 284.
Dicle, 388.
Duhâ Sûresi, 118.
Dûmetü'l-Cendel, 219.

- E -

Ebân b. Amr b. Süheyl, 386.
Ebân b. Âsım, 386.
Ebân b. Muaviye, 397.
Ebân b. Osman, 258, 261, 264.
Ebân b. Said b. Âsî, 112, 113, 153, 198, 206, 207, 212, 213, 219, 220, 224, 228, 229.
Ebân b. Saîd, 392.
Ebân b. Yezid, 380, 392.
Ebu Vudd, 124.
Ebraş el-Kelbî, 375.
Ebrehe, 74.
Ebû Ali (Ümeyye b. Halef), 157.
Ebû Âmir, 174.
Ebû Amr, 82, 83, 86, 96.
Ebû Bekir, 10, 53, 63, 77, 112, 115, 119, 126, 127, 206.
Ebû Berze el-Eslemî, 329.
Ebû Cafer el-Mansur, 355.
Ebû Cafer, 377.
Ebû Cehil (Amr b. Hişâm), 107, 114, 116, 119, 123, 124, 125, 138, 147, 152, 168.
Ebû Dâvud, 13.
Ebû Esâd b. Ades, 103.
Ebû Futrus Nehri, 381.
Ebû Futrus, 381, 395, 396.
Ebû Hanife, 342.
Ebû Harb, 82.
Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed, 9, 17, 362.
Ebû Hâşim, 323, 361, 368, 369, 370, 371.
Ebû Hemheme b. Abdiluzzâ, 90.
Ebû Humeyd, 378.
Ebû Huzeyfe b. Utbe, 168.

Ebû İkrime es-Serrâc, 372.
Ebû Kuhâfe, 53, 112, 206, 225.
Ebû Leheb, 78, 80, 111, 115, 116, 118, 132, 138, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 167, 327, 356, 400.
Ebû Mihnef, 16, 307, 314.
Ebû Muhammed es-Süfyânî (Ziyad b. Abdullah), 382, 393, 394, 395, 396, 397.
Ebû Musa el-Eş'arî, 274.
Ebû Müslim, 16.
Ebû Müslim, 351, 352, 356, 357, 358, 375, 376, 378, 389, 390.
Ebû Rühm, 74.
Ebû Seleme, 376, 377, 378.
Ebû Süfyan b. Haris, 146, 154, 155, 167, 170.
Ebû Süfyan, 14, 52, 80, 82, 83, 84, 85, 109, 121, 122, 123, 124, 125, 130, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 166, 168, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 233, 235, 266, 272, 301, 363, 393, 400.
Ebû Talha, 204.
Ebû Tâlib, 11, 67, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 108, 109, 116, 122, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 147, 148, 149, 152, 272, 334.
Ebû Turâb (Hz. Ali), 292, 298, 345.
Ebû Ubeyd, 13.
Ebû Uhayha (Said b. Âsî), 109, 110, 111, 112, 113, 127, 128, 129, 158, 160, 198, 199, 206, 207, 213, 214, 224, 227, 229.
Ebû Utbe (Ebu Leheb), 151.
Ebû Ümeyye b. Muğire, 73.
Ebû Yûsuf, 13.
Ebû Zer Gıfârî, 239, 240.
Ebûbekir b. Ali, 324, 326.
Ebûbekir b. Hasan, 324, 326.
Ebûbekir b. Hüseyin, 324.
Ebubekir, 161, 210, 211, 216, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 236, 248, 343, 344, 371, 401.
Ebü'd-Derdâ, 291.
Ebü'l-Abbas, 8, 377, 378, 379, 381, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 397.
Ebü'l-Âsî, 82, 83, 86, 87, 198.
Ebü'l-Bahterî b. Hişam, 139, 169.
Ebü'l-Fazl (Abbas b. Abdülmuttalib), 225.
Ebü'l-Fidâ, 8, 9.

Ebü'l-Îs b. Ümeyye, 82, 87, 198.
Ebü'l-Vâzî, 394.
Ebü'l-Verd el-Kîlâbî, 395.
Ebü'l-Verd Meczee b. Kevser, 393, 394, 395.
Ebvâ, 156, 173.
Ecnâdeyn, 79.
Ehâbîş Kabileleri, 52, 72, 171, 175, 181.
Ehl-i Beyt, 320, 359.
Ehvâz, 284.
el-Bitâh, 44.
el-Meş'ar, 47.
el-Muhassab, 60.
Emin (b. Hârûnerreşîd), 386.
Enbâr, 379.
Endülüs, 86, 87.
Enes b. Amr, 345.
Ensâr, 117, 156, 163, 173, 254, 255, 271, 302.
Erâk, 199, 200.
Erkam b. Nadle b. Haşim, 71, 73, 91.
Ermeniye, 378.
Ertât b. Şurahbil, 73.
Ervâ bt. Abdulmuttalib, 73, 115.
Ervâ bt. Küreyz, 126.
Esbâğ b. Amr b. Süheyl, 386.
Esbâğ b. Züâle el-Kelbî, 395.
Esed b. Abdiluzzâ, 71.
Esed b. Abdullah el-Kasrî, 373, 374.
Esed b. Hâşim, 70, 71.
Esed Kabilesi (Esed oğulları), 35, 43, 62, 65, 73, 101, 121, 129, 298, 303, 323, 324, 348, 365.
Esîd b. Ebi'l-Îs, 121, 204.
Eş'as b. Kays, 274, 297.
Eşter, 255, 296.
Ethem Ruhi Fığlalı, 22.
Evs, 173.
Eyle, 233.
Eyyâm, 88.
Eyyâmu'l-Arab, 27.
Eyyub b. Musa b. Amr, 387.
ez-Zavâhir, 44.
Ezd-i Umân, 44.
Ezdî, 12.
Ezrakî, 12, 63, 64, 76, 83.
Ezruh, 278, 286.

- F -

Fâris, 276, 284, 355.
Fâtıma (Hz. Muhammed'in Kızı), 80, 162, 223, 233, 271, 300, 325, 327.
Fâtıma bt. Amr, 73.
Fâtıma bt. Esed b. Hâşim, 71.
Fâtıma bt. Safvân, 128.
Fâtıma bt. Seyel, 37, 38.
Fedek, 213, 214, 334.
Ferezdak, 319.
Ferve b. Müseyk, 211.
Feyz (Muttalib b. Abdimenâf), 72.
Fırat, 270.
Ficar savaşları, 78, 82, 83, 88, 100, 109, 198.
Fihr b. Mâlik, 33, 34, 35, 36, 37.

Fil Suresi, 55.
Fil Yılı, 36.
Filistin, 193, 395.

- G -

Gâliboğulları (Beni Gâlib), 183.
Gassân, 56.
Gatafân, 45.
Gavs b. Mürr, 39.
Gazze, 58, 60, 61, 72.

- Ğ -

Ğâdiriyye, 323.
Ğavr, 90.
Ğazûlî, 17.

- H -

Habbâb b. Eret, 124.
Habeş, 71, 110, 127, 142.
Habeşistan, 56, 58, 59, 74, 95, 96, 112, 122, 128, 129, 130, 140, 193, 194, 195, 385.
Habeşliler, 82.
Habib b. Murre, 395.
Haccâc, 333.
Hacl b. Abdülmuttalib, 78.
Hacûn, 51, 60.
Hadarî, 22.
Hâdi (Abbasi Halifesi), 386.
Hadramevt, 212.
Haffâf el-Mâzinî, 395.
Hakem (Abdullah) b. Said, 198, 207, 213, 219.
Hakem b. Ebu'l-Âsî, 86, 119, 120, 121, 122, 125, 150, 198, 204, 258.
Hakem b. Salt, 343, 344, 346.
Hakîm b. Hizâm, 138, 169, 199, 200, 204.
Hakîm b. Talîk b. Süfyan, 206.
Hâle bt. Vüheyb, 73.
Halîf, 26.
Halîfe b. Hayyât, 207.
Halid b. Abdullah el-Kasrî, 335, 337, 338, 339, 341.
Halid b. Esîd, 87, 163, 198, 203, 206.
Halid b. Said b. el-Âsi, 111, 112, 127, 128, 198, 199, 207, 211, 212, 213, 219, 220, 224, 227, 228, 229.
Halid b. Yezid, 394, 397.
Hâlid b. Saîd, 228.
Hâlid b. Ukbe, 198.
Hâlid b. Velîd b. Ukbe, 299.
Halide bt. Hâşim, 70, 71.
Halife b. Hayyâf, 8.
Halime (Hz. Muhammed'in Sütannesi), 154.
Hamidullah, 1, 19, 96, 124, 214.
Hammâd b. Amr es-Suğdî (Saîdî), 351.
Hamza b. Abdülmuttalib, 73, 78, 136, 141, 142, 159, 160, 161, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 261, 271, 322, 401.
Hânî b. Urve, 315, 316, 319.
Hanne bt. Hâşim, 70.

Hansâ, 166.
Hanzala b. Âmir, 174.
Hanzala b. Ebî Süfyan, 121, 157, 159, 161, 165, 171, 198, 271.
Hanzala b. Saîd, 198.
Harb b. Katan el-Hilalî, 356.
Harb b. ümeyye, 27, 29, 52, 73, 82, 83, 85, 86, 88, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 118, 198, 212, 218, 219, 272, 334.
Haricî(lik), 274, 275, 355, 363, 371, 401.
Hâris (b. Fihr), 44.
Hâris b. Abdülmuttalib, 73, 78, 79, 80, 103, 116, 282, 324.
Hâris b. Âmir, 150, 151, 169, 171.
Hâris b. Ebî Vecze, 163, 164.
Hâris b. Fihr oğulları, 43, 62, 63, 65, 90, 101.
Hâris b. Harb b. Ümeyye, 73, 145.
Hâris b. Hâşim, 204.
Hâris b. Lüey, 44.
Hâris es-Sülemî, 58.
Hârisiyye, 362.
Hârisiyyûn (Hâris oğulları), 80, 215.
Harran, 376, 377, 384.
Harre Vakası, 333, 364.
Harun Reşid, 386, 390.
Hasan b. Ali (Hz. Hasan), 3, 20, 79, 237, 245, 271, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 322, 333, 336, 340.
Hasan b. Muaviye, 353, 355, 357.
Hasan b. Zeyd, 350.
Hasan Ege, 152.
Hasan Onat, 22.
Hasanîler, 340.
Hassân b. Abdikilâl, 35.
Has'am, 388.
Hâşim (Benî Hâşim, Hâşim Oğulları, Hâşimîler), 1, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 26, 43, 52, 61, 67, 68, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 88, 89, 91, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 116, 121, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 197, 201, 216, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 246, 247, 249, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 261, 267, 268, 270, 272, 273, 276, 278, 279, 280, 284, 285, 286, 287,

288, 289, 290, 291, 292, 294, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 314, 315, 316, 317, 324, 327, 329, 332, 333, 334, 335, 353, 358, 359, 360.
Hâşim b. Abdimenâf, 9, 14, 19, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 81, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 108, 109, 184, 185, 186, 270, 272.
Hâşim b. Echam, 71.
Hâşim b. Muttalib, 71.
Hâşim b. Yezid, 397, 398.
Hâşim el-Berîd, 342.
Haşimiyye, 366, 367, 368, 379.
Hatice bt. Huveylid, 131, 138, 148.
Havaleyy b. Yezid, 323.
Havlân, 215.
Havran, 154.
Hayber, 13, 128, 139, 141, 142, 146, 181, 183, 184, 194, 213, 400.
Hayye bt. Hâşim, 70, 71.
Hazrec, 143, 166, 173.
Hendek, 84, 142, 181, 183.
Herat, 350, 357.
Hevâzin, 88, 204, 208, 209.
Hıbr (Abdullah b. Abbas), 79.
Hıdâş b. Züheyr, 88.
Hıms, 364, 379, 393, 394, 395.
Hıra dağı, 74.
Hîre, 343, 354, 379, 389, 395.
Hicâbe 47, 50, 62, 63, 64, 76.
Hicaz, 50, 206, 215, 248, 256, 266, 276, 278, 289, 301, 313, 318, 334, 342, 386, 396.
Hicr, 114.
Hicret, 130, 147, 155, 156, 161, 180, 181, 182, 197.
Hilâl (b. Uheyb), 44.
Hilâl b. Ebi'l-Verd, 354.
Hilf, 26, 27.
Hilfü'l-Fudûl, 78, 99, 100, 101, 107, 137, 186, 298.
Himyer (Yemen), 56.
Hind bt. Utbe, 109, 151, 165, 166, 172, 173, 174, 175, 266, 288.
Hind, 60.
Hişâm b. Abdülmelik, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 346, 347, 366, 374, 389, 390, 391, 392, 397.
Hişâm b. Amr, 139.
Horasan, 21, 348, 349, 351, 352, 354, 356, 360, 367, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 379.
Hubbâ bt. Huleyl, 38, 39.
Hubbâ bt. Huleyl, 50.
Hucr b. Adiy, 90.
Hucr b. Adiyy, 282, 293, 294, 331.
Hudeybiye, 90, 183, 193, 199.
Hulefâ-i Raşidîn, 404.
Huleyl b. Hubşiyye, 38, 39.

Huleys b. Zebbân, 175.
Hulvân, 353, 355.
Humeyd b. Kahtabe et-Tâî, 395, 397.
Humeyme, 21.
Humus, 184.
Hûn b. Huzeyme oğulları, 52.
Huneyn b. Esed b. Hâşim, 71.
Huneyn, 202, 204, 205, 208.
Hurr b. Yezid, 319, 320.
Hurûrâ, 274.
Husayn b. Hümâm, 327.
Huveytıb b. Abdiluzzâ, 204.
Huzâa Kabilesi, 27, 36, 38, 39, 40, 41, 71, 72, 73, 90, 103, 147, 186, 375.
Huzâfe b. Ğânim el-Kureşî, 42.
Huzeyme b. Lüey, 44.
Hübel, 175, 183, 203.
Hübeyre b. Şibl, 208, 209.
Hubeyb b. Adiy, 179,
Hümeyme, 365, 367, 368, 369, 371, 376.
Hüseyin Atvan, 21.
Hüseyin b. Abdullah b. Cafer, 325.
Hüseyin b. Ali (Hz. Hüseyin), 3, 7, 8, 15, 16, 19, 79, 237, 245, 246, 248, 285, 287, 288, 290, 291, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 340, 364, 383, 384, 388, 402, 403.
Hüseynîler, 340.
Hz. Muhammed, 68, 73, 75, 80, 86, 92, 107, 109, 110, 113, 114, 116, 118, 121, 122, 125, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 149, 152, 153, 156, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 194, 196, 200, 202, 203, 206, 218, 224, 254, 311, 329, 336, 369, 370, 400, 401.

- I -

Imrân b. Musa, 387.
Irak, 56, 60, 86, 248, 280, 281, 289, 294, 316, 317, 318, 321, 334, 350, 353, 355, 356, 386.
Isfahân, 355.
Isfahânî, 7, 10, 295, 345, 351, 355, 357, 358, 360.
Istahr, 355.
Îlâf, 33, 54, 55, 57.
Îran, 56, 86.
Îs, 82.
Îsa b. Ali, 355.

- İ -

İbn A'sem 8, 10, 17, 259, 266, 277, 284, 307, 310, 313, 346, 391.

İbn Abbas, 55, 201.
İbn Abdilber, 5, 222.
İbn Abdirrabbih, 10.
İbn Damre el-Huzâî, 353.
İbn Düreyd, 3.
İbn Habîb, 2, 14, 47, 66, 67, 81, 84, 89, 97, 99, 103, 121, 195, 207, 216, 326, 357, 396.
İbn Hacer, 5.
İbn Hallikân, 5.
İbn Hişam, 3, 4, 151, 163, 201.
İbn İshak, 3, 101, 135, 136, 244.
İbn Kesîr, 7, 14, 278, 346, 396.
İbn Kuteybe, 10, 262, 285, 296.
İbn Sa'd, 2, 5, 58, 59, 78, 97, 99, 137, 145, 168, 169, 208, 210, 225, 254.
İbn Şebbe, 6, 12.
İbnü'l-Adîm, 12.
İbnü'l-Cevzî, 14.
İbnü'l-Kayserânî, 3.
İbnü'l-Kelbî, 58, 111.
İbnü'z-Ziba'râ, 65.
İbrahim b. Ali, 324.
İbrahim b. Herme el-Kureşî, 387.
İbrahim b. Muhammed b. Ali, 369, 374, 375, 376.
İbrahim b. Muhammed, 15.
İbrahim b. Sa'd b. Abdurrahman, 338, 339.
İbrahim b. Süleyman b. Hişam, 392.
İbrahim b. Velîd, 354.
İcl oğulları (Benî İcl), 354.
İhsan Abbas, 2, 199, 254, 255.
İkrime b. Âmir, 49.
İrku'z-Zubye (Zabye), 162.
İsa b. Musa, 377, 379.
İsaf, 183.
İshak b. Abdullah b. Cafer, 79.
İshak b. Zeyd, 362.
İsmail (Hz.), 97, 336.
İsmail b. Abdullah b. Cafer, 79.
İsmail b. Abdullah el-Kasrî, 354.
İsmail b. Ümeyye, 387.
İyâd b. Abdullah b. Anbese, 387.
İzzet Hasan, 151.

- K -

Ka'b b. Lüey, 36, 43.
Kâ'b b. Eşref, 180.
Kâ'b b. Mâlik, 156.
Kâbe, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 61, 62, 66, 74, 75, 77, 90, 114, 117, 119, 123, 124, 136, 137, 180, 200, 203.
Kabile Asabiyeti, 24.
Kâdisiyye, 337.
Kahtabe, 376.
Kahtânîler, 26.
Kalkaşendî, 11, 81, 82.
Kasım b. Hasan, 324, 326.
Kasım b. Ziyad, 396.
Kasvâ, 117, 161.
Kays b. Sa'd, 255.
Kays Kabilesi, 26, 393, 394.
Kays, 362.
Kays-Aylân, 83.

Kayser, 58, 59, 316.
Kehhâle, 20, 88.
Kelansüve, 386.
Kelb Kabilesi, 26, 394.
Kerbelâ, 6, 16, 320, 324, 330, 332, 333, 334, 335, 364.
Kesir (Küseyr) b. Şihab, 293.
Keysâniyye, 369.
Keysûm Kalesi, 397.
Kınnesrîn, 379, 382, 393, 394, 395.
Kıyâde, 64, 83.
Kızıldeniz, 385.
Kilâb b. Mürre, 38, 41.
Kinâne Kabilesi, 35, 40, 41, 42, 45, 175.
Kinde Kabilesi, 282.
Kirman, 355.
Kisra, 316.
Konstantiniye, 288.
Kubâ, 396.
Kudâa, 37, 38, 40, 41, 230.
Kudüs, 234, 280.
Kûfe, 86, 90, 240, 242, 254, 270, 274, 277, 278, 281, 282, 286, 287, 289, 291, 292, 293, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 336, 337, 338, 339, 342, 343, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 364, 367, 368, 371, 372, 376, 377, 378, 379, 385.
Kum, 355.
Kûmis, 355.
Kurâ Arabiyye (Fedek), 214.
Kureyş b. Harîş, 349.
Kureyş b. Rabia, 73.
Kureyş el-Bitâh, 43, 44.
Kureyş ez-Zavâhir, 43.
Kureyş Sûresi, 13.
Kureyş Kabilesi, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 19, 22, 23, 24, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 98, 99, 100, 103, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 120, 122, 123, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 144, 145, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 178, 181, 182, 187, 199, 200, 201, 255, 259, 277, 281, 297, 302, 303, 399, 400.
Kusay b. Kilâb, 22, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 83, 95.
Kusem b. Abbas, 255, 256.
Kusem b. Muhammed b. Cafer, 300.
Kusem b. Ubeydullah b. Abbas, 277.
Kümeyt b. Zeyd el-Esedî, 359.
Künâse, 345, 346.

- L -

Lammens, 294.

Lât, 148, 151, 152, 164, 181, 182, 183.

Lehebîler, 80.

Livâ, 48, 49, 50, 62, 63, 64.

Lübâbe bt. Abdullah b. Cafer, 365.

Lübnâ bt. Hâcir (Abdülmuttalib'in karısı), 73, 147.

- M -

M. Asım Köksal, 97.

Ma'bed b. Abbas, 79.

Ma'mer b. Müsennâ, 348.

Ma'n b. Zâide, 356.

Maad b. Adnan, 33.

Maad, 97.

Maân, 126.

Mahzum Kabilesi, Mahzum oğulları, 26, 29, 43, 73, 74, 107, 111, 114, 121, 129, 158, 240, 390.

Makdisî, 9, 396.

Makrîzî, 9, 15, 89, 92, 188, 215, 217.

Mâlik b. Abdullah b. Abdilmedân, 277.

Mâlik b. Heysem, 357.

Mâmer b. Müsennâ, 64.

Mansur b. Cumhur, 354, 355.

Mansur, 362, 369, 370, 379, 386, 390, 392, 396, 297, 398.

Matrûd el-Huzâî, 58, 60.

Mâverâunnehr, 375.

Maverdî, 14.

Medâin, 225, 283, 297, 342, 353, 354, 355, 360.

Medâinî, 228.

Medine, 12, 16, 23, 26, 35, 60, 72, 84, 117, 125, 127, 128, 129 141, 142, 143, 144, 146, 155, 157, 161, 162, 165, 166, 170, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 193, 195, 196, 197, 199, 207, 208, 216, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 229, 230, 233, 238, 239, 240, 243, 247, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 267, 268, 277, 287, 294, 296, 298, 299, 300, 301, 307, 308, 309, 310, 313, 329, 330, 333, 334, 337, 338, 339, 341, 352, 359, 360, 371, 378, 379, 386, 387, 396, 397.

Mehdi (halife), 370, 386.

Mehled b. Ziyad, 396.

Mekke, 12, 16, 22, 23, 28, 35, 37, 45, 46, 54, 55, 56, 58, 59, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 94, 98, 100, 102, 103, 107, 110, 112, 113, 114, 121, 125, 126, 127, 129, 130, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 153, 154, 155, 157, 161, 163, 164, 165, 167, 168,

170, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 214, 216, 218, 219, 221, 222, 226, 229, 253, 255, 256, 260, 261, 262, 263, 276, 277, 288, 301, 308, 309, 310, 311, 317, 318, 333, 364, 371, 379, 386, 387, 399, 400.
Mele', 24.
Menâf, 51.
Merc-i Azrâ, 294.
Mercâne, 325.
Mercül-Ahram, 395.
Merru'z-Zahran, 168, 199, 202.
Merv, 376.
Merv-i Şâzân, 356.
Mervan b. Amr b. Süheyl, 386.
Mervan b. Hakem, 86, 236, 237, 28, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 268, 293, 298, 299, 300, 301, 307, 309, 318, 376, 380, 381, 394.
Mervan b. Muhammed, 354, 358, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 393, 394.
Mervânî, 86, 294, 353, 348.
Merve, 120.
Mes'ûdî, 8, 17, 64, 258, 291, 292, 294, 352, 387.
Meskin, 286.
Mesleme b. Abdilmelik, 391, 393, 394.
Mesleme b. Âsım, 386.
Mevâlî, 355.
Meydânî, 88.
Meysere b. el-Abdî, 372.
Mezhic, 211, 212.
Mısır, 86, 87, 242, 243, 256, 266, 269, 276, 277, 296, 386
Mihras Suyu, 383.
Mina, 46, 237.
Muattib b. Ebî Leheb, 154.
Muaviye b. Amr b. Şerid, 166.
Muaviye b. Ebhi Süfyan, 10, 11, 12, 20, 49, 85, 86, 90, 148, 179, 180, 195, 198, 202, 205, 206, 219, 220, 221, 223, 230, 231, 235, 239, 248, 249, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 29, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 309, 310, 321, 331, 357, 364, 391, 401, 402.
Muaviye b. Muğîre, 87, 176, 177.
Muaviye II, 85.
Muaz b. Cebel, 208, 209.
Mudar, 33, 35, 39, 359.

Mugîre b. Haris, 282.
Muğîre b. Şube, 254, 264, 292, 293, 300.
Muğire b. Abdullah, 111.
Muğire b. Kusay, 51.
Muhacirler, 254, 264, 271, 302.
Muhammed b. Abdullah b. Akîl, 324, 326.
Muhammed b. Abdullah b. Anbese, 387.
Muhammed b. Abdullah b. Cafer, 324, 326.
Muhammed b. Abdullah el-Ahvel, 79.
Muhammed b. Ali (el-Bâkır), 332, 334.
Muhammed b. Ali b., 324, 326, 344.
Muhammed b. Ali, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375.
Muhammed b. Cafer, 300.
Muhammed b. Cübeyr, 101.
Muhammed b. Ebî Bekîr, 248, 255, 276.
Muhammed b. Ebî Saîd b. Akîl, 325, 326.
Muhammed b. Ebî Süfyan, 85, 198.
Muhammed b. el-Hanefiyye, 21, 77, 79, 308, 311, 333, 364, 364, 367.
Muhammed b. Mesleme b. Abdilmelik, 392.
Muhammed b. Ömer b. Ali, 338, 341.
Muhammed b. Sûl, 388.
Muhârib b. Fihr oğulları, 43, 62.
Muhtar es-Sakafî, 332.
Muhteriş b. Huleyl, 39.
Muir, W., 329.
Mukavvem b. Abdülmuttalib, 73, 78.
Murad kabilesi, 211, 212.
Murakkâ b. Sümâme, 324.
Musa (Hz. Musa), 372.
Mus'ab b. Umeyr, 49.
Mustalik oğulları, 52.
Musul, 342, 380, 388.
Mut'im b. Adiy, 100, 145, 152.
Mutayyebûn, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 101, 107, 133, 137, 150.
Mutî b. İyas, 362.
Muttalib (Beni'l-Muttalib, Muttalib oğulları), 13, 43, 65, 73, 77, 98, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 129, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 156, 165, 166, 184, 185, 186, 187.
Muttalib b. Abdimenâf, 13, 56, 60, 62, 83, 100, 104, 108, 184, 186, 226.
Muttalib b. Haşim, 72.
Müberred, 7, 10.
Mücebbirûn, 56.
Mücâhid (müfessir), 186.
Müdrike b. Ilyas, 33.
Müellefe-i Kulûb, 188, 202, 205, 206, 226, 270, 401.
Müfâhare, 28.
Mühelleb, 388.

Mümennea (Abdulmüttalib'in karısı), 73.
Münâfere, 28, 29.
Münzir b. Amr, 164.
Münzir b. el-Cârûd, 312.
Müslim b. Akîl, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 330.
Müzdelife, 47.

- N -

Nadîr oğulları (Benü'n-Nadîr), 181.
Nadle b. Hâşim, 70, 71, 139.
Nadr b. Hâris, 110, 111, 113.
Nadr b. Kinâne, 33.
Nahle, 214.
Nâile, 183.
Nasr b. Seyyâr, 349, 30, 351, 376.
Nâûra, 393.
Necâşî, 56, 59, 72, 95, 96, 135, 136.
Neccâr oğulları, 60, 71, 104.
Necid, 90, 123, 212.
Necm suresi, 153.
Necrân, 212, 214, 215, 216, 222, 277, 278.
Nedve, 48, 62, 63, 64.
Neha', 353.
Nehrevan, 90.
Nehşel b. Mâlik el-Vâilî, 220.
Nesâî, 13.
Neseb asabiyeti, 25.
Neşet Çağatay, 151.
Nevbahtî, 17, 362.
Nevevî, 195.
Nevfel (Benî Nevfel, Nevfel oğulları), 43, 98, 101, 102, 108, 109, 139, 150, 171, 172, 184, 185, 186, 187, 188, 257.
Nevfel b. Abdimenâf, 26, 27, 56, 60, 61, 62, 69, 100, 103, 104, 108, 184, 186.
Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib, 80, 146, 167, 169.
Nevfel b. Muaviye ed-Dîlî, 165.
Nişabur, 350.
Nizâr Kabileleri, 181.
Nu'man b. Beşîr, 314, 330.
Nûbe, 385.
Nuhayle, 286, 321.
Nüfeyl b. Abdiluzza, 29, 96, 97, 99, 102, 226.
Nüteyle (Abbas b. Abdülmuttalib'in annesi), 73.
Nüveyrî, 11, 34.

- O -

Osman b. Abdi'l A'la b. Sürâka, 397, 398.
Osman b. Abdiddar, 61.
Osman b. Affân (Hz. Osman), 2, 12, 20, 44, 86, 87, 90, 110, 120, 126, 127, 161, 176, 177, 184, 186, 187, 198, 199, 219, 220, 221, 223, 227, 229, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 253, 254, 255, 256, 257, 258,

259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 274, 276, 287, 298, 301, 302, 329, 364, 399, 401, 402.
Osman b. Ali, 324, 326.
Osman b. Huneyf, 255.
Osman b. Talha, 76.

- Ö -

Ömer b. Abdülaziz, 324, 366, 391.
Ömer b. Gadbân, 354.
Ömer b. Hattab, 10, 29, 63, 79, 84, 85, 96, 136, 160, 161, 170, 200, 212, 221, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 2367, 343, 344, 363, 371, 401.
Ömer b. Hüseyin, 324.
Ömer b. Sa'd, 314, 320, 321, 322, 323, 326, 330.

- P -

Philip Hitti, 22.

- R -

Rabîa b. Harâm, 37, 38.
Rabîa b. Haris b. Abdülmuttalib, 80, 146.
Rabîa kabilesi, 354.
Rabia b. Abdişems, 109.
Râbiğ, 182.
Radmân, 60, 61.
Rakika (Rukayka) bt. Sayfiy, 140.
Râvendiyye, 369.
Reci' olayı, 179.
Redm Alâ, 47.
Rey, 293, 320, 321, 342, 355.
Rifâde, 46, 47, 50, 62, 64, 65, 69, 72, 75, 76, 77, 89, 99.
Riyâset, 49, 65.
Rızâh, 38.
Rukayye bt. Muhammed(s), 127.
Rûm (Bizans), 56.

- S -

Sa'd b. Ebî Vakkas, 124, 238, 295.
Sa'd b. Numan, 164.
Sa'd b. Ubade, 145, 255.
Safâ, 120, 134.
Safedî, 5.
Safiye bt. Abdülmuttalib, 73.
Safrâ, 162.
Safvan b. Ümeyye, 177, 204.
Sahr b. Amr, 95, 166.
Saîd b. Âsî (Ebu Uhayha), 87, 109, 153, 214, 235, 236, 237, 238, 254, 258, 259, 261, 263, 264, 298, 299.
Saîd b. Saîd, 198.
Saîd b. Zeyd, 124.
Said b. Ziyad, 396.
Sakîf, 208, 264.
Sakîfetü Benî Sâide, 223.
Salâhuddin el-Müneccid, 21.
Salih b. Ali, 384, 386.
Salih b. Muaviye, 355.

Salih b. Müdrik, 362.
Sâme b. Lüey, 44.
San'a, 212, 277.
Sayfiy b. Haşim, 70.
Sefîzenc, 376.
Sehl b. Huneyf, 255.
Sehm (Benî Sehm, Sehm oğulları), 43, 62, 65, 66, 98, 121, 129.
Seleme b. Kuheyl, 342.
Sellâm b. Ebi'l-Hukayk, 180.
Selma bt. Amr, 60, 71.
Selman, 60, 61.
Sem'ânî, 3.
Serahs, 349, 350.
Serahsî, 13, 186, 187.
Seriyyetüş-Şerid, 177.
Sevre b. Muhammed, 351.
Seyf (b. Ömer), 6, 215, 228, 231, 262.
Seyf b. Zî Yezen, 82.
Sıfâh, 319.
Sıffîn, 90, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 273, 277, 282, 401.
Sicille Kuyusu, 70.
Sidâne, 47, 64, 77.
Sikaye, 47, 50, 62, 64, 65, 69, 72, 75, 76, 77, 89, 99.
Sinan b. Enes en-Nehaî, 323.
Sind, 334.
Suriye, 49, 67, 179, 193, 229, 230, 231, 264, 266, 296, 343, 351, 367.
Suyûtî, 196.
Südeyf b. Meymûn, 387, 389.
Süfyan b. Ümeyye, 82.
Süfyânî, 235, 333, 383, 394.
Süheyl b. Amr, 204, 222.
Süleyman b. Abdülmelik, 366, 369, 382, 391.
Süleyman b. Ali, 389.
Süleyman b. Hişam, 389.
Süleyman b. Surad el-Huzâî, 311.
Süleyman b. Suraka el-Bârikî, 343.

- Ş -

Şâbeştî, 17.
Şâfiî, 13.
Şam, 16, 21, 56, 58, 59, 60, 87, 91, 126, 146, 228, 230, 231, 249, 253, 254, 256, 265, 266, 267, 268, 277, 279, 280, 281, 282, 289, 290, 291, 292, 294, 301, 316, 320, 326, 345, 346, 351, 354, 365, 366, 369, 371, 380, 381, 390, 395, 397, 398.
Şebes b. Rib'î, 353.
Şehristanî, 18.
Şemr b. Yezid, 382.
Şemir b. Zi'l-Cevşen, 321, 322, 323, 330.
Şeybân b. Abdilaziz, 355.
Şeybe (Abdulmuttalib), 60, 97.
Şeybe b. Osman, 256, 276.
Şeybe b. Rabia, 109, 114, 124, 159, 160, 166, 271.
Şeybe oğulları, 97.

Şeybetü'l-Hamd (Abdülmuttalib), 270.
Şeyh, 23.
Şi'b-i Ebî Tâlib, 70, 78, 135, 137, 138, 139, 140, 151, 154, 169, 186.
Şibl b. Abdillah, 172, 383.
Şifâ bt. Hâşim, 70, 71.
Şiîler (Şîa), 354, 363.
Şiraz, 355.

- T -

Taberî, 6, 7, 13, 16, 18, 89, 91, 92, 148, 215, 231, 238, 239, 242, 244, 280, 285, 295, 303, 344, 348, 352, 396.
Taberistan, 236.
Tağlib oğulları, 232.
Taha Hüseyin, 20.
Tahmur, 50.
Tâif, 23, 76, 112, 116, 129, 145, 152, 206, 208, 214, 231, 255, 277, 364, 379, 386, 387.
Talha b. Ebî Talha, 49.
Talha b. Ubeydullah, 237, 238, 239, 245, 247, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 265.
Talîk (Muaviye), 272.
Tâlib b. Ebî Tâlib, 141, 167, 168, 169, 170.
Tâlibîler, 21, 26, 79, 324, 333.
Tebbet sûresi, 118, 148.
Tebuk, 219, 255.
Tedmür, 393, 394, 395.
Temîm, 353.
Temmâm b. Abbas, 255, 377.
Tevvâbûn, 332.
Teym (Benî Teym, Teym oğulları), 43, 62, 63, 65, 98, 101, 129, 221, 225, 243, 298, 301, 303.
Teym b. Mürre, 95, 224.
Teym el-Edrem b. Gâlib oğulları, 43.
Teymâ, 213, 216.
Tihâme, 90, 95, 120.
Tuayme b. Adiy, 171.
Tuleyb b. Umeyr, 115, 116.
Tûs, 350.

- U -

Ubeyde b. Haris, 156, 159, 160 ,161.
Ubeyde b. Saîd, 113, 160, 198.
Ubeydullah b. Abbas, 11, 255, 256, 262, 277, 278, 279, 282.
Ubeydullah b. Cahş, 122, 129, 193.
Ubeydullah b. Mervan, 385.
Ubeydullah b. Ziyâd, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 328, 329, 330, 331.
Uhayha b. Said b. Âsî, 109.
Uhud, 49, 84, 87, 142, 166, 172, 173, 182, 183, 203, 261, 271, 400.
Ukâz, 82, 83, 166.

Ukbe b. Ebî Muayt, 86, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 125, 152, 157, 161, 162, 163, 164, 273.
Ukbe b. Sim'ân, 324.
Ukeydir, 219.
Umân, 44.
Umâre b. Hamzâ, 362.
Umâre b. Ukbe, 314.
Umeyr b. Vehb, 73.
Urane Vâdisî, 77, 211.
Usfân, 90.
Utbe b. Amr, 170.
Utbe b. Cahdem, 167.
Utbe b. Ebî Leheb, 80, 153, 154.
Utbe b. Ebî Süfyan, 85, 198, 231, 268.
Utbe b. Rabia, 84, 101, 114, 109, 124, 151, 159, 160, 166, 271.
Uteybe b. Ebî Leheb, 153, 154.
Uveys, 82.
Uzeyne, 95.
Uzre kabilesi, 37, 38.
Uzzâ, 111, 148, 151, 152, 182, 183.

- Ü -

Übey b. Halef, 113, 114, 155.
Übey b. Ka'b, 219, 220.
Ümeyme Harb b. Ümeyye, 74.
Ümeyye (Benî Ümeyye, Emevîler, Emevî ailesi, Ümeyye oğulları), 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 26, 43, 52, 61, 68, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 99, 100, 102, 104, 107, 108, 109, 110, 113, 118, 120, 121, 122, 125, 127, 129, 130, 145, 147, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 167, 170, 171, 172, 176, 180, 183, 184, 187, 188, 193, 194, 197, 199, 203, 206, 207, 208, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 224, 226, 227, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 242, 244, 245, 249, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 265, 268, 270, 271, 272, 275, 280, 287, 288, 290, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 307, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 329, 333, 334, 341, 342, 344, 346, 347, 350, 351, 354, 355, 356, 360, 361, 365, 366, 370, 371, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 399, 400, 401, 402, 403, 404.
Ümeyye b. Abdişems, 14, 70, 80, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 109, 119, 121, 226, 272.
Ümeyye b. Halef, 114, 117, 124, 157.

Ümeyye Camii, 381.
Ümmü Gülsüm bt. Abdullah b. Cafer, 300.
Ümmü Gülsüm, 176, 232.
Ümmü Habîbe, 122, 129, 193, 194, 195, 196, 197, 400.
Ümmü Hakîm (el-Beyzâ bt. Abdulmuttalib), 65, 73.
Ümmü Seleme bt. Ya'kub, 390.
Ümmü Cemîl, 86, 118, 119, 150, 153.
Ürdün, 379, 395.
Üseyd b. Hudayr, 178.

- V -

Vâdil-Kurâ, 213.
Vâhidî, 114.
Vahşi b. Harb, 171, 172, 173, 174, 176.
Vâkıdî, 4, 5, 59, 78, 154, 160, 201, 210, 211, 225, 238.
Vâkide, 104.
Van Vloten, 21.
Vâsıt, 342, 377.
Vebra, 50.
Veda haccı, 77.
Velîd b. Muğîre, 29.
Velîd b. Saîd, 353.
Velid b. Abdilmelik, 366, 368, 391.
Velid b. Muaviye b. Mervan, 380, 381.
Velid b. Osman, 258, 261, 264.
Velid b. Ukbe, 10, 86, 163, 164, 198, 207, 216, 217, 230, 231, 232, 235, 237, 258, 259, 260, 261, 268, 269, 299.
Velid b. Utbe, 159, 160, 166, 269, 271, 307, 308, 309, 310.
Velid b. Yezîd, 342, 350, 351.

- W -

Watt, M, 18, 19, 66, 74, 91, 100, 144, 145, 210, 211.
Weir, T.H., 48.
Wellhausen, 19, 266, 345.
Wüsterfeld, 20.

- Y -

Ya'kûbî, 6, 65, 137, 307.
Ya'lâ b. Ümeyye, 256, 262, 263.
Ya'mur b. Avf, 44.
Yahudi, 94, 181.
Yahya b. Said, 318.
Yahya b. Zeyd, 3, 6, 15, 19, 347, 348, 349, 350, 351, 370, 388, 402.
Yahyâ b. Hakem, 261.
Yâkût el-Hamevî, 14.
Yemâme, 44, 379, 386.
Yemen, 11, 35, 56, 58, 59, 60, 72, 74, 82, 206, 212, 215, 253, 255, 256, 262, 276, 277, 278, 308, 317, 359, 379, 389.
Yevmü-Şemta, 88.
Yezîd (Abdullah b. Muaviye'nin kardeşi), 355, 357.
Yezîd b. Velid, 353.
Yezid b. Ebî Süfyan, 85, 198,

202, 205, 206, 207, 216, 219, 220, 226, 227, 230, 231, 288.
Yezid b. Ebî Ziyad, 342.
Yezid b. Halid b. Abdullah, 335, 338, 341.
Yezid b. Muaviye, 16, 288, 294, 296, 297, 300, 301, 302, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 317, 320, 321, 323, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 353, 354, 364, 381, 385, 391, 393, 394, 397.
Yezid b. Şecere, 256, 276.
Yûsuf el-Işş, 22.
Yûsuf b. Ömer es-Sakafî, 335, 337, 338, 339, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 376, 385.

- Z -

Zahr b. Kays, 326.
Zaîfe bt. Haşim, 70, 71.
Zap, 280, 388.
Zât-ı Nükeyf, 83.
Zâtu Irk, 263.
Zehebî, 5, 220, 340, 398.
Zem'a b. Esved, 169.
Zemzem kuyusu, 52, 53, 65, 66, 70, 73, 75, 103.
Zencânî, 221.
Zerkâ, 126.
Zeyd (Kusay) b. Kilâb, 37.
Zeyd b. Ali, 3, 6, 8, 15, 19, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 352, 370, 382, 383, 385, 388, 402.
Zeyd b. Desinne, 179.
Zeyd b. Erkam, 325.
Zeyd b. Hârise, 134, 161, 177.
Zeyd b. Sâbit, 219, 220.
Zeydiyye, 354.
Zeydmenât b. Âmir, 73.
Zeyneb (Hz. Muhammed'in kızı), 300.
Zeyneb bt. Ali, 326.
Zî Huşub, 243.
Zilkurbâ, 13, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 400.
Ziyad b. Ebî Süfyan, 293, 331.
Zû Alak, 108.
Zureybe, 112.
Zü'l-Cenâheyn, 361.
Zübeyd, 211, 212.
Zübeyde (Harun Reşid'in hanımı), 390, 391.
Zübeyr b. Abdilmuttalib, 2, 9, 73, 76, 78, 79, 100.
Zübeyr b. Avvâm, 160, 161, 203, 237, 238, 239, 245, 247, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 265.
Zübeyrîler, 363.
Züheyr b. Ebî Ümeyye, 139.
Zühre (Benî Zühre), 43, 62, 63, 65, 73, 98, 101, 129, 170, 298.
Zührî, 280, 342.
Zür'a b. Şerik et-Temîmî, 323.

İslâm tarihinde iyi ilişkiler, güzel davranış örnekleri çok çok fazladır. İslâm'la birlikte Cahiliye adı verilen bir dönem kapanmış, onun yerini Asr-ı Saadet almıştır. İslâm kardeşliği o günün toplumu için çok muazzam bir gelişmedir. Ancak çok hızlı gelişen, kabile yapısından büyük bir devlete dönüşen, yeni kurumlar oluşturan bir bünyede olumsuz bazı çalkantıların meydana gelmesi de tabiî bir durumdur.

İlk dört halifeden üçünün öldürülmüş olmaları ve meydana gelen diğer çekişmeler sebebiyle dışarıdan bakan ve o dönemi tanımayan, tamamen karamsar bir manzara ile karşılaştığı sonucuna varabilir. Bununla birlikte bütün bunalımlara ve iç çekişmelere rağmen İslâm toplumu, İslâm sayesinde bu bunalımları aşmasını bilmiştir. İslâm Medeniyeti doğmuştur.

Elinizdeki bu çalışma, ilk devir İslâm tarihinin tamamını ortaya koyan bir panorama değildir; etkileri günümüze kadar uzanan ihtilâfların kaynağını tespite yönelik bir çalışmadır.

9 789753 892841